

รอยน้ำ

พอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน สู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง

• ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ •

สายน้ำพอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน สู่วิเคราะห์รูปแบบพอเพียง

พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มน้ำตาปี
ลุ่มน้ำคลองกะแตะ ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำหลังสวน ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ

สายน้ำพอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :

จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน **สู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง**
พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มน้ำตาปี
ลุ่มน้ำคลองกะแตะ ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำหลังสวน ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ

สนับสนุนโดย :

สถาบันวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สวรส.ภาคใต้ มอ.)
มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.)
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

ปก/รูปเล่ม :

หจก.โฟ-บาร์ด
280/2 หมู่ 6 ถ.ปุ่นณกันท์-เขากลอย
ต.ทุ่งใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา 90110
โทร./แฟกซ์ 0-7455-1133, 089-6595338

จำนวน 500 เล่ม
มกราคม 2550

คำนำ

ปัญหาความยากลำบากของผู้คนในชนบทอันเนื่องมาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านถูกทำลายไป ทั้งการถูกแย่งชิงไปโดยตรงของกลุ่มทุนและการที่ชาวบ้านถูกกระตุ้นให้ชุด จับ โค่นทรัพยากรต่างๆออกไปตอบสนองความต้องการของตลาด โดยมีพัฒนาของรัฐเป็นสิ่งเอื้ออำนวยให้เกิดสภาพการณ์ดังกล่าว เป็นที่ตระหนักกันดีในปัจจุบัน แต่การพัฒนากระแสหลักก็ยังคงพยายามหาทางแย่งชิงทรัพยากรจากชนบทออกไปสนับสนุนการพัฒนาต่อไปอีก และพยายามทำในรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นโดยในอีกด้านหนึ่งการเคลื่อนไหวของประชาชนที่จะปกป้องทรัพยากรที่เป็นฐานการอยู่อาศัยของตัวเองก็ทวีความเข้มข้นขึ้นด้วยเช่นกัน

บทความในเอกสารนี้จำนวน 9 เรื่องเขียนขึ้นเพื่อประกอบงานสัมมนา “จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชนสู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง” ภายใต้ความคิดว่าประสบการณ์การเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องและฟื้นฟูทรัพยากรของคนกลุ่มต่างๆในชนบทนั้นสามารถสะท้อนให้เห็นแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชน ทั้งนี้เพราะทรัพยากรธรรมชาติคือฐานเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนอยู่แล้ว ในขณะที่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านถึงแม้จะเป็นการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรแต่ในความเป็นจริงเป็นการเคลื่อนไหวที่สามารถสร้างทุนขึ้นมาทุกด้านไม่เฉพาะทุนด้านทรัพยากรเท่านั้น เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนการเงิน ทุนด้านการเมือง ซึ่งทั้งหมดนี้คือฐานของเศรษฐกิจแบบพอเพียงนั่นเอง

อย่างไรบทความทั้ง 9 เรื่องนี้เป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การถกเถียงกันในเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงในบริบทของชุมชนที่แตกต่างกันในงานสัมมนาเท่านั้น ยังไม่ใช่บทความที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง หากผู้สนใจต้องการได้ข้อสรุปที่สมบูรณ์ขึ้นควรที่จะติดตามการยกระดับประสบการณ์จากกรณีศึกษาทั้ง 6 เรื่องขึ้นเป็นองค์ความรู้และการวิพากษ์วิจารณ์ข้อจำกัดและการนำเสนอแนวทางที่จะก้าวต่อไปข้างหน้า ซึ่งเป็นสาระสำคัญของงานสัมมนา ซึ่งผู้สนใจสามารถติดตามได้โดยตรงในงานสัมมนาหรือเอกสารที่เกี่ยวข้องจะได้จัดทำขึ้นในโอกาสต่อไป

คณะผู้จัดสัมมนา

สารบัญ

พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน

- การเปลี่ยนแปลงการผลิตและสังคมชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง 6
- การสร้างทุนทางสังคมเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าสาकु : ศึกษากรณีขบวนการเคลื่อนไหวกองเครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาकु อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง 79

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

- นโยบายสาธารณะกรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ... 130

พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

- การปรับตัวของชาวนาชุมชนชนาบนากอ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามแนวทาง “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” 154

พื้นที่ลุ่มน้ำตาปี

- สถานการณ์การจัดการลุ่มน้ำ โดยชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน 180

พื้นที่ลุ่มน้ำคลองกะแตะ

- บทบาทของภาคประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำคลองกะแตะ 196

พื้นที่ลุ่มน้ำปัตตานี

- ความพอเพียงในความเป็นจริงของชาวประมงพื้นบ้านที่ปัตตานี 229

พื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน

- นวัตกรรมฟื้นคืนพื้นที่ป่าด้วยภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้นสู่เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าแห่งลุ่มน้ำหลังสวน 272

พื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

- การจัดการทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ (ตอนบน) 290

เจ้าหญิง

เทพีเมฆ

ลุ่มน้ำปะเหลียน

การเปลี่ยนแปลงการผลิตและสังคมชาวนา ในพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง

सानิจจ์ วิริยะกิจสุนทร¹

บทนำ

จากภาพในอดีตอาชีพการทำนาของชาวบ้านในอำเภอนาโงก เปรียบเสมือนฐานความมั่นคงทางอาหาร สร้างความมั่นใจให้แก่ชาวบ้านว่าจะมีข้าวกินตลอดปี โดยไม่อดตาย ในอดีตชาวนาจะปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงนำมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นอย่างอื่นที่ผลิตขึ้นเองไม่ได้ เป็นลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ยังไม่มีแบบแผนที่ชัดเจนตายตัว การแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่ไม่ได้ผ่านกลไกของราคาหรือผ่านระบบตลาดเหมือนในปัจจุบันบางครั้งขึ้นอยู่กับความพอใจ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันสิ่งของที่มีมากเกิดความจำเป็นหรือช่วยเหลือคนที่ยากจน คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านที่ไม่มีลูกหลานคอยดูแล เป็นระบบทางสังคมที่ช่วยค้ำจุนความเป็นชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ถึงแม้ว่าจะเกิดวิกฤติปัญหาใดๆเกิดขึ้น ในการซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนสินค้ากันในอดีตมีขั้นตอนง่าย ๆ ไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก ดังมีคำเปรียบเปรยในอดีตที่กล่าวว่า

¹ นักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา) สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

“ชาวนาในอดีตถึงแม้ว่าจะไม่มีเงิน แต่ถ้ามีข้าวอยู่ในยุ้งฉาง ก็ไม่อดตาย เพียงแต่ออกไปตลาด สีข้าวไปชั่งกระสอบ สามารถ นำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ต้องการ กลับบ้านมามีกับข้าว มีของกินติดมือกลับมามากมาย”

จากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน สู่รูปแบบการผลิต เพื่อขาย จากเดิมที่ขายกันเฉพาะในหมู่บ้านในชุมชน โดยใช้วิธีการ ผลิตแบบพื้นบ้าน ใช้แรงงานคนในครัวเรือน แรงงานสัตว์ ในการ ผลิต เมื่อต้องการเพิ่มผลผลิตข้าวก็ใช้วิธีการขยายพื้นที่การทำนา ในระยะต่อมามีการทำนาได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิต เข้าสู่โยบาย การทำ “การเกษตรแผนใหม่” ของรัฐ โดยมุ่งเน้นการเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อเพิ่ม ปริมาณผลผลิตการปลูกข้าวให้เพิ่มสูงขึ้นการทำนารูปแบบดังกล่าว ชาวนาถูกกระตุ้นให้ผลิตข้าวเพื่อขาย โดยการใช้เทคโนโลยี รูปแบบ การผลิตสมัยใหม่

ผลจากนโยบายการทำ “การเกษตรแผนใหม่” ดังกล่าว ส่งผลให้เกิด “การทำนาแบบใหม่” สามารถแบ่งภาพการทำงาน ออกเป็น 2 ภาพ คือ ภาพแรก เป็นการผลิตข้าวเพื่อสนองความ ต้องการของตลาด ภาพที่สอง เป็นภาพที่ชาวนาที่ต้องพึ่งพิงตลาด ทั้งปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย/ยาฆ่าแมลง/ยาปราบศัตรูพืช) และการบริโภคสินค้าและการบริการ

• บรรยายภาคทองนาช่วงฤดูทำนา

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชนสู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง

● เรือนเก็บข้าวขนาดใหญ่ของชาวบ้าน

ต่างๆเพิ่มขึ้น หรือการขยายตัวและส่งเสริมธุรกิจการส่งออกข้าว
เกิดนโยบายการพัฒนาแหล่งน้ำ การขุดลอกคูคลอง การสร้างเขื่อน
และจัดระบบชลประทาน จุดประสงค์เพื่อสร้างระบบการจัดการน้ำ
เพื่อให้เกษตรกรสามารถทำนาได้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น สามารถเพิ่ม
พื้นที่ และจำนวนครั้งของการทำนาในแต่ละปีเพิ่มมากขึ้น แต่ผล
กระทบที่เกิดขึ้นจากการขาดความรู้ ความเข้าใจในระบบการ
จัดการน้ำที่ถูกต้อง ทำให้เกิดผลกระทบตามมาคือ จากเป้าหมาย
เดิมที่มีการขุดลอกคูคลองเพื่อการจัดส่งน้ำเพื่อการทำนาให้ดีขึ้น
กลับทำให้เกิดปัญหาคลองดังกล่าวกลายเป็นคลองระบายน้ำออก
จากพื้นที่ได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากไม่มีต้นไม้ รากไม้คอยดูดซับ
และชะลอการไหลของน้ำฤดูแล้งน้ำจึงแห้งขอดปริมาณน้ำไม่เพียงพอ
ต่อการทำนา ทำให้ “พื้นที่ชุ่มน้ำ” ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง
เป็นแหล่งกักเก็บน้ำที่สำคัญของชาวอำเภอไทรงลายสภาพเป็น
ดอนน้ำแห้ง ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่บางส่วนที่อยู่บริเวณที่โคกหรือ

ที่สูงมีน้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวทดแทน

“พื้นที่ชุ่มน้ำ” ที่กล่าวถึงเปรียบเสมือนแหล่งอาหารขนาดใหญ่ของชาวบ้าน เป็นสังคมพืชนานาชนิดที่เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน และยังเป็นแหล่งอาหารที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่างๆ ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ของระบบห่วงโซ่อาหารในธรรมชาติ เกิดเป็นลักษณะที่เรียกว่า “ป่าสาकु” ขึ้นกระจายอยู่ตามฝั่งคลองป่าสาकुให้ประโยชน์ทั้งด้านอาหาร รายได้ ยารักษาโรค และมีบทบาทสำคัญในฐานะพืชวัฒนธรรม ทั้งใช้ในพิธีกรรม สถาปัตยกรรม เช่นในการสร้างบ้านนิยมใช้ใบสาकुมุงหลังคา ใช้ทางสาकु (ส่วนก้านใบ ที่มีขนาดใหญ่และแข็งแรง) ในก่อสร้างคอกเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ป่าสาकुยังเป็นตัวช่วยควบคุมปริมาณน้ำป่าไม่ให้ไหลแรงจนเกินไป เป็นตัวดูดซับน้ำ ดักเก็บตะกอนทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ทำหน้าที่กรองสารพิษที่ปนเปื้อนมากับน้ำ เป็นแหล่งพึ่งพาของสัตว์น้ำนานาชนิดและสัตว์น้ำใช้เป็นที่หลบภัยเมื่อยามน้ำหลาก เดือน 11-12 ความอุดมสมบูรณ์และสัตว์น้ำจะแพร่กระจายเข้าสู่ ท้องนา มีน้ำให้ชุมชนสามารถทำนาได้ด้วย จนเกิดความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่นา ดังคำกล่าวที่ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว”

ตั้งแต่ตั้งชุมชนมาประมาณ 200 ปี พื้นที่ตำบลโคกสะบ้า และพื้นที่อื่นๆในอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก เพื่อการดำรงเลี้ยงชีพ จนได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่มีการทำนามากที่สุด มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัดตรัง หลายตำบลในอำเภอมียื่อนำหน้าว่าว้ นิ พิพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้มีคลองหลายสายที่เกิดจากเทือกเขาบรรทัดไหลผ่าน เช่นคลองนางน้อย คลองลำลุง คลองลำชาน เป็นต้น

ในช่วงปี พ.ศ.2543-ปัจจุบันเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาที่รกร้าง รวมทั้งพื้นที่นาที่ยังทำนาอยู่เดิม มาเป็นพื้นที่การปลูกยางพาราพันธุ์ส่งเสริม โดยชาวนาให้เหตุผล และบอกเล่าถึงปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำในการทำนา ปัญหาการขาดแคลนแรงงานและต้นทุนการทำนาที่เพิ่มสูงขึ้น ไม่คุ้มกับการลงทุน การเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาให้เป็นพื้นที่ปลูกยางพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านคุ้นเคยเป็นอย่างดี แต่ยังคงให้ความสนใจเพิ่มขึ้นเนื่องจากภาวะราคาที่สูงขึ้นถึง 200 -300% ของราคายางพาราในอดีต ทำให้ชาวบ้านเร่งขยายพื้นที่ปลูกยางพาราเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่นาที่รกร้างไม่ได้ทำนา รวมทั้งพื้นที่ที่ใช้ทำนาอยู่เดิมก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่การปลูกยางพารา และมีแนวโน้มว่าจะสูญเสียพื้นที่การทำนาและพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างถาวรเพิ่มขึ้นทุกปี ส่งผลให้เกิดความแห้งแล้ง ลัตว์น้ำลดลง เป็นผลทั้งด้านความมั่นคงของอาหาร น้ำ และระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำในบริเวณดังกล่าวรวมทั้งพื้นที่ใกล้เคียง

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่การทำนามาปลูกพืชเชิงพาณิชย์คือยางพาราซึ่งเป็นพืชที่มีปริมาณความต้องการใช้น้ำน้อยทำให้พื้นที่ในชุมชนขาดแคลนพื้นที่ชุ่มน้ำ และขยายตัวกลายเป็นพื้นที่ขาดแคลนน้ำถาวร ลัตว์น้ำ ลัตว์ป่า พันธุ์พืชนานาชนิด สมุนไพร และความซับซ้อนหลากหลายของระบบนิเวศลดลงเรื่อยๆ จนอาจหมดไปในอนาคต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ระบบวัฒนธรรมของชาวนา ซึ่งแต่เดิมมีการทำนามีข้าวเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำการเกษตร เป็นสังคมที่พึ่งพาตนเองลดการพึ่งพิงจากภายนอก ปรับเปลี่ยนไปสู่สภาพการพึ่งพิง

ปัจจัยภายนอกในการดำรงชีวิตที่เพิ่มสูงขึ้น ดังเช่น การซื้อข้าวสาร มาบริโภคที่มีราคาสูงและปนเปื้อนไปด้วยสารเคมียาฆ่าแมลงที่เป็น อันตรายต่อร่างกาย วิถีชีวิตที่เป็นปัจเจก ความเห็นแก่ตัวเอารอด เอาเปรียบระหว่างคนในหมู่บ้านเดียวกัน บางครั้งถึงเป็นญาติพี่น้องกัน ยังเกิดความขัดแย้งกันในการเปิดปัดน้ำเพื่อการทำนา ใน สถานการณ์ที่ทุกคนต้องต่อสู้แข่งขันเพื่อการดำรงชีวิตรูปแบบชุมชน ที่สมัคสมานสามัคคี สังคมแห่งการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน และพึ่งตนเองได้ ภาพเหล่านั้นเริ่มที่จะเลือนหายไปจาก ชุมชน

ในสถานการณ์ปัจจุบันหลายสิ่งหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป ทั้งพื้นที่ชุ่มน้ำและพื้นที่ทำนาถูกแปรเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ปลูก ยางพารา ด้วยเงื่อนไขต่างๆมากมาย ชาวนาบางกลุ่มเมื่อเลิกทำ นาทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร การปลูกพืชเชิงพาณิชย์ หรือที่เรียกว่า “เกษตรเชิงเดี่ยว” ส่งผลให้ระบบนิเวศ ความหลากหลาย ทางชีวภาพ และระบบวัฒนธรรมของชาวนาถูกทำลาย ประกอบกับราคายางพาราที่ผันผวนเพราะไปขึ้นกับกลไกของราคา ในระบบตลาด ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถกำหนดและควบคุมได้ ทำให้ ชาวบ้านเริ่มตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดความพยายามสร้าง กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อหาทางออก เป็นยุทธวิธีที่มีความ แตกต่างหลากหลายและซับซ้อน ผู้เขียนคิดว่าปัญหาและอุปสรรค ที่เกิดขึ้นจากการทำนาดังกล่าว เมื่อทำการศึกษา ค้นคว้าและสรุปรู บทเรียนในแนวทางที่ถูกต้องจะช่วยแก้ปัญหาเหล่านั้นให้คลี่คลาย ไปในแนวทางที่ดีขึ้น

● ระบบชลประทานเหมืองคอนกรีต

บทความนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการทำนาทั้งในแง่การใช้ที่ดิน การใช้แรงงาน เทคโนโลยี การจัดการพันธุ์ข้าว การลงทุน และผลกระทบต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมชุมชน โดยผู้เขียนได้เลือกตำบลโคกสะอาด อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง เป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำนาที่สำคัญในเขตลุ่มน้ำปะเหลียนและเป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์สอดคล้องกับประเด็นปัญหาที่ตั้งไว้สำหรับบทความนี้

ประวัติหมู่บ้าน

ตำบลโคกสะอาดตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ไปทางทิศใต้ประมาณ 7 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 17 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 10,625 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงคือ ทิศเหนือติดกับตำบลนาข้าวเสีย อำเภอนาโยง ทิศใต้ติดกับตำบลนาชุมเห็ดและตำบลเกาะเปี้ยะอำเภอย่านตาขาว

● การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราในพื้นที่ทำนาเดิม

ทิศตะวันออกติดกับตำบลช่องอำเภอนาโยง ทิศตะวันตกติดกับตำบลทุ่งค่าย อำเภอย่านตาขาว ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอโคกสะบ้าเป็นที่ราบลุ่ม ทิศตะวันตกของตำบลเป็นเนินเขาหินปูนยาวประมาณ 2 กิโลเมตร มีแหล่งน้ำสำคัญและมีป่าสาकुขึ้นตามแนวลำคลองต่างๆ คือ คลองลำชาน อยู่ทางทิศตะวันออกของตำบล คลองปด คลองลำลุงและห้วยควายหาย อยู่ทางทิศตะวันตกของตำบล

จากการศึกษาประวัติของพื้นที่พบว่าในยุคแรกประมาณ 200 ปีที่ผ่านมาบรรพบุรุษของพวกเขาที่เข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่นั้นเลือกพื้นที่ในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความต้องการพลังในการผลิตในอาชีพทำนาซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านบรรพบุรุษของพวกเขาจึงเลือกที่จะจับจองพื้นที่ในบริเวณที่ลุ่มบริเวณที่มีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากเพื่อที่จะได้มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนา หรือบริเวณใกล้แม่น้ำลำคลองที่มีป่าสาकुขึ้นหนาแน่นเพราะสามารถที่จะใช้

ประโยชน์จากป่าสาคร ทั้งที่เป็นแหล่งอาหาร การหาผัก ผลไม้ พืช สมุนไพร และสัตว์น้ำ เลือกพื้นที่ดอนสูงสำหรับปลูกยางพารา พันธุ์พื้นเมืองเป็นอาชีพเสริม เลือกสร้างบ้านเรือนบริเวณที่โคกสูง เพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วม โดยบริเวณบ้านมีการปลูกไม้ผลและ ไม้ยืนต้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการบริโภคและการก่อสร้างบ้านเรือน ตามลำดับ เป็นลักษณะการเลือกที่จะทำการผลิตหรือประกอบ อาชีพของคนในยุคแรกให้เหมาะสมกับธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ ไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติแต่เคารพในระบบที่ดำรงอยู่ของธรรมชาติ

เมื่อประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา รัฐได้ประกาศให้พื้นที่บางส่วน ในตำบลโคกสะบ้าประมาณ 5,000 ไร่เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนทุ่งหญ้า เลี้ยงสัตว์ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านเกาะหีบ หมู่ที่ 3 บ้านไร่หลวง หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งแกแจ้ย หมู่ที่ 8 บ้านบนควน หมู่ที่ 10 บ้านหนองพาน้ำ จึงเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่าง เจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านในพื้นที่ที่ตั้งรกรากและทำมาหากิน ในพื้นที่ดังกล่าวอยู่เดิม ในช่วงเวลาดังกล่าวกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านได้รวมตัวกันเรียกร้องอ้างสิทธิการที่บรรพบุรุษของ พวกเขาอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ก่อน โดยได้ยื่นเรื่อง

● พื้นที่ทำมา

• **พื้นที่ป่าสาธุ**

ดังกล่าวต่ออธิบดีกรมที่ดิน ในปี พ.ศ.2498 เกิดหน่วยงานของรัฐที่เรียกว่าคณะกรรมการการบุกเบิกที่ดินอันเป็นพื้นที่สาธารณะ (กบส.) เข้ามาจัดการแก้ปัญหาดังกล่าว² มีการใช้มาตรการการออกเอกสาร สค.1 ให้สิทธิชาวบ้านในการทำมาากินในพื้นที่ดังกล่าวได้ แต่ไม่สามารถนำที่ดินในการครอบครองดังกล่าวนำไปจำหน่ายหรือขายได้ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญว่าชาวบ้านที่จะได้สิทธิ์ดังกล่าว จะต้องเป็นผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยตั้งถิ่นฐานก่อนปีที่กฎหมายฉบับที่รัฐใช้ดังกล่าวจะประกาศใช้³

ในขั้นตอนการปฏิบัติจริงในการกำหนดเขตแดน การทำแผนที่ และการกำหนดพื้นที่ว่าพื้นที่ใดอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ซึ่งถูก

² บทสัมภาษณ์ นางจิตชุมเชื้อ ประธานกลุ่มผู้หญิงหมู่10 บ้านหนองพาน้ำ ตำบลโคกสะบ้าอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง วันที่ 14 สิงหาคม 2549

³ บทสัมภาษณ์ อ.สมนึก โออินทร์ ประธานชมรมอนุรักษ์ป่าสาธุ ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง วันที่ 13 สิงหาคม 2549

จัดเป็นป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์นั้น เกิดข้อพิพาทระหว่างกัน
ในพื้นที่ในการกำหนดเขตแดนป่าสงวนดังกล่าวเหตุเกิดขึ้นระหว่าง
พื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านหนองเสม็ดกับพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านหนองพาน้ำ
ว่าพื้นที่ใดเป็นพื้นที่ป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์อยู่เดิมเพราะเกิด
ปัญหาในขั้นตอนการออกเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน ในพื้นที่
ดังกล่าวโดยต่างฝ่ายต่างอ้างเหตุผลว่าพื้นที่ของตนเองไม่อยู่ในเขต
ป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์แต่เป็นอีกพื้นที่หนึ่งตากหากที่อยู่ในเขต
ป่าสงวน เพื่อพยายามปกป้องพื้นที่ทำกินของตนเอง ไร่ไม่ให้รัฐเข้า
มาอ้างสิทธิ์ครอบครองผ่านการประกาศนโยบายป่าสงวน

รูปแบบการขยายอำนาจของรัฐส่วนกลางเข้าไปมีอิทธิพล
เหนือท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรด้วยการอ้างเหตุผลด้านการ
รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นแนวทางที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อ
ประโยชน์ในการปกครองและควบคุมทรัพยากร ธรรมชาติและคน
ภายในอาณาเขตดินแดน ทำให้รัฐเป็นองค์การทางการเมืองที่มี
อำนาจด้วยชอบทางกฎหมาย สามารถใช้เทคนิคแผนที่ การออก
เอกสารสิทธิ์ เป็นเทคโนโลยีรองรับอำนาจของภาครัฐในการเข้าไป
ควบคุมจัดการทรัพยากรโดยการขีดเส้นเส้นแบ่งเขตแดนในพื้นที่
ดังกล่าว การกระทำดังกล่าวกระทำโดยไม่คำนึงถึงพื้นที่การใช้
ประโยชน์ของชุมชน วิถีชีวิตที่จะต้องแปรเปลี่ยนไป ก่อให้เกิดความ
ไม่มั่นคงต่อชาวบ้าน เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งไม่ใช่
เหตุผลของการขลาดแคลนทรัพยากร แต่เป็นเหตุผลของความไม่
มั่นคงในชีวิตต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นชาวบ้านจึงเลือก
วิธีการที่จะครอบครองในรูปแบบปัจเจกบุคคลเพิ่มมากขึ้นและยอม
รับระบบสิทธิ์แบบเอกสารสิทธิ์ที่มีกฎหมายรับรองว่าจะช่วยให้พวก
เขามีความมั่นคง ทั้งๆที่ระบบสิทธิแบบเดิมๆที่พวกเขาใช้กันอยู่ เช่น

ระบบเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมไม่เคยทำให้พวกเขา
รู้สึกชีวิตไม่มีความมั่นคงเลย

ปัจจุบันครอบครัวที่ถือครองที่ดินมากในชุมชนจึงเป็นครอบครัวที่มีฐานะทางการเงินดี มีสวนยางพาราหรือพื้นที่ทำนาหรือให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ เช่ากลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะทางการเงินดีดังกล่าวมักนิยมส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือในระดับสูงๆ เมื่อจบการศึกษา มักได้เข้าทำงานในบริษัทเอกชนหรือเป็นข้าราชการที่มีเงินเดือนประจำ และมักจะเป็นผู้นำแนวคิดอุดมการณ์ใหม่เข้ามาสู่ชุมชน รวมทั้งสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและตลาดได้ ชาวนาที่มีฐานะดียังกลายเป็นเจ้าของร้านค้า เปิดร้านค้าของชำในหมู่บ้าน เป็นนายทุนเงินกู้ เป็นพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็เป็นผู้นำสินค้า ผลิตภัณฑ์ เทคโนโลยี และความทันสมัยต่างๆ เข้ามาสู่หมู่บ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวยังมีความสามารถเข้าถึงแรงงานและทุน ทำให้มีความพร้อมกับการทำการผลิตเชิงพาณิชย์ การทำเกษตรแผนใหม่ที่นิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยวได้มากกว่าครัวเรือนที่มีฐานะยากจน มีที่ดินจำกัด และไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและตลาดได้

ทางด้านรูปแบบการประกอบอาชีพและการผลิตของชาวบ้านแต่เดิมอาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนาโดยการใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานสัตว์ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่สร้างครัวเรือนขนาดใหญ่มีลูกมากเพื่อที่จะได้มีแรงงานมาช่วยกันในการทำนา โดยทำนาทำปีละหนึ่งครั้งในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนมกราคม การทำนาดังกล่าวก็เพื่อผลิตข้าวบริโภคในครัวเรือนส่วนหนึ่ง ที่เหลือจากจึงนำออกขาย ชาวบ้านมักจะทำนาทุกปี ทำให้มีข้าวเหลือในแต่ละปี เมื่อมีผลผลิตข้าวออกใหม่ชาวนาจะนำเอา

ข้าวเก่าออกขายเป็นรายได้หลักของครัวเรือนในการดำรงชีพ อาชีพ
รองลงมาคือการปลูกยางพาราพันธุ์พื้นบ้านผสมกับการปลูกผลไม้
และไม่ยืนต้นไว้ใช้ประโยชน์ต่างๆ การปลูกยางพาราแต่เดิมมิได้
ปลูกเป็นแถวเป็นแนวเหมือนในปัจจุบัน ลำต้นของยางพาราพันธุ์
พื้นเมืองจะมีขนาดใหญ่ แต่มีข้อเสียคือทำให้ผลผลิตน้ำยางน้อย
ทำให้ได้ผลผลิตไม่มากนัก ประกอบกับราคาของยางพาราแต่เดิมไม่สูง
ชาวบ้านจึงไม่ได้ขยายพื้นที่ปลูกมากนัก ลักษณะการปลูกยางพารา
ของชาวบ้านมีลักษณะกับการผสมผสานกับไม้ประเภทอื่นจนมี
ลักษณะคล้ายป่าตามธรรมชาติ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริม
ที่หลากหลายตามช่วงเวลาต่างๆ ดังเช่นปลูกผักในช่วงหลังฤดูทำ
นา ปลูกผลไม้ไว้บริเวณรอบๆบ้านไว้บริโภคเอง หรือขายกรณีมี
พ่อค้ามารับซื้อที่บ้าน และนำไปขายเองที่ตลาดหากมีปริมาณมาก

การพัฒนาถนนหนทางสมัยใหม่เริ่มเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2530
โดยมีโครงการตัดถนนหลายสายเข้าสู่หมู่บ้าน หลังจากนั้นประมาณ
ปี พ.ศ.2532 ไฟฟ้าก็ขยายตัวตามมา ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการ
ปรับตัวมีการติดตั้งหลอดไฟฟ้าแทนการใช้ตะเกียงน้ำมันในรูป
แบบเดิม หลังจากนั้นเริ่มมีการนำเครื่องใช้ไฟฟ้าเข้ามาขายใน
หมู่บ้าน ในช่วงแรกสินค้าเหล่านี้มาพร้อมกับกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่
เข้ามารับซื้อผลผลิตทางการเกษตร

ส่วนทางด้านการศึกษา มีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษา
แห่งแรกในพื้นที่คือโรงเรียนวัดไทรทองเมื่อปี พ.ศ.2495 แต่เดิม
ชาวบ้านไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เรียนหนังสือมากนักส่วนใหญ่เรียน
จบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เพียงพอที่จะอ่านออกเขียนได้เท่านั้น
เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเงินส่งให้ลูกเรียนหนังสือสูงๆ
เนื่องจากแต่ละครอบครัวมีลูกหลายคน และระบบการผลิตทาง

การเกษตรของครอบครัวจำเป็นต้องใช้แรงงานลูกหลานเป็นกำลังสำคัญในการผลิต

จากการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานโดยการจัดการโดยภาครัฐ ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการผลิตและการตลาด ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนวิถีคิดและอุดมการณ์การผลิตเป็นแบบใหม่ คือการผลิตเพื่อขายและตอบสนองความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญต่อการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานเพิ่มมากขึ้นเพื่อเป็นหนทางที่จะหลีกเลี่ยงกับอาชีพทางการเกษตรที่ลำบากเหนื่อยยากและไม่มีหนทางที่จะร่ำรวยได้ตามอุดมการณ์แนวคิดของความทันสมัยที่รับเข้ามา

ในปี พ.ศ.2535 เกิดโรงเรียนมัธยมขึ้นแห่งแรกในพื้นที่คือโรงเรียนนาโยงวิทยาคม ซึ่งก่อนหน้าที่โรงเรียนมัธยมแห่งนี้จะเปิดมีชาวบ้านบางกลุ่มนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนในตัวอำเภอเมืองกันมากแล้ว โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มที่มีฐานะดีมีเงินทุนในการส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือ การเปิดตัวของโรงเรียนนาโยงวิทยาคมจึงเป็นแรงกระตุ้นในชุมชนอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสที่จะส่งบุตรหลานให้เข้าศึกษาในระดับที่สูงได้ง่ายขึ้น ด้วยหวังว่าจะทำให้มีโอกาสในการประกอบอาชีพที่แตกต่างไปจากอาชีพเกษตรกรรมของครอบครัว

สภาพการณ์ของชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้า แม้ว่าในช่วงแรกของการตั้งชุมชนการเข้ามาของระบบทุนนิยมยังมีไม่มากนัก แต่ในช่วงเวลาต่อมาพบว่าไม่มีชาวนาที่ไหนที่ไม่มีชาข่างใดข้างหนึ่งที่เหยียบเข้าไปในระบบทุนนิยม ชาวบ้านส่วนใหญ่ถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมแล้วแต่เหตุที่ชุมชนชาวนาในตำบลโคกสะบ้าสามารถดำรงความเป็นชุมชนและสังคมเกษตรและ

ชาวนาอยู่ได้ไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นแรงงานรับจ้างนอภาคการผลิตทั้งหมดเนื่องจากชาวบ้านได้มีการจัดการพลังในการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตในรูปแบบของการผสมผสานระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตนและระบบเศรษฐกิจแบบทางการ⁴ ในลักษณะที่การผลิตและกิจกรรมทางสังคมบางอย่างอาศัยกลไกของตลาดและราคามาเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจ ในขณะที่กิจกรรมทางอย่างใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม และเป้าหมายในการสนับสนุนความสัมพันธ์ของชีวิตมากกว่าเงื่อนไขทั้งวัตถุและเงินตราเพียงอย่างเดียว

ลักษณะการกำนาศมัยก่อน

การทำนาศมัยก่อนมีการจัดการใช้เทคโนโลยีในการผลิตแบบง่ายๆไม่ซับซ้อน คือการใช้แรงงานวัวควายในการไถนา ซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานเป็นแรมเดือน ถึงแม้ว่าช่วงเวลาการทำนา

⁴ Karl Polanyi นักมานุษยวิทยา สังคมวิทยาเศรษฐกิจ ชาวเยอรมนี ในช่วงปี ค.ศ.1886-1964 งานเขียนของเขาเรื่อง The livelihood of man (1977) กล่าวว่าสังคมชาวนาต้องอยู่ระหว่างระบบเศรษฐกิจ 2 ระบบ คือ ระบบแรก ระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตน (Substantive economy) ที่กล่าวว่ามนุษย์สามารถดำรงชีพอยู่ได้เนื่องจากมนุษย์พึ่งพาอาศัยธรรมชาติและเพื่อนพ้องของเขาในการดำรงชีพ ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างกันของสิ่งแวดลอมทางสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ ได้ให้ช่องทางในการแสวงหาปัจจัยเพื่อสนองต่อความต้องการของมนุษย์เป็นการอาศัยระบบตลาดแบบอื่นที่ไม่ใช่ระบบตลาดในแบบสังคมทุนนิยม ระบบที่สอง ระบบเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ (Formal economy) อาศัยกลไกราคาของระบบตลาดเป็นเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยน(exchange) ซึ่งเหลือเพียงช่องทางเดียว ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดระหว่างระบบเศรษฐกิจดังกล่าวคือในระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตนจะให้ความสำคัญแก่พันธะส่วนบุคคล ศีลธรรมและบรรทัดฐานของสังคม แต่ระบบระบบเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ (Formal economy) วางอยู่บนหลักการเสรีและปัจเจกนิยม มองไม่เห็นบริบททางสังคมที่มีแหล่งก่อกำเนิดของระบบเศรษฐกิจ ทำให้ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่สามารถกำหนดพฤติกรรมของคนที่เหมาะสม ไม่มีกลไกทางสถาบันที่จะช่วยควบคุมคุ้มครองคนในระบบเศรษฐกิจดังกล่าว คนที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรก็จะอยู่ไม่ได้

จะใช้เวลาต่อเนื่องกันหลายเดือนแต่ชวานาก็ถือว่าลิ่งเหล่านั้เป็นวิถีชีวิตของพวกเขา จะรีบร้อนทำนาให้เสร็จเร็วๆไปเพื่ออะไร เนื่องจากในอดีตถนนหนทางยังไม่สะดวก การเดินทางไปต่างพื้นที่จะต้องใช้วิธีการเดินเท้าเพียงอย่างเดียว ถนนให้รถวิ่งยังไม่มี รวมทั้งระบบไฟฟ้าเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆก็ยังมี ถ้าไม่ไห้ชาวบ้านทำนาชาวบ้านก็ไม้รู้ว่าจะไปทำอะไร เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงฤดูฝน ต้นยางพาราไม่สามารถตัดน้ำได้อย่างดี เพราะฉะนั้นกิจกรรมส่วนใหญ่ของชาวบ้านทุกเพศทุกวัย จึงอยู่ที่ท้องนา ทำให้บรรยากาศในท้องนาในช่วงฤดูกาลทำนาเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ครื้นเครง อบอุ่นไปด้วยหมู่ญาติมิตร พี่ฝูงและเป็นสถานที่ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวมาพบปะเรียนรู้นิสัยกัน

พี่ปรีชา อายุ 48 ปี เป็นชาวบ้านหมู่ 6 บ้านไลขัน ตำบลโคกสะบ้า เป็นลูกหลานคนหนึ่งของหมู่บ้านที่มีชีวิตผูกพันกับการทำนาตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าคนจะเลิกทำนาไปมากแล้วแต่พี่ปรีชาและภรรยายังคงทำนากันอยู่ ในอดีตมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับนกจาในช่วงฤดูการทำนา “นกจา” จะเป็นสัตว์ในกลุ่มเดียวกับเหยี่ยว มีลักษณะคล้ายกับนกรงหัวจุก จะกินตักแตนและแมลงตัวเล็กๆเป็นอาหาร ในฤดูการทำนาปีใดที่ชวานายังทำนาไม่เสร็จจนล่วงเลยเข้าสู่เดือนสิบเอ็ดช่วงวันออกพรรษา แรมค่ำ เนื่องจากชวานาในอดีตใช้วัวหรือควายไถนา ต้องใช้เวลาไถนาเป็นเวลาแรมเดือน ในช่วงเวลาดังกล่าวหากชวานาคคนใดที่ยังทำนาอยู่ถือว่าปีนั้นทำงานล่าช้าไปแล้ว ขณะทำนาอยู่จะมีนกจามาร้องที่คั่นนา ร้องจนเสียงแห้งตายในนา ชวานาจะเชื่อว่าเป็นบาปกรรม ชวานาจะหยุดทำนาทันที

เรื่องเล่าดังกล่าวเป็นคติเตือนใจในการเตรียมความพร้อมในการทำนาในแต่ละปี เพราะการทำนาเป็นงานที่ต้องทำเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ในช่วงไถตะ โถแปรและคราดเทือกเพื่อปรับพื้นที่ให้เรียบสำหรับการดำนา ชาวนาจะต้องทำไปในเวลาใกล้เคียงกัน เนื่องจากถ้ายังมีที่นาของชาวนาคนใดคนหนึ่งยังไถและคราดเทือกไม่เสร็จ แต่ที่นาที่อยู่ใกล้ๆ ทำนาเสร็จแล้ว ช่วงเวลาที่นำวัวควายไปไถที่นาของตน วัวควายจะไปเหยียบย่ำที่นาของชาวนาคนอื่นที่เตรียมพื้นที่เสร็จแล้ว ผลกระทบอีกอย่างหนึ่งจากการทำนาล่าช้า คือการดำนา การเก็บเกี่ยวข้าวจะเกิดปัญหาในด้านแรงงาน เนื่องจากการทำนาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ต้องอาศัยการขอแรงหรือการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำดำนา การเก็บเกี่ยวข้าว หากกิจกรรมดังกล่าวเกิดความล่าช้าไม่พร้อมเพียงกับชาวนาคนอื่นๆ ทำให้เกิดปัญหาในการขาดแคลนแรงงานได้ เนื่องจากหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจในการทำนาในแต่ละปี ชาวนาบางส่วนมีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปประกอบอาชีพหรือกิจกรรมอย่างอื่นทั้งภายในและภายนอกภาคการเกษตร

สำหรับการแลกเปลี่ยนแรงงานในอดีตจะใช้วิธีการระดมแรงงานที่เรียกว่าการ “ขอแรง” หรือ “การออกปาก-กินวาน” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในการระดมแรงงานแบบจารีตที่ช่วยค้ำจุนอาชีพการทำนาของชาวบ้านในชุมชน เพราะการทำนาถือได้ว่าเป็นงานที่หนัก มีขั้นตอนการผลิตที่ยุงยากซับซ้อน จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาไม่ว่าจะจะเป็นระบบเครือญาติ ดอง เกลอ จึงเป็นแรงช่วยสนับสนุนให้อาชีพการทำนาสามารถดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้สำหรับขั้นตอนการดูแลรักษาต้นข้าวในอดีตชาวนาดูแลรักษาต้นข้าวโดยวิธีธรรมชาติ โดยใช้ปุ๋ยมูลค่างควา มูลวัวควาย หรือดินจอมปลวกเป็นอาหารในการ

บำรุงต้นข้าว พันธุ์ข้าวที่ใช้จะเป็นพันธุ์พื้นบ้านที่ได้รับการปรับแต่งและคัดเลือกให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่พันธุ์ข้าวนั้นเติบโต

การเลือกใช้พันธุ์ข้าวของชาวนาในอดีตมีลักษณะการใช้พันธุ์ข้าวที่มีความแตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่ พื้นที่นาลุ่มชาวนาจะเลือกใช้พันธุ์ข้าว เล็บนก พันธุ์แดง พันธุ์ขาว พันธุ์นางกอง ฯลฯ จะเรียกว่าเป็นพันธุ์ข้าวหนักเพราะใช้ปลูกข้าวในพื้นที่นาลุ่มจะมีช่วงระยะเวลาที่น้ำท่วมอยู่ในนาเป็นเวลานาน อายุของพันธุ์ข้าวจนถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวจะยาวนานตามช่วงเวลาที่มีน้ำท่วมประมาณ 3 เดือนครึ่งถึง 4 เดือน สำหรับพื้นที่นาดอนหรือนาบนที่สูงจะมีระยะเวลาที่น้ำท่วมขังอยู่ในพื้นที่นาเป็นช่วงระยะเวลานั้นอายุของพันธุ์ข้าวจนถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวจะสั้นตามเวลาที่น้ำท่วมขังในพื้นที่นา พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นข้าวเบา ดังเช่น พันธุ์เบาแดง พันธุ์ข้าวขอ พันธุ์หนูนท้อง พันธุ์เบาซี่ควาย พันธุ์เบากลางสาด แต่ลักษณะของพันธุ์ยังคงเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ

นอกจากนี้ชาวนาเลือกที่จะปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ในพื้นที่เดียวกัน เพราะเกิดปัญหาในระยะเวลาเก็บเกี่ยว หากชาวนาเลือกปลูกข้าวสายพันธุ์เดียวในพื้นที่เดียวกัน เมื่อข้าวสุกพร้อมกันหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน “รวงข้าวจะยับ”⁵ ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวทำให้เกิด

⁵ “รวงข้าวจะยับ” คือลักษณะของเมล็ดข้าวที่สุกเต็มที่แล้ว เมล็ดข้าวจะหลุดออกจากรวงได้ง่าย ในขณะที่เก็บข้าวจะร่วงหล่นลงพื้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ลำต้นของรวงข้าวจะพับงอเนื่องจากลำต้นจะแห้งกรอบไม่แข็งแรง สร้างความยุ่งยากในขั้นตอนการเก็บเกี่ยว

• **การระดมแรงงาน
ในการดำนา**

ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนและการสะสมพันธุ์ข้าวที่มีความหลากหลายสายพันธุ์ของชาวนา นอกจากนี้ชาวนาในสมัยก่อนยังมีระบบการจัดการน้ำในการทำนา การกระจายน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ห่างไกลจากแนวคูคลอง โดยการสร้างทำนบดินและเหมืองไล่ไก่ช่วยกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่นา ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวมีความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยน แก่ไขระบบทำนบดินและเหมืองไล่ไก่ไปตามสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีซึ่งจะมีปริมาณไม่แน่นอนเพื่อช่วยให้ชาวนามีน้ำสำหรับการทำนาดลอดทั้งฤดูกาล

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2526 เมื่อมีโครงการพัฒนาที่ดินจากภาครัฐ คือการสร้างระบบการจัดการน้ำแบบใหม่ โดยกรมชลประทานได้มีโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ การขุดลอกคูคลอง เพื่อสร้างระบบชลประทานสมัยใหม่ มีเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริมการทำนาแบบใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีสมัย

ใหม่ เช่น รถไถนา ปู่เคมี ยากำจัดวัชพืช ยาฆ่าแมลง โดยให้เหตุผลว่าเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำมาจากต่างประเทศ ที่ต่างประเทศเขาใช้แล้วได้ผลสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวและสามารถช่วยลดขั้นตอนที่ยุงยากและลำบากในการทำงาน ในช่วงแรกที่ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการทำงานแผนใหม่ชาวบ้านยังไม่ค่อยให้ความมั่นใจในเทคนิควิธีการแบบใหม่มากนัก เพราะยังไม่มีใครพิสูจน์ว่าทำได้จริงและชาวบ้านจำเป็น ต้องลงทุนซื้อปู่เคมีและสารเคมีเพิ่มเติมซึ่งเป็นการเพิ่มภาระในการผลิตให้แก่ชาวบ้านมาก ในช่วงเวลาดังกล่าวรูปแบบทางการผลิตของชาวบ้านจึงยังคงมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก

หลังจากนั้นหลังปี พ.ศ.2530 รัฐบาลมีโครงการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน มีการสร้างถนนและนำไฟฟ้าเข้ามาสู่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าที่มีการเข้ามาติดต่อสัมพันธ์ซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชน และกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้เป็นคนกลุ่มแรกๆที่นำเอาความทันสมัยและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น รถไถนา ปู่เคมี ยากำจัดวัชพืช และยาฆ่าแมลง จากเมืองเข้ามาแนะนำส่งเสริมให้ชาวบ้านเริ่มใช้กันอีกครั้ง เมื่อมีคนในชุมชนทดลองใช้แล้วพบว่าได้ผลดีชาวบ้านก็นิยมใช้กันตามๆกันไปเหมือนกับชาวบ้านคนอื่นๆ เพราะผลิตภัณฑ์เหล่านี้ใช้ง่าย ไม่มีขั้นตอนที่ยุงยากซับซ้อน และข้อที่สำคัญคือเห็นผลได้ชัดเจนและรวดเร็ว นอกจากนั้นนโยบายการส่งเสริมการศึกษาของภาครัฐชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนวิธีคิดและอุดมการณ์การผลิตแบบใหม่ คือการผลิตเพื่อขายและตอบสนองความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้น

• เด็กๆ ร่วมถอนต้นกล้าข้าว
อย่างสนุกสนาน

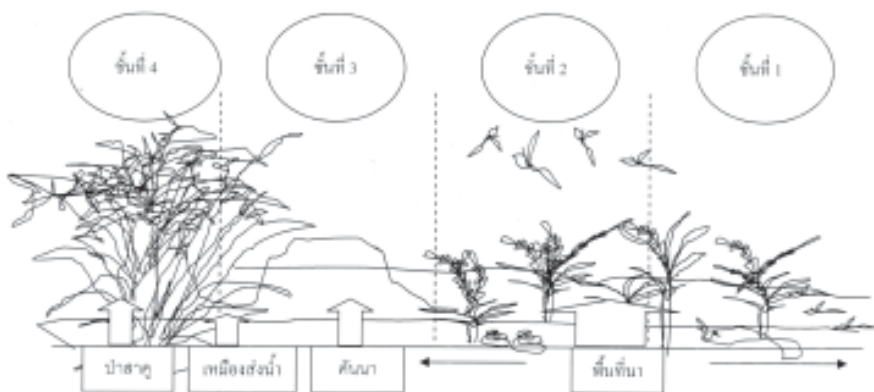
จากพัฒนาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและอาชีพการทำนาของชาวบ้านดังกล่าวทำให้วิถีคิดด้านการผลิต การทำนาปลูกข้าวของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากแต่เดิมการปลูกข้าวเป็นลักษณะของการให้ธรรมชาติดูแลธรรมชาติด้วยตนเอง เปลี่ยนสู่ระบบการผลิตการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่พัฒนามาจากโลกตะวันตกช่วยให้ชาวนาทำนาได้สะดวกรวดเร็วขึ้น ลดขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนและใช้เวลามากในการทำนา ทำให้ชาวนามีเวลาว่างไปทำกิจกรรมอย่างอื่นที่ช่วยสร้างรายได้และผลตอบแทนเพิ่มขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตรูปแบบเดิมไป โดยแบ่งแยกชาวนา

ให้กลายเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น การเลือกที่จะทำอะไร ผลิตสิ่งใด ขึ้นอยู่กับตลาดและกลไกของราคา และผลตอบแทนทางด้าน เศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้สถานการณ์การทำ นาของชาวนามีภาวะต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น จากการค่าจ้าง แรงงาน เงินลงทุนในการซื้อปัจจัยการผลิต ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ในขณะที่ราคาข้าวตกต่ำอย่างต่อเนื่อง จึงไม่เหมาะสมสำหรับ ชาวนาที่มีดินจำนวนมากๆที่มีการปลูกข้าวเพื่อขาย เพราะเกิด สภาวะไม่คุ้มทุนจนถึงขาดทุนในบางปีที่ผลผลิตได้รับความเสียหาย จากโรคและแมลง ศัตรูข้าวอื่นๆ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนน้ำ ซึ่งในอดีตปัญหาต่างๆเหล่านี้ก็เชื่อว่าจะไม่เกิดขึ้นแต่เนื่องจากการ ทำนาในสมัยก่อนใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบง่าย ๆ การดูแลรักษา ต้นข้าวก็ใช้วิถีธรรมชาติ ใช้วัสดุอุปกรณ์ในธรรมชาติ ผนวกกับ ระบบการจัดการ การเลือกสรรพันธุ์ข้าว และการจัดการน้ำเพื่อการ ทำนา โดยใช้ประสบการณ์ ความรู้ที่ถ่ายทอดสะสมกันมาตั้งแต่ บรรพบุรุษ ทำให้การทำนาสมัยก่อนแทบจะไม่มีภาระต้นทุนในการ ผลิต ระบบความสัมพันธ์ในการระดมแรงงานแบบจารีตเป็นสิ่ง สำคัญในช่วงค้าจุนอาชีพรากทำนา ซึ่งเป็นงานที่มีความจำเป็น ต้องใช้แรงงานจำนวนมากให้สามารถดำรงอยู่ได้ จากสภาพการณ์ ที่ชาวนามีภาวะต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นดังกล่าวทำให้ชาวนา บางส่วนต้องลดพื้นที่การทำนา หรือบางรายเลิกทำนาเปลี่ยนไปทำ การผลิตสินค้าอย่างอื่นหรือทำงานอย่างอื่นนอกภาคการเกษตรที่ ได้เงินสดซื้อข้าวสารทดแทนการปลูกข้าวเพื่อบริโภคเองในครัว เรือนเหมือนในอดีต

พลต่อระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ ในการทำนาสมัยก่อน

ท้องนาเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของสิ่งมีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกัน เป็นพื้นที่แห่งความสมบูรณ์ทางด้านอาหาร หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่ต่างเข้ามาช่วยกันเป็นห่วงโซ่อาหารพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีบางส่วนสูญสลายและการเกิดขึ้นใหม่หมุนเวียนเป็นวัฏจักรที่สมดุลของระบบนิเวศท้องนาเป็นแหล่งรองรับน้ำในช่วงน้ำมีปริมาณมากช่วยป้องกันการเกิดปัญหาน้ำท่วมบ้านเรือนของชาวบ้าน นอกจากนี้พื้นที่ท้องทุ่งยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างให้ทุกคนในหมู่บ้านสามารถเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้าน ระหว่างกลุ่มเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ผ่านขบวนการผลิตและการแลกเปลี่ยนแรงงาน ท้องนายังเป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้ เป็นห้องทดลองภูมิปัญญาชาวบ้าน และพัฒนาความเป็นตัวตนของชาวนา

ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่เชื่อมต่อระหว่างป่าสาครและนาข้าว กล่าวได้ว่าระบบนิเวศป่าสาครจะเป็นที่ใช้หลบภัย และการอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน ที่เชื่อมต่อระหว่างระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติในพื้นที่ทำนาในฤดูน้ำหลาก สัตว์น้ำที่เติบโตเต็มที่ได้ออกไปหาอาหารไปในแหล่งน้ำใหม่ๆ โดยเฉพาะพื้นที่การทำนา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของสัตว์น้ำเหล่านั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงที่ซับซ้อน โดยผู้เขียนได้แบ่งระบบนิเวศในพื้นที่นาออกเป็นส่วนๆ ที่เรียกว่า “ระบบนิเวศพื้นที่นาสี่ชั้น” เพื่อที่จะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนในระบบนิเวศเหล่านั้น ดังนี้

ชั้นที่หนึ่ง พื้นที่ใต้ดินและหน้าดิน มีสิ่งมีชีวิตที่อาศัยพื้นดิน เป็นแหล่งหลบภัย และจำศีลในฤดูแล้ง ดังเช่น อึ่งอ่าง จงโคร่ง กบ เขียดว้าก ปาดบ้าน คางคก กลุ่มปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาไหล กลุ่มแมลง แมงดา แมงซอน แมงจู้จี้ แมงเหนียง จิ้งหรีด กลุ่มสัตว์เลื้อยคลาน จิ้งเหลน งูเห่า งูกะปะ งูเขียว งูสายพาน กลุ่มหอย หอยกาบ หอยขม หอยข้าว หอยதாக กลุ่ม กุ้ง/ปู กุ้งนา กุ้งฝอย ปูนา บางชนิดเป็นแหล่งอาหารของมนุษย์ บางชนิดช่วยในการกำจัดศัตรูทางการเกษตร

ชั้นที่สอง ในน้ำและผิวน้ำ เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของปลา หลากหลายชนิด ปลาชี่ม ปลาลำปำ ปลาช่อน ปลาไหล ปลาหมอ ปลาดุก ปลาดุกหนวดดำ ปลาดุกหนวดขาว ปลาดุกปล้น (ปลามัด) ปลา ลูกขาว ปลาฉลาม ปลาหลด ปลาช่อนไซ ปลากริม ปลาตะเพียน ปลาม่อม ปลาโอน ปลาดุกต่าง ปลาแขยง ปลาชีว ปลากัด ปลาเข็ม ปลากระตี่ ปลาแป้น ปลาข้างลาย แหล่งพักผ่อน บ้านพักกาดนกเขา พักริ้ว ญาปล้อง บัวบก สาหร่ายนานาชนิด พื้นที่ดังกล่าวนอกจากมีแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัยและเจริญเติบโต ยัง

เป็นแหล่งเพาะขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำเหล่านั้นด้วย ดังเช่น บริเวณ
ผิวน้ำจะเป็นที่วางไข่ของสัตว์น้ำชนิดต่างๆ เกิดเป็นห่วงโซ่อาหาร
ที่มีความสมดุลของธรรมชาติ

ชั้นที่สาม บริเวณเหนือผิวน้ำ บริเวณลำต้นข้าวหรือพืชน้ำ
ที่เจริญเติบโตในนา เป็นที่หลบภัย และหากินของแมลง และ
สัตว์ปีกนานาชนิด ดังเช่น ตั๊กแตน แมลงปอ นกอีลุ้ม นกวัก
นกชัน นกยาง นกเขา นกเอี้ยง นกกระจิบ นกเอี้ยงไล่ นกเป็ดน้ำ
นกกรงหัวจุก นกหน้านวล นกฟังกะ นกกรงเกร็ก นกกระแตแต้
แว๊ด นกขมิ้น นกหวาด นกกาเหว่า กา เหยี่ยว นกพวกนี้ นอกจาก
มาจิกกินข้าวเปลือกหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ยังเข้ามาหาปลา แมลง
สัตว์น้ำต่างๆ เป็นอาหาร ซึ่งมนุษย์สามารถใช้เป็นแหล่งอาหาร
โปรตีน และเลี้ยงไว้เพื่อความเพลิดเพลิน ผ่อนคลายหลังเหน็ด
เหนื่อยจากการทำงานหนัก

ชั้นที่สี่ บริเวณป่าสาคุ ซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องจากพื้นที่นา ป่า
สาคุเป็นแหล่งหลบภัย ขยายพันธุ์ของสัตว์ชนิดต่างๆ นอกจากนี้ชาว
บ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่าสาคุ ดังเช่น เป็นไม้
ใช้สอย ใช้เย็บจากทำหลังคาบ้าน ใช้ทางสาคุใช้กันคอกเลี้ยงสัตว์
นอกจากนี้พื้นที่ป่าสาคุยังเป็นทรัพยากรธรรมชาติต่างๆมากมาย
ดังเช่น เป็นแหล่งไม้ใช้สอยประเภทต่างๆ แหล่งสมุนไพร แหล่ง
ผักพื้นบ้าน ฯลฯ

ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชสายพันธุ์สัตว์ชนิดต่างๆ
มีการพัฒนารูปแบบสายพันธุ์เป็นเวลานาน ก่อเกิดเป็น
ระบบนิเวศที่สมดุล มีทั้งอาหารและยา ที่อยู่ใน “ระบบนิเวศพื้นที่
นาสีเขียว” พืชบางสายพันธุ์สามารถแยกย่อยออกไปอีกมากมายตาม
ความสำคัญของพืชชนิดนั้น โดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าว ที่มีลักษณะ

เฉพาะถิ่นที่อยู่ และระบบนิเวศแต่ละชุด ในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้า พบพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้หมุนเวียนกันเพาะปลูกถึง 10 - 20 ชนิด ข้าวพันธุ์พื้นบ้านดังกล่าวได้มีการพัฒนาเทคนิคการปลูก ลองผิดลองถูกเป็นเวลานานับร้อยๆปี จนกระทั่งได้พันธุ์ข้าวที่สม่ำเสมอ จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน นำไปปลูกแพร่ขยายพันธุ์สืบทอดต่อกันไปหลายรุ่นอายุคน ความหลากหลายของสายพันธุ์พืช สัตว์และพันธุ์ข้าวดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงทางด้านอาหาร ช่วยให้ชาวนาสามารถต่อสู้กับแมลงศัตรูพืช โรคระบาด รวมถึงความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี ความหลากหลายของระบบนิเวศและชีวภาพดังกล่าว ทำให้พืชและสัตว์ได้มีการปรับตัว คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ ให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่พืชและสัตว์เหล่านั้น เจริญเติบโตอยู่ได้

ในช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปีซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านเริ่มชักน้ำเข้าสู่พื้นที่นาเพื่อเตรียมไถที่นาปลูกข้าว การชักน้ำเข้านาจะมีข้อดีตรงที่จะมีลูกปลา เช่น ปรองลาด ปลาตุ๊ก ปลาช่อน ทั้งตัวเล็ก ตัวใหญ่เข้ามาในพื้นที่นา หรือในเหมืองไล่ไก่ให้ชาวนา ที่ว่างจากการทำงานอย่างอื่น ทั้งเด็ก ผู้หญิง และคนชรา ได้ออกมาจับปลากัน พื้นที่นาในตำบลโคกสะบ้าสวนใหญ่ได้รับน้ำจากบริเวณที่ชุ่มน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึงหรือแหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ จะมีพืชหลักที่ขึ้นในบริเวณดังกล่าวคือต้นสาकु ที่จะขึ้นกันอย่างหนาแน่นก่อให้เกิดระบบนิเวศป่าสาकुที่มีความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพเชื่อมต่อกับระบบนิเวศในพื้นที่การทำนาของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับผลิตอาหารหลักของชาวบ้าน รวมทั้งแหล่งอาหารโปรตีน จากปลาน้ำจืดที่สำคัญ โดยเฉพาะปลาชี่ขม

ซึ่งเป็นปลาเฉพาะถิ่นช่วงฤดูปลาวางไข่ ในช่วงเดือน มิถุนายน ถึง กรกฎาคม ชาวบ้านจะเรียกช่วงเวลานั้นว่า ช่วงที่ปลาซึ่ม “ซบกัน” เป็นลักษณะในช่วงผสมพันธุ์ของปลา เมื่อปลาตัวเมียท้องแก่เต็มที่แล้ว ปลาตัวผู้จะใช้ลำตัวรัดที่ลำตัวปลาตัวเมียเพื่อให้ไข่หลุดออกมาจากท้องปลาตัวเมีย ในช่วงเวลาเดียวกันปลาตัวผู้จะฉีดน้ำเชื้อเข้าไปผสมกับไข่ ลุงหนูวัย 65 ปี ชาวบ้านผู้ที่คลุกคลีหาปูหาปลาในท้องนาบริเวณนี้ตั้งแต่วัยเด็ก เล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่ปลาซึ่มมันซบกันไว้ว่า

ช่วงเวลาที่ปลาซึ่มมันซบกัน ให้ไข่มันแตกพาน(ไข่ปลาแตกกระจาย) ไข่ปลาจะลอยน้ำ ทิ้งระยะไว้ 2-3 วัน ไข่ก็จะฟักเป็นตัว ช่วงเวลาที่ปลา มันซบกัน ไข่จะลอยเหนือผิวน้ำ ลอยเป็นแพ มีลักษณะสีดำคล้ายก้อนขี้ควาย มีทั้งตัวผู้ตัวเมียอยู่กันหลายคู่ บางครั้งมีกันถึง 9-10 คู่ ในช่วงเวลาดังกล่าว จะเกิดเสียงดังเหมือนควายกระที่บหนอ

ลักษณะของการผสมพันธุ์ของปลาซึ่มจะมีลักษณะคล้ายกับปลาโสดหรือปลาลำปำ ซึ่งแสดงถึงความมั่นคงในด้านอาหาร

● ท้องนา
แหล่งหาอาหาร
ของชาวบ้าน

ของชาวบ้าน แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แสดงถึงระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่ยังคงดำรงอยู่นอกจากนี้ในกลุ่มปลาจำพวกปลาดุก ปลาช่อน จะมีลักษณะการเรียกในช่วงฤดูการวางไข่และการผสมพันธุ์เฉพาะที่แตกต่างกันไป โดยชาวบ้านจะเรียกลักษณะของการผสมพันธุ์ของปลากลุ่มนี้ว่า “ปลาดุก ปลาช่อนมันกัดเคงกัน” ปลาพวกนี้จะนิยมกัดเคงกัน (การผสมพันธุ์และการวางไข่) ในบริเวณที่มีหญ้ารก โดยจะมีปลาตัวผู้ตัวเมียหลายคู่เข้ามากัดเคงกันหรือผสมพันธุ์กัน

ในช่วงปี พ.ศ.2526 มีการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โดยการขุดลอกคูคลองบริเวณแนวคลองลำซานซึ่งเป็นลำคลองส่งน้ำธรรมชาติสายหลักที่ไหลผ่านหมู่บ้าน จุดประสงค์เพื่อต้องการให้น้ำในลำคลองไหลได้สะดวก ป้องกันปัญหาน้ำท่วม พร้อมกันนี้ได้สร้างสร้างทำนบและเหมืองคอนกรีตที่มีลักษณะคงทนถาวร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการน้ำในการทำนาได้ดีขึ้น เมื่อเวลาผ่านไปชาวบ้านก็เริ่มรู้ถึงความผิดพลาดของโครงการดังกล่าว การขุดลอกคูคลองและป่าสาकुทำให้ลำคลองมีลักษณะลึกเป็นแอ่งกะทะ

- ป่าสาकु - พื้นที่ชุ่มน้ำ แหล่งอนุบาลและเพาะขยายพันธุ์สัตว์น้ำ

ส่งผลให้น้ำที่อยู่ข้างลำคลองและบริเวณท้องนาไหลซึมลงสู่ลำคลองหมด ทำให้บริเวณนาและแหล่งกักเก็บน้ำข้างลำคลองหรือเรียกว่าพื้นที่ “ชุ่มน้ำ” ไม่มีน้ำขัง ส่งผลให้กุ้ง หอย ปูปลา และระบบนิเวศนาสีชั้นถูกทำลายไป ชั้น เปีง โพรงที่ปลาหลบซ่อนอยู่แห้งขอดทำให้ช่วงเวลาหลังการเกิดขึ้นของโครงการดังกล่าวปริมาณสัตว์น้ำและแหล่งอาหารของชาวบ้านลดปริมาณลงเป็นจำนวนมาก

ก่อนปี พ.ศ.2538 โครงการขุดลอกคูคลองตามแนวคลองลำซานได้ดำเนินการขุดลอกต่อมาเรื่อยๆ พร้อมทั้งการปรับเปลี่ยนทำนบดินของชาวบ้านให้กลายเป็นทำนบคอนกรีต โดยโครงการของกรมชลประทานดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนทำนบดินของชาวบ้านทั้งหมด 6 ทำนบประกอบด้วย (1) นบนาใน(นบผู้ใหญ่เปี่ยน) (2) นบดวน (3) นบตันหยี (4) นบไสนาว (นบดิษฐ์) (5) นบตาเนียม (6) นบไสชั้น โดยยังเหลือนบหนูทิดเพียงทำนบเดียวที่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงและสามารถรักษาสภาพการเป็น “ทำนบดิน” แบบดั้งเดิมอยู่ได้โดยเหตุผลที่ทางกรมชลประทานที่อธิบายต่อชาวบ้านในการดำเนินโครงการดังกล่าวคือทำนบคอนกรีตจะมีความคงทน

● ทำนบน้ำ-ที่ประตุนบายน้ำสร้างด้วยคอนกรีต

ถาวร ชาวบ้านไม่ต้องเสียเวลาในการซ่อมแซมทำนบที่ชำรุด หรือ มีรอยร้าวหรือหญ้าขึ้นรกทุกปี ผลจากการขุดลอกคูคลองและทำลาย ป่าสาครดังกล่าวนอกจากจะเป็นการทำลายแหล่งน้ำในการทำนา ทำลายความหลากหลายของสัตว์และพืชที่ชาวบ้านได้พึ่งพาเป็น อาหารและยาแล้วยังมีผลกระทบอื่นๆตามมาอีกมาก เช่นในช่วง ประมาณปี 2539 ที่ตำบลโคกสะบ้าเกิดพายุกระหน่ำมาอีกมาก หนุนา ดังกล่าวทำลายข้าวของชาวนาอย่างมาก ปีนั้นผลผลิตข้าวของ ชาวนาเสียหายมากกว่าครึ่ง ลุงเหี้ย อายุ 62 ปีชาวนาในพื้นที่ ในช่วงเวลาซึ่งทำนาของตนเอง 4 ไร่ และเช่าที่นาของคนอื่นอยู่ 10 ไร่ กล่าวถึงความเสียหายครั้งนั้นว่า

“เหตุผลที่หนุ่มมันมากัดกิน ข้าวมากในปีนั้น เพราะหนุ่มมัน ไม่มีอาหารกิน เดิมพวกมันอาศัยอยู่ในป่าสาคร กินหัว รากสาคร กิ่ง หอย ซากปลา เป็น อาหาร พอกรมชลประทานขุดลอกป่าสาคร ออกหมด ไปทำลายที่อยู่ บ้านของ มัน มันก็มาขุด สร้างบ้านอยู่ในท้องนา แล้วมันจะหาอาหารที่ไหนกิน อาหารที่หา ง่ายที่สุด คือข้าวที่ชาวบ้านปลูกนั่นเอง”

- **เหมืองคอนกรีต
ส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่นา**

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการชุดลอกคูคลองตามแนวคลองลำชาน เป็นรูปแบบการพัฒนาที่ทำลายระบบนิเวศและความสมดุลระหว่าง คน พืช และสัตว์ การทำลายป่าสาकुซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของหนู และสิ่งมีชีวิตอื่นๆที่อยู่ในห่วงโซ่อาหารเดียวกันที่ได้รับผลกระทบ ทำให้วงจรชีวิตของสัตว์และพืชในระบบนิเวศป่าสี้ชั้นต้นต้องมีการปรับตัว ทั้งการหาแหล่งที่อยู่และอาหารชนิดใหม่ เพื่อให้ชีวิตของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

การศึกษาระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพอันเนื่องมาจากการทำนาแบบดั้งเดิม พบความหลากหลายขอรระบบนิเวศที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่นา พื้นที่ป่าสาकु และพื้นที่ลำคลอง ทำให้เกิดความหลากหลายในชนิดของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศที่เชื่อมต่อกันดังกล่าว เกิดเป็นระบบสมดุลเป็นห่วงโซ่อาหารซึ่งกันและกัน เช่น กระจ่างน้ำที่พัดพาตะกอนดินแร่ธาตุอาหารจากที่ต่างๆ ผ่านทางแนวลำคลอง มาทับถมอยู่ในบริเวณป่าสาकु และกระจายผ่านไปยังท้องนาของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่นามีความอุดมสมบูรณ์ สามารถเพาะปลูกข้าวได้ผลผลิตดี เศษทางสาकु ลูกสาकु ร่วงหล่นเน่าเปื่อย กลายเป็นอาหารของปลา ้วยอ่อน กุ้ง หอย แมลง กบเขียด หรือสัตว์เลื้อยคลาน พวกตะกวด งู กิ้งก่า นกเข้ามาจับสัตว์พวกนี้เป็นอาหารอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ปลาจะมารวางไข่เพาะขยายพันธุ์ และหลบภัยจากพายุในฤดูน้ำหลาก แล้วป่าสาकुยังเป็นแนวบังลมให้กับบ้านของชาวนา และมีพันธุ์พืช ยาสมุนไพร ที่ขึ้นเจริญเติบโตตามธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางพันธุกรรม

ในระบบห่วงโซ่อาหารของระบบนิเวศตามธรรมชาติดังกล่าว จะมีระบบการควบคุมด้วยตัวของมันเองไม่ให้อะไรมีชีวิตหนึ่งใดขยายพันธุ์จนมีจำนวนมากเกินไป ดังเช่นถ้าจำนวนประชากรของหนูมีมากเกินไป สัตว์ที่เข้ามาควบคุมประชากรของหนูคืองู หากมนุษย์เข้าไปทำลายงูมากเกินไปจนสมดุลธรรมชาติสูญเสียไป ปริมาณหนูจะเพิ่มจำนวนขึ้นจนยากแก่การควบคุม เข้ามาทำลายผลผลิตทางการเกษตร หรือกรณีของแมลง หนอน แมลงศัตรูพืชที่อยู่ในนาข้าว ตามธรรมชาติโดยปรกติแล้วจะมีกบ เขียด นกและแมลงด้วยกันเองคอยจับกินศัตรูพืชนั้นอยู่แล้ว การที่ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมียากำจัดวัชพืช และยาฆ่าแมลง ทำให้เกิดการปนเปื้อนสารเคมีเข้าไปในระบบของธรรมชาติของสัตว์ ส่งผลกระทบต่อระบบการทำงานของห่วงโซ่อาหารที่สัมพันธ์กันเป็นทอดๆตอกันไปจนเกิดภาวะเสียสมดุล เฉพาะฉะนั้นเมื่อใดมนุษย์ไม่เข้าไปทำลาย หรือรบกวนระบบธรรมชาติ ของระบบนิเวศดังกล่าว ความสมดุลของระบบธรรมชาติจะปรับตัวของมันเองตามวิถีของธรรมชาติช่วยให้สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศดังกล่าว ทุกคน พืช สัตว์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติสามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้

วัฒนธรรมชุมชนในการกำนาศัยก่อน

คนไทยแต่โบราณเชื่อว่าข้าวมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตอย่างยิ่ง และเชื่อกันว่ามีเทพธิดาเป็นผู้รักษาข้าว ที่เรียกว่า “แม่โพสพ” ชาวนาจะทำพิธีบวงสรวงเพื่อแสดงความเคารพ ระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพตลอดช่วงของการเพาะปลูก เช่น ก่อนจะเริ่มไถหว่าน ตอนระยะข้าวตั้งท้อง ตามคติความเชื่อดังเดิมนั้นเชื่อ

กันว่าแม่โพสพคือผีหรือเทวดาประจำพืช มนุษย์เชื่อถือและบูชา กราบไหว้แม่โพสพเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชที่ปลูกตามฤดูกาล เชื่อกันอีกว่าเทวดาประจำพืชดังกล่าว มักเป็นเทวดาผู้หญิง เพราะ ข้าวเป็นอาหารหลักใช้เลี้ยงชีวิตให้เจริญมีสุขภาพดี เปรียบเสมือน มารดาเลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตต่อไป ระบบความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพดังกล่าวเชื่อว่าแม่โพสพเป็นผู้คอยดูแลต้นข้าวในทุ่งองงาม ไผ่บุญย์ถ้าชาวนาทำพิธีกราบไหว้บูชาแม่โพสพตามพิธีแล้วจะทำให้ ร่ำรวยอุดมสมบูรณ์ดังนั้นเมื่อเริ่มทำนาจนกระทั่งถึงเวลาเก็บเกี่ยว และเอาไปเก็บที่เรือนข้าว ชาวนาจะต้องทำพิธีเช่นบูชาแม่โพสพ ทุกกระยะ

ชาวนาตำบลโคกสะบ้ามีความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” ใน ลักษณะดังที่กล่าวเช่นกัน ในอดีตกาลแม่โพสพถือว่าเป็นเทวดาที่ คอยปกป้อง ดูแล การเพาะปลูกข้าวของโลกมนุษย์ให้ได้ผลผลิต อุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยโรคแมลง และช่วยรักษาสภาพดินฟ้า อากาศไม่ให้แปรปรวน ให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวนาโคก สะบ้ามีเรื่องเล่าต่อกันมาขึ้นนกระจาบได้เข้าไปขโมยเมล็ดข้าวที่ แม่โพสพอาศัยอยู่ในโลกมนุษย์ 9 เมล็ด โดยแอบคาบเมล็ดข้าว ไปทั้งหมด 2 เมล็ด นกกระจาบคาบแม่โพสพไปขังไว้ที่เขาเพชร- กูดที่สรวงสวรรค์ แต่แม่โพสพสามารถหลบหนีกลับมาด้วยการ ช่วยเหลือของพระวิษณุ แม่ธรณีและแม่น้ำนที โดยปลาลาดเป็น ผู้พาแม่โพสพหลบหนีมา ทั้งนี้ในระหว่างที่แม่โพสพถูกกักขังที่ เขาเพชรกูดการปลูกข้าวในโลกมนุษย์ประสบกับความยากลำบาก เนื่องจากประสบปัญหาโรคและแมลงศัตรูข้าว ปริมาณน้ำสำหรับการ ทำนามีไม่เพียงพอ แต่เมื่อแม่โพสพได้รับการช่วยเหลือกลับมา ยังโลกมนุษย์แล้วทำให้การปลูกข้าวของชาวนาได้รับผลผลิตเพิ่มขึ้น

โรคและแมลงศัตรูขาดไม่เข้ามารบกวน นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับแม่โพสพมากมายที่แสดงความสำคัญของแม่โพสพที่ช่วยปกป้องดูแล รักษาต้นข้าว ให้ได้ผลผลิตข้าวที่สมบูรณ์ เช่นในพิธีทำขวัญแม่โพสพของชาวบ้านคำร้องในพิธีที่ว่า

“วันนี้วันดี เป็นศรีพญาวัน ลูกร่องเข็ญขวัญ ล้วนพันธุ์ของดี กล้วยอ้อยถั่งงา ข้าวปลามากมี ทุกสิ่งใส่ที่ ให้แม่สเวย พร้อมทั้ง พันธุ์ไม้ มากมายแม่เอย ชุ่มเห็ด ชุ่มแสง ชมพู่แม่เอย พรธนไม้ ยังเหลย ไม้หว่ากำขำ กล้วยอ้อย พรหมคด รัมข้าว ไม้กรด นาง หวายไม้กำ ไบบอ ท่อให้ ด้ายแดง ด้ายขาว มะลิเภา ข้าวเจ้า คาด พุ่มพฤษภา ไม้ถกทำหลัก ทำเป็นกะแล้วปัก เข็ญแม่มาชม ได้ร่วม พฤษภา ลูกแต่งทำ พระมารดาทำเดิน เข็ญมาเถอะแม่กุงมา”⁶

ลุงจวบวัย 82 ปีเป็นครูหมอในอดีตที่เคยเป็นผู้ทำพิธีทำขวัญข้าวให้กับชาวนาในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าในหลายหมู่บ้าน พยายามที่จะอธิบายความหมายของสิ่งต่างๆที่นำเข้าร่วมในการประกอบพิธีให้ฟังว่า

“สิ่งของต่างๆที่เข้าร่วมในพิธีทำขวัญข้าว แต่ละชนิดที่เป็นตัวแทนสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายบางอย่างที่เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ดังเช่น ไบหนัง จะเป็นไบไม้ที่มีลักษณะไบหนาเปรียบเสมือนการออกของต้นข้าว ให้เจริญเติบโตขึ้น กันอย่างหนาแน่น ไบขวัญข้าวเปรียบเสมือนที่อยู่อาศัยของขวัญแม่โพสพ”

⁶ บทสัมภาษณ์ คุณแม่จันทร์ วัย 84 ปี ชาวบ้านหมู่ 10 บ้านหนองพาน้ำ ต.โคกสะบ้า อ.นาโยง จ.ตรัง วันที่ 13 สิงหาคม 2549

● อุปกรณ์ในการทำพิธีกรรมต่างๆ

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีทำขวัญข้าว ชาวนาจะต้องนำไปขวัญข้าว ไปเก็บไว้ที่เรือนข้าว นอกจากนี้ใบไม้และไม้หลายชนิดจะเป็นพืชที่เจริญเติบโตในพื้นที่ป่าในพิธีกรรมจำเป็นต้องมีสิ่งของใบไม้ต้นไม้มากถึง 50 ชนิดด้วยกันจึงจะถือได้ว่าเป็นพิธีที่ถูกต้องสมบูรณ์ การที่พิธีกรรมการทำขวัญข้าวจะดำรงอยู่ได้นั้นชาวนาจำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติให้คงอยู่ไม่ให้สูญหายไป

การทำพิธีทำขวัญข้าวในพื้นที่ตำบลโคกสะอาดจะกระทำกันเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก จะทำพิธีก่อนเก็บเกี่ยวข้าว เรียกว่า พิธีการช่อซัง หรือพิธีการรวบข้าว โดยช่อแตกต่างระหว่างพิธีช่อซังและพิธีรวบข้าวคือความแตกต่างของขนาดพื้นที่นา การช่อซังจะเป็นพิธีกรรมเล็กๆไม่จำเป็นต้องมีของเช่นไหว้ จะกระทำพิธีสำหรับการเก็บเกี่ยวข้าวในพื้นที่นามีจำนวนน้อย ประมาณ 3-5 ไร่ พิธีช่อซังชาวบ้านเจ้าของที่นาสามารถทำพิธีได้ด้วยตนเอง เพียงแค่

ช่อข้าวเป็นมัดเล็กแล้วกล่าวคาถาลิ้นๆ ในลักษณะเป็นการบอกกล่าวต่อแม่โพสพว่าที่นาแปลงนี้จะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวแล้วให้แม่โพสพช่วยดูแลการเก็บข้าวให้ราบรื่นด้วย

ส่วนพิธีการรวบข้าวเป็นพิธีบวงสรวงแม่โพสพพิธีกรรมใหญ่ จะกระทำสำหรับพื้นที่นาที่มีเนื้อที่จำนวนมากๆโดยจะมีครุหมอบเป็นผู้ทำพิธีกรรมให้ ในการประกอบพิธีจำเป็นต้องมีของเส้นไหว้ครอบทั้ง 50 ชนิดจึงจะถือว่าเป็นพิธีกรรมที่ถูกต้องสมบูรณ์ ครุหมอบจะเลือกพื้นที่มุมคั่นนาหนึ่งโดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ หลังจากนั้นจะมองไปที่ท้องนาว่าต้นข้าวบริเวณใดที่มีรวงข้าวสมบูรณ์แข็งแรงให้ผลผลิตข้าวมาก ครุหมอบจะเลือกข้าวบริเวณนั้นในการทำพิธี โดยการรวบข้าวรอบวงแขน เสร็จแล้วมัดบริเวณขังข้าวด้วยด้ายแดง ด้ายขาว กล่าวคาถาอัญเชิญแม่โพสพเข้ามาอยู่ที่ข้าวที่รวบไว้ในพิธี โดยเรียกรวงข้าวที่รวบไว้นั้นว่า “ขวัญแม่โพสพ” ขั้นตอนต่อไปครุหมอบจะกล่าวขออนุญาตแม่โพสพก่อนที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว เป็นอันเสร็จสิ้นพิธี

หลังจากนั้นชาวนาจะทำการเก็บเกี่ยวข้าวทั้งหมด ซึ่งถ้าไม่เสร็จภายในวันเดียวกันก็สามารถมาเก็บข้าวต่อในวันถัดไปได้ แต่ข้าวที่ครุหมอรวบและมัดด้ายแดง ด้ายขาว ไว้ในการทำพิธีที่เรียกว่า “ขวัญแม่โพสพ” ชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวมัดนั้นไว้ท้ายสุดเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาจะเชิญ “ขวัญแม่โพสพ” นำกลับไปเก็บที่เรือนข้าว เมื่อนำข้าวทั้งหมดมาเก็บที่เรือนข้าวเสร็จโดยการจัดเก็บเรียงข้าววางซ้อนทับกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมภายในเรือนข้าว พิธีการทำขวัญข้าวอีกขั้นตอนสองจึงเกิดขึ้น

การทำขวัญข้าวใน ช่วงที่สอง โดยการทำพิธีกรรมจะทำบนเรือนข้าวเป็นพิธีการอัญเชิญแม่โพสพให้มาอยู่อาศัยที่เรือนข้าว

ในพิธีจะนำ “ขวัญแม่โพสพ” ที่มาจากพิธีทำขวัญในช่วงแรกนำมาจัดวางไว้บนสุดเหนือกองเรียงข้าวที่เก็บเกี่ยวผลผลิตมาได้ ครูหมอลเริ่มทำพิธีกล่าวคาถาเชิญให้แม่โพสพช่วยคอยปกป้องดูแลข้าวที่เก็บเกี่ยวมาให้หนูและแมลงมาทำลาย

เมื่อเสร็จพิธีทำขวัญข้าวในช่วงที่สองเป็นการบ่งบอกถึงการเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาในปีนั้นๆ เมื่อถึงฤดูกาลการทำนาปีถัดไปชาวนามักจะนำ “ขวัญแม่โพสพ” ที่เก็บไว้บนเรือนข้าวจากการทำนาในปีที่แล้วมาใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวในการทำนาปีถัดไปเนื่องจากข้าวที่ครูหมอลเลือกไว้ใช้เป็น “ขวัญแม่โพสพ” ในพิธีกรรมทำขวัญข้าวจะเป็นต้นข้าวที่สมบูรณ์แข็งแรง รวงข้าวมีขนาดใหญ่ ลักษณะการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวรูปแบบดังกล่าวเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการสืบทอด คัดเลือกสายพันธุ์ข้าว แบบง่ายๆ โดยสอดแทรกร่วมกับพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ รวมทั้งการสร้างแนวคิดและอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แฝงควบคู่มากับสิ่งของเครื่องเช่น ไห้วที่ใช้ประกอบในการทำพิธีกรรม

ความเชื่อเรื่อง “พฤติกรรมขวัญข้าว” เป็นความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ผูกโยงเข้ากับความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของ “แม่โพสพ” พฤติกรรมขวัญข้าวเป็นการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงการไม่ตระหนักในคุณค่าของข้าว เป็นพฤติกรรมที่ไม่เคารพหรือลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งเชื่อกันว่าหากใครทำให้แม่โพสพเสียใจ หรือมีการกระทำที่เรียกว่า “พฤติกรรมขวัญข้าว” จะทำให้ไม่เป็นสิริมงคล อับโชค ทำมาหากินยาก ผิดเคือง ขาดแคลนหรือตกอับ ตัวอย่างการกระทำที่เป็นลักษณะที่เป็น “พฤติกรรมขวัญข้าว” ขณะที่ข้าวอยู่ในฝืนนา เช่น การปล่อยปละละเลยให้สัตว์เลี้ยงไปกินข้าวใน

ฝัน การเก็บเกี่ยวข้าวหล่นในฝัน ในขณะที่นวดข้าวมีเมล็ดข้าวติดค้างอยู่ที่รวงข้าว นวดออกไม่หมด และมีเมล็ดข้าวหกเรียราดไม่จัดเก็บให้หมด หรือในขั้นตอนการสีข้าว ลักษณะการทิ่มข้าว กระแทกสาก ทิ่มข้าวหกเรียราด เล่นข้าวสาร กินข้าวम्मมาม กินข้าวหก กินข้าว เหลือในจาน พุดคุยขณะกินข้าว พุดลึง อับมงคลขณะกินข้าว พฤติกรรมหลังกินข้าวเสร็จแล้วปล่อยให้สัตว์เลียถ้วยชามกินข้าว แล้วไม่ล้างทำความสะอาดถ้วยชาม หรือ พฤติกรรมขวัญข้าวที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติต่ออุปกรณ์การทำนา เช่น การนำอุปกรณ์การทำนามาเล่น จัดเก็บอุปกรณ์การทำนาไม่เรียบร้อย ความเชื่อเรื่อง ขวัญข้าวดังกล่าวจึงเป็นลักษณะการควบคุมพฤติกรรมของลูกหลาน และคนในชุมชน ไม่ควรทำพฤติกรรมที่ถือว่าไม่เหมาะสมเกี่ยวกับข้าว โดยเชื่อมโยงกับความเชื่อที่ชาวบ้านมีต่อแม่โพสพ ซึ่งถือว่าเป็นเทวดาที่มีอิทธิฤทธิ์มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะทำให้ชาวนาที่มี “พฤติกรรมขวัญข้าว” ได้พบกับความอับโชค และสิ่งที่ไม่ลืมนึกถึงพฤติกรรมดังกล่าว

ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพดังกล่าว เมื่อตีความผ่านระบบสัญลักษณ์ตามแนวคิดของ คลิฟฟอร์ด เกิร์ทซ์ (Clifford Greet)⁷ ที่ไม่เฉพาะเจาะจงว่าตัวสัญลักษณ์ดังกล่าวจะเป็นวัตถุสิ่งของหรือตัวพิธีกรรมที่มองเห็นในเชิงประจักษ์เพียงอย่างเดียว แต่ผู้ศึกษาพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงการจัดวางตำแหน่งทางความคิดที่มีพลังอำนาจที่แพร่กระจายสร้างความสัมพันธ์ในการขับเคลื่อนฝูงชน ระบบสัญลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้มีพลังที่จะขับเคลื่อน

⁷ David Hicks. Ritual & Belief : Reading in the Anthropology of Religion. New York : McGraw-Hill College , 1999 .

เพื่อให้เกิดความคิด ความเชื่อ จนกลายเป็น “ความจริง” ที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ดังเช่นความเชื่อเรื่อง “พฤติกรรมชั่วร้าย” เป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ส่งผ่านข้อมูลทางด้านความเชื่อถึงพฤติกรรมที่ไม่ตระหนักในคุณค่าของข้าว ที่เชื่อกันว่าใครที่มีพฤติกรรมดังกล่าวเป็นการลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งถือว่าเป็นเทวดาเทวีที่คอยดูแลรักษาต้นข้าวและเมล็ดข้าว ในอีกด้านหนึ่งความเป็นเทวดาของแม่โพสพ ทำให้แม่โพสพมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ต่างจากมนุษย์ธรรมดาโดยทั่วไป ทำให้มีอำนาจที่จะส่งผลให้คนที่ลบหลู่แม่โพสพ เกิดความไม่เป็นสิริมงคล อับโชค ทำมาหากินยาก ผิดเคื่อง ขาดแคลนหรือตกอับ เมื่อชวานาคนใดเชื่อในแนวคิดดังกล่าวก็จะพยายามละเลิก “พฤติกรรมชั่วร้าย” เป็นนัยยะของการลบหลู่แม่โพสพ เมื่อประเพณีปฏิบัติได้ดังนั้นแล้วรู้สึกสบายใจปลอดภัยการทำมาหากินคล่องตัว ผลผลิตข้าวได้ผลตามที่ตั้งหวังไว้ ทำให้เกิดประสบการณ์ร่วมของชวานา เป็นภาพติดตาตรึงใจว่าเป็นผลจากการที่เขาเคารพในแม่โพสพ ทำให้แม่โพสพคอยดูแลให้การคุ้มครองต่อชวานา รวมทั้งข้าวที่ชวานาปลูก

จากการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนของชวานาในอดีตพบว่าเมื่อชวานาต้องเผชิญกับเหตุการณ์หรือวิกฤติปัญหาใหม่ๆที่ชวานาไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง ทำให้ชวานารู้สึกไม่สบายใจและหาทางออกไม่ได้ที่จะแก้ไขวิกฤติปัญหาดังกล่าว จากการที่ชวานาเคยมีประสบการณ์ครั้งแรก (first embrace) ว่าเมื่อใดที่เขาเหล่านั้นให้ความเคารพ ไม่ลบหลู่แม่โพสพ หรือการทำพิธีกรรมบางอย่างเพื่อถวายเป็นการเคารพแก่แม่โพสพแล้วมีความเชื่อมั่นว่าวิกฤติปัญหาต่างๆเหล่านั้นจะหมดไป และบ่อยครั้งที่วิกฤติปัญหาเหล่านั้นหมดไปจริงๆ หรือกรณีที่วิกฤติปัญหายังไม่หมดไปก็เป็นเหตุ

ให้เข้าใจว่าพิธีกรรมที่ขอมาแก่แม่โพสพนั้นยังทำไม่ถูกต้อง หรือยังมีลูกหลาน ญาติพี่น้องคนใดยังลบหลู่แม่โพสพอยู่ ต้องทำการตรวจสอบสมาชิกในครอบครัวหรือชุมชนว่าใครที่ยังมีพฤติกรรมที่ยังไม่ถูกต้องอยู่ ให้ปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง

เมื่อชาวนาในชุมชนมีความเชื่อความศรัทธาใน “แม่โพสพ” ดังกล่าวซึ่งถือว่าเป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่สื่อหรือส่งผลให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือจัดพิธีกรรมเพื่อขอมาแม่โพสพ รวมทั้งฝึกรบมดลูกหลาน คนในครอบครัว หรือคนในชุมชนมิให้มีพฤติกรรมในลักษณะลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งจะทำให้แม่โพสพเสียใจและส่งผลให้เกิดวิกฤติปัญหาต่างๆแก่ครอบครัวและสังคมชาวนา ลักษณะดังกล่าวเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของชุมชน สร้างบทบาทหน้าที่ให้แก่คนที่อยู่ในชุมชนไม่ให้มีการกระทำที่มีลักษณะเป็น “พฤติกรรมชั่วร้าย” จากความเชื่อดังกล่าวเป็นตัวสร้างอารมณ์และความรู้สึกร่วมของกลุ่มชาวนาที่มีความเชื่อในพิธีกรรมดังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม เกิดเป็นประสบการณ์ร่วม นำไปยึดถือ นำไปปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา

ในปัจจุบันถึงแม้ว่าชาวนาในพื้นที่ยังคงมีอาชีพทำนาอยู่ แต่คืดความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” ดังกล่าวนับวันกลับมีคนพูดถึงน้อยลง โดยชาวบ้านให้คำอธิบายว่า “กลุ่มคนที่มีความรู้ความเข้าใจในการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพ ส่วนใหญ่จะเป็นคนเฒ่า คนแก่ที่ เสียชีวิตไปแล้ว คนรุ่นลูกรุ่นหลานไม่ค่อยจะสนใจศึกษา เรียนรู้กัน จึงทำให้ขาดคนสืบทอดในแนวทางการปฏิบัติ และระบบความเชื่อดังกล่าว”

การที่ชาวบ้านให้ความสำคัญในเรื่อง “แม่โพสพ” ลดน้อยลง เนื่องจากรูปแบบวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตการทำนาเปรียบเสมือนวิถีชีวิตของพวกเขาที่ต้องทำทุกปีไม่ได้มีเหตุผลเพียงอยากได้ข้าวไว้เพื่อบริโภคเพียงอย่างเดียว การทำนาเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในหมู่บ้าน รวมทั้งการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ในการควบคุมสมาชิกในชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข หรือเมื่อเกิดความขัดแย้ง หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ความเคารพ ความเชื่อ ความเกรงใจต่อ “แม่โพสพ” ในอำนาจศักดิ์สิทธิ์จะเป็นสิ่งที่คอยควบคุมชาวบ้านไม่ให้ปฏิบัติตัวออกนอกระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ของชุมชน แต่เมื่อชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นหรือประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร ความเชื่อในเรื่อง “แม่โพสพ” ซึ่งเป็น “เทพธิดาประจำข้าวหรือเจ้าแม่แห่งข้าว” จึงไม่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพทำนาแล้ว

แม้ว่าชาวบ้านที่ยังประกอบอาชีพทำนาอยู่ในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความกระชับแน่นระหว่างเวลากับสถานที่เกิดการไหลเวียนของคน เงิน ทุน ความรู้ ข่าวสาร อย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวบ้านต้องมีการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งทางด้านการผลิต การบริโภค และความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีการผลิตแบบทุนนิยม ระบบตลาด และกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยม ที่แทรกซึมเข้าไปในชุมชนได้กระตุ้นความปรารถนาในการบริโภคให้ไม่รู้จักจบสิ้นพอดี ส่งเสริมความฟุ่มเฟือยในการบริโภค อีกทั้งยังเร่งให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อจะได้นำเงินที่ได้มาหาความสุขจากการบริโภค อาชีพทำนาในปัจจุบันเป้าหมายจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงการปลูกข้าวไว้เพื่อให้ได้เงินตรา หรือเพื่อการบริโภค

อันเนื่องมาจากการซื้อข้าวมาบริโภคนั้นมีราคาแพง ชาวนาในยุคปัจจุบันจึงเร่งที่จะนำเอาเทคโนโลยีและความทันสมัยเข้ามา ช่วยให้การทํานาของพวกเขาเสร็จได้เร็วที่สุด เพื่อที่จะได้มีเวลาเหลือไปประกอบอาชีพอย่างอื่นสำหรับหาเงินตราเพิ่มขึ้น จากความต้องการความรวดเร็วในการผลิตทำให้ชาวนาให้ความสำคัญต่อความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” น้อยลงเป็นลำดับ เพราะในพิธีกรรมมีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน ต้องใช้ระยะเวลาในการจัดเตรียมสิ่งของเครื่องเช่นสำหรับใช้ในพิธี ต้องมีครูหมอบเป็นผู้ทำพิธี ประกอบกับการพัฒนาการสื่อสารและเทคโนโลยีข่าวสารที่ทันสมัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชาวบ้านที่มองความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผล เป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ทำให้การทํานาของชาวบ้านส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ไม่มีการทำพิธีเกี่ยวกับ “แม่โพสพ”

การหายไปของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” เกิดผลที่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่ง คือความสนใจในการดูแลรักษาพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการประกอบพิธีทำขวัญแม่โพสพ ซึ่งพันธุ์ไม้เหล่านั้นจำเป็นต้องอาศัยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์จึงจะสามารถเจริญงอกงามและแพร่ขยายพันธุ์ได้ ทำให้ชาวบ้านไม่ทำลายป่าพยายามรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีครูหมอบซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวบ้านและเป็นบุคคลที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือเนื่องจากเป็นผู้มีความสามารถพิเศษในการเชื่อมต่อกับโลกศักดิ์สิทธิ์ได้ ทำให้ครูหมอบเป็นบุคคลสำคัญในหมู่บ้านที่มีอำนาจในการสั่งการ ควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าไม่มีป่า ไม่มีพันธุ์ไม้ที่ใช้ในพิธีกรรม ก็จะไม่มีการทำพิธีทำขวัญข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่

โพสพ” ก็จะค่อยๆหายไปอำนาจและความเป็นผู้นำของครุหมอ ก็หมดไปตามไปด้วย เมื่อสถาบันทางด้านความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ ของชาวบ้านถูกทำลายไป ทำให้สิ่งที่คอยควบคุมพฤติกรรม สร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนาและข้าวจึงหมดไป ล้ำพังแต่กฎหมาย ของรัฐที่ช่วยในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์หรือควบคุมพฤติกรรม ของคนในสังคมนั้นไม่เพียงพอ โดยบางเรื่องบางเป็นประเด็น ปัญหาใหม่ กฎหมายไม่ได้เขียนไว้ บางเรื่องทางภาครัฐเองก็ไม่มี เจ้าหน้าที่มากพอที่จะเข้ามาควบคุมชาวบ้านให้ปฏิบัติตามกฎหมาย ปัญหาที่เกิดขึ้นหลายเรื่องจึงไม่ได้รับการแก้ไข ซึ่งต่างจากระบบ ความสัมพันธ์ที่เกิดจากความเชื่อในลักษณะ “แม่โพสพ” ที่เคยมี อยู่ ซึ่งมีอำนาจในการควบคุมจัดการให้สมาชิกในชุมชนอยู่ใน ระเบียบกฎเกณฑ์ในเรื่องการทำนาและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับ สิ่งแวดล้อมต่างๆได้เป็นอย่างดี

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและวัฒนธรรม ของชาวนา

ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง เป็นชุมชนชาวนา แห่งหนึ่งที่ไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่เป็นชุมชนที่ได้ติดต่อสัมพันธ์ กับการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก ทั้งรูปแบบการพัฒนาชนบท แบบใหม่ซึ่งมาควบคู่กับการเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาความ ทันสมัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงบางอย่างส่งผล ต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรมของ ชาวนาที่หลากหลายและซับซ้อน มีมิติของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยง กลุ่มคนต่างๆในหลายระดับ การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ

ชุมชน วิธีการผลิต และกระบวนการดูดซับเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก ภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลไกตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิต การจัดการแรงงาน ทั้งการแลกเปลี่ยนและการว่าจ้างแรงงาน ระบบกรรมสิทธิ์ ความหลากหลายทางอาชีพ และด้านการปรับตัวทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์และการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ชาวนารุ่นบรรพบุรุษได้เข้ามาจับจองที่ดินประมาณ 200 ปีมาแล้ว ในรุ่นแรกๆชาวนาแต่ละคนจะถือครองที่ดินปริมาณมากอย่างน้อยไม่ต่ำกว่าคนละหนึ่งร้อยไร่ แต่ว่าได้ทำการผลิตจริงทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความจำกัดของแรงงาน ครัวเรือนต่างๆจึงมีลูกมากเพื่อจะฝ่าข้อจำกัดนี้ จึงพบว่าชาวนาในรุ่นบรรพบุรุษจะมีลูกมากอย่างน้อย 8-10 คนต่อครัวเรือน แต่ต่อมาเมื่อลูกหลานโตขึ้นและแยกครัวเรือนออกไป พ่อแม่ต้องแบ่งที่ดินให้แก่ลูก ที่ดินที่แต่เดิมครัวเรือนหนึ่งๆถือครองไว้มากก็จะลดขนาดลง ทำให้เกิดปัญหาการมีที่ดินทำนาขนาดเล็ก บางครั้งลูกหลานย้ายครอบครัวไปตั้งหลักปักฐานที่ชุมชนอื่นก็มักจะขายที่ดินที่ได้มรดกมาให้ ญาติพี่น้อง หรือชาวนาที่มีฐานะดีในหมู่บ้านหรือคนต่างชุมชน ชาวนาที่มีที่ดินน้อยและไม่มีความสามารถซื้อที่ดินเพิ่มได้ก็มักจะปรับตัวทางการผลิตในลักษณะการเช่าที่นาเพิ่มการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่นามีลักษณะหมุนเวียนเปลี่ยนมือไปอยู่กับชาวนาที่มีฐานะดีเป็นส่วนใหญ่ โดยมีเงื่อนไขแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

พี่ยอม ชายวัยกลางคนอายุ 45 ปี ซึ่งเป็นลูกหลานของชาวโคกสะบ้ามาตั้งแต่กำเนิด เล่าว่าบรรพบุรุษของพี่ยอมเข้ามาบุกเบิกจับจองที่นาเป็นรุ่นแรกๆ โดยมีที่นาถึง 360 ไร่ ทวดของพี่ยอมมี

ลูก 8 คน เสียชีวิตไป 4 คน ลูกแต่ละคนที่เหลือจึงได้รับมรดกเป็นที่นาคนละ 80 ไร่ ปู่ทวดเก็บเอาไว้อเอง 40 ไร่บอกว่าจะเอาไว้อขายกินตอนแก่ ครอบครัวของพี่ยอมจึงได้รับมรดกเป็นที่นามา 80 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือที่ดินของครอบครัวเพียง 8 ไร่ สาเหตุเกิดจากหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการเล่นการพนันของคนในครอบครัว ทำให้พ่อต้องเอาที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้ ธกส. เพื่อมาไถหนี้แต่สุดท้ายก็ต้องขายที่ดินไปเพื่อใช้หนี้ ธกส.

อีกตัวอย่างหนึ่งในกรณีของป่าจันทร์วัย 84 ปี มีลูก 9 คน ลูกสาว 2 ลูกชาย 7 คน ป่าจันทร์เป็นคนที่มีความฐานะดี มีที่ดินที่ได้รับมรดกจากพ่อแม่ซึ่งเป็นคนรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ ป่าจันทร์มีที่นาอยู่ 70 ไร่ เมื่อแบ่งมรดกให้ลูกไป พบว่าลูกๆ นำไปขายหมด ลูกของป่าจันทร์ได้มีโอกาสเรียนหนังสือกันสูงๆ หลายนคน มีลูกสาว 2 คนที่เรียนจบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนลูกชายเมื่อเรียนจบแล้วแยกครอบครัวออกไปอยู่ที่จังหวัดอื่น เขาชายที่นาที่ป่าจันทร์ยกมรดกให้ไปซื้อที่ใหม่ที่พวกเขาย้ายไปอยู่

เมื่อชาวบ้านบางคนขาดแคลนที่ดินหรือมีที่ดินน้อยไม่เพียงพอต่อการทำการผลิตเพื่อยังชีพในพื้นที่ได้จึงเกิดการปรับตัวอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ต่างถิ่น ในกรณีของพี่ยอมวัย 45 ปี ตอนพี่ยอมอายุได้ 25 ปีในปี พ.ศ. 2530 ได้ย้ายออกจากบ้านไปอยู่ที่จังหวัดพัทลุงเพื่อเป็นแรงงานรับจ้าง “ตัดยางว่า”⁸ เป็นเวลาถึง 2 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวยัง

⁸ “ตัดยางว่า” คือ อาชีพรับจ้างตัดยางพารา ที่มีข้อตกลงระหว่างเจ้าของสวนยางพารา และผู้ที่เข้ามารับจ้างตัดยางพารา เรื่องการแบ่งผลประโยชน์จากผลผลิตที่ลูกจ้างเก็บเกี่ยวได้ ส่วนใหญ่จะแบ่งผลประโยชน์กันในอัตราส่วน 50 : 50 หรือ 60 : 40 (เจ้าของสวน : ลูกจ้าง) ขึ้นอยู่กับการพูดคุยตกลงกันของทั้งสองฝ่าย

กลับไปกลับมาระหว่างบ้านและจังหวัดพัทลุงเนื่องช่วงเวลาดังกล่าว ได้ลงทุนปลูกยางพาราในพื้นที่นาที่เหลือนของตนเอง 4 ไร่ ในช่วงที่เพิ่งปลูกยางพาราใหม่ๆจะต้องดูแลเป็นพิเศษ หลังจากปลูกยางได้ประมาณ 2 ปีได้ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดพัทลุงเป็นการถาวร เพราะที่บ้านไม่มีงานทำ ที่นาของตนเองก็ไม่มีเหลือแล้ว ญาติพี่น้องก็แยกครอบครัวกันไปหมด ส่วนตัวพียอมอยู่ตัวคนเดียวยังไม่มีครอบครัวตั้งใจว่าจะอยู่ที่จังหวัดพัทลุงประมาณ 4-5 ปีเพื่อรอให้ยางพาราที่ปลูกไว้สามารถให้ผลผลิตได้ ในปี 2532 มีเพื่อนของพียอมที่อยู่ท่าอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดระนองชักชวนให้พียอมไปช่วยตัดยางรับจ้างเนื่องจากคนตัดยางคนเก่าลาออกไป พียอมจึงตัดสินใจไปทำงานดังกล่าวและนานถึง 10 ปี โดยรับจ้างตัดยางในพื้นที่ 30 ไร่ ได้ยางแผ่นประมาณวันละ 60 ผืน แต่ราคาซื้อขายในช่วงนั้นไม่สูงมากเท่าในปัจจุบัน (ราคายางแผ่นช่วงปี พ.ศ. 2530 กิโลกรัมละ 14 บาท แต่ราคาปัจจุบันกลางปี 2549 กิโลกรัมละ 85-95 บาท) แต่เนื่องการเป็นแรงงานรับจ้างตัดยางแทบไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายอะไรเลย เจ้าของสวนยางจะดูแลเรื่องอาหารการกินทั้งหมด เนื่องจากนายทุนผู้เป็นเจ้าของสวนยางมีพื้นที่สวนหลายร้อยไร่ ทำให้มีรายได้มากจึงดูแลลูกน้องซึ่งเป็นแรงงานรับจ้างเป็นอย่างดี

ในปี พ.ศ.2540 พียอมกลับมาอยู่ที่บ้านเนื่องจากยางพาราที่สวนของตนเองสามารถตัดน้ำยางขายได้แล้ว และพียอมก็มีเงินเก็บพอสมควรจึงมาลงทุนรับซื้อยางแผ่นจากชาวสวนด้วยกันควบคู่กับการตัดยางพาราของตนเองไปด้วย โดยเป็นนายหน้ารับซื้อยางพาราจากชาวบ้านและนำไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ตลาดอีกทอดหนึ่ง แต่ผลปรากฏว่าในปี พ.ศ.2540 เกิดภาวะวิกฤติการล้ม

สลายของระบบเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ราคาขายพาราที่พื้อม และเพื่อนซื้ออีกคนไวนั้นราคาตกต่ำกว่าที่รับซื้อมาทำให้ขาดทุน ในธุรกิจดังกล่าวปัจจุบันพื้อมและเพื่อนที่อยู่บ้านเดียวกันประกอบ อาชีพตัดยางรับจ้างในพื้นที่สวนยางพารา 10 ไร่ และตัดยางพารา ของตนเองอีก 4 ไร่ พอจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ยาก ลำบากมากนักเพราะราคายางพาราที่พุ่งสูงขึ้นในปัจจุบัน

ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ของชาวนาในตำบลโคกสะบายังเกิดขึ้นในสามรูปแบบด้วยกันคือ ประการแรก การขายที่ดินที่ได้รับมรดกมา โดยคร้วเรือนที่บุตร หลานแต่งงานแยกครอบครัวออกไปและไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์ที่ดินที่ตนเองได้รับมรดกมาได้เต็มที่จึง ตัดสินใจขายเพื่อไปซื้อที่ดินใหม่ในบริเวณที่ตนเองไปสร้างครอบครัว ประการที่สองเป็นการขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้หนี้การเล่นการ พนันของชาวบ้าน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญส่วนหนึ่งในการเปลี่ยนแปลง การถือครองที่ดินของชาวนา ประการที่สาม การขายที่ดินเพราะ การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ ชาวบ้านหลายคร้วเรือนที่ส่งลูกให้ ออกไปเรียนหนังสือ เมื่อเรียนจบการศึกษาแต่กลับต้องไปทำงาน รับจ้างอยู่นอกหมู่บ้าน เนื่องจากภายในหมู่บ้านไม่มีงานรองรับ การ ย้ายออกของแรงงานที่มีการศึกษาทำให้ขาดแรงงานในการดูแล และใช้ประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว คนกลุ่มนี้จึงขายที่ดินเพื่อนำ เงินไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวันหรือลงทุนทำธุรกิจอย่างอื่น

การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการน้ำในการทำนา

การเข้ามาของระบบชลประทานของรัฐทำให้มีการขุดลอก หนองน้ำและคลองธรรมชาติตามแนวคลองลำชาน เริ่มตั้งแต่

บริเวณบนาใน ที่เดิมมีลักษณะเป็นนบดินที่ชาวบ้านร่วมกันสร้าง มาแต่บรรพบุรุษ มีลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำ เพื่อให้สามารถส่งน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ไกลจากแนวลำคลองธรรมชาติ เพื่อนำน้ำไปใช้ทำนาหรือทำการเกษตรอื่นๆ กระบวนการขุดลอกคูคลองของกรมชลประทานดังกล่าวคือการขุดลอกต้นไม้บริเวณแนวลำคลองโดยเฉพาะต้นสาครูที่รัฐมองว่าเป็นพื้นที่กีดขวางทางน้ำเป็นอุปสรรคของการไหลของน้ำ ทำให้การระบายน้ำในฤดูน้ำหลากทำได้ลำบากเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ และมีโครงการขุดลอกคูคลองหลายโครงการต่อเนื่องกันมา

ปี พ.ศ.2534 กรมชลประทานได้มีการขุดลอกคูคลองนบตันหี ของบ้านหนองพบน้ำ ในพื้นที่หมู่ที่ 10 ตำบลโคกสะอาด อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง โดยทางโครงการคาดหวังว่าจะมีพื้นที่ทางการเกษตรจะได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำดังกล่าวประมาณ 1,000 ไร่ ชาวน้ำสามารถมีน้ำเพียงพอในฤดูแลเพื่อที่จะสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง อันจะทำให้ชาวนาจะมีรายได้เพิ่มขึ้น มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยในตัวโครงการจะมีการทำระบบเหมืองคอนกรีต เพื่อชักน้ำจากลำคลองใหญ่เข้าพื้นที่นา การทำเหมืองคอนกรีตจะมีข้อดีคือชาวบ้านจะไม่เสียเวลา เสียแรงงานมาขุดลอกเหมืองใส่ไก่อที่เป็นเหมืองดินอยู่ทุกปีเพราะเหมืองคอนกรีตจะมีลักษณะที่คงทนถาวรใช้งานได้หลายสิบปี

เมื่อข่าวโครงการขุดลอกคูคลองบริเวณนบตันหีเข้ามาดังกล่าว ทำให้ความคิดเห็นของชาวบ้านแบ่งออกเป็น 2 ส่วน กลุ่มแรก คือกลุ่มที่เห็นด้วยกับการก่อสร้างโครงการ กับกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการก่อสร้างโครงการ โดยกลุ่มแรกจะเป็นชาวบ้านในส่วนของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มเกษตรกรหัวก้าวหน้า ที่ชอบทดลอง

และนำเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ๆเข้ามาในหมู่บ้าน และส่วนใหญ่ในขณะนั้นจะไม่ได้ทำนาด้วยตนเอง ส่วนมากจะให้ชาวนาคนอื่นเช่าที่นาไป และเก็บผลประโยชน์จากค่าเช่าดังกล่าว รวมทั้งการไปทำธุรกิจการค้าอื่นๆ เช่น การเปิดบริษัทรับเหมาก่อสร้าง ทำถนน รับเหมางานโครงการต่างๆ หรือกลุ่มที่ค้าขายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำงานแต่มีที่ดินเดิมที่ได้รับมรดกมาอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนกลุ่มที่สองคือกลุ่มที่มีความเข้าใจในระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาเป็นอย่างดีว่าการจัดทำเหมืองในลักษณะคอนกรีตดังกล่าวจะเกิดปัญหาในเรื่องการส่งน้ำในปีที่มีน้ำน้อย จะไม่สามารถจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ไกล หรือที่โคกสูงได้ แต่กลุ่มที่สนับสนุนและเจ้าหน้าที่ชลประทานก็ให้เหตุผลทางด้านเทคนิค วิทยาการสมัยใหม่ที่นำมาจากต่างประเทศ ปัญหาต่างๆที่คาดว่าจะเกิดขึ้นสามารถแก้ไขได้หมด ทำให้กลุ่มชาวนาส่วนใหญ่ที่เป็นเจ้าของพื้นที่นาบริเวณทางผ่านของเหมืองส่งน้ำเช่นชื่อนุมัติให้ก่อสร้างโครงการได้ ทำให้ชาวนากลุ่มที่ไม่เห็นด้วยที่มีน้อยกว่าจำเป็นต้องเซ็นชื่อนุมัติตามไปด้วย ซึ่งลุงเหมา วัย 85 ปี เล่าถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า “กลุ่มชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยนัดรวมตัวกันจะไปคัดค้านที่อำเภอเพื่อที่จะไม่สร้างโครงการดังกล่าว แต่พอถึงเวลาไปกันจริงๆ มันหายหัวกันไปหมด เหลือ ลุงเหมา กับตาแ้วเพียง 2 ราย อย่างนี้จะไปมีพลังไปเรียกร้องอะไรได้ ต้องปล่อยเลยตามเลย”

สรุปว่ากระแสการต่อต้าน คัดค้านโครงการหมดไป โครงการจึงดำเนินการต่อ โดยใช้เวลาดำเนินการ 6 เดือนจึงเสร็จเรียบร้อย ปรากฏว่าชาวนาบางส่วนต้องประสบปัญหาไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากน้ำที่ระบบชลประทานจัดสร้างขึ้นเพราะการขุดลอกดินบริเวณคูคลองให้มีความลึกกว่าระดับเหมืองถ่ายที่ส่งน้ำเข้าสู่

นาทำให้ไม่สามารถที่จะส่งน้ำเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นาข้าวได้ โดยเฉพาะชาวนาที่มีพื้นที่นาบนพื้นที่สูงหรือพื้นที่ที่เรียกว่านาดอน แต่เดิมชาวนาสามารถชักน้ำเข้าสู่พื้นที่นาเนื่องจากระบบเหมืองหรือทางระบายน้ำเดิมมีลักษณะเป็นเหมืองดินที่เรียกว่า “เหมืองไล่ไถ” สามารถขุดลอก ปรับแต่งระดับเหมืองได้ตามปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีที่มีปริมาณน้ำไม่เท่ากัน ดังเช่นปีใดที่มีน้ำน้อยจำเป็นต้องขุดลอกคูเหมืองให้มีระดับน้ำที่ต่ำกว่าคลองส่งเพื่อให้น้ำสามารถไหลเข้าสู่เหมืองไล่ไถได้ แต่เหมืองของกรมชลประทานที่สร้างขึ้นเป็นเหมืองคอนกรีตซึ่งมีลักษณะเป็นสายเล็กๆ กว้างประมาณ 60-80 ซม. ลึก 60-80 ซม. ในแต่ละพื้นที่จะมีขนาดไม่เท่ากัน การชักน้ำเข้าสู่ที่นาจะมีท่อ พีวีซี กว้าง 5-6 นิ้ว เป็นทางส่งน้ำเข้าสู่นา ปัญหาที่เกิดขึ้นคือไม่สามารถชักน้ำเข้าสู่ได้ในพื้นที่นาดอน หรือฤดูน้ำน้อย ทำให้ชาวนาประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนา

เมื่อชาวนาที่มีพื้นที่นาอยู่บนที่สูง ที่โคก หรือมีพื้นที่ห่างไกลจากแหล่งคูคลอง ทำให้ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนา จำเป็นต้องละทิ้งที่นาในเป็นที่นารกร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ หรือที่ชาวนาเรียกว่า “นาร้าง” ชาวนากลุ่มดังกล่าวจำเป็นต้องยอมรับสภาพการขาดแคลนน้ำดังกล่าวโดยไม่มีโอกาสได้พูดหรือประกาศให้ใครได้ทราบถึงความทุกข์ยากลำบากของพวกเขา ลุงนบวัย 58 ปี กล่าวถึงความเจ็บช้ำน้ำใจที่ต้องทิ้งนาให้ร้างโดยไม่มีโอกาสได้กลับไปทำนาเหมือนเดิมว่า

“พอตอนที่มันจะทำโครงการ พุดพรรณนาว่ามันคืออย่างโน่นอย่างนี้ พอทำเสร็จแล้วปรากฏว่าใช้งานไม่ได้ก็หายหัวกันไปหมด ต้องทิ้งนาร้างไว้ ตั้ง 5-6 ปี แจ้งกรมชลประทานไปแล้ว เขาบอก

ว่า จามาแก้ไขให้ ก็เจ็บหายกันไม่มีคำตอบ ปีที่แล้วจึงตัดสินใจ
ปลูกยางพาราเสียทั้งหมด ทิ้งไว้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร ทั้งๆที่รู้
ว่าปลูกยางพาราในพื้นที่นา จะได้ผลผลิตไม่ดีเท่าปลูกในที่โคกสูง
แต่ทำยังไงได้ สถานการณ์มันบังคับให้ต้องปลูก”

จากเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ชาวนาที่ขาดแคลนน้ำในการทำนา
เกือบทั้งหมดตัดสินใจปลูกยางพาราทดแทนการปลูกข้าว เพราะ
เห็นตัวอย่างจากพื้นที่นาบางพื้นที่เปลี่ยนไปปลูกยางพาราแล้วให้
ผลผลิตออกมาดี แต่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีช่วยเร่งผลผลิต แต่ก็มี
บางพื้นที่ถึงแม้ว่าจะมีการใช้ปุ๋ยเคมีช่วยแต่ผลออกมาปรากฏว่ายาง
พาราให้ผลผลิตไม่คุ้มกับทุนที่ลงทุนไป แต่ชาวനาก็ยังมีคำอธิบาย
เพื่อให้มีความรู้สึกสบายใจที่ว่า

การปลูกยางพาราถึงยังไงก็คุ้มกว่าการทำนาถึงบางครั้งเสี่ยง
ไม่สามารถได้รับผลผลิตจากยางพาราเท่าที่ควร แต่ยางพารา
สามารถขายไม่ยั้งได้ไร่ละ 50,000-60,000 บาท ถ้าไม่อยากปลูก
ยางพาราก็สามารถไถที่สวนยางกลับมาเป็นที่นาก็ได้ ไม่เห็นยาก
ลำบากอะไร ใช้รถแมคโครไม่เห็นจะยากลำบากอะไร

เมื่อชาวนาส่วนหนึ่งเลิกทำนา ทำให้ชาวนาอีกกลุ่มหนึ่ง
มีพื้นที่นาในเขตที่ลุ่มมีปริมาณน้ำในการทำนาที่ดีขึ้นชาวนาบางคน
ทดลองทำนาปีละ 2 ครั้งตามที่เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริม
ชาวนากลุ่มดังกล่าวเริ่มทำการเกษตรอย่างเข้มข้นมีการทดลองใช้
พันธุ์ข้าว กข. ซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิพันธุ์ส่งเสริม โดยมีการการใช้
ปุ๋ยเคมีและยากำจัดวัชพืชรวมทั้งการปลูกผักในฤดูแล้งหลังจากการ
ฤดูการทำนาในพื้นที่นา และในพื้นที่สวนยางพาราขณะที่ต้นยาง
พารายังมีอายุน้อยอยู่ซึ่งยังมีที่ว่างสำหรับปลูกผักชนิดต่างๆ เช่น
แตงร้าน ถั่วฝักยาว พริกชี้หนู และปลูกผลไม้ประเภทแตงเงินได้

โดยพืชผลดังกล่าวจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ปลูก ทำให้สะดวกแก่ชาวบ้านไม่ต้องนำผลผลิตไปขายเอง

เมื่อชาวนาทดลองปลูกข้าวปีละ 2 ครั้งตามที่เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริม แต่ยังไม่ได้มีการปลูกกันทุกคนในหมู่บ้านในพื้นที่เดียวกันมีการปลูกเป็นหย่อมๆมีพื้นที่ไม่มากนักประมาณ 8-10 ไร่ ทำให้เกิดปัญหาหนูและนก เข้ามากัดกินทำลายผลผลิตเสียหายทั้งหมด โดยสาเหตุประการแรกเนื่องมาจากการปลูกข้าวในพื้นที่น้อยๆทำให้หนูและนกไม่มีโอกาสที่จะเลือกกัดกินผลผลิตในพื้นที่อื่นๆ ถ้ามีการปลูกข้าวพร้อมๆกันทั่วทั้งท้องนาหนูและนกก็จะกระจายตัวกันกัดกินผลผลิตข้าว ชาวนาจึงได้รับผลเสียหายจากการทำลายของสัตว์ศัตรูข้าวไม่มากนัก ประการที่สอง พันธุ์ข้าว กข. เป็นข้าวหอมมะลิที่มีกลิ่นหอมและแตกต่างไปจากข้าวพันธุ์พื้นบ้านของชาวบ้าน ทำให้เป็นที่ดึงดูดใจของหนูและแมลงในการเข้ามากัดกินทำลาย

ส่วนการปลูกพืชผัก ผลไม้ เพื่อเป็นรายได้เสริมก็มักเกิดปัญหาาราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากพืชผักผลไม้ส่วนใหญ่ที่เป็นพืชเศรษฐกิจมักจะมีความต้านทานโรคและแมลงต่ำ จำเป็นต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง เพื่อปราบศัตรูพืชและกำจัดแมลงที่เข้ามารบกวน ทำให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ในสภาวะของความเสี่ยงสูงในการลงทุนทางการผลิตดังกล่าว และเงื่อนไขที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้อาชีพปลูกผักและผลไม้เพื่อขายเป็นอาชีพเสริมเหล่านี้มีชาวบ้านสนใจที่จะทำลดลงเรื่อยๆก็คือปัญหาเรื่องสุขภาพที่เป็นผลต่อเนื่องจากการใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงต่างๆ

ในสถานการณ์ปัจจุบันชาวนาในแต่ละกลุ่มมีการปรับตัวด้านอาชีพแตกต่างกันไป ชาวนากลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนาก็เริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเดิมมาปลูกยางพาราทดแทน โดยพบว่าชาวนาในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นถึงประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ทำนาเดิม และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังทำนาอยู่ ชาวบ้านส่วนนี้ทั้งหมดจะมีที่นาอยู่ในทำเลที่พอมีน้ำทำนาซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากการที่ชาวบ้านส่วนอื่นๆเลิกทำนาด้วยจึงพอมีน้ำให้คนกลุ่มนี้ทำนาได้ แต่ก็ยังมีชาวนาที่แม้ที่นาจะอยู่ในทำเลที่มีน้ำพอทำนาได้แต่ก็ไม่ทำนา โดยบางส่วนปล่อยที่นาทิ้งไว้บางส่วนก็ปลูกยางแทน เหตุผลส่วนหนึ่งของชาวนากลุ่มนี้คือปัญหาเรื่องการบริหารจัดการในการทำนา เช่น เกิดภาวะต้นทุนในการผลิตสูง ปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำ (ชาวนาต้องการน้ำในการทำนาแต่ชาวสวนยางไม่ต้องการน้ำให้ท่วมขังในสวนยาง) ฯลฯ ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนาจึงมิใช่เงื่อนไขเดียวที่ชาวนาปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาปลูกยางพาราทดแทน

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการน้ำในการทำนา โดยการเข้ามาของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ทำให้มีการขุดลอกหนองน้ำและคลองธรรมชาติตามแนวคลองลำซาม ด้วยคาดหวังว่าจะมีพื้นที่ทางการเกษตรได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำดังกล่าวเพิ่มขึ้นมาก แต่เมื่อโครงการดังกล่าวเสร็จสิ้นพบว่าชาวบ้านได้รับผลกระทบต่างๆมากมาย ทั้งหมดนี้แสดงถึงการขาดความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ในการพัฒนาที่เหมาะสม

กับบริบทพื้นของหน่วยงานรัฐ การยึดถือเอาเทคนิควิธีการที่เป็นสากลจากต่างประเทศมากเกินไปทำให้เกิดปัญหาในขั้นตอนปฏิบัติหรือการใช้งานจริง

ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงจากชวานาสู่ชาวสวนยาง

เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วการปลูกยางพาราของชาวบ้านยังคงเป็นยางพาราพันธุ์พื้นบ้านที่มีขนาดลำต้นขนาดใหญ่ มีความทนทานต่อโรคและแมลงสูง สามารถปรับตัวกับสภาพภูมิอากาศของพื้นที่ได้ดี ทำให้ไม่จำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่มากนัก ลักษณะการปลูกแบบง่าย ๆ โดยการปลูกโดยใช้เมล็ดปล่อยให้ต้นยางพาราขึ้นเองตามธรรมชาติไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยหรือสารเคมีช่วยเร่ง ลักษณะการปลูกจะไม่เป็นแถวเป็นแนวเหมือนกับปัจจุบัน จะปลูกรวมกับต้นไม้ชนิดอื่น ๆ เป็นลักษณะของการผสมผสาน ดังเช่น ไม้เตี้ยมกระถ่อน สะตอ ละมุด ลูกเนียง เงาะ ทุเรียน มะพร้าว มังคุด และต้นหมาก ไม้เหล่านี้แต่ละชนิดจะมีไม่มากนัก มีเพียง 2-3 ต้นผสมกันไปให้เจ้าของสวนได้ใช้ประโยชน์ในครัวเรือน และพื้นที่ปลูกไม้เหล่านี้มักนิยมปลูกบริเวณรอบ ๆ บ้านเพื่อความสะดวกในการดูแล เก็บผลประโยชน์ โดยส่วนใหญ่พื้นที่การปลูกยางพาราจะเป็นพื้นที่โคกสูง ป้องกันน้ำท่วมถึง เพราะยางพาราเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมาก ชวานาจึงแบ่งแยกพื้นที่ปลูกยางกับพื้นที่ทำนาอย่างชัดเจน แต่ข้อเสียของยางพาราพันธุ์พื้นบ้านคือให้ผลผลิตน้ำยางต่อต้นน้อย

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อเศรษฐกิจโลกฟื้นตัว ความต้องการยางพาราของตลาดโลกเพิ่มขึ้นเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ส่งผลให้ยางพาราในตลาดโลกมีราคาสูงขึ้น

รัฐบาลจึงเริ่มส่งเสริมสนับสนุนให้คนไทยในภาคใต้ปลูกยางพารา เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอันดับหนึ่งในพื้นที่ มีการจัดสร้างแปลงเพาะขยายพันธุ์ยาง สวนทดลองการยางและสถานีการยางขึ้นเกือบทุกจังหวัดในพื้นที่ภาคใต้ นอกจากนี้หน่วยงานดังกล่าวยังประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ รวมทั้งเจ้าของสวนยางเอกชนที่ดำเนินการปลูก บำรุงรักษา และผลิตยางพาราที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เปิดให้เป็นสวนตัวอย่างแก่เกษตรกรทั่วไป ส่งเสริมการให้ชาวสวนยางเปลี่ยนแปลงพันธุ์ยางพาราจากพันธุ์พื้นเมืองเป็นพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตน้ำยางสูงกว่า

ในช่วงปี พ.ศ.2500-2501 คณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลกได้เสนอให้รัฐบาลไทยอาศัยการพัฒนาอาชีพการทำสวนยางเป็นเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยมีแผนการปรับปรุงพันธุ์ยางและปรับปรุงการดูแลรักษาให้ถูกต้องรวมทั้งการจัดตั้งนิคมชาวสวนยางขึ้น รัฐบาลได้ประกาศพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ.2503 ซึ่งกำหนดให้เรียกเก็บเงินสงเคราะห์สวนยางที่ส่งออกนอกประเทศ แล้วจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นเพื่อดำเนินการสงเคราะห์ให้แก่เจ้าของสวนยาง โดยการนำยางพันธุ์ดีที่รัฐบาลส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกทดแทนยางพื้นเมืองคือพันธุ์ RRIM 623 และ 605 รวมทั้งพันธุ์ TJIR 1 ต่อมาภายหลังเปลี่ยนมาเป็นพันธุ์ RRIM600, PB5/16 และ G.T.1 ทั้งหมดนี้ส่งผลให้การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราโดยเฉพาะพันธุ์ส่งเสริมขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกยางพารา 209,617 ไร่ สิ้นสุดแผนพัฒนาฉบับที่ 2 มี 361,974 ไร่ ก่อนที่จะเพิ่มเป็น 717,807 ไร่เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3

หรือในปี พ.ศ.2519 เนื่องจากในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้รัฐบาล ได้กู้เงินจากธนาคารโลกมาสมทบทำให้การปลูกยางพาราขยายได้ รวดเร็วถึงปีละ 250,000-300,000 ไร่⁹ ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเร่ง ส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกยางพาราพันธุ์ใหม่ในช่วงระยะเวลา ที่ผ่านมา แต่ก็เป็นการส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกเฉพาะในที่โคก หรือที่สูงเท่านั้น ไม่ได้มีการส่งเสริมให้ชาวสวนยางเปลี่ยนพื้นที่ ทำนามาเป็นพื้นที่สวนยางหากชวานาคคนใดปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนา มาปลูกยางพาราจะไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนสงเคราะห์การ ทำสวนยาง ลุงสม วย 62 ปี เล่าเหตุการณ์ตอนที่เจ้าหน้าที่กองทุน สงเคราะห์การทำสวนยางเข้ามาส่งเสริมและให้ทุนการปลูกยาง พันธุ์ใหม่ว่า

เจ้าหน้าที่เขามาทบอกว่าให้ชาวสวนยางทดลองมาปลูกยาง พันธุ์ใหม่กัน จะให้ผลผลิตน้ำยางที่เพิ่มสูงขึ้น รัฐบาลเขาจะให้เงิน สนับสนุนในการปลูกด้วย แต่มีเงื่อนไขว่าชาวสวนยางจะต้องใช้ พันธุ์ยางที่กองทุนกำหนด ต้องโค่นป่า หรือหากมีไม้ยืนต้นอื่นขึ้น อยู่บริเวณใกล้จะต้องโค่นไม้เหล่านั้นให้หมดเสียก่อน มีการกำหนด ขั้นตอนการปลูก การใช้ปุ๋ยเคมีรองกันหลุม ต่อไร่ก็กำหนดว่าให้ปลูก ได้กี่ต้น ควบคุมเข้มงวดไปหมด แต่ดีที่เขาให้เงินสนับสนุนไร่ละ 5,000 บาทแต่ไม่ได้ให้เป็นเงินนะ ให้มาเป็นปุ๋ยเป็นถ้วยเก็บน้ำ ยางบ้าง ทอยยให้กันมาเรื่อยๆ ไม่ได้ให้มาครั้งเดียวหมด

⁹ กำราบ พานทอง อ่างโน ชลิตาและอนุสรณ์, พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ ตอนบนฝั่งตะวันออกกรณีศึกษา 4 พื้นที่. หน้า 69-70 .

หลังจากนั้นชาวบ้านจึงเริ่มทยอยกันปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพาราพันธุ์ใหม่กันมากขึ้น ในลักษณะของการเลียนแบบต่อกันไป แต่การขยายพื้นที่ปลูกสวนใหญ่ก็มักเป็นพื้นที่สวนยางพาราเดิมในบริเวณที่ดอนสูง ชาวบ้านยังไม่นิยมปลูกยางพาราในพื้นที่นา เพราะชาวบ้านเข้าใจว่ายางพาราที่ปลูกในพื้นที่นาจะให้ผลผลิตไม่ดี เนื่องด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดิน และยางพาราเป็นพืชที่ไม่ชอบน้ำมาก การปลูกในพื้นที่ต่ำพื้นที่ลุ่มมีโอกาสน้ำจะท่วมโคนยาง ทำให้รากเน่าจนต้นยางพาราตายได้หรือตัดยางแล้วน้ำยังไม่ไหลอีกเงื่อนไขหนึ่งราคายางพาราที่ซื้อขายในตลาดช่วงนั้นมีราคาไม่สูงมากนัก และราคาผันผวนอยู่ตลอดเวลา

ในช่วงปี พ.ศ.2544 เกิดสภาวะการณ์ผันผวนของราคาน้ำมันโลกและการขยายตัวทางเศรษฐกิจในประเทศจีน ทำให้ปริมาณความต้องการยางธรรมชาติเพิ่มสูงขึ้นรวมทั้งวิกฤติการขาดแคลนน้ำมันทำให้ประเทศต่างๆต้องลดการใช้การใช้ยางสังเคราะห์ เพราะต้องใช้น้ำมันเป็นวัตถุดิบในการผลิต ความต้องการใช้ยางธรรมชาติจึงเพิ่มขึ้นด้วย ทั้งหมดนี้ทำให้ราคาขยับเพิ่มสูงขึ้นจาก กิโลกรัมละ 25-29 บาท ขึ้นสูงสุดในเดือนมิถุนายน 2549 ราคาสูงขึ้นถึง กิโลกรัมละ 100 บาท สถานการณ์ราคายางที่พุ่งสูงขึ้นถึงประมาณ 2-3 เท่าตัวเช่นนี้ทำให้เกิดกระแสความต้องการขยายพื้นที่ปลูกยาง ในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีชาวบ้านบางส่วนทดลองปลูกยางในพื้นที่ทำนาเดิมที่เป็นที่นารกร้าง และมีผู้ทำตามตามๆกันมาเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันการขยายพื้นที่ปลูกยางลงมาในพื้นที่นาของชาวโคกสะบ้าก็ยังคงดำเนินอยู่ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่แต่เดิมน่าเป็นอาชีพหลักในปัจจุบันการทำสวนยางกลายเป็นอาชีพหลักแทนแล้ว

การขาดแคลนน้ำในการทำนาเป็นปัญหาของชาวนาส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากโครงการชลประทานของรัฐ ส่งผลให้พื้นที่นาบางส่วนถึงขั้นให้เป็นที่รกร้างเมื่อภาวะราคาขายพาราที่พุ่งสูงขึ้นจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นการเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเป็นสวนยางพาราได้อย่างดี โดยชาวนามีทางเลือกน้อยในการคิดหรือตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิตสินค้าทางการเกษตรอย่างอื่น ถึงแม้ว่าจะเป็นความเสี่ยงที่จะต้องปลูกยางพาราในพื้นที่นา เพราะไม่รู้หรือมีความมั่นใจว่าจะได้รับผลผลิตคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ เพราะในบางพื้นที่ที่ปลูกยางพาราในพื้นที่นาก็ได้พบกับปัญหาดังที่ลุ่มมิ่งเล่าว่า

มีสวนยางที่ปลูกได้ผลดีในพื้นที่นาเดิมก็มีที่ท้องนายาวที่เดียวเท่านั้นละ บางสวนก็ไม่ได้ผลที่สวนยางชนิด สวนยางถูกน้ำขัง อาทิตย์เดียว รากยางเน่าหมด ถึงต้นจะไม่ตายแต่ตัดยางพบว่าไม่มีน้ำยางออกมา มันเสี่ยงเหมือนกัน เพราะปลูกไปแล้ว 6-7 ปี กว่าจะได้ตัดน้ำยาง

แต่ชาวสวนยางบางคนก็ยังยอมเสี่ยงดีกว่าปล่อยให้ที่นาทิ้งรกร้างไม่ได้ใช้ทำประโยชน์อะไร พวกเขาคิดว่าอย่างน้อยถึงไม่มีน้ำยางแต่ก็สามารถขายไม้ยางพาราได้ ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านสามารถขายไม้ยางได้ไร่ละประมาณ 50,000-60,000 บาท ชาวสวนยางพาราบางส่วนแก้ปัญหาหาน้ำท่วมขังโคนยางโดยการไ้รถแมคโครขุดยกร่องน้ำให้ลึกเป็นคลองยาวเพื่อระบายน้ำออกจากพื้นที่สวนยางให้เร็วที่สุด ส่วนปัญหาเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดินชาวสวนยางแก้ไขโดยวิธีการเพิ่มปริมาณใช้ปุ๋ยเคมีเพราะคิดว่าจะช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินได้

จากการขยายตัวของพื้นที่สวนยางลงมาในพื้นที่ทำนาส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวของชาวนาที่ยังคงทำนาปลูกข้าวอยู่ ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นประเด็นที่สำคัญดังนี้ ประการแรก ทำให้ผลผลิตข้าวลดลง เนื่องจากर्मเงาของใบยางพาราแผ่กิ่งก้านสาขาบดบังแสงแดดที่ส่องมายังต้นข้าวทำให้การสังเคราะห์แสงเพื่อการเจริญเติบโตของต้นข้าวไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะในช่วงที่ข้าวตั้งท้องเกิดลักษณะของข้าวที่เรียกว่า “ข้าวหวบ” ทำให้ผลผลิตข้าวลดลงเนื่องจากเมล็ดข้างสืบ ประการที่สอง การขุดดินยกร่องสวนเป็นร่องลึกและยาวเพื่อปลูกยางพารา เป็นวิธีการป้องกันน้ำท่วมต้นยางพาราวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติลอกเลียนแบบกัน จุดประสงค์ของการยกร่องคือการระบายน้ำออกจากสวนยางพารา ลงสู่คูคลองให้เร็วที่สุดเนื่องจากยางพาราเป็นพืชที่ไม่ชอบน้ำส่งผลทำให้ชาวนาที่มีพื้นที่อยู่ติดกันขาดแคลนน้ำในการทำนา เนื่องจากน้ำที่ใช้ในการทำนาที่ได้จากน้ำฝนไหลออกไปสู่ลำคลองผ่านร่องระบายน้ำที่ชาวสวนยางขุดยกร่องไว้ ประการที่สาม ปัญหาการเปิดปิดประตูระบายน้ำของระบบชลประทานของรัฐในช่วงฤดูน้ำหลากชาวสวนยางมีความต้องการที่จะเปิดประตูระบายน้ำเพื่อให้ น้ำไหลลงสู่คูคลองให้เร็วที่สุดเพื่อป้องกันน้ำท่วมสวนยางพารา ตรงกันข้ามกับความต้องการของชาวนาที่ต้องการกักเก็บน้ำไว้ในพื้นที่ให้มากที่สุดเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนาปัญหานี้แต่เดิมไม่มีเนื่องจากชาวบ้านจะปลูกยางในพื้นที่ดอนซึ่งอยู่ถัดพื้นที่ทำนาขึ้นทางซ้ายเขา ซึ่งเป็นพื้นที่แยกกันเด็ดขาดจากพื้นที่ทำนา เพราะพื้นที่ทำนามีน้ำท่วมขังปัญหาที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลจากการขยายพื้นที่ปลูกยาที่ทับซ้อนกับพื้นที่ทำนาเดิม

การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงาน

จากการที่กิจกรรมการทำนาเป็นกิจกรรมที่ต้องทำกันเป็นกลุ่ม เพราะชาวนาจำเป็นต้องอาศัยแรงงานร่วมกันในการจัดการน้ำในการทำนา เช่นการทำทำนบดิน เหมืองฝาย ทั้งระบบเหมืองถ่ายที่ถ่ายน้ำจากทำนบใหญ่เข้าสู่เหมืองไล่ไถ่ที่กระจายน้ำเข้าสู่ไร่นา ชาวนาในพื้นที่โคกสะบ้าจะทำนาปีละหนึ่งครั้ง เมื่อหลังเสร็จสิ้นฤดูการทำนาชาวนาส่วนใหญ่จะปล่อยพื้นที่นารกร้างไม่ได้ใช้ทำประโยชน์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นใด ยกเว้นในบางครัวเรือนมีการปลูกพืชผักขายบ้าง พื้นที่นาที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ก็จะถูกปล่อยให้หญ้าขึ้นรกเพื่อเป็นอาหารของวัวที่เลี้ยงไว้ ด้วยเหตุดังกล่าวเหมืองไล่ไถ่ที่มีหน้าที่นำน้ำเข้าสู่นาจจะถูกทับถมด้วยตะกอนดินมีหญ้าขึ้นรกในบริเวณคูเหมืองทำให้น้ำไหลไม่สะดวกรวมทั้งส่วนที่ขรุขระบริเวณตัวเหมือง ทำให้น้ำรั่วซึม ทำให้ในแต่ละปีจะต้องมีการระดมแรงงาน หรือที่เรียกว่า “รวน” คือการระดมแรงงานไปช่วยกันขุดลอกเหมืองไล่ไถ่

สถานการณ์ปัจจุบันที่พื้นที่การทำนาดลดลง โดยชาวบ้านหันไปเพิ่มพื้นที่การปลูกยางทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการขุดลอกเหมือง รวมทั้งแรงงานในการปักดำกล้าข้าว และการเก็บเกี่ยว ลุงเยาว์วัย 62 ปีชาวนาที่ยังทำนาอยู่ในพื้นที่ 3 ไร่ซึ่งเป็นพื้นที่นาเช่า กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ตอนนี้จะชักน้ำเข้านาแต่ละปีลำบากขึ้นเรื่อยๆ เพราะพื้นที่นาของลุงอยู่ห่างจากคลองชลประทานที่เป็นเหมืองคอนกรีตซึ่งเป็นเหมืองถ่ายจากลำคลองที่ทำนบใหญ่ ต้องขุดเหมืองไล่ไถ่ที่ยังเป็นเหมืองดินอยู่ เพื่อชักน้ำเข้าที่นาของเรา งานเหล่านี้เป็นหน้าที่ของ

ผู้ชาย แต่เดิมช่วยกันหลายคน มีแรงงานมากทำประเดี๋ยวเดียวก็เสร็จ รวนกันมาคนเต็มไปหมด คนที่มามีเฉพาะคนที่มืทีน่าอยู่บริเวณเดียวกันและต้องการแบ่งน้ำเพื่อการทำนาจากเหมืองดังกล่าว ส่วนครอบครัวใดไม่มีผู้ชายจะช่วยแรงงานก็จ้างคนอื่นมาช่วยทำแทน หรือช่วยซื้อเหล่า ซ้อยา ให้เป็นการตอบแทน

ในอดีตประมาณ 50 ปีที่แล้วการใช้แรงงานในชุมชนจะมีลักษณะเป็นการ ออกปาก-กินวาน ทำงานทุกกิจกรรมต่างๆในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างบ้าน การทำระบบเหมืองฝาย ทำนบดิน เหมืองไล่ไก่ หลังจากนั้นเริ่มมีการขยายครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ปริมาณความต้องการสร้างบ้านของครอบครัวใหม่ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในการสร้างบ้าน จึงเริ่มมีการจ้างแรงงานช่างไม้ ซึ่งเป็นแรงงานที่ใช้ความชำนาญเฉพาะจากจังหวัดพัทลุงมาช่วยสร้างบ้าน เนื่องจากการสร้างบ้านในอดีตจะสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ การว่าจ้างแรงงานช่างไม้จากจังหวัดพัทลุงเพื่อสร้างบ้านเป็นจุดเริ่มต้นแรกๆของการจ้างแรงงานต่างถิ่นเข้ามาในหมู่บ้าน

ในช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้าเริ่มติดต่อกับชาวบ้านในจังหวัดพัทลุงเพิ่มมากขึ้นเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้ามารับจ้างในการตัดยาง รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากฤดูกาลทำนาที่จังหวัดพัทลุงจะเร็วกว่าที่จังหวัดตรัง เมื่อทำนาเสร็จจึงมีเวลาว่าง และที่จังหวัดพัทลุงยังไม่มีคนทำสวนยางมากนัก ส่วนใหญ่จะมีอาชีพหลักในการทำนา

การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงานเนื่องจากการแบ่งงานกันทำที่ชัดเจนขึ้น แต่ละคนจะมีความถนัดเฉพาะอย่างเพิ่มมากขึ้น ผู้ชายที่มีหน้าที่ไถนาและมรดกก็จะทำหน้าที่รับจ้างไถนาส่วนผู้หญิงที่มี

หน้าที่ในการดำเนินา เกี่ยวข้าว มีการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจนภายในชุมชน ปีลาสมศรี วัย 45 ปีกล่าวถึงการแบ่งแยกแรงงานอย่างชัดเจนระหว่างผู้หญิงและผู้ชายว่า

หน้าที่ไถนา เตรียมพื้นที่ในการทำนา เป็นหน้าที่ของผู้ชายเพราะเป็นงานหนัก ผู้ชายมักจะมีหน้าที่ไถนาอย่างเดียว หลังจากนั้นผู้ชายจะไปรับจ้างไถนาในที่นาแปลงอื่นถ้ามีรถไถเป็นของตนเอง หรือไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆเพื่อหารายได้ มาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้จัดการการทำนาต่อจากผู้ชาย การดำเนินา ดูแลรักษาต้นข้าว ตลอดจนถึงช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยว แต่ก็มีบางครอบครัวที่ผู้ชายก็เข้ามาช่วยผู้หญิงทำงานหากมีเวลาว่าง หรือบางกลุ่มถึงมีเวลาว่างก็มักจะไปเที่ยวเตร่ เล่นการพนันชนไก่ กัดปลา ไม่ได้สนใจที่จะมาช่วยกัน

ความสามารถและความชำนาญในการทำนาเป็นงานที่ต้องอาศัยการฝึกฝน ฝึกปฏิบัติตั้งแต่ยังเด็ก ครอบครัวใดที่พ่อแม่ไม่ฝึกฝนลูกของตนเองจะทำให้คนรุ่นลูกไม่สามารถทำงานเหล่านี้ได้ จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและที่มาที่สำคัญของเงื่อนไขก็คือการศึกษาใหม่ที่นักเรียนต้องใช้เวลาเรียนอยู่ที่โรงเรียนตลอดทั้งวัน และเมื่อกลับบ้านก็มีการทำทำด้วย ในปัจจุบันมีการจัดการเรียนพิเศษเพิ่มเติมในวันหยุดเสาร์อาทิตย์อีก ทำให้เด็กนักเรียนในปัจจุบันมีเวลาสัมพันธ์กับครอบครัวน้อยลงมาก

ในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่มีค่านิยมในการส่งเสริมทางการศึกษา ให้ลูกหลานมีการศึกษาสูงๆ อย่างน้อยให้เรียนจบระดับปริญญาตรี ทำให้ลูกหลานของชาวนาในพื้นที่ออก

เดินทางไปเรียนต่อในจังหวัดใกล้เคียง และในกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้น มีตัวอย่างของครอบครัวของป่าละเมียด รัตนะวัย 53 ปี ซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มชาวบ้านที่สนใจทำงานในด้านการอนุรักษ์ป่าสาकुสองฝั่งครองลำซ่าน โดยเริ่มเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ป่าเมียดมีลูก 3 คนเป็นชาย 2 คน หญิง 1 คน ลูกชายคนโตเรียนจบปริญญาโทและรับราชการตำรวจประจำอยู่ภาคใต้ ลูกสาวคนที่สองได้ทุนไปเรียนต่อต่างประเทศ และลูกชายคนเล็กเพิ่งเรียนจบปริญญาตรี ครอบครัวของป่าละเมียดแต่เดิมทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำสวนยางเป็นอาชีพเสริม ในปัจจุบันทำสวนยางเป็นอาชีพหลัก และทำนาเป็นอาชีพเสริม

ดีใจมากเมื่อลูกๆ เรียนกันทุกคน แต่อยากให้ทุกคนมาอยู่ทำงานใกล้ๆ บ้านเพราะคิดถึง แต่ในพื้นที่ไม่มีงานรองรับพวกเขาได้ ก็ต้องทำใจให้ลูกไปทำงานอยู่ที่อื่น ทำยังไงได้เพื่อความก้าวหน้าในชีวิตของพวกเขา ลูกๆ บอกให้เลิกทำนาได้แล้วเพราะ อายุมากแล้วการทำนาเป็นงานหนัก ซื่อข้าวสารก็ได้จะได้ไม่ต้องลำบาก ลูกๆ เขาส่งเงินมาให้ทุกเดือน

กรณีป่าละเมียดเป็นครอบครัวที่ส่งเสริมให้ลูกๆ ศึกษาเล่าเรียนในระดับปริญญาทุกคน ทำให้เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่าเป็นครอบครัวตัวอย่างที่ดีในการดูแล เลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนเก่ง คนชยันในการศึกษาเล่าเรียน ช่วยยกระดับฐานะทางสังคม เป็นทุนทางวัฒนธรรมให้แก่ป่าละเมียดและครอบครัว เปิดโอกาสให้ป่าละเมียดเป็นที่ไว้วางใจของคนในชุมชน ส่วนลูกของป่าละเมียดได้มีโอกาสเรียนหนังสือในระดับสูงขึ้นไปทำให้มีโอกาสทำงานประจำมีเงินเดือนประจำ ซึ่งถือได้ว่ามีความมั่นคงในระดับหนึ่ง ไม่จำเป็น

ต้องมีที่นามากๆหรือสวนยางมากก็สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน แตกต่างจากรูปแบบการผลิตทางเกษตรแบบเดิมที่จำเป็นต้องมีที่ดิน ลูกของป่าเมียดจึงมิได้ให้ความสำคัญต่อการผลิตทางการเกษตรแบบป่าละเมาะ เพราะคิดว่าเป็นงานที่หนักและให้ผลตอบแทนไม่เท่ากับการทำงานที่มีเงินเดือนประจำ

ความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสดทุกวันในขณะที่การปลูกยางพาราต้องรอรระยะเวลา 6-7 ปีจึงสามารถกรีดยางได้ ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจึงจำเป็นต้องปรับตัวเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในรูปแบบต่างๆ เช่น รับจ้างตัดยางหว่า เป็นแรงงานก่อสร้าง รับจ้างซุดหลุมปลูกยาง รับจ้างฉีดยาฆ่าหญ้าในสวนยาง การค้าขายโดยนำผัก ผลไม้ ของแห้ง เครื่องปรุงอาหาร ซีอิ้ว น้ำปลา กะปิ เกลือ น้ำตาล ซึ่งเป็นของที่ไม่สามารถผลิตได้เองในหมู่บ้านเข้ามาขายให้ชาวบ้าน

เมื่อการทำงานในพื้นที่ที่มีข้อจำกัด เนื่องจากปริมาณคนที่ทำงานรับจ้างเพิ่มเพิ่มสูงมากขึ้นจึงเกิดการขยายอาณาบริเวณของพื้นที่ เกิดแรงงานข้ามถิ่นไปรับจ้างแรงงานในจังหวัดอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ระนอง กระบี่ ภูเก็ต พัทลุง นครศรีธรรมราช ปัตตานี และหาดใหญ่ ส่วนลักษณะงานที่ทำก็จะมีหลากหลายเหมือนกับงานที่ทำในพื้นที่ โดยเฉพาะความชำนาญในอาชีพการตัดยางของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าเป็นจุดเด่นที่ตลาดแรงงานให้การยอมรับ และนิยมว่าจ้างให้การทำงานในด้านนี้ อีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายภาคแรงงานของชาวบ้านได้ง่ายและมีความสะดวกมากขึ้น คือการอาศัยการเชื่อมโยงกับเครือข่ายญาติพี่น้อง เพื่อนเกลอ ที่เป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ดังกล่าวอยู่เดิม

ชักชวนให้ร่วมทำงานด้วยในกรณีที่เกิดการขาดแคลนแรงงานในการผลิต ผู้เขียนได้มีโอกาสสัมภาษณ์ที่นาจอายุ 45 ปี ชาวบ้านที่เป็นคนพื้นที่แต่เดิม ได้มีโอกาสไปตัดยางหัวที่จังหวัดระนองถึง 10 ปี

ตามความรู้สึกเราก็ไม่ออกไปทำงานที่อื่น อยากอยู่ที่บ้าน สะดวกสบายมากกว่ากันมาก แต่ตอนนั้นยางพาราที่ปลูกไว้ เนื้อที่ประมาณ 4 ไร่ ต้นยางยังเล็กอยู่ ทำให้ไม่มีรายได้ จะรับจ้างตัดหัวในพื้นที่ไม่มีใครจ้างเพราะมีคนอื่นทำประจำอยู่แล้ว หนังสือเรียนก็เรียนจบแค่ ป.4 ตัดยางเป็นอย่างเดียวทำงานก่อสร้าง รับจ้างอย่างอื่นก็ไม่ค่อยถนัด และงานมันหนักด้วย ช่วงเวลาพอดีที่เพื่อนตัดยางจ้างอยู่แล้ว แต่คนงานยังขาดอยู่จึงชักชวนพี่ไปช่วย นายจ้างมีบ้านให้พัก มีข้าวสารให้ฟรี ชื้อแต่กับข้าวถึงแม้ราคาแพงพาราช่วงนั้นจะไม่สูง กก.ละ 19 บาท แต่ก็พอจะอยู่ได้

ในสถานการณ์ที่ราคายางพาราพุ่งสูงขึ้น ผลตอบแทนที่ได้จากงานที่เกี่ยวข้องกับยางพาราก็พุ่งสูงขึ้นตามไปด้วย อาชีพแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในตำบลโคกสะบ้าและในหลายพื้นที่ที่มีการปลูกยางพารา คือ “การเก็บขี้ยาง” การเก็บขี้ยางขายเป็นอาชีพอิสระ ของชาวบ้านที่ค่อนข้างมีฐานะยากจน ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวสามารถเข้าไปเก็บเศษขี้ยางที่เหลือจากการเก็บขี้ยางของเจ้าของสวน ส่วนใหญ่ขี้ยางจะติดเหลืออยู่ในภาชนะใส่น้ำยาง เจ้าของสวนยางในขั้นตอนการเก็บน้ำยางจะกระทำอย่างเร่งรีบไม่มีเวลาชุดขี้ยางออกได้หมด คนเก็บขี้ยางสามารถเข้าไปในสวนยางพาราใครก็ได้ ยกเว้นกรณีที่เจ้าของสวนยางเขียนป้ายบอกว่าห้ามเก็บขี้ยาง แต่สวนใหญ่ไม่มีเจ้าของสวนยางที่ไหนห้ามกัน เป็นลักษณะของการแบ่งปันรายได้ให้แก่ชาวบ้านคนอื่นๆ ที่มีฐานะยากจนในหมู่บ้าน

ฟิล์มวัย 42 ปี มีลูก 2 คน อายุ 16 และ 18 ปี อาชีพเก็บ
ซียางขายเป็นอาชีพหลักและขายของพวก บุหรี่ เหล้าเบียร์ใน
ช่วงมีงานศพเอาไว้ฟังว่า

“ความเป็นจริงก็ไม่อยากทำอาชีพนี้ซักเท่าไร เพราะรายได้ไม่ค่อยแน่นอน ลูกๆทั้งสองคนก็มาช่วยกันเก็บซียางด้วย เพราะก่อนหน้านี้ได้ไปทำงานเป็นแรงงานก่อสร้าง เขาให้วันละ 130 บาท แต่งานหนักมากทำไม่ไหว จึงหันมาเก็บซียางดีกว่า งานอิสระ ช่วงนี้ดีหน่อยเอาถ้วยน้ำยางไปเปลี่ยน เอากลับมาต้มที่บ้านสะดวกดี บางวันเก็บซียางได้วันละ 700-800 บาทแต่ไม่ได้มีทุกวัน”

เมื่อการทำนาในพื้นที่ขาดแคลนแรงงาน จึงเกิดการนำเข้าเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ เพื่อช่วยลดค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้น ตามปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ ส่วนงานที่ไม่สามารถใช้เครื่องจักรหรือเทคโนโลยีได้ จำเป็นต้องใช้แรงงานคน เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การขุดลอกเมืองฝาย จากการทับถมของดิน ตะกอนและต้นไม้ ใบหญ้าที่กีดขวางทางไหลของน้ำ ซึ่งเดิมอาศัยวิธีการรวมแรงงาน การขอแรง เพื่อร่วมกิจกรรมดังกล่าว เปลี่ยนไปสู่ระบบการว่าจ้างงานที่มีค่าแรงงานสูงเนื่องจากแรงงานในพื้นที่เกิดขาดแคลนเนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานดังกล่าว

จากปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อกิจกรรมการทำนา ซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะเป็นงานรวมหมู่ ทำให้ต้นทุนการทำนาซึ่งแต่เดิมมีต้นทุนที่น้อยมาก เกิดภาวะต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้นทุกขั้นตอนของการทำนา เช่น การจ้างไถที่นา จ้างดำนา จ้างฉีดยาฆ่าหญ้า ค่าปุ๋ย ค่าจ้างเกี่ยวข้าว ซึ่งอัตราค่าจ้างในปัจจุบันแบ่งออกได้ดังนี้ การว่าจ้างไถที่นาไร่ละ 750-800 บาท ค่าถอนกล้ามัดละ 3 บาท ค่าจ้างดำนามัดละ 2 บาท จ้างฉีดยาฆ่าหญ้าลิตรละ 120 บาท

ค่าปุ๋ยกระสอบละ 500-600 บาท/ไร่ ค่าจ้างเกี่ยวข้าวเรียงละ 3 บาท จากสภาวะดังกล่าวทำให้เกิดความเดือดร้อนของชาวนาที่บ่นกันว่า

ทำนาเดี๋ยวนี้ไม่สนุกเหมือนแต่ก่อน คนมักทำกันน้อยทำให้แรงงานที่จะมาช่วยกันขอแรงขาดแคลนจำเป็นต้องจ้างกันทุกขั้นตอน จ้างไถ เก็บข้าว คิดต้นทุนค่าจ้างแรงงานไม่คุ้มกับผลผลิตข้าว คนจึงเลิกทำนากันหมดแล้ว ชื้อข้าวสารเก็บยิ่งดีกว่าอีกไม่เหน็ดเหนื่อยด้วย คนสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยก่อน จ้างเก็บข้าวก็เก็บกันเรียงหนึ่งได้หนึ่งกำมือเดียว แต่เดิมข้าวหนึ่งเรียงจะใหญ่ถึง 2 กำมือคนเดี๋ยวนี้ทำกันได้ อยากรจะได้เงินเยอะๆกัน

unaşu

การศึกษาพัฒนาการการทำนากับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและวัฒนธรรมชาวนาในบริบทการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาความทันสมัย : ศึกษากรณี การทำนาในเขตลุ่มน้ำปะเหลียน พบว่าในสถานการณ์ปัจจุบัน การลดพื้นที่การทำนาแปรเปลี่ยนกลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนมีชาวบ้านบางท่านกล่าวว่าไม่เกิน 10 ปีข้างหน้าอาชีพการทำนาจะหมดไปในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนคิดว่าคงจะหมดไปจริงๆ หากชาวบ้านในพื้นที่ไม่เห็นความสำคัญของอาชีพการทำนา หรือไม่มีความเคลื่อนไหวในเรื่องการฟื้นฟูทำนาที่เป็นรูปธรรมจริงๆ ในชุมชน จากการศึกษาพบว่าเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาบางคนสามารถที่จะดำรงอาชีพการทำนาไว้ได้คือ ประการแรก ชาวบ้านยังมีที่นา รถไถ เป็นของตนเอง แสดงถึงพลังในการผลิตหรือ

ทุนทางทรัพยากร ของชาวนาที่ยังคงมีอยู่ ประการที่สอง ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ วงศ์ตระกูล และเครือข่ายของเพื่อนบ้าน ถ้าสามารถรักษาความสัมพันธ์ได้ดีอยู่จะสามารถช่วยแก้ปัญหา การขาดแคลนแรงงานในการผลิตรวมทั้งช่วยลดต้นทุนในการผลิต ประการที่สามความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนา การจัดการพลังการผลิตให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งได้รับการ ถ่ายทอดจากพ่อแม่หรือญาติพี่น้อง แต่ปัญหาอาจเกิดขึ้นได้หาก ระบบการสืบทอดหรือผลิตซ้ำความรู้หรือภูมิปัญญาดังกล่าวให้ แก่คนในรุ่นลูกรุ่นหลานขาดช่วงไป

แนวทางที่จะเคลื่อนไหวในก้าวต่อไป ผู้เขียนคิดว่าควร พยายามฟื้นฟูทุนประเภทต่างๆของชาวบ้านซึ่งประกอบด้วย ประการแรก ทุนของมนุษย์ (human capital) ทั้งในด้านการ เพิ่มทักษะ การฝึกอบรมให้ความรู้ ฝึกเทคนิค วิธีในการผลิตทั้งที่ เป็นการฟื้นฟูความรู้เดิมที่สูญหายไปของชุมชนและการรับเอาความ รู้รูปแบบใหม่เข้ามาสู่ชุมชน หรือการผสมผสานระหว่างของใหม่ และของดั้งเดิมเกิดเป็นความลงตัว ทำให้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ ในการผลิตของชาวบ้านได้เพิ่มสูงขึ้น ประการที่สอง ทุนทางสังคม (social capital) คือการสร้างเครือข่ายและความเชื่อมโยง ระหว่าง คนภายในชุมชนเดียวกัน ทั้งทางด้านกรรวมกลุ่มในการผลิต การ ทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่างๆและกลุ่ม คนจากภายนอกเพื่อให้การสนับสนุน ทั้งการให้ความสำคัญ เห็น ตัวตนของกลุ่มชาวบ้าน สนับสนุนทางด้านเงินทุน ประการที่สาม ทุนทางธรรมชาติ (natural capital) คือความพยายามที่จะฟื้นฟู ทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ ระบบนิเวศและความหลากหลายของ

ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ช่วยให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้นในการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน ประการที่สี่ คือ ทักษะทางวัฒนธรรม (cultural capital) คือความพยายามที่จะฟื้นฟูพิธีกรรม ความเชื่อในการเคารพบูชาแม่โพสพ หรือลัทธิศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีพลังอำนาจในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ให้สมาชิกในชุมชนได้ยึดถือและปฏิบัติ

สภาพการณ์ของชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้า ถึงแม้ว่าในช่วงแรกของการตั้งชุมชนการเข้ามาของระบบทุนนิยมยังเข้ามาสู่สังคมชานาไม่มากนัก แต่ในช่วงเวลาต่อมาพบว่าไม่มีชานาที่ไหนที่ไม่มีชาข้างใดข้างหนึ่งที่เหยียบเข้าไปในระบบทุนนิยม ชานาส่วนใหญ่จึงถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบ การผลิตและการดำรงชีพอย่างอิสระของชานาจึงมีทางเลือกน้อยลง ชานาต้องทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดในขณะที่ต้องพึ่งพาสั่งของเครื่องใช้และการบริการจากตลาดมากขึ้นเป็นลำดับ

แต่ชานาในพื้นที่โคกสะบ้าอีกข้างหนึ่งของพวกเขายังเหยียบอยู่ในสังคมแบบจารีตประเพณี ยังมีความต้องการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ติดต่อกันอยู่ โดยแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ความเชื่อ คำสอนต่างๆ ตามพุทธศาสนา และอำนาจศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้โดยการใช้ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวเป็นพลังในการยึดโยงสังคมชานาไม่ให้เป็นเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมทุนนิยมที่ส่งเสริมแนวคิดเสรีนิยมและความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคลที่สมาชิกในชุมชนสามารถจะทำได้ถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมาย ซึ่ง

แตกต่างจากสังคมแบบจารีตประเพณีของชาวนา ที่สมาชิกในชุมชนยังมีความเชื่อมโยงเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์กัน ในการช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า ผู้ที่ลำบากเดือดร้อนต้องการให้สมาชิกในชุมชนเข้าประคับประคองให้ความช่วยเหลือให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แทบจะไม่มีหลงเหลือในสังคมทุนนิยมเลย

ทางด้านในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของชาวนาพบว่า ชาวนาในพื้นที่เองไม่ได้หยุดนิ่งเพื่อรอรับการช่วยเหลือจากภาครัฐและภายนอกเพียงอย่างเดียว ชาวนาทุกคนมีการปรับตัวเมื่อถูกดึงให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยม ขึ้นอยู่ว่าชาวนาจะเข้าไปอยู่ในระบบดังกล่าวมากน้อยแค่ไหน เช่นหากชาวนาถูกดึงเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์มาก พวกเขาเหล่านั้นก็ยากที่จะทำการผลิตได้อย่างอิสระ ต้องปรับตัวในการประกอบอาชีพที่ขึ้นตรงต่อความต้องการสินค้าในท้องตลาดรวมทั้งไม่สามารถกำหนดราคาขายสินค้าเองได้ ขึ้นอยู่กับกลไกราคา ดังจะเห็นได้ชัดเจนในรูปแบบการผลิตของชาวนาส่ว่นใหญ่ในปัจจุบันที่มักจะเลือกปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน ที่ชาวนาเองไม่สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์หรือบริโภคเองได้ หากเก็บสินค้าไว้ไม่ขายเมื่อราคาตกต่ำชาวนาก็จะไม่มีปัจจัยในการดำรงชีพ จึงจำเป็นต้องขายไม่ว่าราคาจะตกต่ำมากแค่ไหน แตกต่างจากรูปแบบการผลิตที่ชาวนาเองสามารถนำผลผลิตเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ เช่น การปลูกข้าว ผลไม้ พืชผัก เป็นต้น ถึงแม้ว่าราคาผลิตภัณฑ์เหล่านั้นจะตกต่ำเพียงใดชาวนาก็จะไม่มีทางเดือดร้อน หรืออดตาย ซึ่งในปัจจุบันเริ่มมีชาวนาส่ว่นหนึ่งพยายามปรับตัวไปในทางที่จะดึงตัวเองออกมาจากอิทธิพลของระบบตลาด และเข้าสู่การผลิตแบบพึ่งตัวเองมากขึ้น ดังกรณีการเกิดกลุ่มทำนาแบบชีวภาพเป็นต้น

ข้อเสนอของบทความนี้ต่อการดำรงชีพของชาวบ้านควรจะเป็นไปด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งภาคเกษตร การผลิต การบริการ การศึกษา และการประกอบอาชีพภายในระบบเศรษฐกิจที่แวดล้อมชานาเหล่านั้น ชานาควรที่จะทำงานหลายๆอย่างในเวลาเดียวกัน มีอาชีพหลัก อาชีพรอง อาชีพเสริม ซึ่งไม่เป็นงานที่มีปัญหาทับซ้อนในเรื่องของเวลา การจัดการด้านแรงงาน พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชานาเอง เมื่ออาชีพใดอาชีพหนึ่งของชานาเกิดปัญหา ชานาก็จะสามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ จากอาชีพรอง อาชีพเสริม ที่ช่วยสนับสนุนคอยค้ำจุนชานาอยู่ทั้งนี้ชานาแต่ละคนก็จะมีรูปแบบการดำรงชีพที่แตกต่างหลากหลายตามบริบทและเงื่อนไขที่แวดล้อมชานาคนนั้น โดยมีจำเป็นต้องมีหลักการและรูปแบบในการดำรงชีพที่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัว หรือเป็นสากลแต่อย่างใด

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. **การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้ และการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : สมาคมทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2533.
- ชลิตา บัณฑุงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ. **พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออกกรณีศึกษา 4 พื้นที่.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิถีทรรศน์, 2546.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย.** กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. **รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักรและเสรีภาพ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2549.
- เลิศชาย ศิริชัย. **การสูญเสียที่ดิน และการตอบสนองด้านอาชีพของชาวนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านภาคกลาง.** วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2538.
- เดโช ไชยทัฬ. **การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณี : การประกอบอาชีพนอกไร่กับ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่.** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาลังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.
- ยศ ลันตสมบัติ. **พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในโลกที่สาม.** เชียงใหม่ : บริษัทวิทอินดิไซด์, 2546.

เฉลิม พยาราชฎี. **การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีผลกระทบต่อระบบการผลิตด้านการเกษตรในชุมชนชนบท.** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.

อาริยา เศวตามรี. **ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542

อานันท์ กาญจนพันธุ์ . **เส้นผมบังภูเขา : ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์.** กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2545.

อนันตญา ฤชงคกุล. “อะไรกำหนดพฤติกรรมชาวนา : วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์ของเจมส์ สก็อต และแชมมวลฟ็อบคีน.” **วารสารธรรมศาสตร์** . 5 (1) : 2530.

Chris Barker. “*Ethnicity, Race and nation.*” in *Cultural Studies : Theory and Practice.* London : Sage, 2000.

David Hicks . *Ritual & Belief : Reading in the Anthropology of Religion* . New . York : McGraw-Hill College, 1999.

การสร้างทุนทางสังคมเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าสาคร : ศึกษากกรณีกระบวนการเคลื่อนไหวของ เครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาคร อ.นาโยง จ.ตรัง*

สาริณีย์ จันทร์ศมิ

บทนำ

ป่าสาครมีความสำคัญต่อพื้นที่ราบลุ่มทำนาในภาคใต้อย่างมาก เพราะสาครเป็นพืชที่สามารถสร้างความชุ่มชื้นให้แก่ผืนดิน และชาวบ้านใช้ป่าสาครเป็นส่วนสำคัญในระบบชลประทานของชุมชน นอกจากนี้สาครยังมีความสำคัญต่อชาวบ้านอีกหลายด้าน ทั้งจากต้นสาครเองและจากความเป็นป่าสาคร เช่น นำใบสาครที่มีอยู่มากตามลำต้นมาประกอบอาหารและใช้เลี้ยงสัตว์ นำใบสาครมาทำดับจากมุงหลังคา นำทางสาครมาทำเครื่องจักสาน เป็นต้น ส่วนในป่าสาครนั้นจะมีพืชพรรณต่างๆ ขึ้นมาก และมีสัตว์ต่างๆ อาศัยอยู่มาก ชาวบ้านสามารถอาศัยได้ทั้งส่วนที่เป็นอาหารและส่วนที่เป็นยา

ในยุคของการพัฒนาแบบใหม่ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจหรือพืชเชิงเดี่ยวเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ชาวนาเริ่มให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวเพื่อขายเป็นหลักมากขึ้น พร้อมๆกันนี้กรมชลประทานก็ขยายงานเข้าไปพัฒนาแหล่งน้ำใน

* บทความนี้สรุปรมาจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สำนักวิชาศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัย วลัยลักษณ์ ของผู้เขียน ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากทุนโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ภายใต้การบริหาร โครงการ โดยศาสตราจารย์ ดร.ปรภาณี กุลวณิชย์ และศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ เหลืองทองคำ

พื้นที่ทำนาด้วยหลักความคิดของวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้นำไปสู่การทำลายป่าสาकुทั้งโดยเจ้าหน้าที่รัฐและความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านเอง เมื่อการทำนาประสบปัญหามากขึ้นทั้งในแง่ต้นทุนที่สูงขึ้นแต่ราคาขายต่ำไม่คุ้มทุน พร้อมๆ กับประสบปัญหาเรื่องน้ำที่ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเดิมทำให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกการทำนาและหันไปปลูกยางพาราแทน แต่ชาวนาส่วนใหญ่ก็คงทำนาต่อ เนื่องจากถือครองที่ดินขนาดเล็ก และเห็นว่าการปลูกข้าวถึงอย่างไรก็พอเก็บข้าวไว้กินได้ แต่ปัญหาที่พบก็คือการขาดแคลนน้ำและการพึ่งพิงตลาดมากเกินไปทำให้ไม่มีเงินใช้จ่าย

ในปัจจุบันได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาकुให้กลับ มาเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านอย่างเช่นแต่ก่อน ที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปเป็นร่างก็คือขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง โดยรูปธรรมที่เห็นในปัจจุบันคือเกิดเครือข่ายที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันจำนวนมาก ทั้งกลุ่มของชาวบ้านเอง ปัญญาชนท้องถิ่น คนชั้นกลางในเมือง ครูและนักเรียนในท้องถิ่น และก่อรูปเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่เป็นทางการหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าสาकु กลุ่มผู้หญิงป่าสาकुร่วมใจ กลุ่มเยาวชนฟื้นฟูป่าสาकु กลุ่มโรงเรียนอนุรักษ์ป่าสาकु และต่อมากลุ่มๆ ต่างก็เชื่อมโยงเข้าด้วยกันเป็นชมรมอนุรักษ์ป่าสาकु กลุ่มต่างๆ ได้ร่วมกันทำงานอย่างจริงจังภายใต้การประสานงานของของสมาคมหยุดฟัน จ.ตรัง ซึ่งต่อมากชมรมอนุรักษ์ป่าสาकुก็สามารถเชื่อมโยงกับกลุ่มองค์กรที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับทรัพยากรใน จ.ตรังได้เกือบทั้งหมด เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน เครือข่ายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล และเครือข่ายลุ่มแม่น้ำปะเหลียน เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งที่ได้เห็นได้คือเกิดการฟื้นฟูป่าสาकु

และสร้างผลิตภัณฑ์ป่าสาครขึ้นอย่างแพร่หลายในพื้นที่ และมีความพยายามที่จะสร้างความหมายใหม่ๆ เพื่อขยายพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับป่าสาคร

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนในเขตจ.ตรังดังกล่าว จนสามารถสร้างพลังของการฟื้นฟูป่าสาคร และการขยายพื้นที่ทางสังคมได้กว้างขวางขึ้นนั้น ที่แท้ก็คือความสามารถของประชาชน ในการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมานั่นเอง ซึ่งหมายถึงว่าชาวบ้าน สามารถสร้างความสัมพันธ์ และใช้ความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทุนทางสังคมดังนั้นจึงน่าสนใจว่าชาวบ้านสร้างความสัมพันธ์ต่างๆ ขึ้นมาได้อย่างไรภายใต้บริบทของอำนาจที่ซับซ้อน ความสัมพันธ์ดังกล่าวกลายเป็นทุนทางสังคมอย่างไรและสามารถก่อให้เกิดผลอะไรทั้งในแง่มุมมองของการฟื้นฟูป่าสาครและแง่มุมมองของประชาชนผู้เคลื่อนไหว

พื้นที่ของการการศึกษาครั้งนี้คือพื้นที่ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ที่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรม และเป็นเครือข่าย ที่เคลื่อนไหวในลักษณะต่างๆ เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อ การฟื้นฟู และอนุรักษ์ป่าสาครในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง โดยมีกลุ่มเครือข่ายหลักๆ กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ 9 หมู่บ้าน ใน 2 ตำบล คือ ตำบลโคกสะบ้าและตำบลนาข้าวเสีย ทั้งนี้หน่วยวิเคราะห์ของการศึกษาครั้งนี้คือขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มและเครือข่ายต่างๆ ที่มีเป้าหมายในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาครในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง

ส่วนแนวคิด “ทุนทางสังคม” ที่ใช้ในการศึกษานี้คือการมองทุนทางสังคมว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในสังคม

(Social Relations) ที่คนในระดับชุมชน หรือระดับที่กว้างขวางกว่าชุมชนสามารถผลิตหรือผลิตซ้ำความเป็นกลุ่มขึ้นมาในแบบใหม่เพื่อระดมทุน ทรัพยากร ความรู้ หรือศักยภาพในการพัฒนา ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานของการอาศัยความร่วมมือ การรู้จัก ความไว้วางใจและพันธะผูกพันระหว่างกัน ทูททางสังคมจึงเป็นสายสัมพันธ์ที่รวมเอาคนที่มีความรู้พื้นฐานและภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับเดียวกันหรือในระดับที่มีความแตกต่างเหลื่อมล้ำกัน เข้ามาอยู่ในเครือข่ายก็ได้ และสามารถจะสร้างความสัมพันธ์กันในแบบเหนียวแน่น มีกิจกรรมร่วมและมีระบบคุณค่าที่ยึดถือร่วมกันอย่างเข้มข้น หรือเป็นการรวมกลุ่มกันแบบหลวมๆ เพื่อทำกิจกรรมร่วมเป็นครั้งคราว โดยมีระบบคุณค่าที่ยึดถือร่วมกันบางอย่างก็ได้ ซึ่งคุณลักษณะที่แตกต่างกันของคนในเครือข่ายและลักษณะความร่วมมือระหว่างสมาชิก จะเป็นตัวแปรที่บ่งชี้ถึงศักยภาพ ตลอดจนเป้าหมายของทูททางสังคมแบบต่างๆ ตลอดจนเป็นสิ่งที่ยึดถือข้อจำกัดที่ทำให้เครือข่ายบางประเภทเป็นทูททางสังคมที่สามารถจัดการกับปัญหาบางอย่างได้ดีหรือด้อยกว่าเครือข่ายบางประเภท

ป่าสาครกับความสำคัญต่อวิถีชีวิตชุมชนชาวนา

อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง มีพื้นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมแก่การทำนา ชุมชนชาวนาจึงเกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวมานานแล้ว โดยในพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะพิเศษคือมีลำคลองสายเล็กกระจายไปทั่วในลักษณะที่มีคลองหลักและคลองสาขา โดยตามแนวคลองดังกล่าวมีป่าสาครขึ้นเต็ม ป่าสาครมีความสำคัญควบคู่ไปกับคลองที่มีบทบาท

ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั้งในด้านการทำนาและด้านอื่นๆ พอสรุปได้ดังนี้

ประการแรก ชาวบ้านอาศัยน้ำจากคลองเล็กๆ ดังกล่าวในการทำนา การที่คลองเล็กๆสามารถรักษาน้ำไว้ให้แก่ชาวบ้านอย่างเพียงพอก็เนื่องจากมีป่าสาकुที่ขึ้นอยู่ตลอดฝั่งคลองทั้งสอง ฝากมีส่วนสำคัญในการในการบังแสงแดดบังลมที่จะมีส่วนสำคัญทำให้น้ำระเหยไปมาก นอกจากนี้ต้นสาकुที่มีรากแน่นแตกหน่อแตกกอได้ตลอดและขยายกลงไปในเขตลำคลองด้วยได้มีส่วนสำคัญในการขวางทางน้ำไม่ให้ไหลแรงเกินไป สามารถป้องกันไม่ให้น้ำไหลลงทะเลเร็วเกินไป โดยเฉพาะในภาคใต้ซึ่งมีพื้นดินแคบนั้นลำน้ำต่างๆจะมีขนาดสั้น พื้นดินมีความลาดชันสูงจึงเป็นเหตุให้น้ำที่มีกำเนิดมาจากภูเขาไหลลงสู่ทะเลได้อย่างรวดเร็ว ชาวบ้านสามารถสร้างสรรค์ ภูมิปัญญาในการสร้างระบบชลประทานผันน้ำจากลำคลองขึ้นไปใช้ในการทำนาอย่างเพียงพอด้วยระบบของการสร้างทำนบกั้น เหมืองดิน และคลองไส้ไก่ ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะคลองและป่าสาकुที่ขึ้นทั่วไปตามคลองต่างๆ

ประการที่สอง ชาวบ้านได้อาศัยน้ำในคลองสำหรับการอุปโภคและบริโภคอย่างเพียงพอ โดยป่าสาकुมีส่วนสำคัญยิ่งในกระบวนการดังกล่าว โดยนอกจากป่าสาकुจะมีส่วนสำคัญในการรักษาน้ำไปให้สูญเสียบ่อยอย่างรวดเร็วดังที่กล่าวมาแล้ว รากสาकुยังสามารถดูดซับน้ำมาเก็บไว้บริเวณรอบๆ ต้นสาकु และกลายเป็นน้ำในดินที่เข้าไปสู่บ่อน้ำของชาวบ้านที่ขุดไว้ ชาวบ้านในเขตอ.นาโยงสามารถมีน้ำกินน้ำใช้อย่างพอเพียงแม้ว่าจะเป็นฤดูร้อนก็ตาม

ประการที่สาม ในอดีตชาวบ้านเปรียบที่นาเป็นดังหม้อข้าวและป่าสาकुเปรียบเสมือนครัว เพราะชาวบ้านได้อาศัยป่าสาकुเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งจากต้นสาकुเอง และจากความเป็นป่าสาकु โดยนอกจากชาวบ้านสามารถนำแป้งจากต้นสาकुมาประกอบอาหารได้โดยตรงแล้ว ยังนำไปเป็นอาหารเลี้ยงหมู เบ็ดไก่ ซึ่งเป็นอาหารสำคัญของชาวบ้านเช่นกัน นอกจากนี้ในป่าสาकुยังอุดมไปด้วยพืชผักหลายชนิดที่ชาวบ้านพึ่งพาเป็นอาหารได้อย่างดี เช่น ผักกูด มะแว้ง มะเขือ บอน เป็นต้น ในขณะที่ในลำคลองก็มีสัตว์น้ำต่างๆมากมาย เช่น หอยขม กบ กุ้ง ปลาน้ำจืดชนิดต่างๆ โดยเฉพาะปลาชี่มซึ่งเป็นปลาที่ขึ้นชื่อของพื้นที่ว่ามีรสชาติอร่อยมาก การที่สัตว์น้ำมีอยู่ในคลองมากก็อาศัยความสมบูรณ์และความซับซ้อนของนิเวศป่าสาकुที่สัมพันธ์กับคลองอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สี่ ชาวบ้านนำเอาส่วนต่างๆ ของต้นสาकुมาทำเป็นที่อยู่อาศัยได้ไม่ว่าจะเป็นลำต้นที่นำมาทำฟากบ้านและพื้นบ้าน ใบสาकुนำมาทำเป็นจากมุงหลังคา กล่าวได้ว่าสมัยก่อนใครเข้าไปแถบชนบทใน อ.นาโงียงจะเห็นแต่บ้านที่ทำมาจากส่วนต่างๆ ของต้นสาकुแทบทั้งสิ้น

ประการที่ห้า ชาวบ้านสามารถนำเอาสมุนไพรในป่าสาकुมาทำเป็นยารักษาโรคได้ ซึ่งในอดีตนั้นความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ยังน้อยและชุมชนก็อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ชาวบ้านสามารถพึ่งพาอาศัยสมุนไพรจากป่าสาकुมารักษาโรคต่างๆ เช่น ต้นห้วคุ่มห้วคูลำนำมาทำยารักษาเด็กที่ออกหัด ต้นลูกใต้ใบนำมาทำเป็นยารักษาโรคไข้หวัด รากของต้นสาकुนำมาทำเป็นยารักษาโรคปวด

ศึระะ ผลสาคุนำมาทำเป็นยาแก้ท้องเสีย ต้นขุมเห็ดนำมาทำเป็น ยาระบายท้อง เป็นต้น

ประการที่หก นอกจากสาคุจะให้ประโยชน์ในด้านปัจจัยสี่ แก่ชาวบ้านในชุมชนแล้วยังเป็นฐานเศรษฐกิจของครัวเรือนอีกด้วย โดยชาวบ้านสามารถนำเอาส่วนต่างของสาคุมาสร้างผลิตภัณฑ์เพื่อ เป็นสิ่งของแลกเปลี่ยนหรือขายได้ เช่น ใบสาคุที่นำมาทำดับจาก มุงหลังคาเป็นที่นิยมของคนในเขตต่างๆ มานานแล้ว ปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังสามารถทำดับสาคุขายได้ เมื่อก่อน 40 ปีขึ้นไปชาว บ้านได้นำเอาสิ่งของหรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ทำจากทางสาคุบ้าง ก้านสาคุบ้าง ใบสาคุบ้าง เช่น ตระกร้า เสื่อ กระดัง ลอบดักปลา ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ไม่มีในชุมชนหรือสัตว์ทะเล เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา กะปิ เกลือและน้ำตาล กับคนในพื้นที่อื่น

การพัฒนาแบบใหม่ กับการลดความสำคัญของ ป่าสาคุ

ประมาณ 40 ปีที่แล้วเป็นต้นมาการพัฒนากระแสหลักที่เน้น พัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัยก็ค่อยๆ เข้ามาสู่ชุมชน ผ่านการ สร้างโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า วิทยุโทรทัศน์ ระบบ ชลประทาน ผ่านการเข้ามาสนับสนุนการพัฒนาด้านการเกษตรของ หน่วยราชการต่างๆ การทำนาของชาวบ้านในเขต อ.นาโงกก็ถูก กระตุ้นให้ทำนาแบบเข้มข้นเพื่อผลิตข้าวตอบสนองความต้องการ ของตลาด ชาวนาเริ่มปรับเปลี่ยนทำนาไปจากเดิม คือ

ประการแรก ชาวนาได้เปลี่ยนไปใช้พันธุ์ข้าวตามที่ตลาด ต้องการและทางราชการเข้ามาส่งเสริม โดยในอดีตชาวนาในเขต อ.นาโงกจะใช้พันธุ์ข้าวหนัก เช่น ข้าวไร่ดอกยอม ข้าวเบาซี่ควาย

ข้าวเบาหิน ข้าวสังข์หยด เป็นต้น ชาวนาถูกกระตุ้นให้เปลี่ยนไปใช้พันธุ์ข้าว กข.

ประการที่สอง เมื่อมีการเปลี่ยนเป็นพันธุ์ข้าวดังกล่าวผลที่ตามมาคือพันธุ์ข้าวแบบใหม่ไม่มีความคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ และศัตรูพืชที่มีอยู่เฉพาะตามลักษณะของพื้นที่ ทำให้หนอนแมลงกัดกินข้าว ต้นข้าวไม่สมบูรณ์ได้ผลผลิตน้อย ผลักดันให้ชาวนาต้องรับเอาปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้เพื่อเร่งการเจริญเติบโตของข้าวและเพื่อให้ข้าวมีความสมบูรณ์ รวมทั้งยังต้องนำยาฆ่าแมลงมาใช้เพื่อปราบศัตรูพืชด้วย และก็เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตอื่นตามมาเช่นเดียวกับการทำนาในพื้นที่อื่น ได้แก่การใช้รถไถนาแทนการไถนาด้วยวัวและควาย การใช้รถเก็บเกี่ยวข้าวแทนการเก็บข้าวด้วยแรงงานคน เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนการทำนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำให้พันธุ์ข้าวในสมัยก่อนสูญพันธุ์ การทำลายวัฒนธรรมการขอมือ (การลงแขก) ของชาวบ้าน ผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งป่าสาकुและไร่นา การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชทำให้สารเคมีไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองเป็นอันตรายต่อผู้คนที่อาศัยน้ำจากลำคลองในการอุปโภคบริโภค และข้าวที่ได้จากการทำนาก็เจือปนด้วยสารพิษต่างๆ

ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวในที่นี้ก็คือในช่วงที่ทางราชการเข้ามากระตุ้นให้ชาวนาทำนาแบบใหม่นั้นทางราชการโดยเจ้าหน้าที่กรมชลประทานก็เสนอระบบชลประทานแบบใหม่เข้ามาแทนที่ระบบชลประทานของชาวบ้านที่อิงอยู่กับน้ำในคลองที่มีป่าสาकुโดยทางราชการเสนอระบบชลประทานแบบใหม่ที่มีชุดลอกคูคลอง

ให้กว้างขึ้นและเป็นคลองชลประทานแบบใหม่ที่คลองมีความลึก และโล่งเตียนเตียนเป็นแบบเดียวกันหมด ซึ่งหมายถึงว่าต้องมีการ รื้อป่าสาकुทิ้งทั้งหมด นอกจากนี้ก็จะทำทำนบซีเมนต์ถาวรแทน ทำนบดินชั่วคราวของชาวบ้าน ใช้เหมือนไล่ไก่ซีเมนต์แทนเหมือน ไล่ไก่ดินของชาวบ้าน

นโยบายและข้อเสนอดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิถีคิด และวิถีจัดการทรัพยากรของชุมชนที่สำคัญ ดังนั้นจึงเกิดการแบ่ง แยกคนออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยและฝ่ายที่สนับสนุน กลุ่มผู้เห็นด้วยกับการขุดลอกคูคลองและพัฒนาการชลประทาน ปรารถนาแบบใหม่ประกอบด้วย **กลุ่มแรก** คือกลุ่มคนที่มีฐานะทาง การเงินบางคนที่ไม่ได้พึ่งพิงป่าสาकुและระบบนิเวศป่าสาकुอีกต่อไป ไม่ว่าจะ เป็นในเรื่องของปัจจัยสี่หรือการประกอบอาชีพ เพราะได้ มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกยางพารา หรือมีรายได้จากทางอื่น แต่หวังว่าระบบชลประทานแบบใหม่นั้นจะให้น้ำมากขึ้นและจะเป็น ประโยชน์แก่ตนในการขยายงาน เช่น การมีน้ำอย่างเพียงพอในการ รดกล้ายาง **กลุ่มที่สอง** คือ กลุ่มคนที่มองว่าโครงการของรัฐจะ ให้ความสะดวกสบาย และน่าจะมีประสิทธิภาพกว่า รวมทั้งไม่ต้อง ยุ่งยากในการที่จะต้องไปขุดปรับแต่งหรือถมเหมืองดินทุกๆ ปี เป็น เหมืองถาวรน่าจะดีกว่า **กลุ่มที่สาม** คือกลุ่มของผู้นำท้องถิ่นที่ได้ รับประโยชน์จากโครงการขุดลอกคูคลองทั้งจากงบประมาณ และ ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่

ส่วนกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วยกับการขุดลอกคูคลองเพื่อสร้างระบบ ชลประทานแบบใหม่ ประกอบด้วย กลุ่มผู้ที่ยังคงพึ่งพา ระบบนิเวศ ป่าสาकुในการทำนา โดยให้เหตุผลถึงการทำนาเพื่อมีข้าวไว้กิน

และเป็นอาชีพของบรรพบุรุษตั้งแต่เดิมมาแล้ว กลุ่มคนที่ยึดอาชีพหาสัตว์น้ำและพืชผักต่างๆ ในป่าสาครเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนหรือขาย เพราะเมื่อไม่มีป่าสาครพวกเขาก็ต้องได้รับผลกระทบ กลุ่มคนที่อาศัยส่วนต่างๆ ของต้นสาครสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนไม่ว่าจะเป็นแปรงสาคร ใบสาครที่นำมาทำตับจาก หรือก้านสาครที่นำมาทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน และกลุ่มคนที่มองว่าป่าสาครมีคุณประโยชน์ และได้ฟังฟังสาครมาตั้งแต่ยังเด็กจึงเกิดความรักและหวงแหน

ในที่สุดผู้คัดค้านก็กลายเป็นฝ่ายพ่ายแพ้เนื่องจากเป็นคนเล็กคนน้อย จึงไม่กล้าโต้แย้งอย่างจริงจัง จะพูดอยู่บ้างก็ในวงเล็กๆ ของตนเอง ประกอบกับทางราชการและผู้นำท้องถิ่นอ้างถึงกฎหมายด้วยว่าคลองเป็นสมบัติของทางราชการ ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์คัดค้าน

ผลที่เกิดขึ้นต่อมาก็คือการทำนาของชาวบ้านนั้นไม่ยั่งยืน เพราะนอกจากจะต้องลงทุนสูงในระบบการผลิตแบบใหม่แล้ว ต่อมาปัญหาการขาดน้ำกลายเป็นปัญหาสำคัญ เพราะปรากฏว่าในระบบชลประทานแบบใหม่คลองกลับไม่มีน้ำ คลองไล่ไก่ซีเมนต์ที่ทอดตัวไปตามท้องนาต่างๆ กลายเป็นของประหลาดที่ไม่มีประโยชน์เพราะไม่มีน้ำขึ้นไปถึง ชาวนาจึงทยอยเลิกทำนามาตั้งแต่เมื่อ 15 ปีที่แล้ว ที่เหลือทำอยู่บ้างส่วนใหญ่ก็ทำเพื่อการบริโภคเท่านั้น ที่นาส่วนหนึ่งถูกทิ้งร้างไว้ อีกส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนเป็นสวนยางพารา

นอกจากนี้ระบบการลอกคลองแบบใหม่ยังทำให้กุ้งหอยปูปลาที่เคยอุดมสมบูรณ์หมดไปด้วย เพราะชอก กิ่งไม้ หรือพื้นคลองที่มีลักษณะซับซ้อนซึ่งปลาใช้เป็นที่พักอาศัย ซ่อนตัว ถูกทำลายไปหมดสิ้น รวมทั้งน้ำในคลองใหม่ก็ร้อนเกินไปเพราะไม่มี

ต้นสามคูสร้างร่มเงาให้อีกแล้ว ยิ่งแหล่งอาหารจากสาकुและพีช ผักในป่าสาकुก็ไม่ต้องพูดถึง เพราะได้สูญหายไปกับการโค่นป่าสาकुทิ้ง

อย่างไรก็ตามทางชลประทานก็ขุดลอกป่าสาकुด้วยตนเอง ไปประมาณร้อยละ 40 ของคลองและป่าสาकुที่มีอยู่ทั้งหมด เพียงแต่ว่าส่วนที่ขุดลอกนี้เป็นส่วนที่อยู่ต้นน้ำ จึงมีผลกระทบต่อส่วนที่อยู่ถัดไปและยังไม่ได้ขุดลอก คือการขาดน้ำ แต่ประเด็นสำคัญที่ทำให้ป่าสาकुและคลองแบบเดิมถูกทำลายต่อเนื่องมาก็คือ การที่รัฐเข้ามาสนับสนุนการผลิตแบบใหม่ทำให้คนไม่เห็นความสำคัญของป่าสาकुและคลองแบบเดิมมากขึ้น หลายรายถึงกับถมดินบุกรุกพื้นที่คลองเพื่อเพิ่มพื้นที่นาของตัวเอง ระยะเวลาที่การขยายตัวของพาราเข้ามาในพื้นที่การทำนาการถมคลองก็ยังมีมากยิ่งขึ้น ยิ่งผู้ที่มีทุนมากหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นก็ยังมีอำนาจในการรุกพื้นที่คลองมาก และหลายรายสามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ด้วย มาบบางแห่งถูกชาวบ้านบุกรุกที่ดินจนหมดและสิ้นสภาพไปในที่สุด กล่าวโดยสรุปได้ว่าคลองและป่าสาकुจึงอยู่ในสภาพที่ไม่มีใครสนใจใยดี ใครอยากบุกรุกก็บุกรุก คลองและป่าสาकुที่ยังพอเหลือสภาพอยู่บ้างตามธรรมชาติมีอยู่เพียงร้อยละ 30 ของที่เคยมีอยู่เท่านั้น โดยกระจายอยู่แหล่งละเล็กละน้อยที่อยู่นอกพื้นที่ขุดลอก

การเกิดขึ้นและพัฒนาการของกระบวนการสร้าง ทุนทางสังคม

ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาชาวบ้านบางกลุ่มที่ประสบปัญหาในการดำรงชีวิต และมีประสบการณ์เคยใช้ประโยชน์จากป่าสาकुมาก่อนเริ่มคิดถึงคลองแบบเดิมคิดถึงป่าสาकु โดยคิดกันว่าหาก

ป่าสาครยังคงอยู่พวกเขาคงไม่ตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนี้ คนกลุ่มแรกที่คิดเช่นนี้คือกลุ่มผู้หญิง เพราะพวกเขาต้องรับผิดชอบในเรื่องการหาอาหาร ซึ่งเป็นความอยู่รอดเบื้องต้นของครอบครัว กลุ่มผู้หญิงดังกล่าวเริ่มต้นด้วยการตั้งกลุ่มข้าวซ้อมมือ ซึ่งเป็นความคิดที่ได้รับมาจากที่อื่น โดยการรวมกลุ่มกันทำข้าวซ้อมมือขาย เมื่อกลุ่มดังกล่าวได้มารวมกันทำกิจกรรมจึงพูดถึงป่าสาครมากขึ้น และร่วมกันคิดกันหาวิธีการต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของสาคร เพื่อนำไปสู่การฟื้นฟูป่าสาครขึ้นมาใหม่ จนเกิดเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมกลุ่มแรกที่เคลื่อนไหวเรื่องป่าสาคร และนำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

1. การเกิดกลุ่มอาหาร หลังจากการจัดตั้งกลุ่มข้าวซ้อมมือประมาณ 6 ปี ได้เกิดกลุ่มอาหารขึ้น ถือว่าเป็นการเริ่มต้นของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าสาครในเขต อ.นาโยง โดยเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่ครอบครัวมีความเดือดร้อนในเรื่องอาหารการกิน ประกอบกับผู้หญิงกลุ่มนี้เคยได้เห็นผู้หญิงในพื้นที่อื่นในรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงรวมตัวกันโดยกิจกรรมแรกที่ทำก็คือการทำข้าวซ้อมมืออย่างที่เห็นตัวอย่างมาและต่อมาก็ขยายไปสู่การคิดเรื่องป่าสาคร โดยเริ่มทำในสิ่งที่ตนถนัดคือเรื่องอาหารความน่าสนใจในวิถีคิดของผู้หญิงกลุ่มนี้ก็คือไม่เพียงเพื่อให้ตนสามารถมีแหล่งอาหารที่ไม่ต้องลงทุนสำหรับครอบครัวเท่านั้น แต่ยังต้องการให้คนอื่นในชุมชนได้หันมาสนใจเรื่องป่าสาครด้วยวิธีการสำคัญที่กลุ่มนี้ทำก็คือการทำขนมเลี้ยงเด็กในโรงเรียน เพราะจะขยายไปสู่ความสนใจของคนอื่นได้เร็ว เช่น กลุ่มผู้ปกครอง ต่อมาก็ขยายไปสู่ตามงานประเพณีต่างๆ

ในหมู่บ้านซึ่งตามปกติชาวบ้านจะนำอาหารไปร่วมงานกันอยู่แล้ว ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้ที่ได้รับประทานขนมไม่น้อย แม้บางส่วนยังคงนั่งเฉยก็ตาม อย่างไรก็ตามกลุ่มผู้หญิงนี้ดำเนินกิจกรรมทำขนมดังกล่าวได้ประมาณ 1 ปีก็ต้องล้มเลิกไป เพราะว่ามีข้อจำกัดในตัวเอง คือ ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ขาดประสบการณ์ ขาดทุนสนับสนุนเพราะไม่สามารถที่จะติดต่อเชื่อมโยงหรือเผยแพร่แนวคิดให้ขยายออกไปได้กลุ่มผู้หญิงจึงไม่สามารถเครือข่ายหรือทุนทางสังคมที่กว้างขึ้นได้ด้วยตนเอง แม้แต่กลุ่มคนในหมู่บ้านเองถึงแม้จะเห็นว่าแบ่งสาคูใช้ทำขนมได้ แต่ก็ยังรู้สึกแปลกกับการเคลื่อนไหวของผู้หญิงกลุ่มดังกล่าว เพราะในขณะนั้นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนในชุมชน

2. การเข้ามาของสมาคมหยาดฝน หลังจากการยุติการเคลื่อนไหวของกลุ่มอาหารประมาณปีกว่าๆ สมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานอยู่ในพื้นที่จังหวัดตรังได้เข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการน้ำ ได้รับรู้เรื่องราวของป่าสาคูที่มีผลเกี่ยวเนื่องกับน้ำในลำคลองสายต่างๆ จึงได้ศึกษาอย่างจริงจังและได้ทราบข่าวการรวมตัวของกลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ซึ่งเคยเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง แต่ด้วยข้อจำกัดที่กลุ่มผู้หญิงมีทำให้กลุ่มผู้หญิงต้องยุติบทบาทลงไป สมาคมหยาดฝนจึงได้เข้ามาเป็นตัวเชื่อมประสานในลักษณะที่เป็นทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม โดยสามารถเชื่อมโยงผู้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามาเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา สมาคมหยาดฝนเริ่มทำงานกับกลุ่มผู้หญิงดังกล่าว โดยการตั้งวงสนทนาพูดคุยกันอย่างจริงจัง และชักชวนผู้หญิงจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาร่วมกลุ่มมากขึ้น มีการนำกลุ่ม

ผู้หญิงไปศึกษาดูงานยังพื้นที่อื่นๆ ทำให้กลุ่มผู้หญิงมีประสบการณ์ มีความรู้ มีความฮึกเหิมที่จะทำงานต่อ จนมีการจัดตั้งกลุ่มผู้หญิง ขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อต้นปี พ.ศ.2543 ชื่อกลุ่มว่า **“กลุ่มผู้หญิง ป่าสาครร่วมใจ”** โดยมีการทำกิจกรรมของกลุ่มอยู่เสมอ ได้แก่ การแปรรูปอาหารและขนมจากแป้งสาคร จากนั้นสมาคมขยายแผน และกลุ่มผู้หญิงดังกล่าวเห็นพ้องกันว่า จะต้องขยายการเข้ามามี ส่วนร่วมของคนในพื้นที่ให้มากขึ้นโดยเฉพาะผู้ขายการเคลื่อนตรงนี้ นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ เพราะการขยายเครือข่ายไปสู่ผู้ขาย ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างกว้างขวาง จนมีการจัดตั้ง **“ชมรม อนุรักษ์ป่าสาคร”** ซึ่งกลายเป็นองค์กรหลักของประชาชนในพื้นที่ ในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้เกิดการเรียนรู้และสร้างปฏิบัติการ การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคร

กล่าวได้ว่าสมาคมขยายแผนคือองค์กรพัฒนาเอกชนที่ สามารถพึ่งทลายข้อจำกัดของกลุ่มประชาชนในพื้นที่ได้ถึงแม้จะมีความรู้ลึกลับนึกคิดต่อปัญหาเป็นอย่างดีและมีความใกล้ชิดกัน ระหว่างผู้หญิงในชุมชน มีการรวมตัวกันแต่แล้วก็ขาดความเข้าใจ และประสบการณ์ที่จะเชื่อมต่อกับกลุ่มองค์กรจากภายนอกอื่นๆ เพื่อสร้างเครือข่ายให้กว้างขวางขึ้นซึ่งจะทำให้เกิดทุนทางสังคมที่มีพลังมากขึ้น โดยสามารถทำให้เครือข่ายของประชาชนในท้องถิ่น สามารถเชื่อมโยงได้ทั้งกับองค์กรทางวิชาการ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย องค์กรสื่อสารมวลชน องค์กรที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ องค์กรที่เป็นแหล่งทุน รวมทั้งหน่วย ราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้เครือข่ายการเคลื่อนเคลื่อนไหว เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าสาครกลายเป็นเครือข่ายที่กว้างขวาง ประกอบด้วยส่วนที่เป็นเครือข่ายของคนใกล้ชิด และเครือข่ายของ

คนที่อยู่ห่างออกไปซึ่งไม่จำเป็นต้องรู้จักกันโดยมีอุดมการณ์บางอย่างเป็นตัวเชื่อมลักษณะเช่นนี้ทำให้ในด้านหนึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้ได้รับการสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ในขณะที่พลังการสนับสนุนชาวบ้านก็จริงจังต่อเนื่องและทำในขอบข่ายที่กว้างขวางมาก โดยสามารถขยายเครือข่ายไปถึงต่างประเทศด้วย

3. การเกิดชมรมอนุรักษ์ป่าสาคุ หลังจากกลุ่มผู้หญิงร่วมมือป่าสาคุเกิดขึ้นมา ทางสมาคมหยาดฝนและกลุ่มผู้หญิงดังกล่าวพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหว โดยพยายามที่จะทำให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด และพยายามที่จะจัดตั้งกลุ่มที่สามารถรองรับกลุ่มคนที่กว้างขวางมากขึ้นมานี้เริ่มต้นด้วยการเชิญทั้งกลุ่มคนที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้อำนวยการโรงเรียนทุกโรงในเขตพื้นที่ และกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น เจ้าอาวาสวัดในพื้นที่ อดีตครู อดีตกำนัน ครู ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องป่าสาคุดี และชาวบ้านทั่วไปที่สนใจ ผลการประชุมครั้งนี้ทำให้ได้แกนนำเบื้องต้นที่จะร่วมกันพัฒนากลุ่ม ซึ่งต่อมาทางสมาคมหยาดฝนและแกนนำดังกล่าวได้วางแผนที่จะมีการจัดตั้งกลุ่มการดำเนินงานอย่างเป็นทางการ จึงจัดประชุมครั้งสำคัญขึ้นโดยเชิญนายอำเภออำเภอ นาโงมมาเป็นประธาน ในที่สุดชมรมอนุรักษ์ป่าสาคุอ.นาโงม จ.ตรังก็เกิดขึ้นในวันนั้น ตรงกับเดือนมิถุนายน 2543 นอกจากนี้ที่ประชุมยังได้เลือกข้าราชการครูเกษียณคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานชมรม และเลือกคณะกรรมการชมรมซึ่งประกอบด้วยคนที่หลากหลาย ทำให้ชมรมสามารถทำงานได้ดี เนื่องจากได้รับความเชื่อถือประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งชมรมมีการทำงานอย่างจริงจัง โดยเฉพาะประธานชมรมสามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ เพราะมี

ความพร้อมหลายประการ คือไม่มีภาระงานประจำจึงมีเวลาว่างให้แก่งานของชมรมมาก ไม่มีปัญหาเรื่องรายได้เพราะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควร มีความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าสาकुดีมาก เพราะที่บ้านมีป่าสาकुและได้ตามพ่อแม่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าสาकुมาแต่เด็ก มีความเสียสละสูง รวมทั้งก่อนหน้าก็เป็นประธานกลุ่มการเงินของชุมชนมาก่อนและทำงานได้ดีมีคนเชื่อถือมาก เมื่อมาเป็นประธานชมรมอนุรักษ์ป่าสาकुจึงมีผู้ให้ความร่วมมือมาก

การเกิดขึ้นของชมรมอนุรักษ์ป่าสาकु อ.นาโง จ.ตรัง นับว่าเป็นการจัดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในพื้นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาकुอย่างเป็นรูปเป็นร่างและมีความพร้อมที่จะดำเนินการอย่างจริงจังครั้งแรก และชมรมนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์การเคลื่อนไหวฟื้นฟูป่าสาकुที่ทั้งชาวบ้านในพื้นที่และหน่วยงานและองค์กรจากภายนอกทั้งภาครัฐและภาคเอกชนยอมรับ โดยทางชมรมซึ่งมีเจ้าหน้าที่ของสมาคมขยายผลร่วมทำงานด้วยสามารถทำงานได้อย่างกว้างขวางทั้งในแง่สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่คนในพื้นที่จนสามารถสร้างปฏิบัติการฟื้นฟูป่าสาकुและระบบนิเวศที่ต่อเนื่องได้มาก และสามารถสร้างเครือข่ายกับคน กลุ่มคน องค์กรและหน่วยงานจากภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศได้อย่างกว้างขวางทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาकुของชาว อ.นาโง กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีพลังการทำงานและเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

วิธีปฏิบัติงานของชมรมอนุรักษ์ป่าสาकुที่สำคัญคือสำหรับคนในท้องถิ่นจะใช้การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการรวมกลุ่มพูดคุยทั้งเป็นกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อยตามพื้นที่ และสนับสนุนแต่ละกลุ่มย่อยพูดคุยและจัดกิจกรรมของตนเอง หากกิจกรรมใด

ต้องมีทุนสนับสนุนก็จะประสานงานขอทุนจากภายนอกสนับสนุน ทั้งจากทางราชการและองค์กรเอกชน รวมทั้งการพยายามดึง องค์กรการบริหารส่วนตำบลให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่าเต็มที่ทั้งในแง่การ เรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปกำหนดเป็นนโยบายดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟู ป่าสาครด้วยตนเอง สำหรับพันธมิตรจากภายนอกทางชมรมให้ความสำคัญ 4 ด้าน ด้านแรก คือการเสริมสร้างความรู้เพิ่มเติมแก่ให้ ชาวบ้านทั้งในรูปของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีเรียนรู้ ให้แก่ชาวบ้านเพิ่มเติม ด้านที่สอง การนำความรู้เกี่ยวกับป่าสาคร วิถีชีวิตของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวของชาวบ้านไปเผยแพร่แก่ สาธารณะทั้งในรูปของงานวิจัย รายงานทางวิชาการ ชำวและ บทความในหน้าหนังสือพิมพ์ รายการวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น ด้าน ที่สามคือ การช่วยเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะด้วยกิจกรรมการ ต่างๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของนิเวศป่าสาคร เช่น การเรียนการ สอนในชั้นเรียน การประชุมสัมมนา การกำหนดนโยบายสนับสนุน ของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น ด้านที่สี่คือ การ สนับสนุนงบประมาณให้แก่เครือข่ายของชาวบ้านในการทำ กิจกรรมเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคร

4. การเกิดเครือข่ายโรงเรียนและหลักสูตรท้องถิ่น ชมรม อนุรักษ์ป่าได้สาครได้เข้าไปขยายเครือข่ายในโรงเรียนทุกโรงเรียน ที่อยู่ในพื้นที่โดยในเบื้องต้นทางชมรมมีเป้าหมายว่าหากมีการเรียน การสอนเรื่องป่าสาครในมิติต่างๆ ในโรงเรียนนอกจากจะทำให้ นักเรียนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชนได้เข้าใจและตระหนักถึงความ สำคัญของป่าสาครอันจะนำไปสู่การช่วยกันดูแลรักษาแล้ว นักเรียน ยังจะมีส่วนสำคัญนำความรู้ไปบอกเล่าให้พ่อแม่ฟัง หรือไปกระตุ้น ให้พ่อแม่ร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคร ซึ่งจะทำให้ขบวนการ

เคลื่อนไหวเรื่องนี้ทำงานได้ประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้นและกว้างขวางขึ้น วิธีการของชมรมก็คือการเดินเข้าไปในโรงเรียนไปพูดคุยกับผู้บริหาร กับครู และกับนักเรียน กลุ่มผู้หญิงก็จะตามเข้าไปทำขนมเลี้ยงเด็กนักเรียน ปรากฏว่าได้ผลเกินคาดเพราะโรงเรียนได้สนใจเรื่องนี้มาก ได้พานักเรียนลงไปศึกษาในพื้นที่ป่าสาकुจริงๆ ชาวบ้านได้มีโอกาสมาเป็นครูผู้สอนนักเรียน หลายโรงเรียนได้จัดทำโครงการพิเศษเพื่อรณรงค์ด้านนี้โดยตรง เช่น โรงเรียนสวัสดิ์รัตนากิมุข ได้จัดทำโครงการชุมนุมอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนทำโครงการงานเข้าประกวดจนโครงการนี้ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว หลายโรงเรียนร่วมจัดกิจกรรมร่วมแต่งสาकुกลางคลอง การปลูกป่าสาकु การเก็บขยะในคลองป่าสาकु การเดินรณรงค์ไม่ทิ้งขยะในแม่น้ำลำคลอง การเดินสำรวจหาต้นน้ำ การจัดทำโครงการเยาวชนนักสืบสายน้ำ ในกิจกรรมดังกล่าวนอกจากเด็กจะสนุกสนาน มีความสุขที่ได้ร่วมทำกิจกรรมแล้ว ยังมีส่วนสำคัญทำให้พ่อแม่ผู้ปกครองที่เมื่อก่อนไม่เคยสนใจหรือไม่ค่อยได้สนใจเรื่องป่าสาकुหรือกิจกรรมการเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูป่าสาकुได้ก็หันมาให้ความสนใจมากขึ้น

กิจกรรมสำคัญของโรงเรียนที่ส่งผลต่อการขยายพื้นที่ทางสังคมของเครือข่ายประชาชนอย่างมากคือการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับป่าสาकुขึ้นในโรงเรียนต่างๆ ทั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา เช่น โรงเรียนบ้านไร่หลวง โรงเรียนนาโงยวิทยาคม โรงเรียนบ้านนางประหลาด หลักสูตรดังกล่าวกระทำกันอย่างจริงจังไม่เพียงทำเฉพาะวิชาเท่านั้นแต่เป็นหลักสูตรแบบบูรณาการ คือมีการสอนเรื่องป่าสาकुทุกเนื้อหาวิชา เช่น วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ศิลปศึกษา

ดนตรี การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นได้นำมาสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชนกับท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง เช่น ชาวบ้านได้เข้ามาเป็นครูสอนในโรงเรียน นักเรียนลงไปเรียนกับชาวบ้านในพื้นที่มีกิจกรรมต่อเนื่องมากมาย เช่น การจัดบอร์ดกิจกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ป่าสาครของโรงเรียนในวันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมวันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก การจัดนิทรรศการในโรงเรียนและในตัวจังหวัดจริงเพื่อเสนอผลงานของนักเรียนโดยมีการจัดทำผลิตภัณฑ์จากส่วนต่างๆ ของต้นสาคร และการขายขนมที่ทำจากแป้งสาครของเด็กนักเรียนไปแสดงด้วย

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของหลายโรงเรียนในเขตพื้นที่รณรงค์เรื่องป่าสาครได้รับความสำเร็จอย่างมาก นอกจากจะสร้างความศรัทธาในท้องถิ่นและในจังหวัดแล้ว ยังมีส่วนสำคัญทำให้คนในพื้นที่อื่นได้รู้เรื่องและเข้าใจถึงความสำคัญของป่าสาครและการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน กระทั่งสามารถทำให้ทางราชการเข้ามาสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในหลายเรื่อง ทั้งนี้เพราะหลักสูตรของโรงเรียนต่างๆ เป็นหลักสูตรที่ดีทำให้โรงเรียนต่างๆ ในหลายจังหวัดขอมาดูงาน ทางราชการต้นสังกัดก็นำผลงานไปเผยแพร่ ครูจากโรงเรียนได้มีโอกาสนำผลงานไปเผยแพร่ในที่ประชุมทางวิชาการที่สำคัญหลายแห่ง ครูบางคนได้รับรางวัลด้วย จึงทำให้กลุ่มคนในหลายจังหวัดได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับป่าสาคร ข้าราชการหลายหน่วยงานก็ได้รู้เรื่องนี้และเห็นความสำคัญจึงได้เข้ามาสนับสนุนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานของตน สื่อสารมวลชนจำนวนมากไม่น้อยก็ได้รู้เรื่องผ่านการเผยแพร่งานของหลักสูตรท้องถิ่นนี้เอง

จึงกล่าวได้ว่าเครือข่ายโรงเรียนและหลักสูตรท้องถิ่นได้มีส่วนสำคัญในการสร้างพลังให้แก่การเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครของชาวบ้านอย่างมาก ในปัจจุบันก็ยังมีส่วนสำคัญดังกล่าวนี้อยู่

5. การเกิดเครือข่ายมหาวิทยาลัย ชมรมอนุรักษ์ป่าสาครและเครือข่ายพันธมิตรต่างๆทำให้สามารถเชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยหลายแห่งในภาคใต้ และบางแห่งในส่วนกลางให้เข้ามาสนับสนุนด้านวิชาการ และนำข้อมูลข่าวสารไปเผยแพร่ในเครือข่ายของมหาวิทยาลัย โดยมีลักษณะของการสร้างเครือข่ายดังต่อไปนี้

ประการแรก นักศึกษาเข้ามาศึกษางานหรือฝึกงานในพื้นที่ประกอบการศึกษาตามรายวิชา โดยส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารจากสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ วารสารต่างๆ และจากการจัดประชุมสัมมนาในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาต่างๆ นอกจากนี้อาจารย์ผู้สอนได้รับการประสานงานโดยตรงจากเครือข่ายให้พานักศึกษามาดูงาน เช่น มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ ได้นำนักศึกษามาดูงานในหลักสูตรการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ตได้นำนักศึกษามาดูงานในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน หลักสูตรปริญญาโทสาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ได้นำนักศึกษาลงมาศึกษาในพื้นที่ประกอบรายวิชาชุมชนกับการจัดการทรัพยากร เป็นต้น

ประการที่สอง มหาวิทยาลัยโดยอาจารย์ นักวิชาการ หรือนักศึกษาได้เข้ามาศึกษาวิจัยในพื้นที่ตามเรื่องที่น่าสนใจ ซึ่งพบว่า มีโครงการวิจัยลักษณะนี้หลายโครงการ เช่น การวิจัยเรื่องภูมิ

ปัญญาชาวบ้านเรื่องการรักษาโรค ของนักศึกษามหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบแบ่งสาครกับแบ่งชนิดอื่น
ของนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายกับมหาวิทยาลัยดังกล่าวทำให้เกิดทุนทาง
สังคมแก่ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครอย่าง
มาก กล่าวคือ 1) ทำให้ความรู้ของชาวบ้านได้รับการยืนยันด้วย
หลักวิชาการที่เชื่อถือได้ทำให้คนทั่วไปเชื่อถือข้อมูลที่ทางเครือข่าย
เผยแพร่มากขึ้น เช่น เกี่ยวกับคุณค่าอาหารของแบ่งสาคร ความ
สำคัญของระบบนิเวศป่าสาคร 2) ทำให้ชาวบ้านเองได้รู้เรื่องที่ดิน
นึกไม่ถึงอีกมาก เช่น การอธิบายภูมิปัญญาการรักษาโรคโดย
อาศัยสมุนไพรจากป่าสาคร การรู้เรื่องของตนเองได้ลึกซึ้งทำให้
ชาวบ้านเกิดกำลังใจและมีความหวังที่จะทำงานต่อไป 3) อาจารย์
นักวิชาการ และนักศึกษาที่เข้ามาศึกษางาน ฝึกงาน หรือทำวิจัย
ในพื้นที่ได้นำเรื่องราวจากพื้นที่ไปเสนอมากมายทั้งผ่านงานวิจัย
รายงานทางวิชาการ บทความทางวิชาการ การประชุมสัมมนา
ทำให้เรื่องราวของป่าสาครและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายเป็นที่
รับรู้ได้รับความเข้าใจ และได้รับการสนับสนุนตามมาอย่างต่อเนื่อง

6. การเชื่อมโยงกับหน่วยงานของรัฐและฝ่ายการเมือง
ท้องถิ่น การเคลื่อนไหวของชาวบ้านโดยมีชมรมอนุรักษ์ป่าสาคร
เป็นแกนนำและมีแนวร่วมหลายฝ่ายสนับสนุน ได้ก่อให้เกิดการ
เชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายการเคลื่อนไหวกับทางราชการและกับ
ฝ่ายการเมืองท้องถิ่น ซึ่งช่วยให้พลังของการเคลื่อนไหวมีมากขึ้น
และเกิดความสำเร็จที่เป็นประโยชน์ต่อขบวนการหลายด้าน โดย

การเชื่อมโยงดังกล่าวเกิดทั้งในด้านที่ทางราชการและฝ่ายการเมือง
ท้องถิ่นเข้ามาเสนอต่อเครือข่ายเอง และด้านที่ทางเครือข่าย
เข้าไปติดต่อบริการสนับสนุน

การที่ทางราชการและฝ่ายการเมืองท้องถิ่นเข้ามาเสนอการ
สนับสนุนให้แก่เครือข่าย ได้แก่หน่วยราชการและฝ่ายการเมือง
ท้องถิ่นที่มีงานเกี่ยวข้องกับกับเรื่องที่ทางเครือข่ายกำลังเคลื่อนไหว
โดยตรง เมื่องานของเครือข่ายเป็นรูปธรรมมากขึ้นและได้รับการ
สนับสนุนจากหลายฝ่ายจึงเป็นธรรมดาที่หน่วยงานดังกล่าวควรเข้า
มาสนับสนุน ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวมักจะเกิดผลดีเนื่องจากเป็น
การทำงานบนพื้นฐานการร่วมมือกัน อะไรที่แต่เดิมยังเข้าใจไม่ตรง
กันก็ค่อยๆ เรียนรู้กัน ซึ่งมีโครงการหลายโครงการที่เกิดขึ้นจาก
กรณีนี้ เช่น กรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อมสนับสนุนงบประมาณให้เครือ
ข่ายดำเนินโครงการ อบต.สีเขี้ยวและความหลากหลายทางชีวภาพ
เพื่อให้เครือข่ายดำเนินงานฟื้นฟูระบบนิเวศป่าสาครุโดยองค์การ
บริหารส่วนตำบลในพื้นที่ได้สนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติมด้วย
คณะกรรมการลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันตกส่วนที่ 2 กรมทรัพยากร
น้ำสนับสนุนงบประมาณให้เครือข่ายดำเนินโครงการพัฒนาน้ำกิน
น้ำใช้ องค์การบริหารส่วนตำบลหลายแห่งได้บรรจุแผนการ
พัฒนาป่าสาครุเป็นแผนงานประจำปีของตน หน่วยราชการหลาย
หน่วยในอำเภอนาโยง เช่น หน่วยงานด้านเกษตร ป่าไม้ ได้
สนับสนุนการสร้างป่าสาครุชุมชนและบรรจุไว้เป็นแผนงานของ
หน่วยงานเช่นกัน

ส่วนกรณีที่ทางเครือข่ายได้เสนอแผนขอรับการสนับสนุน
จากทางราชการหรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นงาน
ปกติของเครือข่าย เพราะหากได้รับการสนับสนุนก็ถือว่าเป็นดี

หากไม่ได้ไม่ว่าจะเกิดจากอุปสรรคใดๆ ก็ถือว่าเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งในอนาคตก็อาจจะได้รับการสนับสนุน การเคลื่อนไหว เช่นนี้พบว่าทางเครือข่ายสามารถสร้างงานได้มากในขณะเดียวกันก็สามารถดึงเอาข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาเป็นพันธมิตรได้มาก เช่น ทางเครือข่ายได้ทำโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ป่าสาครอย่างยั่งยืนในเขต ต.โคกสะบ้า เสนอต่อคณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ หรือ CEO จังหวัดตรัง และได้รับการสนับสนุนตามที่เสนอ จัดทำโครงการแหล่งเพาะพันธุ์ปลาในป่าสาคร เสนอขอพันธุ์ปลาจากสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดตรังมาเพาะเลี้ยงในคลองป่าสาคร เป็นต้น

นอกจากนี้เครือข่ายพันธมิตรซึ่งอยู่ไกลออกไปก็ยังช่วยทำโครงการให้หน่วยงานที่ตนเกี่ยวข้องหรือพอจะขอรับการสนับสนุนได้เพื่อให้สนับสนุนงานของเครือข่าย เช่น สถาบันราชภัฏนครราชสีมาให้นักศึกษามาดูงาน จากนั้นก็ของบประมาณจากสถาบันจัดทำโรงเรียนเพาะ ต้นกล้าสาคร คณะสื่อสารมวลชนต่างประเทศที่เข้ามาดูงานได้กลับไปเสนอต่อหน่วยงานในประเทศของตนเพื่อขอทุนสนับสนุนเครือข่าย เช่น ได้ทุนจากประเทศแคนาดาในโครงการ Cannada Fun เป็นต้น

7. เครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียน พื้นที่ป่าสาครและพื้นที่ทำนาในเขต อ.นาโยง เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ซึ่งมีแม่น้ำปะเหลียนเป็นแม่น้ำสายหลักของลุ่มน้ำ โดยแม่น้ำปะเหลียนเป็นแม่น้ำขนาดสั้นยาวประมาณ 58 กิโลเมตร แต่ว่ามีคุณค่าในเชิงระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพมาก โดยบนพื้นที่ต้นน้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าต้นน้ำ ในพื้นที่ราบลุ่มก็อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าสาคร ส่วนพื้นที่ปลายน้ำก็เต็มไปด้วยชายเลน โดยสมาคม

หยุดฝนได้เข้าไปดำเนินงานเพื่อผลักดันให้ชาวบ้านร่วมกันเคลื่อน ไหวเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม กลุ่ม ชาวบ้านที่เคลื่อนไหวยู่ใน 3 ภูมิภาคดังกล่าวจึงได้รวมตัวกันเป็น เครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียนเพื่อทำงานร่วมกันให้มีพลังมากขึ้น

เครือข่ายต่างระบบนิเวศ 3 พื้นที่ดังกล่าวนี้ได้เข้ามาร่วม เครือข่ายกันบนพื้นฐานของการใช้ความคิดเรื่อง “เกลอ” (ในภาค ใต้หมายถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มากกว่าความเป็นเพื่อน สามารถพึ่งพาได้ในยามทุกข์ยากหรือเดือดร้อนโดยไม่ทอดทิ้งกัน) คือ เกลาเขา เกลอนา เกลอเล เป็นแกนหลักในการสื่อความหมาย ของการเคลื่อนไหวโดยสร้างความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ป่าสาคุ ป่าชายเลน เข้าด้วยกัน ด้วยการจัดตั้งเป็นเครือข่ายลุ่ม น้ำปะเหลียน เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ของตน ในการเข้ามาทำงานร่วมกันเครือข่ายได้ชูวาทกรรมที่มีความหมาย แสดงถึงผลประโยชน์ร่วมกัน คือ “ต้นน้ำดี ปลายน้ำก็ดีด้วย” ทำให้ การทำงานต่างๆของเครือข่ายดังกล่าวถึงจะอยู่ต่างพื้นที่กันแต่ก็ มีความเข้าใจตรงกันว่าแม่น้ำทั้งสายต้องช่วยกันดูแล เครือข่าย ดังกล่าวนี้ใช้พื้นที่การเยี่ยมชมพบปะเป็นเวทีการเรียนรู้และ ทำงานร่วมกัน และมีเวทีที่ประชุมอย่างเป็นทางการร่วมกันเป็น ประจำโดยมีสมาคมหยุดฝนเป็นผู้ประสานงาน เรื่องที่ปรึกษา หรือกันก็คือประสบการณ์และปัญหาต่างๆ ที่แต่ละพื้นที่ประสบ เพื่อหาแนวทางการเคลื่อนไหรร่วมกัน ทำให้การเคลื่อนไหวมี พลังมากกว่าต่างคนต่างเคลื่อนไหว ดังจะเห็นว่าทางเครือข่ายได้ ทำโครงการร่วมกันในการแก้ปัญหาาร่วมกันหลายโครงการ เช่น โครงการนโยบายสาธารณะที่ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิ

สาธารณสุขแห่งชาติ โครงการการจัดการลุ่มน้ำที่ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณผู้ว่าซีอีโอ เป็นต้น

ดังนั้นเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียนจึงมีส่วนสำคัญทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครูมีพลังมากขึ้นทั้งในแง่ที่ทำให้เครือข่ายมีความมั่นใจ และในแง่ที่สามารถต่อรองเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาต่างๆได้ดีขึ้น

8. การเกิดเครือข่ายภายนอกอื่นๆ ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครูสามารถสร้างเครือข่ายกับคนกลุ่มต่างๆ จำนวนมากทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงยากที่จะกล่าวแต่ละกลุ่มได้หมดในพื้นที่ที่จำกัด ในที่นี้จึงขอกล่าวสรุปเครือข่ายที่เหลือในลักษณะที่เป็นภาพรวมของการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มคนภายนอกอื่นๆ ดังนี้

กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง เป็นกลุ่มคนที่ตามปกติจะมีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้ได้รับรู้ข่าวจากสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อวิทยุในเมือง หนังสือพิมพ์ วารสาร บทความต่างๆ ฯลฯ หรือการที่สมาคมหยาดฝนเข้าไปประสานงานโดยตรง ทำให้คนกลุ่มนี้ เข้ามาร่วมสนับสนุนเครือข่าย เช่น การเข้าร่วมเวทีประชุมสัมมนาของเครือข่าย ได้เสนอแนวความคิดในการแก้ไขปัญหา หรือร่วมรับฟังแลกเปลี่ยนแนวความคิดในเวทีประชุมนั้นด้วย เมื่อไปในที่ต่างๆ คนกลุ่มนี้ก็มักจะนำเรื่องราวการเคลื่อนไหวของเครือข่ายไปเผยแพร่ด้วย

องค์กรต่างประเทศ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาเยี่ยมเยียนและศึกษางานในพื้นที่การเคลื่อนไหวของเครือข่าย เช่น องค์กรจากประเทศแคนาดา ฝรั่งเศส กลุ่มองค์กรดังกล่าวมี

ศักยภาพในเรื่องการระดมเงินทุนเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นเงินสนับสนุนในการจัดทำโครงการเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เงินสนับสนุนจัดหาอาสาสมัครเข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในโครงการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคร เป็นต้น

สื่อสารมวลชนต่างๆ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ร่วมเป็นเครือข่ายกับขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน โดยมีทั้งโทรทัศน์ที่เข้ามาจัดทำรายการในพื้นที่หลายครั้ง เช่น รายการทุ่งแสงตะวัน รายการเวทีชาวบ้าน มีหนังสือพิมพ์หลายฉบับที่นำเรื่องราวการเคลื่อนไหวไปเขียนทั้งในรูปสารคดีและบทความทางวิชาการ ในท้องถิ่นก็มีรายการวิทยุหลายแห่งที่นำเรื่องราวของชาวบ้านไปบอกเล่าอยู่เป็นประจำ รวมทั้งมีหน่วยราชการและหน่วยงานเอกชนหลายแห่งได้เข้ามาถ่ายทำสารคดีบันทึกเป็นวีซีดีเผยแพร่ในวงกว้าง เช่น การทำสื่อการเรียนทางไกลของ สสวท.และโรงเรียนไกลกังวล การทำสารคดีของมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ เป็นต้น

ในหลายชุมชนที่มีป่าสาครอยู่ในพื้นที่สามารถสร้างเครือข่ายที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมทั้งทุนทางสังคมแบบพันธะผูกพัน¹ และทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม² ขึ้นมา ทำให้เครือข่ายดังกล่าว

¹ ทุนทางสังคมแบบพันธะผูกพัน(bonding forms of social capital) หมายถึง ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมที่มีบรรทัดฐานเดียวกัน เช่น ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท ผู้ใกล้ชิดอื่นๆ ซึ่งมีความผูกพันกันใกล้ชิดกัน

² ทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม (bridging forms of social capital) หมายถึง ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกหรือการเชื่อมโยงกันของสมาชิกที่อยู่ทางไกลออกไป หรือมีความแตกต่างกันในบรรทัดฐานทางสังคม มีความสัมพันธ์กันผิวเผิน เชื่อมร้อยผู้คนที่มีความห่างกัน แต่ว่าทุนทางสังคมประเภทนี้มีความกว้างขวาง ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่กว้างขวาง มีการสนับสนุนกันในเรื่องราวต่างๆที่กว้างขวางเช่นกัน เช่น ชาวบ้านในชุมชนชนบทสามารถสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรในต่าง ประเทศได้ เพราะเพียงว่าเขาต่างก็เป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรเหมือนกัน

สามารถเคลื่อนไหวเพื่อให้สังคมและฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญที่จะสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครอย่างจริงจัง เครือข่ายฯสามารถสร้างให้เกิดทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาครและการยกระดับชีวิตโดยส่วนรวมของชาวบ้านด้วย ที่กล่าวว่าเครือข่ายที่เกิดขึ้นได้กลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวบ้านนั้นก็เพราะว่าเป็นเครือข่ายที่ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างตัวตนและสร้างพื้นที่ทางสังคมได้อย่างต่อเนื่อง ธุรกรรมที่เห็นได้ชัดเจนในปัจจุบันคือชาวบ้านและเครือข่ายของชาวบ้านในพื้นที่ อ.นาโยงเป็นที่รู้จักของสังคมมากขึ้น ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ อย่างกว้าง คุณภาพความคิดและการแสดงออกของชาวบ้านได้รับการพัฒนาขึ้นมาก จนกระทั่งการสร้างอาชีพและรายได้ก็ได้รับการยกระดับให้ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย

กระบวนการและกลยุทธ์การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างทุนทางสังคม

1. การสร้างวาทกรรมการเคลื่อนไหว

วาทกรรม เป็นรูปแบบของการเชื่อมโยง การสร้างและสื่อความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ ในสังคม เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้นิยามความหมาย โดยมีการใช้กลไกต่างๆ เพื่อให้สิ่งที่นิยามหรือสร้างและสื่อความหมายนั้นเป็นความจริง เป็นความชอบธรรม และเป็นที่ยอมรับในสังคมที่กว้างขวาง

การสร้างวาทกรรมของเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคร มีเป้าหมายสำคัญที่จะทำให้สมาชิกเครือข่ายมีความรู้มีความเข้าใจ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างการยอมรับให้แก่สาธารณะเกี่ยวกับเหตุผลการเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้าน

โดยเริ่มจากการชูประเด็นสำคัญกับความมั่นคงด้านอาหาร โดยการสร้างความหมายใหม่ให้แก่อาหารจากแป้งสาคู เริ่มต้นด้วยการนำเอาแป้งสาคูมาผลิตเป็นอาหารที่หลากหลาย โดยเน้นอาหารที่ได้รับความนิยมและเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบัน ทั้งขนมไทยและขนมเทศ แต่เดิมแป้งสาคูสามารถทำได้เพียงขนมประเภท สาคูกวน บัวลอยสาคู อาหารที่ถูกผลิตสร้างชื่อใหม่ เช่น ขนมจากสาคู ขนมจีนสาคู กวยเตี๋ยวแป้งสาคู ลอดช่องสาคู คูกี้แพนซี ขนมปังไส้ต่างๆ ขนมดอกจอก ครองแครงกรอบ พาสต้า และอาหารอื่นๆ อีกหลายชนิด การแปรรูปเป็นขนมฝรั่งที่ทันสมัย ทำให้เป็นที่สนใจในความแปลกใหม่ และเป็นที่ยอมรับ ทำให้สาคูเป็นที่รู้จักมากขึ้น มีการพูดถึงในชีวิตประจำวัน ตลอดจนมีการจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ การทำขนม อาหารจากแป้งสาคู การสาธิตการทำขนม การสอนการทำขนม เพื่อให้มีความสามารถถึงขั้นที่จะนำไปประกอบการประกอบอาชีพอีกด้วย อาหารต่างๆ เหล่านี้ถูกนำไปเผยแพร่เป็นที่รู้จักของเครือข่ายต่างๆ ทั้งใกล้และไกล

นอกจากนี้ แป้งสาคู ยังถูกสร้างความหมายว่าเป็นแป้งที่มีไฟเบอร์สูง มีประโยชน์ต่อร่างกายมากกว่าแป้งอื่น ในขณะที่ราคาถูกและส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ โดยอ้างผลการวิจัยจากประเทศญี่ปุ่น

ไม่เพียงการชูประเด็นเรื่องแป้งสาคูให้เป็นวาทกรรมสำคัญเรื่องอาหารเท่านั้น เครือข่ายชาวบ้านยังนำเอาสัตว์และพืชผักในระบบนิเวศป่าสาकुมาเป็นประเด็นชูโรงเพิ่มเติมด้วย โดยมีการศึกษารวบรวมสัตว์และพืชต่างๆ ที่มีอยู่ในป่าสาकुว่าเป็นอาหารและพืชสมุนไพรที่สำคัญ และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักแก่สาธารณะโดยทั่วไป

ในการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหารผู้หญิงจะเป็นผู้ปฏิบัติกรต่าง ๆ ส่วนผู้ชายก็จะมีบทบาทในการสร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง คือ การชูประเด็นว่าต้นสาकुใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน เช่น ใบสาकुนำมาทำใบจากมุมหลังคา ทางสาकुนำมาสานเป็นเสื่อ ผลสาकुและรากสาकुสามารถนำมาทำเป็นยาได้ เป็นต้น โดยมี การเคลื่อนไหวสร้างผลผลิตเหล่านี้ขึ้นมาอย่างจริงจัง จนผลผลิตบางอย่างที่ได้กลับมา เป็นที่นิยมและมีผู้ซื้อหาไปใช้กันมากขึ้น เช่น ในปัจจุบันหากใครไปที่ อ.นาโง ก็ จะเห็นตบใบสาकुสำหรับใช้มุงหลังคาวางขายอยู่ทั่วไป พร้อมๆ กับคำเชิญชวนในลักษณะที่ว่า ราคาถูก คงทน ให้ความร่มเย็น ช่วยรักษาป่า

ในระยะหลังมาเครือข่ายได้สร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่งออกมา คือ วาทกรรมสาकुกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ทั้งน้ำในการอุปโภค บริโภคและน้ำสำหรับทำการเกษตร ข้อความว่า “มีป่าสาकुที่ไหนที่นั่นไม่ขาดน้ำ” ถูกทำให้ยอมรับโดยทั่วไป ด้วยข้ออธิบายที่ชี้ให้เห็นว่า ป่าสาकुสามารถรักษาน้ำให้อุดมสมบูรณ์ทั้งในลำคลองและน้ำใต้ดิน รวมทั้งการเป็นส่วนสำคัญของระบบส่งน้ำสำหรับทำนาในระบบภูมิปัญญาของชาวบ้านด้วย

ในปัจจุบันเครือข่ายย่อยต่างๆ ล้วนมีบทบาทสำคัญในการสร้างวาทกรรมว่าด้วยป่าสาकु ด้วยกันทั้งนั้น เช่น ในชุมชนต่างพยายามที่จะเชื่อมโยงป่าสาकुเข้ากับวัฒนธรรมชุมชนด้านอื่นๆ เช่น เชื่อมโยงเข้ากับการแสดงมโนราห์และหนังตะลุง โดยการสร้างเนื้อเรื่องหรือบทร้องที่แสดงให้เห็นว่าป่าสาकुมีความสำคัญต่อชีวิตหลายด้าน ครูในโรงเรียนก็จัดประกวด วาดภาพ ประกวดร้องเพลง ประกวดกลอนสุนทรพจน์เกี่ยวกับสาकु ขณะนี้มีการแต่งเพลงเกี่ยวกับป่าสาकुขึ้นมาหลายเพลงและเปิดแพร่หลายทั่วไปตามสถานี

วิทย์ในท้องถิ่นและตามงานประเพณีต่างๆ ซึ่งเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าสาครต่อชีวิตและวัฒนธรรมชาติ

เครือข่ายฯ สามารถใช้ช่องทางต่างๆ มากมายในการเผยแพร่วาทกรรมดังกล่าวให้กลายเป็นความจริงของสังคม เช่น เผยแพร่ผ่านสื่อสารมวลชน ผ่านงานทางวิชาการของนักศึกษา นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ผ่านหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนต่างๆ ผ่านเวทีประชุมสัมมนาต่างๆ ผ่านการเปิดพื้นที่ป่าสาครและกิจกรรมของชาวบ้านเป็นที่เรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป เป็นต้น

2. การสร้างอัตลักษณ์และอัตลักษณ์ร่วม

ในแต่ละกลุ่มเครือข่ายจะมีการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาเพื่อเน้นถึงความเป็นกลุ่มดังกล่าวและการรวมตัวที่เหนียวแน่นของกลุ่ม อาทิ กลุ่มผู้หญิง ที่มีการเน้นในเรื่องของบทบาทของผู้หญิงที่มีศักยภาพไม่แพ้ผู้ชายทั้งในเรื่องของงานบ้านและในการทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้หญิงสามารถเป็นผู้นำได้ กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จะมีการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคือเป็นผู้ไม่เพียงแต่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าสาครเท่านั้น แต่มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนด้วยกลุ่มอบต.สีเขียวได้สร้างอัตลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นผู้นำ เป็นผู้อุรักษ์ปกป้องฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุได้สร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาโดยแสดงถึงศักยภาพของผู้มีอายุที่ไม่ได้สร้างภาระต่อคนในครอบครัวแต่ยังสามารถช่วยเหลือส่วนรวมได้ กลุ่มเครือข่ายต่างๆ นั้นนอกจากจะมีการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มขึ้นมาแล้วยังมีการสร้างอัตลักษณ์ร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมและต่อรองกับอำนาจต่างๆ ในพื้นที่สาธารณะด้วยคือ อัตลักษณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่แสดงออกต่อ

สาธารณชน ว่ากลุ่มพวกเขามีสิทธิ มีความชอบธรรม และมี ศักยภาพ ในการที่จะร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของท้องถิ่น เพื่อให้มีใช้อย่างยั่งยืน เป็นต้น

3. การใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็น กระบวนการสำคัญในการเคลื่อนไหว

เครือข่ายทุกระดับจะใช้เวทีการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย ที่เกี่ยวข้องเป็นเวทีเคลื่อนไหวในทุกๆ เรื่อง ตั้งแต่เรื่องการสร้าง ความรู้ การสร้างข้อตกลงต่างๆ ร่วมกัน การแสวงหาทางออก สำหรับปัญหาต่างๆ กระทั่งการต่อเจรจาต่อรองกับทางราชการ หรือคู่ขัดแย้งอื่นๆ ก็ใช้เวทีดังกล่าวเช่นกัน โดยเชิญตัวแทนฝ่าย ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเข้ามาพูดคุยในชุมชน หรือไม่ก็จัดเวทีในที่ใดที่หนึ่ง ที่ทุกฝ่ายไปสะดวกเช่นที่โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ เป็นต้น การใช้กระบวนการเรียนรู้ระหว่างกันของผู้เกี่ยวข้องในเวทีดังกล่าว นอกจากจะเป็นการลดการเผชิญหน้าโดยตรงแล้ว ยังสามารถนำไปหาข้อสรุปสำหรับทางออกในการแก้ปัญหาหรือการคิดสิ่งใหม่ๆ ได้เสมอ โดยเฉพาะในระยะหลังเวทีการเรียนรู้ระดับต่างๆ ของ เครือข่ายเป็นเวทีที่มีคุณภาพมาก

4. กระบวนการสร้างข่าวสาร

การเผยแพร่ข่าวสารแก่สาธารณะถือเป็นสิ่งสำคัญที่เครือข่ายนำมาใช้เพื่อให้สังคมได้รับรู้ทั้งความคิดและกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่างๆ ของเครือข่าย เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่เครือข่าย ดังนั้นในเส้นทางการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาของเครือข่ายจึงมีข่าวดาว และเรื่องราวของป่าสาครและกิจกรรมการดำเนินงานของเครือข่าย ปรากฏผ่านสื่อสารมวลชนอยู่เสมอทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ การผลิตแผ่นวีซีดีสารคดี ทั้งนี้เพราะเครือข่ายการเคลื่อนไหว

สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายกับสื่อสารมวลชน และหน่วยงานหรือองค์กรที่มีหน้าที่และมีความเชี่ยวชาญในการผลิตสื่อเหล่านี้ได้ โดยมีหนังสือพิมพ์ที่ตีพิมพ์ข่าวสารของเครือข่ายออกมาไม่ต่ำกว่า 10 ฉบับ รวมประมาณ 25 เรื่อง วารสารไม่ต่ำกว่า 30 ฉบับ ประเภท VCD ไม่ต่ำกว่า 20 เรื่อง ประเภทบทความไม่ต่ำกว่า 30 เรื่อง บทความและหนังสือภาษาต่างประเทศประมาณ 20 เรื่อง อินเทอร์เน็ตกว่า 30 เรื่อง โดยข่าวสารที่เผยแพร่ออกไปเป็นการเป็นการเสนอถึงการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชน ความสำคัญและคุณประโยชน์ของสาขาด้านต่างๆ ที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน เมื่อข่าวสารได้เผยแพร่ออกไปทำให้ได้รับความสนใจจากสาธารณะ และส่งผลต่อเนื่องมาอีกมาก เช่น มีการเข้ามาศึกษาดูงานจากหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ อาทิ โรงเรียน มหาวิทยาลัย กลุ่มผู้หญิงจากต่างจังหวัด องค์กรจากต่างประเทศ เป็นต้น

5. การสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวต่อรอง

กลยุทธ์การเคลื่อนไหวที่จะขาดเสียมิได้ก็คือการเคลื่อนไหวต่อรองกับฝ่ายอื่นๆที่มีอำนาจมากกว่า ซึ่งการมีอำนาจดังกล่าวอาจมีทั้งผลกระทบด้านลบและด้านบวก ด้านลบ เช่น การใช้อำนาจในการทำลายนิเวศป่าสาคร เช่น การที่ทางราชการสร้างทำนบกั้นคลอง การนำระบบเหมืองใส่ไถ้ซีเมนต์มาแทนระบบคูดินของชาวบ้าน การขุดลอกคลองและโค่นป่าสาครทิ้ง เป็นต้น ด้านบวก เช่น หน่วยราชการอาจให้งบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานของชาวบ้าน หรือยอมรับให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นชาวบ้านจึงมีการเคลื่อนไหวจริงเพื่อยุติการใช้อำนาจอำนาจในทางลบ และเรียกร้องการสนับสนุนในทางบวก

โดยในการเคลื่อนไหวดังกล่าวจะพบทั้งกระบวนการของการช่วงชิงความหมาย และกระบวนการของการเจรจาต่อรอง

5.1. การช่วงชิงความหมาย

ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจช่วงระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา รัฐมุ่งเน้นการพัฒนาในเชิงเดียว คือ มุ่งพัฒนาเพียงด้านเศรษฐกิจท้องถิ่นถูกระตุ้นให้ใช้ทรัพยากรสำหรับการผลิตเพื่อขาย ส่งผลให้ทรัพยากรในชุมชนถูกใช้อย่างสิ้นเปลือง การพัฒนากระแสหลักยังทำให้ระบบความรู้ ความคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรหมดความหมายและถูกทำลายไป และนำระบบการจัดการของรัฐเข้ามาแทนที่ระบบของชุมชน ระบบของรัฐเป็นระบบที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าการอนุรักษ์ทำให้ทรัพยากรในชุมชนถูกทำลายและเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วมาก

การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลเสียหายต่อชุมชนท้องถิ่นดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ ขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเอง ด้วยการประสานพลังสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาเพื่อเคลื่อนไหวสร้างความชอบธรรมในการได้รับอำนาจการจัดการทรัพยากรชุมชนคืนมา ขบวนการเคลื่อนไหวอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาकुพยายามเสนอประเด็นสำคัญมาใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น กรณีของการขุดลอกคูคลองโดยการขุดโค่นป่าสาकुในชุมชน ขบวนการเคลื่อนไหวเสนอว่าเป็นต้นเหตุมาจากแนวทางการพัฒนาของรัฐ และพยายามที่จะสื่อออกมาว่าแนวทางการพัฒนาของรัฐเน้นแต่การผลิตสมัยใหม่ที่มุ่งไปที่เงินทองอย่างเดียว เป็นเหตุให้ชุมชนได้รับความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ระบบนิเวศป่าสาकुเปลี่ยนแปลงไป การขาดความมั่นคงด้านปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

หน้าแล้งปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรน้ำในชุมชนส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก นอกจากนี้การพัฒนาของรัฐยังทำลายชุดความรู้ของท้องถิ่น ทั้งนี้ชุมชนจะต้องปรับเปลี่ยนความเข้าใจโดยต้องเห็นความสำคัญของฐานทรัพยากรและฟื้นฟูภูมิปัญญาที่จะทำให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน ซึ่งรวมไปถึงการปรับเปลี่ยนการผลิตโดยการยกเลิกการทำนาแบบใช้สารเคมี และหันกลับมาใช้เทคโนโลยีที่จะช่วยรักษาระบบนิเวศป่าสาคร และสร้างอาหารที่มีคุณภาพสำหรับการบริโภค เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะพบว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการได้ให้ความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นตลอดเวลา เพื่อให้สมาชิกของเครือข่ายได้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ทั้งในมิติของการถูกรวบงำและการปลดปล่อย และการพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการเจรจาต่อรอง โดยการใช้ความรู้ จึงเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มพูดคุย การเชิญคนข้างนอกเข้ามาแลกเปลี่ยน การออกไปเรียนรู้กับกลุ่มคนภายนอก กระทั่งการร่วมกันสร้างงานวิจัยกับพันธมิตรต่างๆ ล้วนเป็นกิจกรรมที่เป็นปกติของชาวบ้านในเครือข่ายนี้

การเคลื่อนไหวในแง่มุมของการช่วงชิงความหมาย หรือการสร้างความหมายใหม่นี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ในด้านหนึ่งจะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวสามารถหลุดพ้นจากวาทกรรมกระแสหลักที่ครอบงำชาวบ้านมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ในขณะที่เดียวกันก็สามารถสร้างความหมายใหม่ๆ ที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถมีทางเลือก และมีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น

5.2 การเคลื่อนไหวต่อรองจริง

ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาकु อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ได้มีการเคลื่อนไหวต่อรองต่อทางราชการ และกับสังคมทั่วไปอยู่ตลอดเวลา ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบอยู่ได้ในอย่างต่อเนื่อง เช่น การยื่นหนังสือเพื่อเชิญหน่วยงานของรัฐเข้ามาร่วมประชุมกับทางเครือข่ายการเรียกร้องคัดค้านอาทิ การเรียกร้องให้ทางราชการเลิกขุดลอกคูคลองทำลายป่าสาकु การคัดค้านการขุดคลองส่งน้ำสายใหม่ขององค์การบริหารส่วนจังหวัด การเรียกร้องให้หน่วยจัดการน้ำฯ สนับสนุนงบประมาณให้ชุมชนแก้ปัญหาเรื่องน้ำของตนเอง เป็นต้น ซึ่งการเคลื่อนไหวดังกล่าวทางเครือข่ายกระทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จึงประสบผลสำเร็จเป็นส่วนใหญ่

นอกจากการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวจนสามารถฟื้นฟูพื้นที่ป่าสาकुและนำความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำกลับมาได้มากขึ้นเป็นลำดับแล้ว การเคลื่อนไหวครั้งสำคัญล่าสุดคือการพลิกพื้นที่ทำนา หลังจากที่ถูกปล่อยทิ้งมานานแล้ว หรือทำก็ทำอย่างไม่จริงจัง เพราะไม่คุ้มทุน โดยชาวนาที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายจำนวนหนึ่งได้รวมกลุ่มกันเป็น “กลุ่มการทำนาปลอดสารพิษ” ร่วมกันศึกษาวิธีการทำนาแบบไม่ต้องลงทุนมาก ไม่ใช้สารเคมี แต่ให้ผลผลิตสูง โดยใช้หลักการของการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ซึ่งได้เรียนรู้จากมูลนิธิข้าวขวัญที่ปฏิบัติการเรื่องนี้อยู่ที่จ.สุพรรณบุรีกลุ่มชาวนาดังกล่าวนำความรู้ที่ได้มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่และสามารถสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาจนทางกลุ่มมีความมั่นใจว่าจะนำไปสู่การทำนาแบบยั่งยืน และทำให้การทำนาสามารถเป็นที่พึงพิงของชาว

ชาวนาได้ ขณะนี้กลุ่มการทำนาดังกล่าวกำลังนำความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่ไปสร้างปฏิบัติการจริงคือการลงมือทำนาตามความรู้ดังกล่าว ซึ่งขณะนี้อยู่ระหว่างการคัดเลือกพันธุ์ และการนำเมล็ดพันธุ์ที่คัดเลือกได้ไปปลูกสำหรับเป็นพันธุ์ข้าวที่จะใช้สำหรับการทำงานต่อไป

ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการสร้างทุนทางสังคม

แม้ว่าภาพรวมแล้วขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครจะประสบผลสำเร็จต่างๆ อย่างมากดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในความเป็นจริงการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้พบอุปสรรคมากมายที่ส่งผลให้เครือข่ายสร้างการเคลื่อนไหวในบางสิ่งได้ช้า ในบางที่เคลื่อนไหวได้ในบางที่เคลื่อนไหวไม่ได้ ดังนั้นการกล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเคลื่อนไหวจึงต้องกล่าวถึงทั้งปัจจัยสนับสนุนการเคลื่อนไหวและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหว

เงื่อนไขสนับสนุน

1. การมีปัญหาปรากฏอยู่จริง ในชุมชนซึ่งได้ประสบกับปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าสาครเสื่อมโทรมลง ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ความยากลำบาก จากเดิมที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพา ระบบนิเวศป่าสาคร ทั้งในส่วนของอาหาร พืชผักสมุนไพรต่างๆ น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค การประกอบอาชีพทำการเกษตร ความชุ่มชื้นที่ได้รับจากป่าสาครในยามหน้าแล้ง สิ่งเหล่านี้ได้ขาดหายไปจากชุมชน การมีปัญหาอยู่จริงเช่นนี้จึงสามารถสร้างการเคลื่อนไหวของประชาชนได้ไม่ยาก

2. การที่ชุมชนยังอยู่ในชนบทห่างไกลเมืองพอสมควร ทำให้วัฒนธรรมแบบใหม่เข้ามาครอบงำชุมชนได้ไม่เต็มที่ ดังจะเห็นชาวบ้านในชุมชนยังต้องพึ่งพาอาศัยตนเองอยู่ ยังต้องพึ่งพาป่าสาครในการหาผักหาปลาเพื่อมาประทังชีวิต ทำให้เกิดการเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์ที่พวกเขาจะได้รับจากป่าสาคร

3. วัฒนธรรมชุมชนยังมีหลงเหลืออยู่ ทำให้เครือข่ายสามารถเกิดขึ้นได้และขยายตัวได้อย่างมั่นคงโดยการอาศัยฐานวัฒนธรรมเดิมบางประการของชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน ตัวอย่างเช่นการเลือกผู้นำที่เหมาะสมทำให้ชมรมอนุรักษ์ป่าสาครที่เกิดขึ้นสามารถสร้างและขยายเครือข่ายได้มาก โดยบุคคลดังกล่าวอดีตเป็นครูที่คนเคารพนับถือมากและเป็นคนที่มีความใฝ่ฝันอยู่ในชุมชนต่างๆ มาก เมื่อขอความร่วมมือจากใครก็มักได้รับความเกรงใจงานต่างๆ จึงดำเนินไปได้อย่างดี เป็นต้น หรือการนำพระภิกษุเข้ามาร่วมให้ความรู้และสร้างความสำนึกเชิงอนุรักษ์ก็ได้ผลมาก เพราะชาวบ้านในชุมชนยังคงเคารพนับถือพระภิกษุมาก

4. ความสามารถเชื่อมต่อกับองค์กรสนับสนุน กล่าวได้ว่าจุดหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวบ้านคือการติดต่อสัมพันธ์กับเครือข่ายสนับสนุนได้ เนื่องจากชาวบ้านมีประสบการณ์จำกัด ถึงจะมีปัญหากรมเร้าตนเองเท่าใดก็สามารถสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ในวงจำกัด เมื่อเครือข่ายชาวบ้านสามารถเชื่อมต่อกับสมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในจังหวัดตรังและเป็นองค์กรที่มีเครือข่ายกว้างขวางก็ทำให้เครือข่ายของชาวบ้านสามารถสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางและกลายเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ก่อให้เกิดการ

เคลื่อนไหวที่สร้างความสำเร็จให้แก่ขบวนการอย่างมาก ทั้งการสร้างประสบการณ์ให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหวและการแก้ปัญหาบางอย่างของชุมชน

เงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค

1. การขยายตัวของระบบสิทธิแบบปัจเจกที่มีมากขึ้น ทำให้มีคนในชุมชนบางกลุ่มพยายามรุกเข้าไปในพื้นที่คลองและป่าสาकुเพื่อประโยชน์ส่วนตัว เช่น การถมดินเข้าไปในคลอง การขุดเจาะคลองเพื่อให้ปลาเข้าไปในที่นาของตน การแอบขโมยน้ำไปรดกล้วย คนกลุ่มนี้มักจะเป็นผู้มีถิ่นฐานในชุมชนแต่ทำงานอยู่ภายนอกชุมชน เช่น ช่างราชการ หรือไม่ก็เป็นนายหน้าให้แก่กลุ่มคนภายนอกหรือไม่ก็เป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น คนกลุ่มนี้จะไม่สนใจกิจกรรมของเครือข่าย แต่อำศัยศักยภาพที่สามารถเข้าถึงกฎหมายได้ดีกว่าชาวบ้านทั่วไปการเกิดปัญหาเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวของเครือข่ายมีปัญหาพอสมควร เช่น การฟื้นฟูป่าสาकुและลำคลองในบางที่ทำได้ยาก ชาวบ้านบางส่วนรู้สึกท้อใจในการเคลื่อนไหวเพราะเห็นว่าบางคนได้ประโยชน์จากที่ดินสาธารณะโดยไม่มีใครทำอะไรได้

2. ความยากจนและการกระตุ้นจากตลาด ชาวบ้านในเขตอ.นาโยง จ.ตรัง ก็เหมือนกับชาวบ้านในภาคเกษตรกรรมทั่วไปคือประสบปัญหาเรื่องรายได้ พร้อมๆ กับอยู่ภายใต้การพึ่งพิงระบบตลาดทำให้เส้นทางของชาวบ้านคือละเลิกการทำงานแล้วหันไปปลูกยางพารา ในปัจจุบันพื้นที่นาเดิมถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราแล้วไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง ยิ่งในปัจจุบันราคาน้ำยางดีทำให้แนวโน้มของการใช้ที่นาทำเป็นที่ปลูกยางมีมากขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์

และพื้นที่ป่าสาकु เนื่องจากการปลูกยางพาราไม่ต้องการน้ำ และไม่จำเป็นต้องพื้นที่ป่าสาकुซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ในขณะที่ระบบชลประทานของชุมชนแต่เดิมที่มีคลองและป่าสาकुเป็นส่วนสำคัญนั้นต้องอาศัยพื้นที่นาเป็นพื้นที่เก็บน้ำในช่วงฤดูฝนด้วยการทำนาแบบนาดำโดยการรับน้ำมาขังไว้ในนา และมีคลองไส้ไก่ที่ชาวบ้านช่วยกันขุดขึ้นเพื่อรับน้ำจากคลองเข้าสู่นา การขยายตัวของการทำสวนยางพาราในที่นามีผลทั้งการลดพื้นที่นาและการฝังกลบคลองไส้ไก่ทำให้พื้นที่นาที่อยู่ถัดไปไม่สามารถรับน้ำได้ ในที่สุดก็ต้องเลิกทำนาไปโดยปริยาย ชาวบ้านที่หันไม่ปลูกยางพาราที่จริงก็ไม่อยากเลิกเพราะยังอยากสืบทอดการทำนาที่ดำเนินมาตั้งแต่บรรพบุรุษแต่ว่าก็ไม่อาจทนฝนได้เมื่อการทำนาในปัจจุบันต้นทุนสูงขณะที่ผลผลิตขายได้ราคาต่ำ อีกทั้งระบบน้ำก็ไม่สมบูรณ์เหมือนเดิม ในขณะที่ปัจจุบันราคายางพาราดีขึ้น ชาวบ้านจึงหันไปทำยางพาราแม้แต่ผู้ที่อยู่ในขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และพื้นที่ป่าสาकुหลายรายก็หันไปทำสวนยางด้วย สาเหตุก็คือเขามีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงิน สถานการณ์ในปัจจุบันคือเครือข่ายการเคลื่อนไหวพยายามจะสร้างความรู้เรื่องป่าสาकुกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและระบบชลประทานของชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่งพื้นที่การปลูกยางกำลังขยายตัวขึ้นภายใต้ความเป็นจริงว่าพวกเขาไม่ต้องการน้ำ

3. ปัญหาจากนโยบายของรัฐบาลและการปฏิบัติการของทางราชการ โดยรัฐบาลจะสนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สามารถสร้างรายได้เฉพาะหน้าขึ้นได้ แต่เดิมก็สนับสนุนการปลูกยาง ปัจจุบันก็มีการสนับสนุนการทำสวนปาล์มเพิ่มขึ้น ซึ่งนโยบายลักษณะดังกล่าวทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อพื้นที่ป่าสาकु

ทำได้ไม่ถนัด เพราะเป็นวิธีคิดที่ขัดแย้งกัน นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบาลยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระหว่างความสัมพันธ์ของข้าราชการในท้องถิ่นกับเครือข่ายของชาวบ้าน เช่น แต่เดิมเครือข่ายสามารถเคลื่อนไหวต่อรองให้ทางราชการสนับสนุนการพัฒนาการทำนาพร้อมกับการฟื้นฟูป่าสาकु แต่เมื่อรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการปลูกปาล์ม ทางราชการก็เปลี่ยนท่าทีไปโดยทันที โดยหันมาสนับสนุนการปลูกปาล์มแทนการทำนาเป็นต้น

4. โครงสร้างสังคมของชุมชนแบบเดิมบางประการก็มีส่วนต่อการเคลื่อนไหวของเครือข่ายซึ่งแม้ส่วนสำคัญจะอาศัยวัฒนธรรมเดิมของชุมชนเป็นฐานสนับสนุนการเคลื่อนไหว แต่ก็มีวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นโครงสร้างสังคมแบบเดิมที่เป็นอุปสรรคการเคลื่อนไหวเช่นกัน เช่น พบว่ามีคนบุกรุกถมที่ดินเข้าไปในคลองและป่าสาकुซึ่งเป็นที่สาธารณะและทางเครือข่ายไม่สามารถขอให้ผู้นั้นยุติการรุกที่ดินดังกล่าวได้ ทางแก้ปัญหามีอยู่ทางเดียวคือการดำเนินการตามกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติเครือข่ายก็ไม่สามารถดำเนินการเช่นนี้ได้ เนื่องจากผู้ที่บุกรุกดังกล่าวล้วนเป็นเครือญาติของคนที่เคลื่อนไหวอยู่ในเครือข่ายเนื่องจากในหมู่บ้านคนส่วนใหญ่มักจะเกี่ยวข้องกันในลักษณะของเครือญาติ ลักษณะเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวหลายอย่างของเครือข่ายไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

5. การพึ่งพิงองค์กรพันธมิตรมากเกินไป แม้ว่าองค์กรพันธมิตรจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เครือข่ายของชาวบ้านสามารถเชื่อมต่อกับเครือข่ายอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวาง แต่ในบางโอกาสองค์กรพันธมิตรที่มีบทบาทสูงอย่างสมาคมหยุดฝนก็สามารถครอบงำการเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้ พอๆ กัน ในบางครั้งชาว

บ้านก็เชื่อและหวังพึ่งพิงสมาคมหยาดฝนมากเกินไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวของเครือข่ายบางครั้ง บางช่วงเวลา หรือบางกิจกรรม ไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติ และไม่ได้เสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามลักษณะเช่นนี้ในปัจจุบันทั้ง 2 ฝ่ายดูจะระวังมากขึ้น เพื่อไม่ให้งานของเครือข่ายมีปัญหาระยะยาว โดยเฉพาะเมื่อมีพันธมิตรหลายฝ่ายเข้ามาร่วมงานมากขึ้นความระมัดระวังก็ต้องมีมากขึ้นไปด้วย

ผลของการเคลื่อนไหวสร้างกบฏทางสังคม

1. ผลด้านการฟื้นฟูทรัพยากรและระบบการจัดการทรัพยากร

แม้ว่าป่าสาकुจะเสื่อมโทรมมากเพราะถูกโค่นทำลาย คลองเสื่อมโทรมมากเพราะถูกบุกรุกและถมที่ ระบบการชลประทานของชาวบ้านเกือบไม่เห็นร่องรอยอยู่เลยเพราะถูกแทนที่ด้วยระบบชลประทานของรัฐและชาวบ้านไม่สนใจ ระบบการทำนาแบบใหม่ไม่สนใจทั้งนิเวศป่าสาकुและระบบชลประทานแบบเดิม ซึ่งทั้งหมดนี้ยากจะฟื้นฟู แต่การเคลื่อนไหวของเครือข่ายสามารถทำให้พลังของการฟื้นฟูมีความเข้มแข็ง เนื่องจากไม่ใช่ทำเพียงลักษณะของการพัฒนาแต่เป็นการเคลื่อนไหวที่เริ่มตั้งแต่การช่วงชิงความหมายซึ่งหมายถึงเป็นการเคลื่อนไหวด้วยความรู้ความเข้าใจและอุดมการณ์ทำให้การเคลื่อนไหวเชิงปฏิบัติการมีความจริงจังต่อเนื่อง และใช้ความรู้ที่มีพัฒนาการตลอด ดังนั้นถึงแม้จะยากแต่ก็พบว่ามีการฟื้นฟูกลับมาได้มากพอสมควร เช่น สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าสาकुได้มากขึ้น ฟื้นฟูคลองให้มีน้ำและมีเส้นทางไหลได้ดีขึ้น ฟื้นฟูสัตว์น้ำในคลองให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น กระทั่งพยายามฟื้นฟูระบบ

ชลประทานแบบเดิมไปพร้อมๆ กับการทำนาแบบยั่งยืน ซึ่ง ณ วัน
นี้ในพื้นที่ปฏิบัติการของเครือข่ายจะเห็นภาพของการฟื้นฟูสิ่ง
ดังกล่าวอย่างชัดเจน แม้ว่าจะพอรับรู้ได้ว่าการฟื้นฟูดังกล่าวยัง
ทำได้เพียงบางส่วนก็ตาม

พร้อมๆ กับการฟื้นฟูทรัพยากรทางเครือข่ายสามารถสร้าง
ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วย โดยเฉพาะการจัดการ
ป่าสาकु ลำคลอง และน้ำ โดยการจัดการป่าสาकुนั้นหากเป็นใน
ส่วนพื้นที่สาธารณะทางเครือข่ายก็ออกกระเบียบการใช้อย่างชัดเจน
ทั้งการใช้ส่วนต่างๆ ของต้นสาकु การเก็บพืชผักในป่าสาकु และการ
จับสัตว์น้ำในป่าสาकु ส่วนป่าสาकुในพื้นที่ส่วนตัวก็มีแนวทางปฏิบัติ
ร่วมกันอย่างชัดเจน เช่น ไม่ตัดต้นสาकुโดยกิ่งส่วนต่างๆ ลงใน
ลำคลอง ไม่ตัดต้นสาकुที่ยังไม่แก่ (แตกหูกวาง)ออก ส่วนลำคลอง
ก็มีแนวปฏิบัติร่วมกันในการแต่งสางคลองและไม่ทำให้คลอง
สกปรก เป็นต้น

2. ผลทางสังคม

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายฯ ได้มีส่วนสร้างสรรค์ชีวิตความ
เป็นอยู่ด้านต่างๆ ของชาวบ้านในพื้นที่อย่างมาก พอสรุปได้ดังนี้

2.1 ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านได้พึ่งพาป่าสาकुเป็นแหล่งอาหาร
ในครัวเรือนทั้งแบ่ง พืชผัก และกุ้ง ปู ปลา ทำให้ค่าใช้จ่าย ด้าน
อาหารของครัวเรือนลดลง ชาวบ้านบางส่วนได้รื้อฟื้นอาชีพบาง
อย่างจากการใช้ส่วนต่างๆ ของสาकु เช่น การทำตับจากมุงหลังคา
การทำขนมขาย การขายแบ่งสาकु การทำเครื่องจักสาน เป็นต้น

ไม่เพียงผลที่เกิดจากการมีอาชีพเพิ่มขึ้นมานั้น แต่รวมถึง
การเปลี่ยนวิธีคิดในทางการผลิต การบริโภค รวมไปถึงการให้ความ
หมายของความสุขที่ไม่ได้อยู่ที่เงินทองเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเรียกได้

ในเบื้องต้นว่าเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งถึงแม้ยังไม่อาจกล่าว
ได้ว่าเป็นภาพรวมทั้งหมดแต่ก็เห็นการเคลื่อนไหวนี้ชัดเจนมากขึ้น
เช่น การเกิดขึ้นของกลุ่มทำนาแบบปลอดสารพิษ เป็นต้น

2.2 ความเข้มแข็งของชุมชน ที่ผ่านมาชาวบ้านได้พึ่งพา
ระบบเศรษฐกิจภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ การใช้ทรัพยากรเป็น
ไปอย่างล้าหลัง และละเลยวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเอง
ส่งผลให้ประชาชนต้องได้รับผลกระทบต่างๆ มากมายในการดำรง
ชีวิต การเคลื่อนไหวของเครือข่ายทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง
สามารถที่จะต่อสู้กับวิกฤติที่เกิดขึ้นได้ มีอำนาจในการกำหนดเรื่อง
ราวของตนเพิ่มขึ้นมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการทรัพยากร
การวางแผนพัฒนา การตั้งการใช้งบประมาณในการ
พัฒนา ด้วยระบบภูมิปัญญาที่ชุมชนฟื้นฟูและสร้างสรรค์ขึ้นมา
อย่างสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน กล่าวได้ขบวนการ
เคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาธุ สามารถสร้างทุนทาง
สังคมขึ้นมาจนได้รับความชอบธรรมและมีศักยภาพที่จะจัดการ
เรื่องต่างๆ ของตนเองได้บนพื้นฐานของความร่วมมือและร่วมกัน
ลักษณะเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่าชุมชนมีความเข้มแข็งกว่าเดิมมาก

3. ผลทางจิตใจ

ไม่ใช่เพียงผลภายนอกหรือทางภววิสัยเท่านั้นที่กระบวนการ
เคลื่อนไหวของเครือข่ายสามารถสร้างสรรค์ขึ้น แต่ปรากฏว่าผล
ทางด้านจิตใจก็เกิดขึ้นด้วย กล่าวคือได้พัฒนาจิตใจของผู้ที่อยู่ใน
ขบวนการให้สูงขึ้นในลักษณะของการเอาธุระของส่วนรวมหรือมี
จิตใจสาธารณะ ทุกคนมีความเต็มใจและมีความสุขที่ได้ทำงานเพื่อ
ส่วนรวม มีความอดทน ให้อภัย และมีเมตตา ดังจะเห็นว่าการ
เคลื่อนไหวในการทำงานแต่ละเรื่องต้องเหนื่อยทั้งกายและใจ ต้อง

เสียเวลาส่วนตัว และบางครั้งเต็มไปด้วยความขัดแย้ง แต่สมาชิกของเครือข่ายก็ฝ่าฟันมาได้ โดยไม่มีการบังคับหรือเพราะมีผลประโยชน์ตอบแทน แต่ขึ้นอยู่กับจิตใจที่ติงามของสมาชิกเป็นสำคัญด้วย

ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างถนนทางสังคม

การสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายถึงแม้จะมีผลในเชิงสร้างสรรค์วิธีชีวิตของชาวบ้านดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าในขณะเดียวกันก็สร้างความขัดแย้งบางประการกับคนบางกลุ่มขึ้นมาด้วย ทั้งนี้เพราะคนในหมู่บ้านก็ไม่มีกลุ่มเดียวที่กลมกลืนเหมือนกัน แต่มีแตกต่างกันไปหลายกลุ่ม กลุ่มคนที่ชาวบ้านติดต่อด้วยก็ไม่ได้มีกลุ่มเดียวเช่นกัน

ความขัดแย้งสำคัญที่เกิดขึ้นคือความขัดแย้งในแต่ละชุมชน โดยเงื่อนไขสำคัญอยู่ที่ว่าแต่เดิมการพัฒนาแบบใหม่ของรัฐได้สร้างความไม่เท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นแล้วในชุมชน โดยมีคนบางส่วนมีฐานะดีกว่าคนอื่น โดยฐานะที่ดีดังกล่าวมักจะได้มาจากการเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าคนอื่นหรือเข้าถึงอำนาจรัฐมากกว่าคนอื่น ซึ่งทั้งสองส่วนนี้จะสัมพันธ์กันในทางบวก คือผู้เข้าถึงทรัพยากรได้มากก็จะเข้าถึงอำนาจรัฐได้มาก หรือผู้ที่เข้าถึงอำนาจรัฐได้มากก็จะเข้าถึงทรัพยากรได้มากเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นว่าคนกลุ่มนี้มักจะสามารถบุกกรุกที่ดินสาธารณะ ทั้งคลอง หนอง บึง และต่อมาได้รับเอกสารสิทธิ์ด้วย หรือไม่ก็เป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพในเชิงธุรกิจขนาดที่ค่อนข้างใหญ่ เช่น เพาะพันธุ์กล้วยขาย หรือไม่ก็เป็นกลุ่มที่มีประโยชน์จากการเป็นพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนเงินกู้

เมื่อเกิดการเคลื่อนไหวของเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศหรือการสร้างระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง คนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ก็เสียประโยชน์ จึงไม่ให้ความร่วมมือ รวมถึงบางส่วนเคลื่อนไหวต่อต้านด้วย เช่น การไปกล่าวโจมตีในบางที่ทำให้การดำเนินงานของชาวบ้านมีความติดขัดอยู่พอสมควร เช่น คลองบางแห่งฟื้นฟูไม่ได้เต็มที่เพราะมีผู้ถมดินบุกรุกเข้าไปมาก และผู้บุกรุกดังกล่าวไม่ให้ความร่วมมือกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ชาวบ้านฝ่ายเคลื่อนไหวบางส่วนรู้สึกท้อแท้เพราะเห็นว่าจะเคลื่อนไหวอย่างไรก็คงสำเร็จยากเพราะผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามทางเครือข่ายก็พยายามแก้ปัญหา แต่ตั้งใจอย่างยิ่งที่จะใช้สันติวิธี ผลจึงยังเห็นไม่ชัดเจน โดยใช้วิธีใช้กระบวนการเรียนรู้ไปส่งผลกระทบต่อคนเหล่านี้ ถึงแม้ไม่สามารถสร้างการพูดคุยได้โดยตรงแต่ก็หวังว่าข้อมูลจะส่งผ่านคนอื่นไปถึงได้เช่น ใช้กระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนนำข้อมูลไปสู่ผู้ปกครองหรือการเรียนรู้ของเครือข่ายนี้อาจจะนำข้อมูลไปสู่ญาติพี่น้องที่ยังไม่ให้ความร่วมมือได้ อีกทั้งหวังว่าหากคนในชุมชนให้ความร่วมมือกันมากขึ้นในที่สุดคนกลุ่มนี้ก็จะฝ่าฝืนไม่ได้

ความขัดแย้งอีกประการหนึ่งที่ยังเกิดอยู่ในบางชุมชน คือ ความขัดแย้งระหว่างเครือข่ายกับสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งในกรณีนี้พบว่าถึงแม้ในหลายหมู่บ้านสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจะให้ความร่วมมือดี แต่ในบางหมู่บ้านกลับไม่สนับสนุน ซึ่งมีตั้งแต่วางตัวเฉยและต่อต้าน การต่อต้านก็คือการไม่ยอมสนับสนุนโครงการต่างและการพูดให้เสียหาย ซึ่งในปีที่ผ่านมาทางเครือข่ายพยายามแก้ปัญหาด้วยการส่งคนในเครือข่ายลงสมัครเป็น

สมาชิก อบต. ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จในบางพื้นที่แต่บางพื้นที่ไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งในกรณีหลังนี้ความขัดแย้งยิ่งมากขึ้น แต่ทางเครือข่ายก็พยายามแก้โดยการไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับในลักษณะต่างคนต่างทำงานของตน แต่หวังว่าเมื่องานของเครือข่ายเกิดรูปธรรมมากขึ้นสมาชิก อบต.กลุ่มนี้ก็คงจะฝืนความจริงไปไม่ได้ เพราะจะต้องฟังเสียงของประชาชนเป็นสำคัญ

ความขัดแย้งที่เคยขึ้นมากแต่ในปัจจุบันเบาบางมากแล้วคือความขัดแย้งกับทางราชการ ทั้งนี้แต่เดิมทางราชการจะมองว่าชาวบ้านไม่รู้เรื่องอะไร ทางราชการคือผู้ที่จะนำความทันสมัยไปให้การดำเนินงานของข้าราชการจึงเป็นไปในลักษณะของการไม่ฟังชาวบ้าน เช่น กรณีของการขุดลอกคลองและโค่นป่าสาคร และการประชุมร่วมกันไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็มักจะมีลักษณะนี้แต่สถานการณ์เหล่านี้คลี่คลายลงเรื่อยๆ เมื่อชาวบ้านพยายามสร้างความรู้ของตนเองขึ้นอย่างชัดเจนและใช้ความรู้ดังกล่าวในเวทีการประชุมร่วมกัน หรือการยื่นข้อเสนอดูเรื่องต่างๆ ประกอบกับเครือข่ายสามารถสร้างพื้นที่ทางสังคมได้มาก การเคลื่อนไหวของเครือข่ายเป็นที่รับรู้และยอมรับโดยทั่วไป ในที่สุดทางราชการก็เปลี่ยนท่าทีไปมากโดยทำงานในลักษณะร่วมมือกันมากขึ้น มีเรื่องอยู่ 2 ลักษณะที่มักจะยังคงความขัดแย้งอยู่ คือเรื่องที่จะทำให้ข้าราชการสูญเสียผลประโยชน์ เช่น จะไม่ได้ควบคุมการใช้จ่ายงบประมาณ หรือจะไม่ได้รับงบประมาณลงมาในหน่วยงานของตน และในกรณีที่ส่วนกลางมีนโยบายเฉพาะเรื่องกำหนดลงมาถึงจะเป็นนโยบายที่ขัดแย้งกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ข้าราชการก็จะปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ดังนั้นความขัดแย้งในส่วนนี้จึงยังคงมีอยู่บ้างในบางโอกาสและบางเรื่อง

สรุป

ในปัจจุบันกล่าวได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าสาคร อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง สามารถเคลื่อนไหวเพื่อให้สังคมในวงกว้างเห็นความสำคัญของป่าสาครและสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาครอย่างจริงจัง และได้รับความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ด้วยดี สามารถสร้างการเรียนรู้และความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้าน และเครือข่ายของชาวบ้านได้มาก เครือข่ายของชาวบ้านมีมิตรมากมายที่เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และนอกจากเครือข่ายชาวบ้านจะสามารถเคลื่อนไหวเรื่องการอนุรักษ์ป่าสาครโดยตรงแล้ว ยังสามารถเคลื่อนไหวในประเด็นและด้วยวิธีคิดที่ใหญ่ขึ้น และสัมพันธ์กับชีวิตโดยส่วนรวมของพวกเขา มากขึ้น ทั้งนี้ก็เกิดจากการที่ชาวบ้านสามารถสร้างและพัฒนาเครือข่ายจากใกล้ตัวจนไปถึงไกลตัวอย่างซับซ้อน และที่สำคัญคือ การเกิดขึ้นของเครือข่ายดังกล่าวล้วนเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้แก่เครือข่ายของชาวบ้าน จนพวกเขาอาศัยทุนที่มีดังกล่าวไปสร้างตัวตนและสร้างพื้นที่การต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้มากและเกิดผลดีต่อวิถีชีวิตของพวกเขามากกว่าแต่ก่อน

การเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคมที่มีลักษณะเป็นทุนทางสังคมอันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีทั้งเครือข่ายแบบพันธะผูกพัน (Bonding) ซึ่งเป็นเครือข่ายที่เนื่องมาจากสถาบันเดิมของสังคม คือเครือข่ายที่เชื่อมโยงมาจากการเป็นสมาชิกของครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส วัด โรงเรียน เครือข่ายลักษณะนี้สมาชิกในกลุ่มจะมีความเหนียวแน่น มีความใกล้ชิดกัน มีความผูกพันกัน แต่ก็พบว่าเครือข่ายลักษณะนี้เป็นได้เพียงเครือข่ายขนาดเล็ก และแม้ว่าจะจัดการกับปัญหาบางอย่างได้ แต่ว่ายากที่จะเคลื่อนไหวต่อ

รองกับปัญหาที่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีความรุนแรงและ
สลัซซ์ซัน ดั้งนั้นขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านจึงต้อง
สร้างเครือข่ายแบบสะพานเชื่อม(Bridging) คือเครือข่ายกับบุคคล
กลุ่ม องค์กร ภายนอกอย่างหลากหลายและมีพลวัต เครือข่ายแบบ
นี้ถึงแม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กับแบบหลวมๆ แต่เราก็สามารถช่วย
เสริมซึ่งกันและกันทำให้ส่วนที่เครือข่ายของชาวบ้านขาดแคลน
ได้รับการหนุนเสริมอย่างครบถ้วนช่วยเปิดข้อจำกัดการเคลื่อนไหว
ของชาวบ้านให้ออกสู่การเคลื่อนไหวต่อรองในพื้นที่สาธารณะได้
อย่างกว้างขวางมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการที่ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านจะ
สามารถเชื่อมต่อกับเครือข่ายจากภายนอกได้อย่างกว้างขวางนั้น
จำต้องมีกลุ่มที่เป็นตัวเชื่อม เพราะประสบการณ์ของชาวบ้านเอง
มีจำกัด จึงยากที่จะสร้างเครือข่ายลักษณะนี้ได้เองอย่างกว้างขวาง
เพียงพอ ซึ่งกรณีการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาธุของ
ชาวบ้าน อ.นาโงยนี้จะได้เห็นได้ชัดเจนว่าสมาคมหยาดฝนได้เข้ามา
แสดงบทบาทนี้อย่างสำคัญ

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาธุ อ.นาโงย จ.ตรัง
ในปัจจุบันสามารถกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในหลายเรื่อง
ทั้งในด้านการฟื้นฟูป่าสาธุและในด้านที่ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนัก
รู้ถึงความมั่นคงในชีวิตที่จะเกิดจากการรักษาทุนด้านทรัพยากร
ธรรมชาติให้สมบูรณ์ตลอดไป รวมทั้งเข้าใจและเห็นทางเลือกของ
การใช้ชีวิตไปข้างหน้าทีละจุดจากการกำหนดจากอำนาจที่มาจาก
ภายนอกแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่มาจากการพัฒนา
ของรัฐ หรือจากตลาด

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ยังคงต้องดำเนินต่อไป และต้องยกระดับความรู้และการเคลื่อนไหวต่อไปอย่างต่อเนื่อง เพราะบริบททางสังคมโดยรอบทั้งระดับใกล้ตัวและไกลตัวล้วนมีความเชื่อโยงและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ในขณะที่ในชุมชนต่างๆ เองก็มีปัญหาความขัดแย้งของคนต่างกลุ่มที่มีผลประโยชน์แตกต่างกันดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนอยู่ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

ดังนั้นการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของชาวบ้านจึงต้องเป็นกระบวนการที่ทำไปอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การตระหนักว่าการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาอย่างเข้มแข็งเท่านั้นชาวบ้านจึงจะสามารถต่อรองกับอำนาจต่างๆ ที่พยายามจะเข้ามาครอบงำและแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่.**

กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2540.

ศุภชัย เจริญวงศ์. **ถอดรหัสการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการเมือง, 2544.

สมาคมขยายตพณ.“รายงานสรุปผลการประชุมทางวิชาการเรื่องสาาคู : การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน”. ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนการทัศนความเข้มแข็งชุมชน.** ณ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 24-25 มกราคม 2546.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

_____. **วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

_____. **“ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” ใน แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม.** เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, มปป.

เฮิร์ซ, ฟิลิป. **“หมู่บ้านสู่รัฐ-รัฐสู่หมู่บ้าน” ใน รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา.** บรรณาธิการโดย อนัญญา ภูซงคกุล. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ภาษาอังกฤษ

Boudreau, Vincent . *“State Repression and Demorcracy Protest in Three Southeast Asian Country.”* in **Social Movement.** Berlin : Oxford University press, 2002.

- Bourdieu, Pierre. “*Cultural Reproduction and Social Reproduction.*” Karabael and A.H. Ha’sey.(eds). in **Power and Ideology in Education**. New York : Oxford University Press, 1977.
- Coleman, James. **Foundations of Social Theory**. Belknap Press, Cambridge MA.,1994.
- Dale Shields M. and Others. “*Developing and Dismantling Social Capital : Gender and resource management in the Philippines*”, in **Feminist Political Ecology : Global issues and Local Experiences**. Dianne Rocheleau.(ed). London : Routledge,1996.
- Hobart, Mark . “*Introduction : The Growth of Ignorance?*” in **Anthropological Critique of Development**. Hobart(eds.). London : Routledge.
- Klatch, Rebecca E. “The Development of Individual Identity and Consciousness among Movement of the Left and Right.” In **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.
- Putnam, Robert. **Bowling Alone: the collapse and revival of American community**. New York : Simon and Schuster,2000.
- _____. **Making Democracy Work:Civic traditions in modern Italy**.Princeton : Princeton University Press,1993.
- Rager, Jo. “*More Than One Feminism : Organizational Structure and the Constrict of Collective Identity.*” in **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.
- Wall, Ellen, Ferrazzi abriele and Schryer Frans. **Getting the Goods on Social Capital**. Farming Systems Research, Rural Studies Program,Department of Sociology and Anthropology,University of Guelph, Guelph, Ontario, Canada, 1998.
- Whittier, Nancy. “*Meaning and Structure in Social Movement.*” in **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นโยบายสาธารณะ กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นฤทธิ ดวงสุวรรณ *

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ ลุ่มน้ำหนึ่งของภาคใต้ ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งตะวันออก มีพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลาจำนวน 12 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสงขลา หาดใหญ่ สะเดา รัตภูมิ ระโนด สทิงพระ สิงหนคร กระแสสินธุ์ ควนเนียง นาหม่อม บางกล่ำ คลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช 2 อำเภอ คือ อำเภอชะอวดและหัวไทร โดยแบ่งพื้นที่ออก 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นพื้นดิน มีพื้นที่ 8,761 ตารางกิโลเมตร และพื้นน้ำ 1,046 ตารางกิโลเมตรซึ่งเป็นส่วนของทะเลสาบ ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ทางตะวันตก (เป็นเทือกเขาบรรทัด) มีสายลำคลองเล็กใหญ่ไหลลงสู่ทะเลสาบแต่ละช่วงของฤดูกาลทะเลสาบจึงมีสภาพน้ำที่แตกต่างกัน เป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มีระบบนิเวศน์แบบเปิด 3 น้ำ ที่มีการผสมผสานทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มโดยส่วนที่เป็นทะเลสาบแบ่งออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน

* ที่ปรึกษาเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

* อดีตกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ได้แก่ ส่วนบนสุดเป็นทะเลน้อย ถัดมาเป็นทะเลหลวง ทะเลสาบ และล่างสุดก็เป็นทะเลสาบสงขลา (ตอนล่าง)

พื้นที่ของลุ่มน้ำตั้งแต่ป่าต้นน้ำ ที่ราบ ปากแม่น้ำลำคลอง ทะเลสาบ และพื้นที่ชายฝั่งทะเล ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ ความหลากหลายทางชีวภาพ เกื้อกูลต่อวิถีชีวิต ของชุมชนกลุ่มต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรที่มีความหลากหลายนี้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ก่อเกิดการ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาแหล่งนี้มากมาย ในปัจจุบันนี้ พื้นที่แห่งนี้ได้กลายเป็นแหล่งที่ตั้งสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ได้แก่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตมากมายทั้งสัตว์น้ำและพืชพรรณธรรมชาติต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งประกอบอาชีพทำมาหากินที่สำคัญของ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน มากกว่า 1.6 ล้านคน เช่น การเพาะปลูกผลไม้ การทำสวนยาง พารา การเลี้ยงสัตว์ การทำประมง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ชายฝั่ง และยังเป็นแหล่งกักเก็บและระบายน้ำตามธรรมชาติ การ อุบโภคบริโภค และเป็นแหล่งปล่อยน้ำทิ้งของชุมชนและโรงงาน อุตสาหกรรม รวมถึงมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ มีนักท่องเที่ยวเข้ามา ท่องเที่ยวมากมาย จนส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำ ทะเลสาบในเรื่องหลักๆ ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าชายเลน และป่าพรุ คุณภาพน้ำ มลพิษ ทรัพยากรประมง คุณภาพของดิน แหล่งน้ำ และอุทกภัย สภาพดังกล่าวส่งผลกระทบต่อโดยตรงหรือโดยอ้อมต่อ ประชาชนในท้องถิ่นที่หาเลี้ยงชีพและใช้ประโยชน์บนฐาน

ทรัพยากรดังกล่าว ซึ่งต้องเผชิญกับความยากลำบากในการประกอบอาชีพ ใช้ต้นทุนมากขึ้น ออกไปหากินจากชุมชนมากขึ้น ต้องอพยพย้ายถิ่นเข้าเมือง ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา ชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบตกอยู่ในสภาพ “อ่อนแอ” พึ่งตัวเอง พึ่งฐานทรัพยากรของชุมชนได้น้อยลง และในขณะเดียวกันชุมชนในลุ่มน้ำต้องประสบปัญหาซ้ำซากโดยเฉพาะอุทกภัยรุนแรง ภาวะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษน้ำเสีย ขยะมูลฝอย และปัญหาที่มาจาก “โครงการพัฒนาแบบแยกส่วน” จนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ และสังคมโดยรวมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยที่ต้องลงทุนใช้งบประมาณ และทรัพยากรบุคคลเพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างมหาศาล

นโยบายไม่ได้แก้ปilhaแต่สร้างปilhaยาวนาน

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ ที่มีศักยภาพในหลายมิติที่เกี่ยวข้องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ศักยภาพของต้นทุนทางการผลิตการเกษตร การบริการ การท่องเที่ยว การอุตสาหกรรมและอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ประชาชนในด้านเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นและภูมิภาค หน่วยงานที่รับผิดชอบระดับนโยบายโดยตรงคือรัฐบาลกลาง โดยใช้กลไกบริหารการพัฒนาพื้นที่ในรูปของคณะกรรมการและมีการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไปพร้อมกันด้วยตั้งแต่ปีพ.ศ.2520 มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

ปี 2520 กรม.อนุมัติแต่งตั้ง คณะกรรมการบริหารและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาโดยมีปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน

ปี 2524-2525 สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) ร่วมกับคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้จัดทำโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ปี 2526 กรม.แต่งตั้ง คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (พลส.) โดยมีเลขาธิการสภาพัฒน์เป็นประธานคณะกรรมการฯ

และในช่วงปี พ.ศ.2527-2528 บริษัทจอห์น เทเลอร์ แอนชั่น ได้ศึกษาเพื่อวางแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทำให้มีแผนงานพัฒนาลุ่มน้ำด้านต่างๆเกิดขึ้น แต่ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นมี 3 โครงการได้แก่

1. โครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
2. โครงการเชื่อมกักน้ำสะเดา
3. โครงการกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา

ในปี 2535 กรม.แต่งตั้ง คณะกรรมการวิจัยการแก้ปัญหาและประสานการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำในทะเลสาบ โดยมี พล อ.วิมล วงวานิช รมว.กลาโหมในขณะนั้นเป็น ประธาน

ปี 2536 กรม.แต่งตั้ง คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เป็นประธานคณะกรรมการฯ โดยที่คณะกรรมการชุดนี้ได้ตั้งคณะอนุกรรมการ 2 ชุดได้แก่

- คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาทบทวนแผนหลัก การพัฒนาลุ่มน้ำ
- คณะอนุกรรมการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลามีรองปลัดกระทรวง มหาดไทยเป็นประธาน

ปี 2538 กรม.แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชุดใหม่และในปีต่อมา (ปี 2539) ก็ได้แต่งตั้งอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมทะเลสาบสงขลา

เดือนกันยายน 2541 กรม.เห็นชอบแผนแก้ไขความเสื่อมโทรมทะเลสาบสงขลา 374.95 ล้านบาท ซึ่งได้เริ่มดำเนินงานในปี พ.ศ.2543(ผลการดำเนินเป็นอย่างไรก็ไม่มีหลักฐานยืนยัน) และเมื่อ เดือนมีนาคม2542 คณะอนุกรรมการฯชุดนี้ก็ได้ตั้งคณะทำงานเพื่อติดตามผลการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา15 คน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลาเป็นประธานคณะทำงาน

จะเห็นว่าตั้งแต่ปี 2520 มีกลไกในการบริหารการพัฒนา กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจนแต่ไม่เห็นรูปธรรมของการพัฒนาอย่างชัดเจนแต่อย่างใด เพียงแต่เน้นเรื่องการวิจัยศึกษาจัดทำแผนการประชุมคณะกรรมการ และบางคณะมีการแต่งตั้งแล้วไม่มีโอกาสแม้กระทั่งการประชุมร่วมกันเช่น คณะทำงานติดตามผลการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา (ปี2543) เป็นต้น และหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องก็ยังคงต่างหน่วยต่างทำ ชุมชนในพื้นที่รับรู้รับทราบได้ เมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมของหน่วยงานลงไปทำแล้ว หรือไม่ก็ทราบเพราะชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการที่หน่วยงานจัดทำจัดสร้างขึ้น เช่น **ท่าเรือ น้ำลึก** เมื่อมีการก่อสร้างและขยายในเวลาต่อมาทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์กลุ่มน้ำทะเลสาบในวงกว้างและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอุทกภัยรุนแรงในเมืองหาดใหญ่และสงขลาในช่วงปลายปี 2548 หรือกรณี**เขื่อนปากกระวะ**ที่ อ.ระโนด สร้างความขัดแย้งให้กลุ่มชาว ประมงกับชาวนามาอย่างต่อเนื่อง ส่วนโครงการ

เขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา ก็ทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบจังหวัดพัทลุงและสงขลาตอนล่าง กับชุมชนในทุ่งระโนด-กระแสดินธุ์ ก็มีความคิดเห็นขัดแย้งกันมาตลอด กรณีการจัดการน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ต.เขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา ชาวบ้านในชุมชนต้องการจัดการน้ำเพื่ออุปโภค-บริโภคโดยการทำประปาภูเขา แต่หน่วยงานที่รับผิดชอบกลับจัดทำ **โครงการอ่างเก็บน้ำเขาพระ** ซึ่งจะก่อปัญหากับชุมชนอย่างใหญ่หลวง นับจนวันนี้ก็ยังมีข้อขัดแย้งระหว่างหน่วยงานกับชุมชนมาถึง ปัจจุบัน

การเคลื่อนไหวของชุมชนต่อนโยบายการแก้ปัญหา ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

การเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำมาตั้งแต่ในช่วง ตุลาคม 2539-เมษายน 2542 ซึ่งช่วงดังกล่าวสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) กระทรวงวิทย์ ในขณะนั้น ร่วมกับสำนักงานความร่วมมือพัฒนาสิ่งแวดล้อม ประเทศเดนมาร์ก (DANCED) จัดทำโครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (EmSong Project) มีแผนระยะยาวและแผนเร่งด่วน โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบในขณะนั้นแล้วแต่ก็ไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้สาเหตุที่แท้จริงคืออะไร ประชาชนในพื้นที่ไม่ทราบได้ อย่างไรก็ตามกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องบางหน่วยในการจัดทำแผน นโยบายและการปฏิบัติการในพื้นที่ก็เริ่ม ณ จุดนี้

ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกือบทุกด้านเสื่อมโทรม ลงเรื่อยๆจนเป็นภาวะวิกฤติผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดย

เฉพาะชุมชนซึ่งใกล้ชิดกับปัญหาที่สุด มีการรวมตัวกันของกลุ่มชุมชน ตามพื้นที่ภูมิณีเวศน์ย่อย และตามประเด็นของปัญหาในกลุ่มน้ำทะเลสาบเพื่อดำเนินกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันหลายกลุ่ม หลายกิจกรรมและหลายพื้นที่ มีตัวอย่างพอลาดับได้ดังต่อไปนี้

ปี 2536 ได้มีการรวมตัวของชาวประมงรอบทะเลสาบในนามเครือข่าย**สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา** ได้ดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การจัดทำเขตอนุรักษ์ ปล่องพันธุ์สัตว์น้ำทะเลหน้าบ้านจนถึงขณะนี้ได้ 30 จุด พื้นที่รวมกว่า 12,000 ไร่ และปลูกป่าชายเลนและป่าชายฝั่งเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และกันการกัดเซาะของชายฝั่ง การทดลองขุดลอกทะเลหน้าบ้าน 2 พื้นที่และการแก้ปัญหาเครื่องมือประมงทำลายล้างเช่นอวนรุนเมื่อปี 2541 นอกจากนี้เครือข่ายนี้มี**ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อให้มีการพัฒนาทะเลสาบโดยภาพรวม** ได้แก่ การพัฒนาทะเลสาบทั้งระบบเช่นการขุดลอกเพื่อแก้ความตื้นเขิน การจัดระเบียบเครื่องมือประมง การเปิดปากกระวะและรื้อทำเรื่อน้ำลึกเพื่อแก้ระบบไหลเวียนของทะเลสาบเพื่อคืนระบบนิเวศน์3น้ำแก่ทะเลสาบ และให้ยกเลิกมติกรม.ที่ให้มโครงการสร้างเขื่อนกันทะเลสาบเมื่อปี 2535

เครือข่ายสมาพันธ์ยังคงมีการทำงานอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มดังกล่าวมีภาคีพัฒนาที่สำคัญได้แก่สถาบัน มูลนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการมหาวิทยาลัย เป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวประมง จัดเวทีปรึกษาหารือ อบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน สนับสนุนกิจกรรมเพื่อประสานงานให้ชุมชนระดมทรัพยากรเพื่อการ

ฟื้นฟูและอนุรักษ์ ป้องกันรักษาทรัพยากรประมง และทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการประมงได้แก่สำนักงานประมงจังหวัด สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ สถานีเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ หน่วยปราบปรามประมง หน่วยป่าชายเลน และในระยะหลังก็มีหลายหน่วยงานที่ร่วมสนับสนุนกิจกรรม ได้แก่ สกว. สสส. สวรส. พอช. มสช. และองค์การพัฒนา นานาชาติต่างๆในรูปแบบของการวิจัยจัดทำข้อมูล จัดทำสื่อ สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณ ดำเนินกิจกรรม

ปี 2539 ได้มีกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนที่ดำเนินงานเพื่อพัฒนาจิตสำนึกของคนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้แก่ **กลุ่มรักษ์คูขุด**ร่วมกับกลุ่มครูรอบทะเลสาบสงขลาเพื่อดำเนินกิจกรรมเยาวชน เช่นการอบรม จัดค่ายเยาวชน **กลุ่มอนุรักษ์โก่เดือน**ดำเนินงานในพื้นที่โรงเรียนเขตลุ่มน้ำอู่ตะเภาตอนบน (อ.สะเดา จ.สงขลา) กลุ่มเครือข่ายพระรอบทะเลสาบและประชาชนทั่วไปได้จัดกิจกรรมเดิน**ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา**เพื่อเน้นสร้างจิตสำนึกให้ผู้เข้าร่วมและชุมชนในลุ่มน้ำ ดำเนินงานถึงปัจจุบัน 9 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมทั้งคนไทย ชาวต่างประเทศ พระ ซี สามเณร ขรราวาส เด็กเยาวชน รวม 1,000 คน

กลุ่มเครือข่ายดังกล่าวเกิดจากกลุ่มภาคประชาชนสาขาอาชีพต่างๆ เช่นนักธุรกิจ นักวิชาการ ครู นักเรียน นักศึกษา นักบวช ฯลฯด้วยจิตสำนึกที่รักบ้านเกิดจึงได้มีรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมประเทศไทย กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (GEF) มหาวิทยาลัย องค์กรทำงานด้านศาสนา และการระดมทุนจากภาคประชาชน ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ปี 2541 เกิดกลุ่ม เครือข่ายของชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำของ
ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้แก่ คณะทำงานอนุรักษ์ป่าตะโหมด
ของ **สภากาชาดไทย** จ.พัทลุง **เครือข่ายรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชน
เขาพระ** อ.รัตภูมิ **กลุ่มประชาคมผาดำ** อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา
ได้ดำเนินกิจกรรม ร่วมกันรักษาป่า ลดการใช้สารเคมีในการทำ
การเกษตร กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ของชุมชน การจัด
ตั้งกรรมการดูแลรักษาป่า จัดตั้งป่าชุมชนการริเริ่มการท่องเที่ยว
เชิงอนุรักษ์โดยชุมชน

กลุ่มเครือข่าย เกิดจากการรวมตัวกันเองของชุมชน เพื่อดูแล
รักษา อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าไปหนุน
เสริมกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมเสริมสร้างจิตสำนึกกิจกรรม
การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า กิจกรรมวนเกษตร ภาศพัฒนาได้แก่
กรมอุทยานแห่งชาติ กรมทรัพยากรน้ำ สำนักงานเกษตรจังหวัด
มหาวิทยาลัย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและอื่นๆ

ปี 2545 เครือข่ายชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ร่วมกับ
สำนักงานแผนนโยบายสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ (เดิม)
ดำเนินกิจกรรมนำร่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง
แวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยประชาชนมีส่วนร่วมได้แก่
กิจกรรมการจัดการประมงอย่างยั่งยืน อำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว
จังหวัดพัทลุง กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน บ้านตะโหมด อำเภอ
ตะโหมด จังหวัดพัทลุง กิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย
อำเภอควนขนุนจังหวัดพัทลุงและกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิง
อนุรักษ์บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าคูชูดและเกาะต่างๆแต่ดำเนินงาน
นำร่องทั้ง4พื้นที่ดังกล่าวได้เฉพาะการประชุมร่วมกันวางแผนแบบ

มีส่วนร่วมของชุมชนเท่านั้น หน่วยงาน (สพ.กระทรวงวิทยาศาสตร์-
เดิม) ได้ยุติการสนับสนุนกิจกรรม เนื่องจากได้มีการปรับโครงสร้าง
ของกระทรวงใหม่ แต่ในส่วนของชุมชนยังมีดำเนินงานต่อไปโดย
การช่วยเหลือตัวเองและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงาน
อื่นๆ

ปี 2546 ได้มีการประชุมหารือขององค์กรชุมชนและเครือข่าย
ในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตัวแทนจาก 37 องค์กร ใน 6 ภูมิภาค
ย่อยได้แก่ ชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ ชุมชนพรุควนเคร็ง ชุมชนพื้นที่ชุ่ม
น้ำทะเลน้อย ชุมชนคาบสมุทรมุขีพระ ชุมชนประมงฝั่งตะวันตก
ชุมชนประมงตอนล่างและเมืองแลกเปลี่ยนสถานการณ์และติดตาม
ความคืบหน้าการดำเนินงานของแต่ละเครือข่ายและขณะที่
ปัจจุบันนี้สถานการณ์ที่คุกคามต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของกลุ่ม
น้ำทะเลสาบยังคงมีความรุนแรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเพิ่มขึ้นของ
ประชากร การเติบโตของเมืองของอุตสาหกรรม การใช้ที่ดิน
และน้ำที่ไม่มีขอบเขตจำกัด การทำการประมงที่เกินศักยภาพ
ของทะเลสาบ การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อ
สิ่งแวดล้อม การบุกเบิกป่าพรุและป่าต้นน้ำและการใช้สารเคมี
ในกิจกรรมเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนที่
ต้องพึ่งพิงฐานทรัพยากรพื้นที่ต่างๆนับวันจะรุนแรงมากขึ้นและ
ได้จัดตั้ง **เครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลา** ขึ้นเป็นเครือข่ายชุมชนในกลุ่มน้ำเพื่อเชื่อมประสานกัน
ในการมีส่วนร่วมพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบต่อไป

เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติงบประมาณ 16 ล้านบาท ให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(สำนักงานนโยบายและแผนกระทรวง

ทรัพยากรธรรมชาติได้ดำเนินการแทนในเวลาต่อมา) ไปดำเนินการ
การศึกษาแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยให้มี
ระยะเวลา 12 เดือน และมีมติเรื่องกลไกการบริหารจัดการลุ่มน้ำ
ทะเลสาบสงขลาโดยจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
โดยมี ฯพณฯรองนายกฯพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นประธาน (ชุด
ล่าสุดมี รองนายกฯวิษณุ เครืองาม เป็นประธาน) มีตัวแทน
ผู้ทรงคุณวุฒิและตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย
และที่สำคัญได้กำหนดบทบาทของคณะกรรมการฯไว้ว่า... เสนอ
แนวนโยบายและทิศทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
โดยให้มีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยส่วนของ
รัฐบาลได้มีนโยบายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสร้างต้นแบบหรือเป็น
ตัวอย่างของการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้แก่การบริหาร
จัดการพัฒนาลุ่มน้ำอื่นๆทั่วประเทศในโอกาสต่อไป

ปี 2546-2548 เป็นช่วงที่มีการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่ม
น้ำทะเลสาบสงขลา โดยนักวิชาการ ม.สงขลานครินทร์ ม.ทักษิณ
และม.ราชภัฏสงขลา ร่วมกับชุมชนในพื้นที่ โดยการจัดเวทีระดม
ความคิดเห็นในพื้นที่และระดับลุ่มน้ำ 16 เวทีได้ดำเนินการจนเสร็จ
ในแผนแม่บทได้ กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลาไว้ดังนี้

1. ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและ
ความหลากหลายทางชีวภาพ
2. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำแบบบูรณาการและใช้
อย่างยั่งยืน
3. การควบคุมมลพิษ

4. การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม
5. การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม

ในช่วงระหว่างการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การพัฒนาและแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบก็มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเช่นกัน โดยใช้การบูรณาการแผนงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนฯ) เป็นหน่วยประสานงาน และได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการประชุมกันอย่างต่อเนื่องจำนวน 9 ครั้ง

ในส่วนของภาคประชาชนและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นอกจากการเข้าร่วมในการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเวทีต่างๆแล้ว ได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆในพื้นที่จากการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรมหาชน องค์กรพัฒนาเอกชน การระดมทรัพยากรกันเองภายในชุมชน และองค์กรอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเร่งด่วนในพื้นที่ต่างๆของลุ่มน้ำ เช่นการแก้ปัญหาทรัพยากรประมง การฟื้นฟูคลองอยู่ตะเกา การจัดการฝายขนาดเล็กในพื้นที่ป่าต้นน้ำ การจัดการน้ำในพรุเป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มองค์กรชุมชนได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนประสบการณ์ หนุนช่วยกันตามความเหมาะสมและที่สำคัญคือการเสนอทิศทาง

และแนวทางในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระยะสั้นและระยะยาว ในนามเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาชั้น โดยมีการจัดกลุ่มประสาน 7 ภูมิภาคนี้ย่อย (โซน) ดังนี้

1. โซนป่าพรุควนเคร็ง
2. โซนป่าต้นน้ำ
3. โซนคาบสมุทรสทิงพระ
4. โซนทะเลน้อย
5. โซนทะเลสาบฝั่งตะวันตก
6. โซนทะเลสาบตอนล่าง
7. โซนเมือง-ลุ่มน้ำอู่ตะเภา

โดยที่ชุมชนในโซนต่างๆดังกล่าว มีลักษณะของฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เหมือนกัน ประเพณีวัฒนธรรม องค์กรความรู้ภูมิปัญญา การประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ที่คล้ายกัน สามารถประสานเชื่อมโยง ร่วมพลัง ดำเนินกิจกรรมต่างๆทั้งระดับพื้นที่และระดับเครือข่ายได้คล่องตัว ซึ่งชุมชนในทุกโซนล้วนแต่มีต้นทุนประสบการณ์ บทเรียน ในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่แตกต่างกันตามรายละเอียดของฐานทรัพยากรธรรมชาติและขึ้นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้าไปหนุนเสริมกิจกรรมต่างๆในระดับพื้นที่ในบางพื้นที่ในปัจจุบันกิจกรรมต่างๆจากหลายภาคส่วนในลุ่มน้ำทะเลสาบสาบมีความหลากหลายซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในส่วนต่างๆ ของลุ่มน้ำ ถึงแม้ว่ามีการแยกส่วนกันทำ แต่ผลกระทบจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือ ภูเขา ป่าไม้ หุ่นาและทะเล เช่น พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดใกล้กับชุมชนตะโหมดเป็นแหล่งต้นน้ำของคลองต่างๆ หลายสายที่ไหลผ่าน

อำเภอต่างๆ ลงสู่ทะเลสาบสงขลา ดังนั้นความอุดมสมบูรณ์ของ
ผืนป่าจึงส่งผลต่อความสมบูรณ์ของเรือกสวนไร่นาที่อยู่ตามที่ราบ
ตลอดจนการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของน้ำในทะเลสาบอันเป็น
ปัจจัยสำคัญต่อการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำในขณะที่ความเสื่อมโทรม
ของพื้นที่บริเวณทะเลน้อยก็มีผลกระทบต่อการผลิตเปลี่ยนหมุน
เวียนของน้ำและทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลหลวง ทะเลสาบ และ
ทะเลสาบตอนล่างตามลำดับ

ปี 2547-2549 หลังจากมีการเชื่อมโยงกลุ่มกิจกรรม
เครือข่ายชุมชนในภูมิภาคนี้ย่อยต่างๆ ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
เป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
ได้จัดกลไกประสานงานโดยมีคณะทำงานเครือข่ายซึ่งเป็น
ตัวแทนของโซนพื้นที่ทั้ง 7 โซนรวมถึงมีผู้ประสานงานโซนที่ปรึกษา
ผู้ทรงคุณวุฒิ มีสำนักงานประสานงานที่บ้านคูซุด อ.สทิงพระ
จ.สงขลา ซึ่งเครือข่ายมีบทบาทหลักคือ **การมีส่วนร่วมกับกลไก
หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง** ในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำและ**การติดตาม
ประเมินผล** ในประเด็นต่างๆ **การดำเนินกิจกรรมต่างๆ** ในชุมชน
และการ**ร่วมกับหน่วยงาน** ปฏิบัติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำในระดับพื้นที่ **การจัดทำข้อมูล องค์ความรู้
สื่อเผยแพร่** สถานการณ์ลุ่มน้ำและผลการดำเนินงานแก้ปัญหา
รูปธรรมที่เครือข่ายชุมชนได้ดำเนินงานได้แก่ การรวบรวมองค์
ความรู้และปฏิบัติการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
นำร่องในพื้นที่ 7 โซนโดยการสนับสนุนจาก UNDP และ สถาบัน
พัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) การใช้กระบวนการแผนแม่บทชุมชน
เพื่อเสริมความเข้มแข็งองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ภาคีพัฒนา
ได้แก่ ศูนย์ต่อสู้เอาชนะความยากจนภาคประชาชน (ศตจ.ปชช.)

และมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) การเสริมสร้างศักยภาพ ผู้นำชุมชนและการเรียนรู้แผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำฯ สนับสนุนโดย กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม การร่วมจัดทำแผนงบประมาณ พัฒนาลุ่มน้ำปี 2550 และการประชุมหารือในระดับโซนเพื่อจัดทำ แผนปฏิบัติการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาปีพ.ศ.2551 มีภาคี พัฒนาคือสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) นอกจากนั้นก็เข้าไปมีส่วนร่วมและเชื่อมโยงกับแผนนโยบายที่เกี่ยวข้อง เช่น แผนสิ่งแวดล้อมจังหวัดสงขลา แผนจัดทำผังเมือง แผน จัดการมลพิษ เป็นต้น

องค์ความรู้ชุมชนพลังขับเคลื่อน นโยบายสาธารณะจากชุมชนในพื้นที่

นอกจากกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีคุณค่าในด้านเศรษฐกิจ สังคม การท่องเที่ยว แล้ว ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ยังเป็นแหล่งเรียน ความรู้สำหรับนักเรียนนักศึกษาทั้งในและนอกพื้นที่รวมถึงต่าง ประเทศ เป็นแหล่งศึกษาวิจัย ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการทุกสาขา เมื่อปี 2547 สวรส.ภาคใต้ มอ. ได้มีการรวบรวม วิเคราะห์ สังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งหมดมี 644 ผลงาน มีการ ศึกษาด้านกายภาพ 122 ผลงาน ด้านชีวภาพ 151 ผลงาน ด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ 88 ผลงาน ด้านคุณภาพ ชีวิต 211 ผลงาน และด้านบริหารจัดการ 72 ผลงาน ผลงาน ดังกล่าวมีคุณค่าทางวิชาการมากแต่ยังไม่สามารถนำมาเชื่อมโยง ทั้งระบบ การปรับไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของลุ่มน้ำ ทะเลสาบในปัจจุบันได้ เนื่องจากสถานการณ์ปัญหาซับซ้อน เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และขาดองค์กรที่เป็นหลักในการจัดการองค์ความรู้

ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนรวมถึงไม่สามารถนำมาประยุกต์ใช้
บูรณาการ และเสริมพลังกับองค์ความรู้ชุมชนให้ส่งผลทางปฏิบัติ
ได้อย่างแท้จริง

จากประสบการณ์บทเรียนการดำเนินงานของชุมชนในระดับ
พื้นที่ในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จะโดยการร่วมการ
ดำเนินงานของชุมชนเองหรือชุมชนได้ร่วมการดำเนินงานกับ
หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีผลที่เกิดขึ้นสามารถแก้ปัญหาเป็นรูปธรรม
สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และปัญหาของพื้นที่
องค์ความรู้ บทเรียนที่เกิดขึ้น มีประเด็นหลักๆได้แก่

1. การจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำ โดยการสร้างฝาย
กั้นน้ำชุมชน (ฝายแม้ว) การทำป่ายาง (พืชร่วมยาง) เพื่อเพิ่มมูลค่า
ทางเศรษฐกิจและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำ

2. การจัดการเลี้ยงปลาจืดแบบยั่งยืน การเลี้ยงปลาครบ
วงจร ผลิตอาหารเอง การเพาะพันธุ์ปลาโดยชุมชน การใช้สมุนไพร
ในการรักษาโรคปลา

3. การจัดการน้ำป่าพรุควนเคร็ง โดยการก่อสร้างฝายกั้นน้ำ
ชุมชนเพื่อรักษาระดับน้ำในพรุป้องกันไฟไหม้ มีเพิ่มสัตว์น้ำ ขยาย
พื้นที่กระจุด และเพิ่มรายได้ให้ชุมชน

4. ระบบการทำนาข้าวแบบยั่งยืน โดยการทำนาพันธุ์ข้าว
พื้นเมืองและใช้ปุ๋ย ชีวภาพ นำฟางข้าวเก็บเป็นอาหารสัตว์ ลด
ต้นทุน และใช้น้ำน้อยลง

5. การจัดการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยองค์กรชุมชน
เพื่อการอุปโภค บริโภค และเพื่อการเกษตร เป็นที่เก็บน้ำและ
จัดการระบบประปา

6. การจัดการน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ในรูปแบบของประปาภูเขาที่จัดการชุมชนแทนการสร้างอ่างเก็บน้ำ

7. การจัดการทรัพยากรประมง พื้นฟูสัตว์น้ำชายฝั่ง ทะเลสาบ ด้วยการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การดูแลโดยทีมผู้นำชุมชนซึ่งเป็นประมงอาสาสมัคร

8. การฟื้นฟูสายน้ำ แก้ปัญหามลพิษ ในระดับชุมชน ธนาคารขยะ อีเอ็มบอล และทำฝายกันขยะ

9. การพัฒนา และใช้ประโยชน์พลังงานทางเลือก การทำแก๊สชีวภาพระดับครอบครัว

กระบวนการสร้างองค์ความรู้บทเรียนของชุมชนในประเด็นดังกล่าว ขั้นตอนที่สำคัญได้แก่ การลุกขึ้นมาร่วม รวมตัวของชุมชน เพื่อแก้ปัญหาที่ได้รับผลกระทบ ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มองค์กรในระดับพื้นที่เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงอาสา กรรมการป่าชุมชน หรือ เครือข่ายองค์กรชุมชนเช่นชมรมชาวประมง สมาพันธ์ชาวประมง ทะเลสาบ เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเขาพระ เครือข่ายรักษ์คลอง อยู่ตะเภา เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเน้นการเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้การปรึกษาหารือ ประชุมสัมมนา ทำความเข้าใจ ข้อมูลในระดับพื้นที่และภาพรวมของกลุ่มน้ำ การประสานความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐและเอกชนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มองค์กร เครือข่าย และการร่วมดำเนินกิจกรรมที่หลากหลาย สอดคล้องกับพื้นที่ และกระบวนการแลกเปลี่ยน สรุป ประเมินผลการดำเนินงาน บทเรียน รวมถึงการร่วมกันจัดทำข้อมูล ความรู้ที่เกิดขึ้น (โดยการสนับสนุนของ สกว. สสส. พอช. ศตจ.ปชช. และอื่นๆ) เพื่อใช้ในการสื่อสารเผยแพร่และร่วมกันวางแผนการดำเนินงานต่อไป พร้อมทั้งการนำเสนอการแก้ปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระบบของภาคชุมชน

นโยบาย และแผน พัฒนาลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาจากภาคประชาชน

เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการประชุมหารือ ระดมความคิดเห็นทั้งระดับพื้นที่โซน ใน 7 โซน และภาพรวมของ ลุ่มน้ำ โดยช่วยกันสรุปบทเรียนของการดำเนินงานพัฒนาทั้งโดย ชุมชนเองและของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประเมินสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ในปัจจุบันและอนาคต และมีข้อเสนอในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ ทั้งระดับพื้นที่และระดับนโยบายมีดังต่อไปนี้

1. พัฒนาคูณภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม ชุมชน

การสร้างงาน,เพิ่มรายได้ อาชีพเสริม การแก้ปัญหาที่ทำ กินของชุมชน การสร้างจิตสำนึก ตระหนักร่วม การมีส่วนร่วม และ พัฒนาหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นทุกระดับ

2. อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ป่าพรุ ป่าชายเลน การฟื้นฟูและอนุรักษ์ สัตว์น้ำ สอดคล้องกับพื้นที่ (น้ำเค็ม กร่อย จืด) การแก้ปัญหาดินเปรี้ยว ดินเค็ม ดินถูกกัดเซาะ พื้นพูนากุ้งร้าง พื้นฟูกระจูด และ ส่งเสริมอนุรักษ์ พัฒนาตาลโตนด

3. ฟื้นฟูอาชีพที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

จัดการระบบการไหลเวียนของน้ำ ร่องน้ำ ช่องน้ำ คูคลอง พัฒนา จัดการน้ำจืดเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค เช่นแหล่ง น้ำใต้ดิน แหล่งน้ำขนาดเล็ก ธนาคารน้ำ และแก้มลิง ตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ จัดระเบียบการประมง จัดการน้ำเสียจาก ชุมชน-เมือง โรงงาน นากุ้ง การใช้ประโยชน์ที่ดิน เขตที่อยู่อาศัย ชุมชน-ที่สาธารณะ/เขตอุทยาน/เขตห้ามล่า/เขตป่าสงวน/ป่า

ต้นน้ำ จัดโซน นาข้าว-นาทุ่ง ระบบการทำการเกษตรยั่งยืน
จัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชุมชน จัดการรังนกแอ่นให้เกิด
ประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่น

4. ติดตามผล ตรวจสอบผลกระทบจากโครงการ พัฒนา, โครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำ

ได้แก่ประตูน้ำกั้นป่ากระวะและระบบชลประทานต่างๆ
ทำเรื่อน้ำลึกลงขลากลและโครงการทำเรืออื่นๆ โครงการคั้นกั้นน้ำ
เค็มทะเลสาบ ระบบบ่อบำบัดน้ำเสียรวมเมืองหาดใหญ่ โครงการ
ป้องกันน้ำท่วมหาดใหญ่ อ่างเก็บน้ำ รัตภูมิ อ่างเก็บน้ำตะโหมด ฯลฯ
โครงการขุดลอกทะเลน้อย และคูคลองอื่นๆ การก่อสร้างถนน
หนทางที่ผ่านมา

5. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ในพื้นที่ที่มีศักยภาพของชุมชนและ ทรัพยากรธรรมชาติของ
ลุ่มน้ำทะเลสาบได้แก่ นกน้ำ เกาะแก่งต่างๆ เขตป่าเขาต้นน้ำ ชุมชน
เกาะยอ ท่าหิน ทะเลน้อย คูชุด ฯลฯ วัฒนธรรมतालโตนด ศิลป
โบราณสถาน

6. อนุรักษ์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต

7. พลังงานทางเลือก (พลังงานเขียว)

ศึกษา จัดทำโครงการนำร่อง พลังงานลม พลังงาน
แสงแดด พลังงานแก๊สชีวภาพ

8. การใช้กฎหมายและการบังคับในการแก้ปัญหา โดยยุติธรรมและไม่รุนแรง

ได้แก่ พรบ.ประมง ปราบอวนรุน ประมงผิดกฎหมาย
พรบ.ควบคุมมลพิษ พรบ.ของกรมป่าไม้ กรมอุทยาน พรบ.กรม
โรงงาน

9. เขตพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นเขตพื้นที่พิเศษ

มีแผนแม่บทกำหนดทิศทางการพัฒนา มีสถาบันลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กลไกต่างๆเช่น คณะกรรมการบริหาร กองทุนลุ่มน้ำทะเลสาบ บุคลากร ที่ทำการสำนักสถาบัน

10. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

สนับสนุน ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย

11. การสื่อสาร ข่าวสาร ข้อมูลในพื้นที่และภายนอก

การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นโยบายสาธารณะที่ต้องร่วมกันผลักดัน

ผลจากดำเนินงานการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง นับตั้งแต่ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) เริ่มต้นดำเนินงานอย่างจริงจัง ได้สนับสนุนทั้งทรัพยากรบุคคล งบประมาณ กลไกองค์กร (หน่วยงานราชการ) ที่เกี่ยวข้อง และการขับเคลื่อนของภาคประชาชนชน นักวิชาการ ตลอดมาตั้งแต่ ปีพ.ศ.2545 จนถึงปัจจุบัน แต่ยังไม่สามารถบรรลุผลที่เป็นรูปธรรมในพื้นที่มากนัก สืบเนื่องมาจาก

1. ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) ถึงแม้ประกาศชัดเจนว่าจะดำเนินการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างจริงจัง แต่ยังคงความต่อเนื่อง เนื่องจากกลไกที่ตัดสินใจทางนโยบายคือคณะกรรมการ (บอร์ด) พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ การประชุมไม่ต่อเนื่อง เปลี่ยนประธานบอร์ดบ่อยครั้ง (ล่าสุดเป็นคนที่ 4) การตัดสินใจไม่ทันสถานการณ์ ประชาชนไม่มั่นใจ

2. การบูรณาการงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันตั้งงบประมาณ หน่วยงานแยกกันทำ งานซ้ำซ้อน ยังไม่ ประสานกัน ประชาชนสับสน

3. ถึงแม้ว่าแผนแม่บทมียุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาแล้ว ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม โครงสร้าง พื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว โครงการการจัดการน้ำขนาดใหญ่ ยังมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็น ทรัพยากรที่สำคัญในพื้นที่ลุ่มน้ำ อย่างรุนแรงและต่อเนื่องต่อไป แนวทางดังกล่าวยังไม่มี ความสมดุลกันและยังเป็นเงื่อนไขสร้างความขัดแย้งในพื้นที่ด้วย

4. การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนมีมากในช่วงการ วางแผนพัฒนา แต่ในการปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล การดำเนินงาน ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม

5. ไม่ได้นำเอาประสบการณ์ ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชน ในมิติต่างๆมาหนุนเสริม ต่อยอด หรือละเอียดข้อเสนอ หรือแผน งานของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ แผนงานภาครัฐจึง เป็นกิจกรรมที่เหมือนกันหมดทั้งพื้นที่ ไม่ได้แยกแยะให้เหมาะสม สอดคล้อง กับบริบทของชุมชนในพื้นที่ภูมินิเวศน์ย่อยของลุ่มน้ำ ทะเลสาบ

6. นโยบายหรือแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังมีภาพ “รัฐเป็นเจ้าของ” เรื่องดังกล่าวยังไม่เป็นเรื่องของ “ส่วนร่วม” ไม่ได้เป็นของทุกภาคส่วน คุณค่าของการร่วมคิดร่วมทำ การพยายาม แก้ปัญหาด้านต่างๆของชุมชนยังไม่ได้ยกระดับหรือพัฒนาให้เป็น

นโยบายของรัฐ ความรู้ประสบการณ์ของชุมชนยังไม่เป็นวิชาการ ในสายตานักวิชาการสมัยใหม่ ความร่วมแรงร่วมใจ ของรัฐ ประชาชน และนักวิชาการ ยังไม่เกิดขึ้น

7. ยังไม่มีองค์กรหรือสถาบันหลักที่รับผิดชอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยตรงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังคงเชิงซ้ำ บประมาदन้อย ไม่ทันการ และขึ้นกับการเมือง (ไม่ต่อเนื่อง) ทั้งระดับนโยบายและท้องถิ่น ต่อไป

จากข้อจำกัดดังกล่าวแล้ว ในสภาวะท่ามกลางปัญหาวิกฤติ ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำ โดยที่ชุมชน จะต้องใช้ประโยชน์เพื่อประกอบอาชีพ ดำเนินชีวิตดำรงต่อไปให้ได้ และพร้อมกับการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการ พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การดำเนินดังกล่าวให้ไปด้วยกัน ได้จำเป็นต้องหนุนเสริมให้ชุมชนมีความ “แข็งแรง” ตั้งแต่ระดับ ชุมชนในเรื่องของจิตสำนึก การตระหนักถึงสุขภาวะตัวเอง ชุมชน เครือข่าย การเห็นคุณค่าและนำไปประยุกต์ใช้ องค์ความรู้ ภูมิ ปัญญา ของการมีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่าง ยั่งยืนตลอดมา การเปิดกว้าง รับทราบข้อมูลใหม่ ติดตามสถานการณ์ ความคืบหน้าของการดำเนินงานของหน่วยงาน การสร้าง เงื่อนไขเพื่อเสนอความคิดเห็น บทเรียน ประสบการณ์ องค์ ความรู้ของชุมชน ต่อแนวนโยบาย การวางแผนตลอดจนการ ปฏิบัติงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ กับกลไก หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้วย ความเท่าเทียมกัน มีการสื่อสารข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบจะต้อง “แข็งแรง” ขึ้น ทำให้นโยบายและแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็น

“ของเรา” ของทุกภาคส่วนทุกภาคส่วน นำไปสู่การพัฒนาทั้ง
ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรมนุษย์ในกลุ่มน้ำ
ทะเลสาบสงขลาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

กระบวนการ “นโยบายสาธารณะ”

การที่จะเคลื่อนไหว นโยบายสาธารณะในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยให้ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง
ได้มีส่วนร่วม และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงตั้งแต่ระดับ
พื้นที่ถึงระดับนโยบายควรมีกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การทำความเข้าใจ ร่วมระดมความคิดเห็น สร้างการ
เรียนรู้ นำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริง สร้างความชัดเจนแก่ชุมชน
หน่วยงาน และภาคส่วนที่เกี่ยวข้องถึง กระบวนการ แนวทาง
นโยบายสาธารณะกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในรูปแบบต่างๆ

2. การดำเนินงานใช้พื้นที่เป็นศูนย์กลางเปิดโอกาสให้ชุมชน
มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ทั้งการวางแผน การปฏิบัติการ การติดตาม
ประเมินผล

3. การประสานเพื่อหนุนเสริมกิจกรรมของเครือข่ายองค์กร
ชุมชนที่มีอย่างหลากหลายในพื้นที่กลุ่มน้ำจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
ภาคส่วนต่างๆ อย่างจริงจัง

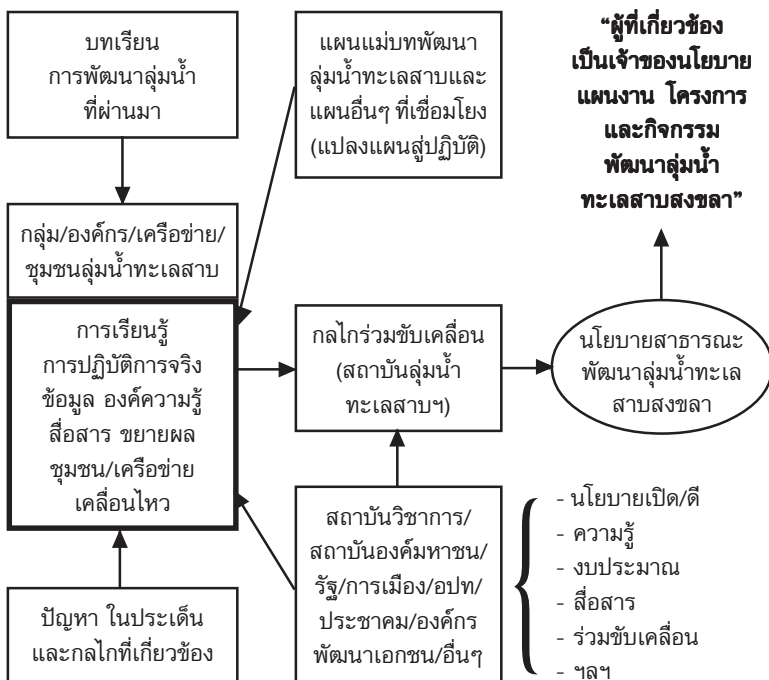
4. หนุนเสริมให้เมืองคักร กลไก ที่รับผิดชอบ ดำเนินงาน
ในด้านต่างๆที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มน้ำทะเลสาบได้อย่างอิสระในอนาคต

5. ยกระดับ ประสพการณ์ องค์ความรู้ของชุมชนในการ
จัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการบูรณาการ ประยุกต์ กับ
องค์ความรู้จากนักวิชาการ เพื่อนำไปให้มีการปฏิบัติการจริงของ
ชุมชนในพื้นที่ตัวอย่างและสามารถขยายผลได้

6. มีความร่วมมือหน่วยงานหรือกลไกที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ(บอर्ड)องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาของท้องถิ่นเพื่อให้มีการดำเนินงานทั้งการปฏิบัติการในพื้นที่และการจัดการองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

7. จัดทำข้อมูล สื่อที่มีประสิทธิภาพ เพื่อสื่อสาร และเสนอแนวทางการแก้ปัญหาลุ่มน้ำระดับพื้นที่และระดับนโยบายจากการปฏิบัติการจริงของชุมชนแต่ละภูมินิเวศน์ของลุ่มน้ำ

สรุปกลไกและกระบวนการนโยบายสาธารณะ พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำปากพนัง

การปรับตัวของชาวนาชุมชนขนานนาม อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามแนวทาง “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

พรไทย ศิริสาธิตกิจ¹

“เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต
รากฐานความมั่นคงของแผ่นดินเปรียบเสมือนเสาเข็ม
ที่ถูกต้องรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้นั่นเอง
สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม
แต่คนส่วนใหญ่มองไม่เห็นเสาเข็ม
และลืมเสาเข็มไปเสียด้วยซ้ำ”

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จากวารสารชัยพัฒนา

1. บทนำ

บทความเรื่องนี้เขียนขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นผลกระทบของกระบวนการพัฒนาโดยเล่าเรื่องผ่านชุมชนเล็กๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ชื่อว่า ชุมชนขนานนาม อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งแต่เดิมเป็นชุมชนที่ดำรงชีพด้วยการพึ่งพิงฐานทรัพยากรที่

¹ อาจารย์หลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

สมบูรณ์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนมีรากฐานชีวิตที่มั่นคง สามารถปลูกข้าว หาบปลาไว้บริโภคและขายได้ การทำน้ำตาลจาก (น้ำตาลปี๊บ) การเย็บจากมุงหลังคา และทำน้ำส้มจากขาย มีรายได้พอส่งเสียให้ลูกได้เล่าเรียน

ครั้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 30 ชุมชนได้เปลี่ยนวิธีการผลิตหันไปเลี้ยงกุ้งกุลาดำโดยพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างเข้มข้น ละทิ้งระบบการผลิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง การทำนา การทำจากซึ่งเคยเป็นรากฐานของชีวิต ถูกลืมและมองไม่เห็น การขุดรื้อทรัพยากรในรูปแบบการผลิตเชิงเดี่ยวดำเนินไปได้ไม่นาน ชุมชนก็ได้รับบทเรียนจากความล่มสลายของฐานทรัพยากรอย่างใหญ่หลวง เช่น เสียที่ดินสำหรับนาทุ่งไปเป็นจำนวนมาก ระบบนิเวศน์เดิมที่เคยเป็นระบบนิเวศน์ 3 น้ำ คือ จืด เค็ม กร่อย เหลือเพียงนิเวศน์น้ำจืด และน้ำเค็ม อย่างไรก็ตาม

- การแปรรูปน้ำหวานจากเป็นน้ำตาลปี๊บ •

ท่ามกลางอุปสรรคนานัปการ ชาวชนาบนา ก็ไม่ได้ย่อท้อแต่ได้พยายามต่อสู้ และปรับตัว บนฐานของทรัพยากรที่ยังเหลืออยู่ โดยเฉพาะที่ดินมีเหลือพอให้เกษตรกรสามารถทำจากได้ประมาณ 2,600 ไร่ ทำนาได้ประมาณ 2,700 ไร่ โดยได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการดำรงชีพและการปฏิบัติตน โดยมีกรณีศึกษาที่สำคัญคือการปรับตัวของกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์ ในชุมชนที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามพัฒนาการต่างๆ ที่ผ่านมาชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีพลวัตที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ต่างๆ ต่อบรรยากาศอื่น ๆ บทความขึ้นนี้จึงมีประเด็นหลักที่กล่าวถึงความเป็นมาและผลกระทบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อการดำรงชีพของชุมชน รวมทั้งการค้นหาค้นหาบทเรียนจากประสบการณ์ของการเป็นชาวนา รวมไปถึงการปรับตัวและค้นหาทางออกโดยถอดบทเรียนและจัดการความรู้ใหม่ ทั้งจากการตั้งคำถาม เรียนรู้จากผู้รู้เก่า และนำมาทดลองปฏิบัติจริง ซึ่งรายละเอียดต่อไปนี้

2. การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1.9 ล้านไร่เศษอยู่ในเขตการปกครอง 7 อำเภอ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอเมือง ซึ่งในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีแม่น้ำสายหลักคือ แม่น้ำปากพนังซึ่งประกอบด้วย

• การทำนาทุ่งในพื้นที่น้ำจืด
ยังดำเนินการอยู่บ้างในปัจจุบัน •

ลำคลองสาขามากกว่า 119 คลอง ทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่
ลุ่มน้ำสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างหลากหลายได้ตามความ
ต้องการ ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่มน้ำจืดใช้ทำนามาตั้งแต่รัชกาลที่ 5
ลำคลอง และบริเวณปากน้ำใช้ทำประมง พื้นที่น้ำกร่อยและป่า
ชายเลนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญ ส่วนป่าจากที่ขึ้นใน
ป่าชายเลนและริมคลองมีการนำมาเป็นน้ำตาลจาก น้ำส้มจาก และ
เย็บจากมุงหลังคา

ความหลากหลายของทรัพยากรทำให้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำ
ปากพนังมีระบบการผลิตที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรในชุมชนเป็นหลัก
ดังนั้นการดำรงชีพของครัวเรือนจึงมีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากร
ในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องบนพื้นฐานของวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจ
พอเพียง (Self sufficiency economy) จนกระทั่งในทศวรรษที่
30 ชุมชนทั่วลุ่มน้ำปากพนังเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตใน
การดำรงชีพที่หลากหลาย (Livelihood diversification) เป็นการ
ผลิตเชิงพาณิชย์ (Commercialization) อันเป็นผลสืบเนื่องมา

จากในปี พ.ศ.2532 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและอนุมัติตามข้อเสนอของกรมประมง ให้ดำเนินการ “โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพลดปัญหาความยากจนด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง

จากมติดังกล่าวส่งผลให้เกิดการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งในรูปแบบต่างอย่างกว้างขวาง เช่น มีนโยบายให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ปลดปล่อยสินเชื่อสำหรับการเลี้ยงกุ้งแก่เกษตรกร การส่งเสริมความรู้เรื่องวิธีการเลี้ยงและพันธุ์กุ้งเมื่อผนวกเข้ากับกระแสจากประสบการณ์ของผู้เลี้ยงกุ้งว่า “สามเดือนได้เป็นเป็นล้าน” การทำนากุ้งจึงขยายตัวไปทั่วลุ่มน้ำปากพนังอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งกระตุ้นให้ที่ดินป่าชายเลน ป่าจาก นาข้าว ถูกเปลี่ยนเป็นบ่อกุ้งจำนวนมาก เมื่อป่าชายเลนถูกทำลาย มีการผันน้ำเค็มเข้ามาในพื้นที่น้ำจืด น้ำเค็มจึงรุกตัวเข้ามาในแผ่นดิน (น้ำจืด) กินพื้นที่เพิ่มขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของราษฎรบางส่วนที่ไม่ได้

- ประตุน้ำกันพื้นที่น้ำเค็ม และน้ำจืดที่ประตุน้ำเขื่อนน้ำเลือทิง ●

เลี้ยงกุ้งได้รับความเดือดร้อนไปด้วย ขณะเดียวกันการเลี้ยงกุ้งใน
ขณะนั้นเริ่มแนวโน้มที่ไม่ดีโดยเฉพาะความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและ
ความเสี่ยงต่อการทำลายสิ่งแวดล้อม (environmental risk) จึง
เป็นปัจจัยสำคัญในการริเริ่มคิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว และเริ่มดำเนินการจริงในปี พ.ศ. 2538 โดย
ก่อสร้างประตुरะบายน้ำและคันกันน้ำเพื่อป้องกันการรुक้ำของ
น้ำเค็มเข้ามาในแม่น้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีวัตถุประสงค์หลัก คือ
การจัดการน้ำ โดยมีประตुरะบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ์เป็นประตู
หลักที่กั้นแม่น้ำปากพนัง รวมทั้งประตูน้ำท่าพญา ประตูน้ำเสื่อหิง
ประตูน้ำแพรกเมือง ซึ่งก่อสร้างเสร็จพร้อมกับการเปิดทำการในปีพ.ศ.
2542 อย่างไรก็ตามปริมาณน้ำจืดต้นทุนมีน้อย ประตुरะบายน้ำ
ดังกล่าวจึงไม่สามารถบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ
หากนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 เป็นต้นมา ประตुरะบายน้ำทั้งหมดปิด
ประตูเพื่อกั้นน้ำเค็มมากกว่าเปิดประตูเพื่อไล่ซบน้ำเค็ม เงื่อนไข
ดังกล่าวกลายเป็นสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์
ครั้งใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เช่น ชุมชนที่ตั้งอยู่ล่างประตู
ระบายน้ำซึ่งเป็นโซนน้ำจืดต่างได้รับความเดือดร้อนจากสภาพน้ำ
ไม่ไหลเวียน ชาวบ้านเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า **“น้ำตาย”** ทำให้เกิด
น้ำเสียไม่สามารถใช้เพื่อการเกษตรได้เต็มที่ ขณะที่ชาวประมงใน
พื้นที่ป่าพรุในอำเภอเฉลิมพระเกียรติและเชียรใหญ่จับปลาได้
น้อยลง ส่วนการทำนาข้าวในบางพื้นที่ เช่น ตำบลขนานนากและ
ตำบลปากแพรกยังประสบปัญหาจากการขาดแคลนน้ำจืดเพื่อทำ
นาปรัง ทั้งนี้เพราะปริมาณน้ำในแม่น้ำปากพนังเหนือประตู
ระบายน้ำมีระดับที่ต่ำกว่าคลองย่อยทำให้ไม่สามารถผันน้ำมาใช้

ทำนาปรังได้สะดวก การทำนาข้าวจึงมีรอบการผลิตน้อย อย่างไรก็ตามก็ดีในพื้นที่บางส่วน เช่น อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร ก็ได้รับผลดีจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ดังกล่าวสามารถปลูกผักและทำนาข้าวได้ตลอดทั้งปี

ในขณะที่ชุมชนทำจากที่อยู่เหนือประตูระบายน้ำซึ่งเป็นโซนน้ำเค็ม เช่นในตำบลเสื่อหิง อำเภอเชียรใหญ่ และพื้นที่ส่วนใหญ่ตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง ได้รับความเดือดร้อนจากน้ำเค็มรุกเข้าท่วมป่าจาก ทำให้สภาพดินเค็ม ต้นจากให้ผลผลิตน้ำหวานน้อยลงและมีแนวโน้มปัญหาจะรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะป่าจากนั้นชอบระบบนิเวศน์น้ำกร่อย เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแม้จะมีมานานกว่า 10 ปี แต่ยังมีประเด็นที่ต้องถูกตั้งคำถาม และถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงผลดี ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจของชุมชน และแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

3. ชานขนานนาก : ชุมชนนาข้าวและก่าจาก

ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปของชุมชนขนานนากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำปากพนัง ลักษณะของภูมิประเทศเช่นนี้ส่งผลให้ในอดีตพื้นที่ของขนานนากมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำปากพนังซึ่งหมายถึงต้นกำเนิดของสายน้ำสายนี้ (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ได้พัดพาตะกอนดินมาทับถมบริเวณปากแม่น้ำตลอดระยะเวลายาวนาน ชุมชนขนานนากซึ่งถือเป็นส่วนปลายของลำน้ำจึงรับเอาความสมบูรณ์นี้มาตลอดระยะเวลายาวนาน ทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การเพาะปลูก และการทำประมง วิธีการผลิตของคน

ในชุมชนจึงประกอบด้วย 2 นิเวศน์ที่สำคัญคือ นิเวศน์ที่พึ่งพิงน้ำจืดและนิเวศน์ที่พึ่งพิงน้ำกร่อย

นิเวศน์น้ำจืด : การทำนาข้าว พื้นที่ของชุมชนขนานากเป็นที่ราบทุ่งนากว้างใหญ่ในอดีตทุกหมู่บ้านในชุมชนมีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก แม้กระทั่งชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณชายฝั่งทะเล เช่น บ้านบางตะหลุมพอ บ้านบ่อคนที และบ้านหน้าโกฏิเงื่อนไขสำคัญที่ชุมชนริมชายฝั่งทะเลสามารถปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก เพราะในอดีตมีชายหาดและป่าชายเลนทอดตัวกั้นระหว่างทะเลกับผืนดินกว่า 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ในพื้นที่ชุมชนขนานากยังมีพันธุ์ข้าวที่ทนทานต่อความเค็มของน้ำได้เป็นพิเศษ เช่น ข้าวพันธุ์ยาโคร รวมทั้งมีระบบการจัดการน้ำที่เรียกว่า **“มาย”**² กั้นไม่ให้น้ำเค็มรุกเข้าท่วมนาข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดของปริมาณน้ำชุมชนจึงทำนาหยาบ (ปี) เป็นหลัก หากปีไหนฝนตกสม่ำเสมอข้าวในนาได้ผลดี **“ข้าวเต็มทุ่ง”** ชุมชนต้องใช้เวลาเก็บข้าวนานนับ 4 เดือนกว่าจะข้าวหมดทุ่งนา (เดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม) ในอดีตพื้นที่บริเวณชุมชนขนานากจึงกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของลุ่มน้ำปากพนัง

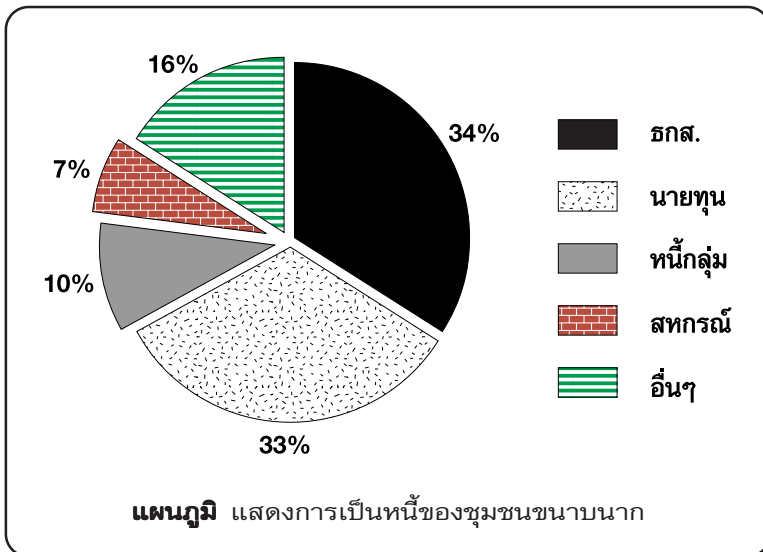
นิเวศน์น้ำกร่อย : ทำจาก เป็นระบบนิเวศน์ที่สำคัญในการดำรงชีพในฐานะทุนในการผลิตเทียบเท่ากับนิเวศน์น้ำจืด พื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนขนานากเป็นป่าชายเลนที่มีต้นจาก (*Nipa fruticans* Wurm) ขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นชุมชนจึงมีอาชีพทำจากเป็นอาชีพหลักควบคู่มากับการทำนามานานกว่า 200 ปี

² **“มาย”** มีลักษณะเป็นลำคลองขนาดเล็กตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งกั้นระหว่างพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืดช่วยในการจัดการน้ำเพื่อทำการเกษตรโดยอาจจะขุดขึ้นโดยชุมชนหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ.

การทำจากนั้นจะมีการแปรรูปน้ำหวานต้นจากเป็นน้ำตาลจาก (น้ำตาลบีบ) เป็นหลัก ส่วนการทำน้ำส้มสายชูจาก การเย็บจาก สำหรับมุงหลังคา และการทำใบจากสำหรับมวนบุหรี่ เป็นเพียงการผลิตเสริม

4. ลักษณะประชากรบ้านชนานากใบปัจจุบัน

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานชุมชนในปี พ.ศ.2549 พบว่า ชุมชนชนานากมีประชากรทั้งสิ้น 5,665 คน จำนวน 1,020 ครัวเรือนแยกเป็นเพศชาย 2,882 คน เพศหญิง 2,783 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 2,500 คน/ตารางกิโลเมตร ตำบลชนานากแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน มีพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 17,220

ที่มา : ประยุกต์จากรายงานความก้าวหน้า โครงการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทชุมชน ตำบลชนานาก กรกฎาคม-กันยายน 2545, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ไร่ หรือประมาณ 54 ตารางกิโลเมตร ครัวเรือนในตำบลขนานนาก มีสมาชิกเฉลี่ย 4.42 คนต่อครัวเรือน และโดยเฉลี่ยแล้วมีสมาชิกในครัวเรือนทำงานในพื้นที่ตำบลขนานนาก 3.37 คนต่อครัวเรือน ทำงานนอกพื้นที่ 1.05 คนต่อครัวเรือน เมื่อพิจารณารายได้ของครัวเรือนพบว่าครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ย 4814.8 บาทต่อเดือนต่อครัวเรือน และเมื่อพิจารณาแหล่งที่มาของรายได้ พบว่า ครัวเรือนในตำบลขนานนากส่วนใหญ่มีรายได้จากการรับจ้างในภาคการเกษตร การทำน้ำตาลจากจาก รัฐบาล ตามลำดับ

ส่วนรายได้จากการทำนาชาวนานั้นมีน้อยมาก คือมีเพียงร้อยละ 1.5 ของรายได้เฉลี่ยทั้งหมด ทำให้ครัวเรือนในตำบลขนานนากมีค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารบริโภคค่อนข้างมากคือ **เฉลี่ยเดือนละ 589 บาทต่อครัวเรือน** ครัวเรือนในตำบลขนานนากมีหนี้สินเฉลี่ย 94318.6 บาทต่อครัวเรือน แหล่งเงินกู้ที่ครัวเรือนกู้มากที่สุดคือ

ตารางแสดงลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชน

ประเภทการใช้	จำนวนไร่	ร้อยละ
ทำนา	2,761	16.03
ป่าจาก	2,606	15.14
นาทุ่ง (ร้างส่วนใหญ่)	3,955	22.97
เกษตรอื่นๆ	1,500	8.71
ที่อยู่อาศัย	5,035	29.24
สถาบันศาสนา	30	0.17
สถาบันการศึกษา	70	0.40
สถานที่ราชการ	11	0.06
อื่นๆ	1,252	7.28
รวม	17,220	100

ที่มา : การสำรวจขององค์การบริหารส่วนตำบลขนานนาก ในปี พ.ศ.2545

กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และ
เงินกู้นอกระบบ

ส่วนการถือครองที่ดินครัวเรือนในตำบลชนานากมีที่ดินถือ
ครองเฉลี่ย 11 ไร่ ต่อครัวเรือน (เฉพาะที่ดินในตำบล) โดยที่ดิน
จะใช้ในการผลิตเพียง 6.8 ไร่ต่อครัวเรือน (คิดเป็นร้อยละ 61.82
ของพื้นที่ถือครอง) ส่วนอีก 4.2 ไร่จะปล่อยทิ้งร้าง (คิดเป็นร้อย
ละ 38.18 ของพื้นที่ถือครอง) โดยเฉพาะพื้นที่บ่อกึ่งร้างโดยเฉลี่ย
2.7 ไร่ต่อครัวเรือน ที่นาร้างเฉลี่ย 1.2 ไร่ต่อครัวเรือน

5. พลวัตการทำนาชุมชนชนานาก

ในอดีตการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านตำบล
ชนานาก ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนมีห้องเก็บข้าวไว้เพื่อ
บริโภคในครัวเรือนและมีข้าวเปลือกสำหรับจำหน่ายการทำนาข้าว
ในอดีตมีระบบการผลิตแบบเกษตรปลอดภัย และมีพึ่งพิง
ตนเองสูง นิยมใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ใช้แรงงาน วัว ควายไถนา
มีการจัดการแรงงานโดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ **“ออกปาก”**
หรือเรียกว่า **“ขอมือ”** ชาวนาจะใช้เวลาตั้งแต่ช่วงก่อนเข้าพรรษา
ก็หว่านข้าว ชุมชนเรียกกระบวนการผลิตดังกล่าวว่า **“หว่านข้าว
รับหว่าษา”** พันธุ์ข้าวที่ชุมชนใช้ปลูกในอดีตมีความหลากหลาย
และเหมาะสมกับพื้นที่ เช่น ข้าวยาโค พันธุ์ข้าวช่อนางงาม
ข้าวศรีรักษ์ ข้าวคอปิดำ ข้าวเหลือง ข้าวนางฝ้าย ข้าวช่อลูกดำ
ข้าวางช้าง และข้าวกาบดำโดยชุมชนทำนาหว่านปีละ 1 ครั้ง อาศัย
น้ำฝนอย่างเดียวในการทำนา เรียกว่า **“นาหยาม”** ช่วงเข้าพรรษา
หากฝนตกต้องตามฤดูกาล ต้นกล้าก็เจริญงอกงามโดยไม่ต้องใช้
ปุ๋ยเคมีในนาข้าว

อย่างไรก็ตาม การทำนาของชาวนาชนานาน หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเริ่มมีการใช้เทคโนโลยีตอบสนองการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น เช่น ในช่วง พ.ศ. 2510-2520 ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา³ โดยในช่วงแรกจะมีการจ้างรถแทรกเตอร์มาไถนา ทำให้ชาวนาได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น การใช้รถแทรกเตอร์จึงแพร่หลายมากขึ้นเป็นลำดับ (trac torization) สำหรับชาวนาที่มีนาจำนวนมากบางรายจะซื้อรถแทรกเตอร์ใช้เองพร้อมๆ กับรับจ้างไถนาคนอื่นๆ ด้วย หลังจากนั้นรถแทรกเตอร์เข้ามามีบทบาทมาก จนประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีการใช้รถไถเดินตาม รถไถเดินตามนี้ชาวนามักเรียกกันว่า **“ควายเหล็ก”** หรือ **“รถจักรลูกหมา”**⁴ เริ่มเข้ามามีบทบาทในการเตรียมดินในการทำนามากขึ้นเป็นลำดับ เพราะรถไถเดินตามราคาไม่แพงมากเมื่อเทียบกับรถแทรกเตอร์ ประกอบกับมีความคล่องตัวสูง ใช้งานได้ดีทั้งในพื้นที่ขนาดใหญ่ หรือที่นาแปลงเล็กๆ และสามารถดัดแปลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นในชุมชนได้ดี เช่น เครื่องสูบน้ำ และเครื่องนวดข้าว จนกระทั่งมีการใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวนาในปัจจุบัน เพราะประสิทธิภาพของรถไถเดินตามนี้เอง ทำให้สามารถช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานของชาวนา ทำให้ชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของการแลกเปลี่ยนแรงงานโดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ **“ออกปาก”** และการใช้แรงงานวัว ควายในการทำนาจึงลดลงไป ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้

³ สัมภาษณ์คล้าย เนินพรหม (อายุ 88 ปี), 34/55 หมู่ 8 ตำบลชนานาน อำเภอปากพ่อง จังหวัดนครศรีธรรมราช, 5 พฤศจิกายน 2548.

⁴ สัมภาษณ์พวน สนธิมีโนและเสริม เกิดสม, 26 หมู่ 3 ตำบลชนานาน อำเภอปากพ่อง จังหวัดนครศรีธรรมราช, 21 กุมภาพันธ์ 2549.

● การทำนาโดยใช้แรงงานควาย
ในพื้นที่ชุมชนชนบทนานาก ●

ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ที่ดิน วิธีการผลิต และรายได้ของเกษตรกร ที่ชัดเจนมากคือ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทำนา วิธีการผลิตของชุมชน โดยเฉพาะผู้คนที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงเร็ว จะทำนาแบบเข้มข้นมากขึ้น มีการใช้เครื่องจักรในการเตรียมดินซึ่งทำให้ดินอัดแน่น มีการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่จากส่งเสริมของหน่วยงานราชการ มีการใช้ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืช ซึ่งจะเห็นได้ว่าชาวนาได้พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกในการทำนาเพิ่มขึ้นมาก ประกอบกับชาวนาส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ในการใช้ปัจจัยดังกล่าว ใช้ในระดับที่ไม่เหมาะสม ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนาก็สูงขึ้นเป็นเงาตามตัว เริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุน โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ส่อเค้าให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามการทำนาข้าวในตำบลขนานนาก เริ่มมีปัญหาอย่างชัดเจน เมื่อปี พ.ศ.2530 เนื่องจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ส่วนปี พ.ศ.2531 น้ำก็ท่วมหนัก ทำให้ไร่นา พันธุ์ข้าวเสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับราคาข้าวในท้องตลาดตกต่ำลง และในปี พ.ศ.2532 การทำนาข้าวในชุมชนต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นปีที่คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบและอนุมัติตามข้อเสนอแนะของกรมประมง ให้ดำเนินการ **“โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม”** โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพลดปัญหาความยากจน ด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้ง ส่งผลให้ชุมชนทำนาข้าวเปลี่ยนมาทำนากุ้งกุลาดำ เป็นจำนวนมาก โดยทิ้งนาข้าวให้รกร้างว่างเปล่า และพื้นที่นาข้าวบางส่วนก็ขุดเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำภูมิปัญญาการทำนาข้าวพร้อมกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมานาน เริ่มเลือนหายไปจากทุ่งนาตำบลขนานนากนับแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตามสถานการณ์การเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ดำเนินการมาถึงปี พ.ศ.2536 สัญญาณของความไม่ยั่งยืนของอาชีพเลี้ยงกุ้งก็แสดงให้เห็น เริ่มมีปัญหาน้ำเสีย ดินเค็ม อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำจากบริเวณชายฝั่งเข้ามาพื้นที่น้ำจืด โดยไม่มีการควบคุม การใช้น้ำ ใช้ที่ดิน ผลที่ตามมาทำให้การเลี้ยงกุ้ง ก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์ของชุมชน เช่น ป่าจาก และนาข้าวถูกขุดเป็นนากุ้ง ที่ดินกลายเป็นหลุมเป็นบ่อ น้ำเค็มรุกล้ำเข้ามาในพื้นที่น้ำจืดชุมชนสูญเสียที่ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินจนไม่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้อีกต่อไปเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ผลกระทบจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยง

กึ่ง ส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัว เกิดการย้ายถิ่น การเปลี่ยนอาชีพ
สู่แรงงานรับจ้าง อาศัยผู้หญิงไปทำงานรับจ้างในโรงงาน ไปรับจ้าง
ในต่างถิ่นครอบครัวต้องแยกกันอยู่ แยกกันทำงาน หลายวันกว่า
จะได้มาพบกันพร้อมหน้า ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น

เมื่อการทำนาถูกเกิดวิกฤติ บ่อกึ่งก็ถูกทิ้งรกร้างว่างเปล่า
เกษตรกรผู้เลี้ยงกึ่ง ก็เลิกเลี้ยงกึ่งชวานาข้าวต้องซื้อข้าวสารราคา
แพงไว้กิน ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนคือการรอรับการ
บริจาคข้าวสารในช่วงที่มีฤดูน้ำท่วม เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนก็มีความ
รู้สึกนึกถึงอาชีพดั้งเดิม มีไร่จากก็ทำน้ำตาลจาก พื้นที่ทุ่งนาที่เคย
รกร้างว่างเปล่าถูกทอดทิ้งเมื่อตอนทำนาถูกก็เริ่มหันมาทำนาข้าว
กล่าวคือ ทำแบบชวานาปี นาหว่านแบบดั้งเดิม เนื่องจากชวานา
ได้หยุดทำนาข้าวหลายปี การทำนาในปัจจุบัน ก็เริ่มหาพันธุ์ข้าว
กันใหม่ ในตำบลใกล้เคียงบ้าง ในอำเภอใกล้เคียงบ้าง ทำข้าวพันธุ์
ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการบ้าง และหาพันธุ์พื้นบ้านที่พอจะหา
ได้บ้างทั้งนี้การทำนาส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกที่ชุมชนไม่
สามารถควบคุมทิศทางได้ การทำนา ขาดพันธุ์ข้าวที่ดีมีคุณภาพ
ขาดความรู้ในการจัดการแปลงนาโดยไม่พึ่งสารเคมี ทั้งนี้สารเคมี
มีราคาแพงขึ้นทุกปี ในขณะที่เดียวกันนาข้าวต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มขึ้นทุกปี
ด้วยเช่นเดียวกัน

6. กระบวนการกลับมาทำนาชุมชนชวานาก

ในยุคปัจจุบันนี้พื้นที่ชุมชนชวานากนับว่าเป็นยุคที่มีความ
ตั้งใจและมีพลังของเครือข่ายจำนวนมากขึ้นภายหลังจากเว้นวรรค
ในช่วงการทำนาถูก การหันกลับมาทำนาข้าวและเป็นการปรับตัว
ครั้งสำคัญของเกษตรกรในตำบลชวานาก เกษตรกรมีความ

ตระหนักว่าการทำนาข้าวจะต้องทำอย่างยั่งยืน เพราะเพิ่งได้รับบทเรียนจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ดังนั้นเกษตรกรในหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 ได้รวมกลุ่มกันก่อตั้งเป็นกลุ่มอาชีพนาข้าว ตำบลขนานนาก มีสมาชิกจำนวน 118 คน ครัวเรือน และมีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำนาประมาณ 2,716 ไร่ ซึ่งเป็นการทำนาที่ต้องพึ่งพิงพันธุ์ข้าวจากการแจกฟรีของหน่วยงานราชการเป็นหลัก มีการซื้อปุ๋ยเคมีจากภายนอก ดินในนาข้าวต่อคุณภาพลงทุกปีพร้อมกับชุมชนต้องใช้งบประมาณซื้อปุ๋ยเพิ่มขึ้นเช่นกัน แม้ว่าจะชุมชนจะเรียนรู้ว่าในการทำนาข้าว จะต้องรักษาคุณภาพของดิน ควบคู่กันไปด้วย ต้องผลิตข้าวที่เป็นที่ต้องการของตลาด ลดต้นทุนการผลิตให้ได้มากที่สุด และต้องให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น การทำนาจึงจะมีความมั่นคง แต่ชุมชนก็ยังขาดองค์ความรู้ในการจัดการให้เกิดผลดังที่กล่าวมา ชุมชนขนานนากจึงมีความต้องการที่จะ “ศึกษาฟื้นฟูการทำนาข้าวแบบพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนของเกษตรกรชุมชนขนานนาก” เพื่อให้เกษตรกรทำนาข้าวได้ใช้ประโยชน์จากที่ดิน รู้จักรักษาระบบนิเวศ รู้จักวิธีการผลิตแบบต้นทุนต่ำ และมีความรู้เรื่องการตลาด และเป็นทางออกที่สำคัญในการดำรงชีวิตภายใต้วิกฤตของอาชีพที่ชุมชนประสบปัญหาอยู่

6.1 เริ่มจากแกนนำ : เรียนรู้จากทุกข์และผู้รู้กว่า

พื้นที่การทำนาในชุมชนขนานนาก กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มได้รับผลดีจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังโดยหากมีการทำนาและจัดการน้ำอย่างถูกต้อง แต่ข้อเท็จจริงกลับพบว่ากระบวนการกลับมาทำนาของชาวนาเป็นแบบ “นักจัดการนา” มากกว่า “การเป็นชาวนา” การทำนาแบบนักจัดการนา มีการพึ่งพิงเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยเคมีจากทางราชการ ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองหาย

ไป การว่าจ้างเก็บเกี่ยวจากภายนอก ประกอบกับระบบชลประทาน และการจัดการน้ำไม่สมบูรณ์ มีศัตรูข้าวระบาด ทำให้ต้นทุนการปลูกข้าวมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี เมื่อผลกำไรน้อยไม่คุ้มทุน ชาวนาจึงขาดความมั่นใจในการทำนา

อย่างไรก็ดีแกนนำกลุ่มทำนามีความเห็นที่สอดคล้องกันที่จะริเริ่มการทำนาแบบอินทรีย์ขึ้นในพื้นที่ชุมชนชนนาบนาท จึงได้จัดโครงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรื่องการทำนาแบบอินทรีย์และคัดเมล็ดพันธุ์ข้าว ณ วัดชนนาบนาท เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2549 โดยเชิญ คุณเดชา ศิริภัทร จากมูลนิธิข้าวขวัญจังหวัดสุพรรณบุรี มาเป็นวิทยากร ซึ่งได้รับความสนใจจากชาวนาเป็นจำนวนมาก จึงส่งตัวแทนชาวนาเข้าร่วมอบรมเพิ่มเติมความรู้ที่มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างวันที่ 19-23 กรกฎาคม 2549 โดยการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และภายหลังจากการอบรมได้มีการจัดเผยแพร่ข้อมูลแก่เกษตรกรและผู้นำชุมชนชนนาบนาทและชุมชนปากแพรกในเวทีประชุมประจำเดือนของชุมชนเป็นระยะๆ โดยทั้ง 2 ชุมชนมีความสัมพันธ์กันทั้งในเรื่องของแรงงาน การจัดการน้ำ เพื่อการทำนาอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มที่จะร่วมมือกันในการทำนาต่อไปในอนาคต

ผลลัพธ์จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั้งในระดับชุมชน และระดับกลุ่มย่อยหลายครั้งนำไปสู่การบรรลุข้อตกลงที่สำคัญคือการร่วมมือกันทำแปลงสาธิตการทำนาข้าวแบบอินทรีย์และคัดเมล็ดพันธุ์ ทั้งนี้ข้อตกลงดังกล่าวเริ่มต้นเป็นจริงเป็นจังมากขึ้นหลังจากการลุกขึ้นประกาศบริจาตที่ดินกลางที่ประชุมหมู่บ้านในวันที่ 7 สิงหาคม 2549 ของคุณถาวร ชูลิทธิ ซึ่งอยู่บ้านเลขที่ 41

หมู่ที่ 1 ตำบลนาบนาบ จำนวน 18 ไร่ ให้แก่กลุ่มชานาชานาบ
นากปากแพรกใช้เป็นผืนนาแห่งการเรียนรู้การทำนาข้าวแบบ
อินทรีย์ในนาม **“แปลงสาธิตการทำนาแบบอินทรีย์และคัดเมล็ด
พันธุ์ชานาบ-ปากแพรก”**

6.2 เริ่มตั้งกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์ด้วยทุนส่วนตัว : เรียนรู้จากประสบการณ์จริง

เมื่อได้รับการบริจาคที่ดินเพื่อทำแปลงนาสาธิต เกษนนำได้
จัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและจัดทำแผนในการดำเนินงาน
เวทีการประชุมกลุ่มย่อยเต็มไปด้วยความตั้งใจ เครียด จริงจัง
คิดแตกต่าง และสอดคล้อง ผสมผสานกัน ตลอดการประชุม
จึงได้ข้อสรุปถึงจุดอ่อนที่สำคัญของการตั้งกลุ่มอาชีพในชุมชนจาก
ประสบการณ์ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา เพื่อนำมาเป็น
แนวทางในการเริ่มตั้งกลุ่ม 2 ประการกล่าวคือ

ประการแรก กลุ่มต้องมีขนาดเล็ก บทเรียนที่ผ่านมาการ
ตั้งกลุ่มมักจะเริ่มต้นจากปริมาณก่อนที่จะเน้นเรื่องคุณภาพ
ดังนั้นในอดีตจนปัจจุบันกลุ่มอาชีพต่างๆ จึงมักจะประกอบด้วย
สมาชิกมีจำนวนมาก โดยสมาชิกบางส่วนหวังเพียงผลประโยชน์
จากงบประมาณและของแจกฟรี เมื่อมีการจัดประชุมในประเด็นที่
ต้องแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็นอย่างจริงจัง มักจะได้รับ
ความร่วมมือจากสมาชิกกลุ่มน้อย ในขณะที่เมื่อมีการประกาศล่วงหน้า
ว่ามีแจกสิ่งของในที่ประชุม สมาชิกส่วนใหญ่ก็จะให้ความ
ร่วมมือเข้าประชุม เมื่อเป็นเช่นนี้การขับเคลื่อนกลุ่มแบบแนวทางการ
พึ่งตนเองจึงไม่ได้ผลอีกทั้งยังเกิดข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกด้วย
กันเสมอ ความแตกต่างด้านความคิด เป้าหมาย และโลกทัศน์ ทำให้
การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกมีข้อจำกัด และเมื่อเวลาล่วงเลย

ไปกลุ่มก็จะเหลือเพียงแต่ชื่อโดยไร้กิจกรรมขับเคลื่อนด้วยข้อจำกัดดังกล่าวและประเด็นที่จะดำเนินการยังเป็นเรื่องที่ใหม่สำหรับชุมชน การตั้งกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์จึงมีสมาชิกเริ่มต้นเพียง 10 คน และตั้งเป้าว่าต้องการทำให้ได้เห็นผลจริงก่อนแล้วจึงแลกเปลี่ยนความรู้ให้แก่ผู้สนใจภายหลังโดยไม่ปิดบังความรู้ตามแนวคิด “บั้งปลา ไกลล์จุมกแมว”

ประการที่สอง การตั้งกลุ่มแบบเงินต้องมาก่อน เป็นการตั้งกลุ่มโดยเริ่มจากแนวคิดที่ว่าต้องมีเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐหรือจากแหล่งทุนภายนอกชุมชน กลุ่มจึงจะริเริ่มได้ คำพูดว่า “เอาตั้งค์มาก่อนแล้วเราทำถูกแหละ” จึงผุดออกมาจากที่ประชุมสม่ำเสมอ ปรากฏการณ์นี้ได้ก่อกำเนิดกลุ่มแบบเงินนำหน้าเป็นจำนวนมากในชุมชน ซึ่งหน่วยงานของราชการก็นิยมปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวเพราะตั้งง่าย และรวดเร็ว วิธีการที่สำคัญคือ ใ้ห้งบประมาณเพื่อซื้อเครื่องมือการผลิตและวัตถุดิบ ก่อสร้างโรงเรือนให้ แจกของเป็นระยะๆ นำสมาชิกไปศึกษาดูงาน และอบรมนอกสถานที่แต่เมื่อกลับมาแล้วไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังสมาชิกในกลุ่มขาดจิตสำนึกว่าตนเป็นเจ้าของเมื่อเงินหมดก็ปล่อยโรงเรือนและวัสดุทิ้งร้างไว้ รอจนกว่าจะมีหน่วยงานเขามาส่งเสริมและสนับสนุนใหม่อีกครั้ง จากประสบการณ์ดังกล่าวจึงสรุปบทเรียนในประเด็นนี้ตรงกันว่า การตั้งกลุ่มที่ผ่านมานั้น “เงินมาก่อนพึ่งทุกที” ดังนั้นการตั้งกลุ่มจึงมีการระดมทุนเริ่มต้นจากสมาชิกกลุ่มเป็นหลัก ทั้งนี้กลุ่มไม่ได้ปฏิเสธการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกแต่ต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการนำงบประมาณไปใช้ที่สอดคล้องตามแนวทางของกลุ่มซึ่งอยู่บนพื้นฐานที่ยึดหลักประหยัดและพอเพียง

- การเรียนรู้การทำปุ๋ยอินทรีย์
ที่มูลนิธิข้าวขวัญ ในช่วงที่เข้า
ร่วมอบรมที่จังหวัดสุพรรณบุรี •

6.3 แปลงสาธิตแบบผสมผสานภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาและประสบการณ์ในการทำนาของสมาชิกกลุ่มนั้นเมื่อผนวกเข้ากับความรู้ใหม่ที่ได้จากการเข้ารับอบรมที่มูลนิธิข้าวขวัญ วิธีการทำแปลงนาสาธิตจึงอยู่บนฐานที่สมาชิกร่วมกันคิดและเข้าใจตรงกันได้ง่าย โดยสมาชิกกลุ่มตั้งเป้าหมายในการดำเนินงานไว้ 2 ประเด็นสำคัญกล่าวคือ

ประเด็นที่ 1 การทำปุ๋ยอินทรีย์แบบใหม่ตามสูตรมูลนิธิข้าวขวัญโดยเน้นการขยายเชื้อจุลินทรีย์ และทดลองปฏิบัติซึ่งทำได้ไม่ยากเพียงแต่ปรับแนวคิดเดิมมาผสมผสานกับความรู้ใหม่ โดยมีวัตถุดิบใหม่ คือ 1.กากน้ำตาล 2 ช้อน ผสมน้ำ 2 ลิตร 2.รำอ่อน 5 กิโลกรัม 3.วัสดุที่สำคัญคือเศษใบไม้ ใบไฟในพื้นที่ป่าสมบูรณ์ 1 กิโลกรัม คลุกเคล้าเข้าด้วยกันห่อด้วยกระสอบป่านและถุงปุ๋ยทิ้งไว้ได้ร่มไม้ 7 วันจะพบเชื้อจุลินทรีย์สีขาวแพร่กระจายไปทั่ว โดยสามารถนำหัวเชื้อจุลินทรีย์นี้ไปขยายเป็นปุ๋ยน้ำชีวภาพได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจากการทดลองใช้ในแปลงนาสาธิตพบว่าหญ้าจาก

นารั้งสามารถย่อยสลายได้ดีสภาพดินสมบูรณ์หลังจากการตีดิน และเมื่อหว่านข้าวต้นข้าวกิ่งอกและเจริญเติบโตดี

ประเด็นที่ 2 การคัดเลือกและขยายพันธุ์ข้าวโดยการคัดเลือก จากข้าวกลอง เป็นความรู้ใหม่ที่ได้จากการเข้าร่วมอบรมที่มูลนิธิ ข้าวขวัญโดยใช้ข้าวกลองที่สีหรือแกะเปลือกออกโดยไม่ให้จุ่มข้าว หักแล้วนำมาคัดเมล็ดที่สวยงามด้วยแวนขยายแล้วนำไปเพาะใน ภาชนะหรือแปลงดินขนาดเล็กแล้วค่อยขยายพันธุ์ต่อเนื่องไป ประมาณ 3 รอบ ก็จะได้พันธุ์ข้าวที่เมล็ดสวย เมล็ดและรวงใหญ่ เหมาะสำหรับไว้สำหรับเป็นพันธุ์ข้าวปลูกต่อไปวิธีการนี้กลุ่มได้เริ่ม ดำเนินการแล้วแต่ต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการต่อเนื่องอย่างน้อย 3 ปี การคัดเมล็ดพันธุ์นอกจากจะได้ลักษณะเด่นของข้าว ในแต่ละพันธุ์แล้วกลุ่มสมาชิกต้องการรวบรวมและทดลองปลูก พันธุ์ข้าวท้องถิ่นในกลุ่มน้ำปากพองด้วย

6.4 แปลงนาทดสอบใจ

เมื่อสมาชิกกลุ่มเริ่มลงปฏิบัติการจริงในแปลงนาสาธิตโดยใช้ ระบบการจัดการแรงงานแบบ

“ขอแรง” ของครัวเรือนและญาติ ของสมาชิกกลุ่มเป็นหลัก ประเด็นสำคัญที่เป็นอุปสรรคมากในช่วงแรกคือ การจัดการ ความสัมพันธ์ ของคนในกลุ่ม ในเรื่องการบริหารและเสียสละเวลา ความคิดเห็น ที่แตกต่าง คำสบประมาท ความเหน้อยล้าของร่างกาย การรู้ข้อมูล เรื่องเดียวกันแตกต่างกัน การประสานความสัมพันธ์ กับหน่วยงาน และองค์กรภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การขอถ่าย ทำสารคดีเพื่อจำหน่ายปุ๋ย ความต้องการบริจาคพันธุ์ข้าวแล้วปัก ป้าย บริจาคปลา เพื่อเลี้ยงในนาข้าว ความต้องการอบรมเพิ่ม ความรู้ให้ใหม่โดยไม่ถ้ามถึงการอบรมที่ผ่านมาความต้องการให้ เงินสนับสนุนงบประมาณแก่กลุ่มเพิ่มเติมภายใต้เงื่อนไขของผู้ให้ รวมไปถึงความต้องการให้ไปเป็นวิทยากรต่างๆที่กลุ่มยังเพิ่งเริ่ม ต้นลงมือดำเนินการ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ล้วนแล้วกระทบ และสร้างความหวั่นไหวให้ แก่กลุ่มได้ไม่น้อย แต่ทั้งหมดก็เป็น บททดสอบจิตใจของสมาชิกกลุ่ม ที่ดีและเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อ การดำรงอยู่ของกลุ่ม ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้สรุปบทเรียนว่า *“แปลงนา 18 ไร่นอกจากจะเป็นแปลง นาสาธิตการปลูกข้าว*

แบบอินทรีย์แล้วยังเป็นแปลงนาปลูกจิตใจ... ชาวจะองงาม
เขี้ยวข่มได้ก็ต่อเมื่อเกิดจากพลังความสามัคคีของสมาชิกกลุ่ม”
เรื่องจิตใจของสมาชิกจึงเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ซึ่ง
ถอดออกมาเป็นแนวทางการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ร่วมกัน 5 หัวใจ
สำคัญ ดังนี้

1. จิตใจ หมายถึง การทำงานร่วมกันต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง
และตั้งมั่นว่าจะเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมกับกลุ่มอย่างต่อเนื่องแม้ว่า
สภาพร่างกายอาจจะไม่สามารถงานหนักได้แต่ก็มีงานอื่นๆ ที่
สามารถช่วยกลุ่มได้ เช่น การเงิน
การแสวงหาพันธุ์ข้าว

2. ปรับใจ หมายถึง การ
ปรับความคิดให้ตรงกัน ทั้งนี้
สมาชิก กลุ่มต้องรู้ว่าความ
คิดเห็นที่แตกต่าง กันเป็น
เรื่องปกติของการดำเนินการ
กลุ่ม ความแตกต่างทางความ
คิดช่วยในการตรวจสอบให้
ข้อเสนอแนะระหว่างกัน
ได้ดี แต่เหนือสิ่งอื่น
ใดภายหลังได้แลกเปลี่ยน

● **ขบวนการชุมชนบางลึก**
อ.ปากพ่อง ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้

เปลี่ยนความคิดการปรับใจและปรับความคิดเห็น เข้าหากันใน การร่วมงานก็เป็นเรื่องสำคัญ

3. ร่วมใจ หมายถึง การทำงานร่วมกันด้วยความปรองดอง ไม่แตกแยก ตรงต่อเวลา เมื่อถึงเวลานัดก็มาตามนัด รู้จักการ แบ่งปันข้อมูล ความรู้ที่มีอยู่แก่สมาชิกกลุ่ม รวมทั้งให้และรับข้อมูล จากกลุ่มบุคคลและหน่วยงานภายนอกอย่างสุจริตใจ

4. อยู่ในใจ หมายถึง การทำงานเมื่อได้แบ่งหน้าที่กันอย่าง ชัดเจนแล้วต่างคนต่างรู้ว่าบทบาทหน้าที่ของตนในกลุ่มคืออะไร ต้องไม่แสดงบทบาทเหนือหน้าที่ของคนอื่นๆ หากต้องคอยสนับสนุนอยู่ข้างหลัง รวมทั้งไม่นำอุปสรรคต่างๆ ของกลุ่มไปเปิดเผย กับบุคคลภายนอกในทางที่ไม่สร้างสรรค์

5. ขึ้นใจ หมายถึง การแสดงความชื่นชมในผลงานและ ความสำเร็จของกลุ่มให้กำลังใจซึ่งกันและกันในยามที่พบอุปสรรค ไม่ซ้ำเติมความผิดพลาดแต่หาวิธีการและทางออกร่วมกัน

การดำเนินการตาม 5 หัวใจสำคัญที่ผ่านมาสามารถลุล่วง ได้เป็นที่น่าพอใจระดับหนึ่งหากเมื่อกลุ่มเข้มแข็งเป้าหมายที่จะถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่แก่ชุมชนอื่นๆ ก็สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภูมิปัญญาในการทำนาข้าวแบบอินทรีย์เรียนรู้ได้ง่าย แต่หัวใจสำคัญคือ กลุ่มต้องมีระบบความสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง

6.5 เป้าหมายบนวิถีแห่งการพึ่งตนเอง

ตลอดระยะเวลา 9 เดือน (พฤษภาคม 2549-มกราคม 2550) นับตั้งแต่การเริ่มต้นปรับตัวจาก “นักจัดการนา” มาเป็น “ชาวนา” โดยยึดแนวทางการทำนาแบบอินทรีย์และพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด อันเป็นผลมาจากการทดลองปฏิบัติจริงบนฐานความรู้ ผนวกเข้า

กับการได้รับคำแนะนำ ดิชมจากการเข้าเยี่ยมและแลกเปลี่ยน
ความรู้ ทั้งจากหน่วยงานราชการ ชุมชนชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำ
ปากพนังด้วยกัน และชาวนาที่ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักพระราชวัง รวมทั้งสมาชิกกลุ่มได้เดินทางกลับไปสุพรรณบุรีเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม
อีกครั้งในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2549 ที่ผ่านมา ความ
มั่นใจของกลุ่มตามแนวทางตามวิถีของการพึ่งตนเองเริ่มมีความ
แจ่มชัดและขยายผลต่อยอดทั้งภายในกลุ่มและภายนอกกลุ่มมาก
ยิ่งขึ้น

เป้าหมายในการดำเนินการในอนาคตของกลุ่มจึงชัดเจนขึ้นกล่าวคือ

1. ศึกษาและคัดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมสภาพพื้นที่ เช่น ข้าว
ยาโคที่เหมาะสมกับพื้นที่ดินเค็มซึ่งปัจจุบันกลุ่มได้ค้นพบข้าว
ดังกล่าวและกำลังอยู่ในช่วงทดลองเพาะพันธุ์

• พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่รวบรวมไว้ที่แปลง •

2. การใช้จุลินทรีย์ปรับปรุงดิน และใช้สารชีวภาพกำจัด
แมลง

3. สร้างเวทีประชุมแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้
ปัญหาการจัดการน้ำเพื่อทำนาปรัง

4. เพิ่มมูลค่าข้าวจากแปลงนาให้สูงขึ้นโดยแปรรูปข้าวเป็น
ข้าวหอมมือ

5. รื้อฟื้นวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมข้าวกลับคืนมา

6. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันโดยขยายผลสู่ชุมชน
อื่นที่สนใจ

การดำเนินการตามเป้าหมายดังกล่าว ตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐาน
ของการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี มีเหตุมีผล และมีความพอประมาณ
โดยใช้ระบบการเกษตรที่เน้นธรรมชาติ มุ่งสร้างความมั่นคงด้าน
อาหาร พึ่งพิงตนเองบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับ
ความรู้ใหม่ สร้างความหลากหลายด้านอาชีพ โดยไม่ล้มทบทวน
และถอดบทเรียนจากประสบการณ์อย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้ต้อง
ดำเนินการอย่างเอื้ออาทรต่อชุมชน สังคม และทรัพยากร เหล่านี้
คือ การสนองพระราชดำริและแสดงกตเวทิตาต่อพระมหากษัตริย์
ธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามแนวทาง **“ปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง”**

ลุ่มน้ำตาปี

สถานการณ์การจัดการลุ่มน้ำ โดยชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน

ทวีศักดิ์ สุวัฒน์
บัณฑิตก/เล่าชาน

จังหวัดสุราษฎร์ธานีตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของภาคใต้ ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ประมาณ 645 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 12,891 ตารางกิโลเมตร หรือ 8,057,125 ไร่ มากที่สุดในภาคใต้ และมากเป็นอันดับ 6 ของประเทศ ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทยยาว 156 กม. มีเกาะขนาดใหญ่ ได้แก่ เกาะสมุย เป็นเกาะ ที่ใหญ่ที่สุดมีเนื้อที่ 227.250 ตารางกิโลเมตร และรองลงมาคือ เกาะพะงัน มีเนื้อที่ 194.2 ตารางกิโลเมตร นอกจากนี้ ยังมีหมู่เกาะอ่างทอง และเกาะบริวารต่าง ๆ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

- ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดชุมพรและอ่าวไทย
- ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดนครศรีธรรมราชและกระบี่
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดพังงาและระนอง
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับอ่าวไทยและจังหวัดนครศรีธรรมราช

การค้าขายนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยพัฒนามาพร้อมกับชุมชนโบราณอีกหลายแห่งที่อยู่บริเวณรอบอ่าวบ้านดอน ประกอบด้วยชุมชนเมืองสำคัญ ๆ ในอดีตดังต่อไปนี้

เมืองไชยา เมืองโบราณมีศูนย์กลางที่**ราบลุ่มคลองไชยา** เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 10 เกิดผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมด้านศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธแบบเถรวาท มีชื่อเสียงมากเมื่อครั้งวัฒนธรรม ศรีวิชัยเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 13-17 เมืองไชยาเป็นเมืองหนึ่งในเมืองสิบสองนักษัตรของอาณาจักร นครศรีธรรมราช ชื่อว่าเมืองบันทางทะเลไม่ได้รับการไทยสมอ

เมืองเวียงสระ มีอายุรุ่นเดียวกับเมืองไชยาอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตาปี และแม่น้ำ

พุมดวง มีศูนย์กลางอยู่บริเวณตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 หรือ 16 สถาปนามิศาสตร์ของเมืองอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ ติดต่อกับคมนาคมลำบาก ความสำคัญจึงลดถอยลงไป เป็นเพียงการขยายชุมชน สะสมแหล่งอาหารเพื่อบำรุงเมืองเท่านั้น

เมืองศรีรัฐนิคม เป็นเมืองขนาดเล็กที่เป็นบริวารของเมืองเวียงสระ เรียกกันว่าเมือง “ธาราวดี” บ้าง “คงคาวดี” บ้าง มีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาโอบล้อมไปด้วยลำน้ำที่ไหลผ่านเดิมเมืองนี้ตั้งอยู่ที่บ้านน้ำรอบ ภายหลังมาขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า และยังไม่มีการปกครองเป็นหัวเมืองจึงเรียกกันว่า “ศรีรัฐนิคม” เมืองนี้มีได้เป็นศูนย์กลางทางการค้าแต่เป็นเมืองหน้าด่านควบคุมสินค้าทางเดินบกข้ามแหลมมลายูระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกกับฝั่งทะเลตะวันออก

เมืองท่าทอง เป็นเมืองขนาดใหญ่ เชื่อกันว่าเป็นเมืองสิบสองนักษัตรของนครศรีธรรมราช ชื่อ **“เมืองสะอูเลา”** ตั้งอยู่บริเวณ **ที่ราบลุ่มลำน้ำท่าอุแท และคลองกะแต** ครอบคลุมกันในอำเภอกาญจนดิษฐ์ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นต้นมาเป็นชุมชนกระจายตัวพบว่าตำบลข้างขวาและใกล้เคียงมีศิลปกรรมสมัยทวารวดี สมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าให้ย้าย **“เมืองท่าทอง”** จาก **ริมคลองท่าเพชร**

คลองท่าทองใหม่ มาตั้งที่ **“บ้านดอน”** เนื่องจากบริเวณนี้เป็นชุมชนหนาแน่นชาวบ้านส่วนหนึ่งอพยพมาจากเมืองท่าทองได้รับความเสียหายจากศึกพม่าครั้งก่อน และบ้านดอนเป็นท่าเรือรับส่งสินค้า โปรดเกล้าให้ยกฐานะเป็นเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อ

● **สภาพเมืองสุราษฎร์ธานีในอดีต** ●

กรุงเทพมหานครพระราชนามใหม่ให้ว่า **“เมืองกาญจนดิษฐ์”** สมัยรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 117 (พ.ศ.2441) ทางกรมได้ออกข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง โดยปฏิรูปการปกครองให้ท้องที่หลาย

อำเภอรวมกัน มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้บังคับบัญชาและรวมหลายหัวเมือง เป็นมณฑลเรียกว่า ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โปรดเกล้าให้รวมเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์ เมืองหลังสวน และเมืองชุมพรเป็น “มณฑลชุมพร” พ.ศ.2442 รวมเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์เป็นเมืองเดียวกัน (เมืองคีรีรัฐนิคมรวมกับเมืองไชยาก่อนแล้ว) เข้าเป็นเมืองไชยา

สมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2458 ย้ายศาลว่าการมณฑลจากชุมพร มาตั้งที่บ้านดอนบริเวณเดียวกับ ศาลากลางเมืองไชยา (บ้านดอนเดิม) ยกฐานะเมืองท่าทองเป็นอำเภอกาญจนดิษฐ์ส่วนเมืองไชยาเก่าให้เป็น “อำเภอพุมเรียง” แต่ราษฎรยังเรียกว่าเมืองไชยาเมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลทักษิไนได้ได้ประทับ ณ เนินเขาใกล้กับเมืองพุนพินทรงเห็นภูมิประเทศคล้ายกับเมือง “สุรัสวดี” ของอินเดียมีแม่น้ำ “ตาวปิตี” ไหลผ่าน จึงพระราชทานนามเมืองนี้ว่า “สุราษฎร์ธานี” คือเมืองคนดี เมื่อ 29 กรกฎาคม 2458 หลังจากนั้นอีก 1 เดือนจึงพระราชทานชื่อแม่น้ำสายที่ไหลผ่านว่า “แม่น้ำตาวปี” เมื่อเดือนสิงหาคม 2458 และพระราชทานพลับพลาที่ประทับว่า “พระตำหนักสวนสราญรมย์” พร้อมทั้งให้เรียกชื่อควนท่าข้ามว่า “สวนสราญรมย์” สำหรับอาคารที่ทำการมณฑล (ศาลากลางจังหวัด) เคยย้ายไปตั้งที่ทำการที่ตำบลท่าข้ามอำเภอพุนพินแล้วย้ายกลับมาที่บ้านดอนเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่บ้านดอน ในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ศาลากลางจังหวัดถูกเผาทำลายและสร้างขึ้นใหม่ในพื้นที่เดียวกัน แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2497 และอาคารหลังนี้ถูกวางระเบิดเสียหาย จึงได้ย้ายไปทำการสร้างใหม่ที่ถนนดอนนาก ซึ่งเดิมเป็นสนามกีฬาจังหวัดจนกระทั่งปัจจุบัน

สุราษฎร์ธานีเป็นเมืองแห่งนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6

จึงสรุปได้ว่า “จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีความเจริญรุ่งเรือง มีการคมนาคมติดต่อไปมาทางน้ำมาก่อน ดังนั้นสายน้ำ ลำคลอง จึงเป็นทั้งสถานที่ติดต่อค้าขาย การตั้งบ้านเรือนและเป็นแหล่งชุมชน ประกอบกับภูมิประเทศเป็นที่ลุ่ม มีคลองเล็กคลองน้อยเป็นจำนวนมาก ทำให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับลำน้ำแทบทั้งสิ้น อันสะท้อนให้เห็นถึงการบ่มเพาะทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวิถีคิด วิถีปฏิบัติ การดำรงอยู่ ความเชื่อ การเมือง การปกครอง อาชีพและเศรษฐกิจของพลเมืองในแถบลุ่มน้ำตาปี สุราษฎร์ธานี มีความผูกพันกับสายน้ำ อันสงบเย็น และมีความอุดมสมบูรณ์ นี่คือรากเหง้าของชุมชนแถบนี้ทางประวัติศาสตร์”

ประชากรจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประชากร ณ วันที่ 21 มกราคม 2547 รวมทั้งสิ้น 939,731 คน เป็นชาย 468,340 คน หญิง 471,391 คน

แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำธรรมชาติ

จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ แม่น้ำพุมดวง คลองแสง และแม่น้ำตาปี มีแม่น้ำ ห้วย ลำธาร คลอง 1,102 สาย ซึ่งในจำนวนนี้ มีที่ใช้งานได้ในฤดูแล้ง 1,085 สาย มีหนอง บึง 239 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง

232 แห่ง มีน้ำพุ น้ำซับ 23 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง 21 แห่ง และ อื่นๆ 55 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง 55 แห่ง

แหล่งน้ำชลประทาน

แหล่งน้ำชลประทานที่มีอยู่ภายในจังหวัด ประกอบด้วย แหล่งน้ำ ตามโครงการขนาดใหญ่ และขนาดกลาง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการขนาดเล็กที่สร้างเสร็จแล้ว ถึงสิ้นปีงบประมาณ 2542 รวม 102 โครงการ สามารถเก็บกักน้ำได้ 2.20 ล้าน ลบ.ม. และพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการ 273,825 ไร่ หรือร้อยละ 12.16 ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตร

สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า

กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้ดำเนินการจัดตั้งสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าในจังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 15 สถานี พื้นที่โครงการ 40,444 ไร่ เพื่อประโยชน์ในด้านเกษตรกรรม และขจัดปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ ที่อยู่นอกเขตชลประทานตารางแสดงที่ตั้งและสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าของจังหวัดสุราษฎร์ธานี สะสม ถึงปี 2543

พื้นที่และการถือครองที่ดินทางการเกษตร

จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีพื้นที่ทั้งหมด 8,057,168 ไร่ พื้นที่เพื่อการเกษตร จำนวน 4,528,918 ไร่และเป็นพื้นที่ไม่ได้จำแนก 3,551,624 ไร่

การตื่นตัวของคนสุราษฎร์ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มกำเนิดขึ้นเมื่อปี 2531 เมื่อประชาชนได้รับบทเรียนที่แสนเจ็บปวดจากการสร้างเขื่อนเชี่ยวหลาน หรือ

ชื่อใหม่ เชื่อนรัชชประภา ที่วันนี้น้ำยังเสีย สีสนิมเหล็กขุ่นข้น ใช้อาบและดื่มกินไม่ได้ ปลาหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไป และไม่มีคนหาปลาในแม่น้ำพุมดวงให้เห็นอีกเลย แต่ต่อมารัฐบาลยุคชวน หลีกภัยได้มีการสร้างเขื่อนแก่งกรุงคลองยันที่ยังมีสายน้ำใสบริสุทธิ์ที่เหลืออยู่แห่งเดียวที่เป็นสายน้ำหลัก แต่ชาวบ้านได้ออกมารวมตัวคัดค้านยาวนานที่สุดเป็นเวลาสองเดือนติดต่อกัน ซึ่งไม่เคยมีมือบครั้งใดที่อยู่ได้นานเท่าครั้งนี้ ผลคือประชาชนชนะ ฝ่ายรัฐบาลต้องระงับการสร้างเขื่อนแก่งกรุงในที่สุด

ต่อมาเมื่อเขื่อนแก่งกรุงหยุดการสร้าง ชุมชนส่วนหนึ่งในแถบลุ่มน้ำคลองยันและบรรดานักพัฒนาจังหวัดสุราษฎร์ธานี ร่วมกับกลุ่ม นักพัฒนาเอกชน หรือ เอ็น จี โอ ได้ร่วมกันทำงานพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชน โดยเริ่มจากกิจกรรมเล็กๆ เริ่มจากอาชีพที่เป็นเรื่องใกล้ตัว โดยการรณรงค์ให้เกิดการทำเกษตรทางเลือก เกษตรกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ โดยไม่ใช้สารเคมี เมื่อปี 2535 เป็นต้นมา ภายใต้โครงการเกษตรทางเลือกภาคใต้พัฒนามาเป็นโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตลุ่มน้ำคลองยัน จากคลองยันได้ขยายเครือข่ายไปยังลุ่มน้ำคลองคราม โดยทั้งลุ่มน้ำคลองยันและคลองคราม ริเริ่มโดยโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชาวบ้าน อันเป็นองค์กรเล็กๆที่รู้จักกันในนาม เอ็นจีโอ กลุ่มแรกในจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ปัจจุบัน**ลุ่มน้ำคลองยัน** ได้มีการพัฒนาไปสู่หลายมิติ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างกิจกรรมเหล่านี้ ปรากฏออกมาในรูปของร้านค้าชุมชนบ้านปากหาร โดยส่งเสริมให้สมาชิกได้เรียนรู้ระบบการบัญชี การจัดการด้านตลาด การลงทุนซื้อสินค้าในราคาที่เป็นธรรม การแบ่งปันผลกำไร

การจัดตั้งกองทุนธนาคารหมู่บ้านเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อมเพื่อลดการพึ่งพาแหล่งทุนจากภายนอก การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ โดยจัดสรรจากรายได้จากกิจกรรมและการรับบริจาคยังดำเนินกิจกรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง มีกลุ่มกิจกรรมเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่การลด ละเลิก การใช้สารเคมี แต่ได้หันไปใช้เครื่องตัดหญ้าแทน การใช้ยาฆ่าหญ้าที่เป็นสารเคมีอันตรายการปลูกพืชผักที่ปลอดจากสารเคมีในแถบลุ่มน้ำแห่งนี้ อันเป็นการรักษาสีเขียวของชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำ ควบคู่ไปกับการสร้างเขตกักเก็บน้ำตามจุดต่างๆ ในลุ่มน้ำคลองยัน ขยายเป็นเครือข่ายเขตกักเก็บน้ำ เป็นการอนุรักษ์ลำน้ำพร้อมๆ กับการสร้างสำนักแห่งการเมตตาอภัยทาน ไม่ทำลายและรังแกสัตว์น้ำ เป็นการฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ สะท้อนให้เห็นถึงการใช้กุศโลบายที่ดีในการพัฒนาของชุมชน และนอกจากนี้ การรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลุ่มน้ำคลองยัน ได้ดำเนินติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย นำไปสู่การประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนและกลไกภาครัฐมากยิ่งขึ้น และได้ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเพื่อสุขภาพของบุคคลและชุมชน เพื่อนำไปสู่การเมืองภาคพลเมืองที่เข้มแข็งในอนาคต

ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นแล้วในเชิงกลไกมีคณะกรรมการเครือข่ายปกป้องสิทธิ มีการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และชุมชน เกิดผลสำเร็จในเชิงนโยบาย เช่น การประกาศให้ลุ่มน้ำคลองยันเป็นลุ่มน้ำตัวอย่าง 1 ใน 3 ของประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศน์ ตลอดจนจนได้มีการศึกษาความเหมาะสมในการสร้างทางหลวงหมายเลข 4191 บ้าน

เขาหลัก ตำบลปากหมาก ไปยังจังหวัดระนอง ซึ่งมีผลกระทบต่อ
ผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ จนทำให้บริษัทที่ปรึกษา SEATEC ต้องรับ
เรื่องไปพิจารณา เกิดการเรียนรู้ด้านสิทธิมนุษยชน เพื่อสร้างความ
เข้มแข็งชุมชน และเกิดการเรียนรู้วิถีชีวิตส่วนบุคคล และแกนนำ
ชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว

ลุ่มน้ำคลองคราม เป็นสายน้ำที่มีแหล่งต้นน้ำจากเทือก
เขาหลวงแยกมาจากลำคลองกะแต ก่อเกิดจากการอนุรักษ์ป่า
ต้นน้ำ โดยมีโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชุมชน เข้าไป
สนับสนุนในระยะแรกๆ ประมาณ ปี 2537 และพัฒนาไปสู่การ
ทำเกษตรทางเลือกและขยายการพัฒนาไปสู่การจัดการเรื่องลุ่มน้ำ
พัฒนาไปสู่กิจกรรมการออมทรัพย์ชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากร
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำกิจกรรมศึกษาชนิดของพันธุ์
ปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติคลองคราม เขตอภัยทานวังปลา การ
จัดทำเกษตรแบบวนเกษตรบริเวณป่าต้นน้ำ เป็นการอนุรักษ์
พันธุ์พืชดั้งเดิมของชุมชน

ผลการจัดกิจกรรมมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จนสามารถ
ทำให้แกนนำชุมชนแห่งนี้ ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวด้านการ
อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

คลองกะแต เป็นลำคลองเล็กๆ ที่มีแหล่งกำเนิดมาจาก
เมือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นกรณีตัวอย่างในการ
จัดการของคนกลุ่มเล็กๆ และเป็นคลองสายสั้นๆเกิดวิกฤติเมื่อปี
2547 หนักที่สุด จนทำให้ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาจัดการน้ำด้วยตัว
ของชุมชนเอง

ก้าวแรกของคนกะเตะกับการจัดการส้มบ้า

เมื่อกลางปีที่แล้ว ก่อนเดือนสิงหาคม 2547 ผมได้รับเชิญให้ไปร่วมจุดประกายเรื่องคลองกะเตะ ณ วัดพวง หมู่ที่ 5 ตำบลพลายวาส อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นครั้งแรกของคนที่รู้จักคลองกะเตะ อาบนํ้าคลองกะเตะ และกินยอดกะเตะ อันเป็นบ้านเกิดของตัวเอง คิดในใจ ใครกันที่เชิญเรามา คงคิดเหมือนเราที่เห็นลำคลองสายนี้วิกฤติ และอยากจะทำอะไรบางอย่างเพื่อลำคลองกะเตะ สิ่งที่ผมพูดเป็นเรื่องความภูมิใจของตัวเอง ที่ผูกพันกับสายน้ำแห่งนี้ สะท้อนให้เห็นความจริงของวิถีคนกับลำน้ำกะเตะ และตั้งคำถามอย่างตรงไปตรงมา เพื่อตอกย้ำให้ทุกคนตระหนักในปัญหาวิกฤติน้ำบางครั้งก็อธิบายด้วยการเขียนออกมาเป็นภาพให้เห็น ทำให้เวทีครั้งนั้นคึกคักมีชีวิตชีวา มีพลัง มีผู้คนอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ และคนหนุ่มสาว ปัญหาลำน้ำแห่งนี้ มีทั้งขยะ น้ำแห้ง น้ำเน่าเสีย ซืดปลาและใช้ยาเบื่อปลา ทำให้ปลาเป็นหมันและสูญพันธุ์ จนทุกคนฟังแล้วคิดว่าคงยากที่จะแก้ไข และโดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องไกลตัว ไกลจากวิถีของชุมชน จึงไม่ง่ายที่จะรวมคนและให้คนในชุมชนมาร่วมกันทำกิจกรรม หลังจากนั้นไม่กี่วันแกนนำก็ไปตกลงร่วมกันที่จะให้มีการทำวังปลาเป็นเขตอภัยทาน ผลสมผสานระหว่างธรรมชาติกับวิถีชุมชน และเป็นการเพิ่มปริมาณพันธุ์ปลาที่กำลังสูญหายให้กลับคืนมาดังเดิม ให้วังปลาเป็นตัวรวมคน เชื่อมคน และเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมต่างๆ ต่อมา “วังปลาไซงโกลง” ก็เกิดขึ้นที่บ้านพวงเป็นเขตอภัยทานแห่งแรกที่ชุมชนร่วมกันสร้าง โดยวันปล่อยปลาจัดให้มีการณรงค์ ประชาสัมพันธ์งานและให้มีเวที

เสวนาเรื่อง
คลองกะแต
เปลี่ยนไป เชิญ
หน่วยงานที่
เกี่ยวข้องทั้ง
ภาคราชการ
และเอกชนเข้า
ร่วม หลังจาก

นั้นต่อมาวังปลาโหลงกลายเป็นจุดรวมคนให้เข้ามาพบกัน เป็น
แหล่งเรียนรู้ของเยาวชน คนทั่วไปทั้งในและนอกชุมชน จากชุมชน
ที่ก่อนหน้านี้ต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจส่วนรวม ก็หันมาสนใจวังปลา
ชีวิตปลาที่แหวกว่ายในน้ำ ตั้งคำถามกับตัวเอง ทำอย่างไรจะ
ให้มีน้ำไหลเป็นปกติปลาจะได้เติบโต เริ่มคิดถึงเพื่อนบ้านที่อยู่เหนือ
น้ำและปากน้ำ ถ้ามีการไปเชื่อมต่อและจุดประกายไปเรื่อยๆก็น่า
จะเกิดวังปลาตลอดลำน้ำ ที่สุดแกนนำชุมชน บ้านม่วงก็ไปเชื่อม
กับแกนนำที่บ้านปากกะแต บ้านหนองสวน และบ้านดอนยา
แต่ละชุมชนมีการประชุมกันหลายครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจ จนนำ
ไปสู่การเกิดวังปลาแห่งใหม่เพิ่มขึ้น ได้แก่วังปลากดที่ชุมชนปาก
กะแต วังปลา
โสดที่ชุมชนบ้าน
หนองสวน วังปลา
แก้มซ้าที่ชุมชน
บ้านดอนยา ตาม
ลำดับ

ไกลไปกว่านั้น คือการเกิดเครือข่ายวังปลาใหม่ๆเพิ่มขึ้น อีกตลอดลำน้ำ และเป็นไปได้ว่า น่าจะมีการรุกคืบไปถึงบริเวณป่า ต้นน้ำ นั่นแสดงว่าชุมชนได้เชื่อมเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์คลอง กะตะลำน้ำแห่งนี้ไว้อย่างเบ็ดเสร็จ

ส่วนชุมชนที่ลงลึกไปอีก ผลมผลสานกระบวนท่าทางสังคมที่ ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง คือชุมชนบ้านหนองสวน ที่ได้ชื่อว่าเป็น ชุมชนวังปลาโสด มีผู้คนเข้าไปเยี่ยมชมมากที่สุดและไม่ขาดสาย บางคนไปเฟลิดเฟลินวันละหลายครั้งก็มี เพราะสถานที่แห่งนี้ มีประวัติศาสตร์ความเป็นที่สาธารณะมาก่อน คือศาลาทำโพธิ์ สถานที่พักผ่อน ค้างคืน สำหรับคนเดินทางไปมาในสมัยก่อน และ ทำโพธิ์คือแหล่งติดต่อไปมาของคนยุคก่อนที่ใช้เส้นทางน้ำเป็นทาง คมนาคม โดนนายเสม รัตนสมหาร ผู้มีจิตใจเพื่อส่วนรวมเป็น ผู้สร้างศาลาแห่งนี้ นี่คือนักสาธารณะของผู้นำชุมชนแห่งนี้ที่ สืบทอดมานาน วันนี้จึงมีรูปปั้นตาเสม ที่คนในชุมชนเลื่อมใสให้ ความเคารพสักการะบูชา เป็นสัญลักษณ์ของผู้ทำงานเพื่อ ประโยชน์สาธารณะหรือส่วนรวม ชุมชนบ้านหนองสวนมีกระบวน การทำงานที่น่าสนใจ แม้ว่าจะมีการรวมตัวค่อนข้างยากในระยะ แรกๆ แต่เป็นเพราะความมุ่งมั่นของแกนนำที่พยายามหมั่น ประชุมกันบ่อยครั้ง จนเกิดเป็นคณะกรรมการวังปลา ได้เริ่มเขต อภัยทานภายใต้เงื่อนไข จังหวะ เวลา และโอกาสที่ทำให้เป็นไป สู่การเรียนรู้ของคนในชุมชน กล่าวคือวันปล่อยปลาตรงกับ 10 เมษายน อันเป็นวันรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ในวันสงกรานต์มีการปล่อย นกปล่อยปลา หรือที่เรียกกันว่าเทศกาลวันจับปีจับเดือน คนส่วน ใหญ่จะรักษาศีลและแผ่เมตตาให้แก่สรรพชีวิตและสัตว์ ผู้ร่วมเกิด

แก่ เจ็บ ตาย และจังหวะเวลาที่เป็นฤดูแล้งปีนี้ น้ำแห้งขอด เกิดวิกฤติน้ำขาดแคลน ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนและไม่มีใครคาดคิดว่าน้ำคลองกะเตะ ซึ่งชื่อเดิมคือคลองหวาด ซึ่งหมายถึงน้ำเขี้ยว น้ำลึก เป็นที่นำกล้วของคนในสมัยก่อน และไม่มีวันที่จะเหือดแห้งแน่นอน ตามความเชื่อของคนก่อนๆ เพราะมีเรื่องเล่าว่า ในการยืมเงินของคนแต่ก่อน ได้สัญญากันว่า “รอให้น้ำคลองหวาดแห้งก่อนจึงจะมาขอใช้ให้” แต่วันนี้ไม่เป็นดังแต่ก่อน ดังนั้นการทำงานส่วนรวมเรื่องวังปลาของชุมชนหนองสวนไม่ง่ายอย่างที่คิด น้ำแห้งนำไปสู่การค้นหาน้ำและการแก้ปัญหาน้ำของแกนนำชุมชน นำไปสู่การเจรจาต่อรองการเปิดปิดประตูน้ำที่เชื่อมกันน้ำบ้านไสขาม แรกๆสำเร็จแก้ปัญหาได้เฉพาะหน้า แต่ต่อมาไม่ได้ดังที่เจรจาต่อรอง ต้องมีการเจรจาหลายครั้งจนเกิดการปะทะ ชัดแย้งเรื่องน้ำของชุมชนเครือข่ายวังปลา กับนายกอบต.กรุด จนนำไปสู่การก่อเกิด “คณะกรรมการประชาคมลุ่มน้ำคลองกะเตะ” ที่มีหลายภาคส่วนเข้าร่วม การก่อเกิดปัญหาเด็ก เยาวชนกับผู้ใหญ่ที่ดูแลเขตอภัยทาน เด็กๆต้องการเล่นน้ำที่ทำน้ำ แต่ผู้ใหญ่นำไปทำเป็นเขตอภัยทาน ฉะนั้นการปล่อยปลาในสัปดาห์แรกต้องการอนุบาลลูกปลาไว้ให้รอดปลอดภัยก่อนเกิดการประชุมเพื่อคลี่คลายปัญหาเด็กโดยใช้กระบวนการรวมทั้งเด็กและผู้ปกครอง มาสร้างและทำความเข้าใจร่วมกัน ต่อมาเกิดกฎ กติกา ข้อห้ามในเขตอภัยทานวังปลาโสด เมื่อทุกคนต่างเข้าใจวัตถุประสงค์และประโยชน์วังปลา สำนักรักปลา รักธรรมชาติและสายน้ำก็เกิดขึ้น เด็กและเยาวชนรู้สึกเป็นเจ้าของวังปลา ชุมชนต่างรู้ตัวว่าเป็นเจ้าของวังปลา สำนักรักและหวงแหนก็เกิดขึ้น วันดีคืนดีเด็กๆก็เฝ้า

ระวังมิให้ผู้ใดทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงคลอง บางวันก็มีพี่ๆจากกลุ่ม
ยุวชนสร้างสรรค์มาชวนไปสำรวจพันธุ์ไม้และศึกษาสภาพน้ำใน
ลำคลอง ทำให้พ่อแม่รู้สึกชื่นชมกับกิจกรรมวังปลา ปรากฏการณ์
ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน และวันที่ 13 สิงหาคมนี้ ก็จะมีการลงแรงทำ
ความสะอาดคลองและแผ้วทางเล็กๆริมคลองตลอดแนวเขตอภัย
ทาน เพื่อเดินชมภูมิทัศน์และเป็นทางจักรยาน และจากเครือข่าย
วังปลาได้นำไปสู่การจัดงาน “ชีวิตกับสายน้ำ” เนื่องในวันสิ่งแวดล้อม
โลก ของเครือข่ายลุ่มน้ำกะแตะ คลองยันและคลองคราม
ก่อนผลสะท้อนในวงกว้าง ทำให้เกิดการตื่นตัวของคนในกาญจน-
ดิษฐ์เองและคนที่สนใจสิ่งแวดล้อมเรื่องน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ
ในสุราษฎร์ธานี

บทสรุปเรื่องนี้ พบว่า ปัญหาวิกฤติน้ำคลองกะแตะเป็นเรื่อง
ใหญ่ หลายคนมองแล้วเป็นเรื่องยากที่จะแก้ไข แต่หากเริ่มจากสิ่ง
เล็กๆที่ใกล้ตัว เริ่มต้นจากวิถีชุมชนเองด้วยคนในชุมชน จากคนที่

เขตอภัยทาน
ห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิด
โครงการริ้วฝายชะลอน้ำ - ลุ่มน้ำตะ
วังหลวงสุราษฎร์ธานี

ไม่เคยเข้าร่วมก็จะเข้ามาร่วม **วังปลาและเขตกัยทานเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่ง** ที่จะทำให้คนมาร่วมใจกัน จากคนจะเชื่อมโยงไปสู่ชุมชน จากชุมชนจะเชื่อมโยงไปสู่สายน้ำ จากสายน้ำจะเชื่อมโยงไปสู่เพื่อนต่างชุมชน จากเพื่อนต่างชุมชนก็จะนำไปสู่การผนึกกำลังร่วมกันเป็นประชาคมลุ่มน้ำ จากประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแตจะ **ก็จะนำไปสู่การจัดการน้ำที่เป็นระบบยั่งยืน** การจัดสมดุลของคนในลุ่มน้ำ ขยายเครือข่ายไปสู่ลุ่มน้ำคลองคราม ลุ่มน้ำคลองยัน และลุ่มน้ำอื่นๆในจังหวัดสุราษฎร์ธานี การเกิดสำนึกต่อส่วนรวมหรือสาธารณะ วันนี้น้ำในคลองกะแตได้เริ่มไหลแล้ว พร้อมๆไปกับการ ร้อยใจคนกะแตเข้าด้วยกัน คลองกะแตได้ปลุกคนกะแตและคนใกล้เคียงให้ตื่นขึ้นแล้วและตื่นอย่างรู้เท่าทัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีความมุ่งมั่นไปข้างหน้าอย่าง**มีเป้าหมาย คือทิศทางการจัดการน้ำ** อย่างเป็นระบบ **ถูกต้อง เหมาะสม ทุกคนมีส่วนร่วม** นี่คือการลุกขึ้นมาเอาธุระของส่วนรวม ธุระที่เป็นสาธารณะ ชีวิตสาธารณะ-ท้องถื่นน่าอยู่ซึ่งเกิดขึ้นแล้วกับชุมชนเล็กๆ บ้านฟ่วง ปากกะแต บ้านหนองสวน และบ้านดอนยา แถบลุ่มน้ำคลองกะแต

ลุ่มน้ำคลองกะแดะ

บทบาทของภาคประชาชน ในการจัดการลุ่มน้ำคลองกะแดะ

ทวีศักดิ์ สุขรัตน์

ในวันที่ 28 มิถุนายน 2548 ได้มีการประชุมประชาคมลุ่มน้ำกะแดะ นับเป็นครั้งที่สองอย่างเป็นทางการ เพราะก่อนหน้านี้ได้จัดมาแล้วหนึ่งครั้ง เป็นการพิจารณาปัญหาข้อขัดแย้งของคนในชุมชนผู้ใช้น้ำตลอดสายน้ำ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2548 และสามารถคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งไปได้ในระดับหนึ่ง แต่นั่นเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า สำหรับเวทีครั้งที่สอง เป็นการระดมความคิดเห็นและประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการหาแนวทางการจัดทำแผนการจัดการลุ่มน้ำในระยะยาวอย่างยั่งยืนและเป็นระบบจากหลากหลายผู้คนหลากหลายองค์กร

เป้าหมาย

ประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำอย่างมีระบบและยั่งยืน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้เกิดความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ตลอดสายน้ำทั้งภาคประชาชน ภาครัฐและภาคเอกชน
2. เพื่อร่วมกันค้นหาทางออกในการจัดการน้ำคลองกะแดะอย่างยั่งยืน

มืองค์กรร่วมจัด ประกอบด้วย

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่
เทศบาลกาญจนดิษฐ์ องค์การบริหารส่วนตำบลที่เกี่ยวข้องตลอด
สายน้ำ เช่น ตำบลคลองสระ ตำบลกะแตะ ตำบลพลายวาส ตำบล
กรูด เป็นต้น

การเตรียมการ ประกอบด้วย

1. การจัดนิทรรศการและข้อมูลคลองกะแตะ
2. การฉายวิดีโอทัศน์ “วิถีคน วิถีคลอง ที่สุราษฎร์ธานี”
3. การผลิตเอกสารวิชาการ เชิงบทความ ข้อมูล บทกลอน
ตลอดจนเสนอแผนงานกิจกรรมในเชิงได้รับการสนับสนุน
ประมาณ

ระยะเวลาในการจัด จำนวน 1 วัน

กระบวนการดำเนินการ ได้ดำเนินการดังนี้

1. ประชุมแกนนำเพื่อเตรียมจัดเวทีเสวนา
2. ร่วมกันออกแบบเวทีการเสวนา
3. ร่วมกันกำหนดเนื้อหาสาระทางวิชาการ/ข้อมูล
4. การกำหนดบุคคลเป้าหมายที่จะเข้าร่วมเวทีเสวนา
5. การแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานในแต่ละฝ่ายของแกนนำ
6. การประสานงานหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง และบุคคล
ที่มีบทบาททางสังคม
7. ความคาดหวังที่จะให้เกิดขึ้นจากการจัดเวทีครั้งนี้

บุคคลเป้าหมาย ประกอบด้วย

แกนนำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิกองค์การบริหาร
ส่วนตำบล สมาชิกสภาเทศบาล ครู อาจารย์ นักพัฒนาองค์กร
พัฒนาเอกชน จำนวน 30 คน

ผลการเสวนา

1. เนื้อหาสาระที่ได้จากเวที
2. งานที่จะต้องทำต่อ

เนื้อหาสาระที่ได้จากเวที

เป้าหมายร่วมที่อยากให้เกิดขึ้น

1. ให้ลูกหลานได้มีน้ำใช้บริโภคตลอดไปโดยไม่ต้องซื้อ และเป็นการประหยัด
2. อยากให้น้ำไหลสะดวกตลอดสายน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำจนจรดปากน้ำกะแตะ
3. อยากให้มีการกระจายน้ำใช้กันทั่วทุกพื้นที่ อาจหาทางในการระบายน้ำผ่านไปตามสถานที่ชุมชนต่างๆ
4. ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและบุคคลทั่วไปถึงวิธีการจัดการน้ำที่ถูกต้อง เป็นระบบ มีประสิทธิภาพ ชุมชนมีการเรียนรู้แหล่งน้ำธรรมชาติและรู้จักการจัดการน้ำร่วมกัน และสามารถนำไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้

สถานการณ์เกี่ยวกับคลองกะแตะ คลองกะแตะในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีต้นไม้นานาพันธุ์ เช่น ต้นโคกน้ำ ต้นหลาโอน ต้นระกำ ต้นหยี ต้นมะเดื่อ ต้นกะแตะ ไม้ยาง ไม้ไฟ ที่มีหนอนนำมาดองไว้เป็นอาหาร มีปลาชุกชุมมาก บางปีชาวบ้านจะร่วมมือกันไหลคลอง คือแพ้วถาง ตัดไม้ริมคลองให้ดูพองามให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก โดยไม่ทำลายตลิ่ง ไม้โค่นทำลายต้นไม้ริมคลอง ให้คงอยู่ในสภาพดั้งเดิม ซึ่งผิดกับปัจจุบันนี้ เนื่องจากมีการพัฒนามาก คนก็มาก มีการใช้ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เมื่อใช้ในส่วนก็ส่งผลกระทบต่อลำน้ำ ปลาสูญพันธุ์ มีการซื้อตปลา และเปื้อปลา จนหายาก เมื่อปีที่แล้ว 2548 เกิดความแห้งแล้งรุนแรง

ขาดตอน ท้องคลองลงไปเดินเล่นได้ น้ำเน่าเสีย ไม่มีน้ำให้อาบ ใช้
บริโภค บ้างก็มีการใช้รถแม็คโครขุดลอกคลอง ซึ่งเป็นการพัฒนา
ที่ผิดวิธี ทำให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลองหมดไปเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา
และวิธีคิดอย่างนี้ยังมีอยู่ในผู้ที่ทำการลอกคลอง

แนวทางในการจัดการน้ำคลองกะตะ

1. การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ
2. การให้ข้อมูลแก่ประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ และ
รู้ถึงผลได้ผลเสีย
3. มีการประสานความร่วมมือกับกรมทรัพยากรน้ำ กรม
ประมง กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. การร่วมกันรักษาปริมาณป่าต้นน้ำให้เพียงพอที่จะเป็น
ตัวผลิตน้ำและให้ความชุ่มชื้นแก่ป่าและธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำ
5. เชื้อนเก่าที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ควรพิจารณาตัดสินใจ
ร่วมกันว่าจะบูรณะหรือ ทำลายทิ้ง
6. เชื้อนแหม่วที่ทำด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นน่าจะเป็นทาง
ออกกับคลองกะตะอันเป็นคลองสายเล็กๆ และประหยัดงบประมาณ
7. เชื้อนปากคูที่เป็นต้นตอแห่งการปิดและเปิดประตูน้ำจะมีการ
จัดการอย่างไรเพื่อนำไปสู่การสร้างควมยุติธรรมในการใช้น้ำ
เมื่อยามหน้าแล้งและเกิดปัญหาทุกปี
8. กำหนดให้มีเขตอนุรักษ์ที่แน่นอน เช่น เขตอภัยทานวัง
ปลาเป็นกิจกรรมที่ควรขยายต่อเพราะนำไปสู่การอนุรักษ์ลำน้ำได้
เป็นอย่างดี

9. วรรณรงค์ให้มีการปลูกป่าริมคลองเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง

10. กำหนดให้เกิดแผนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกันทั้งภาคประชาชน อบต. เทศบาล

11. ควรให้มีการจัดกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำหรือแก้มลิงทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

12. มาตรการการถ่ายเทสิ่งปฏิกูล ของเสียลงคลอง เทศบาล และ อบต. จะวางมาตรการอย่างไรควรที่จะร่วมกันหาทางออกด้วยกัน

ชุมชนที่เกี่ยวข้อง /หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ชุมชนตำบลช้างซ้าย ช้างขวา พลายวาส ป่าร้อน คลองสระเขานัน เขาน้อย กรูด กะแตะ เทศบาล อบต. ประชาคมลุ่มน้ำกลุ่มโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

ในการจัดการน้ำคลองกะแตะ สรุปลำดับนี้ เป้าหมายร่วมที่อยากให้เกิดขึ้น

1. ให้ลูกหลานได้มีน้ำใช้บริโภคตลอดไปโดยไม่ต้องซื้อและเป็นการประหยัด

2. อยากให้น้ำไหลสะดวกตลอดสายน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำจนจรดปากน้ำกะแตะการจัดการคลองกะแตะด้วยวิถีของชุมชนจากวิกฤตปัญหาหน้าและความขัดแย้ง

จากสมมติฐานเดิมที่ว่า “ชุมชนใดก็ตามที่ก้าวเดินออกมาแล้วเอาใจใส่กับธุระที่เป็นสาธารณะ ย่อมจะนำพาชุมชนนั้นไปสู่การเรียนรู้ในการคลี่คลายปัญหาข้อขัดแย้งนานา สุดท้าย คือความน่าอยู่และยั่งยืนของชุมชนแห่งนั้น ที่ได้มีการจัดการกันแล้วอย่าง

ลงตัว” นี่คือนิเวศน์กับวิถีคลอง ที่คลองกะแตะ อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

หากย้อนไปดูประวัติศาสตร์ชุมชน พบว่า ผู้คนและชุมชนดินแดนประวัติศาสตร์รอบอ่าวบ้านดอนถือว่าเป็นชุมชนศูนย์กลางแห่งอาณาจักรศรีวิชัยที่มีการสะสมวัฒนธรรมและสืบทอดกันมายาวนาน

เมืองท่าทองเป็นชุมชนโบราณที่อยู่บริเวณอ่าวบ้านดอนตอนใต้ อันเป็นแหล่งกำเนิดเมืองกาญจนดิษฐ์ มีที่ราบลุ่ม คลองกะแตะ รวมถึงคลองท่าทองใหม่ เป็นคลองเล็กคลองน้อย และสายสั้น ๆ สองฝั่งคลองมีการทำนา เพาะปลูกได้เพียงพอสำหรับชุมชนขนาดเล็ก อยู่ใกล้ทะเลติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นได้ ที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าทอง มีคลองเล็กคลองน้อย เช่น คลองสระ คลองคราม เป็นแอ่งอารยธรรมติดต่อกับอำเภอขนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช

เมืองท่าทองมีกล่าวถึงไว้ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชหลายแห่ง อาทิ “เมื่อพระพนมวังและนางสะเดียงทองแลศรีราชา ออกมาสร้างเมืองนครดอนพระนั้น แลพระพนมวังแลนางสะเดียงทองก็มาตั้งบ้านอยู่จงสระอยู่นอกเมืองดอนพระ สร้างป่าเป็นนา สร้างนาทุ่งเขน สร้างนาท่าทอง สร้างนาไชยคราม สร้างนากะนอม สร้างนาสะเพียง สร้างนาตระชน สร้างนาคลอง แลให้นายรัก นายราช นายเขียว ไปอยู่ สร้างนาเมืองไชยา...”

เมืองสะอูเลา อันเป็นเมือง 12 นักษัตริย์ของนครศรีธรรมราช คือ เมืองท่าทอง อุแท หรือเมืองกาญจนดิษฐ์นั่นเอง ประมาณได้ว่า มีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงชั้นเอก ในอดีตมีความเจริญรุ่งเรือง มีผู้สร้างวัดวาอาราม

และพระพุทธรูปขึ้นไว้มากมาย เช่น วัดประสพ วัดขนุน วัดเสมา วัดม่วงงาม วัดดอนเนา วัดชลคราม เป็นต้น อันสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือศรัทธาใน

พระพุทธรูปอย่างแรงกล้า มีพื้นที่เพาะปลูกทำนามาแต่โบราณ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 พระเจ้าปะดุง กษัตริย์พม่าแต่งกองทัพยกมาตีเมืองบักซ์ไต้ เมืองท่าทองได้ย้ายไปตั้งที่ริมคลองกะแตะ อยู่ได้ไม่นานก็ต้องย้ายไปตั้งที่ฝั่งซ้าย ริมคลองท่าเพชร อยู่ในเขตตำบลบางกุ้ง ปัจจุบัน คลองท่าเพชรเปลี่ยนเป็นคลองท่าทองใหม่ ตามนามเมืองท่าทองใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา และเมืองกาญจนดิษฐ์ ตั้งเป็นมณฑลชุมพร

ต่อมา พ.ศ.2442 ให้รวมเมืองไชยากับเมืองกาญจนดิษฐ์ เข้าเป็นเมืองเดียวกัน เรียกเมืองไชยา ตั้งศาลากลางไชยา ที่บ้านดอน

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อมีการจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่นใหม่ เป็นอำเภอ จังหวัด เมืองกาญจนดิษฐ์ หรือเมืองท่าทองเดิม ได้ยกตั้งขึ้นใหม่เป็นอำเภอ เรียกอำเภอกาญจนดิษฐ์ แต่ย้ายกลับไปตั้งที่ริมฝั่งซ้ายคลองกะแตะ ที่บ้านกะแตะ อันเป็นเมืองเก่าอีกครั้ง และคงอยู่สืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

คลองกะแตะ มีชื่อเดิมเรียกว่า คลองหวาด อันเป็นชื่อพื้นเมืองที่คนแถบลุ่มน้ำร้อนเก่าแก่รู้จักกันดี เพราะเป็นคลองที่มีน้ำลึกลงน้ำไหลเชี่ยว ทุกปีจะต้องมีคนตาย แต่วันนี้คลองกะแตะ มิได้มี

ความน่ากลัวตั้งแต่ก่อน เพราะต้องประสบปัญหาน้ำแห้ง ปริมาณน้ำไม่มากตั้งแต่ก่อน บางปีแล้งจนสามารถลงไปเดินเล่นได้ สายน้ำขาดตอนเป็นช่วงๆ ผู้คนที่ใช้ประโยชน์จากลำคลองเริ่มเดือดร้อน และได้รับผลกระทบ

สภาพทั่วไปของคลองกะแตะ

คลองกะแตะ มีต้นกำเนิดมาจากเขาน้อย อันเป็นที่อกเขาหนึ่งในเทือกเขาหลวง นครศรีธรรมราช ติดกับตำบลเขาน้อย อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช มีสายน้ำเป็นลำธารเล็กๆ ประมาณ 14 ลำธาร มารวมกันที่ปากงาย ก่อเกิดเป็นลำคลองกะแตะที่มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร ไหลผ่านหมู่บ้าน ชุมชนต่างๆ ไม่ต่ำกว่า 15 ชุมชน ได้แก่ บ้านวังรี ม่วงสืบ วัดหวาด วังไทร กรูดไสใน ปากคู ดอนยา หนองสวน พลายवास กะแตะ พ่วง และบ้านปากกะแตะ อันเป็นชุมชนประมงปากน้ำคลองกะแตะ ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ในเขตอำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อาชีพที่เกิดขึ้นบริเวณป่าต้นน้ำและที่ราบลุ่มลำคลองกะแตะเต็มไปด้วย สวนยางพารา ปาล์มน้ำมัน สวนไม้ผล พืชไร่ พืชผัก นาข้าว นาทุ่ง รวมตลอดถึงการหาปลาในลำคลอง และทำประมงอ่าวกะแตะ ในอดีตชุมชนมีอาชีพที่สำคัญ 3 ประเภท คือ ทำนา ทำประมง และทำสวนผลไม้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป ผืนนาหายไปกลายเป็นนาปาล์ม นาร้าง ป่าชายเลน เปลี่ยนไปเป็นนาทุ่ง สวนผลไม้ลดลง แต่สวนยางพารา ขยายเพิ่มมากขึ้น วิธีการเกษตรมีความผันผวนขึ้น-ลง ตามภาวะราคาตลาด ช่วงใดที่พืชผลชนิดใดราคาพุ่งสูง เกษตรกรก็จะหันไปปลูกพืชชนิดนั้นกันมาก ท้ายสุด คือ

ปริมาณมากเกินไปแล้วราคาตกต่ำ หมุนเวียนกันอยู่เช่นนี้ เป็นเวลาหลายสิบปี อาทิ ช่วงปี 2529-2531 ราคากาแฟพุ่งสูงถึงกิโลกรัมละ 100 บาท ปีถัดมา เกษตรกรก็จะหันไปปลูกกาแฟ กันอย่างแพร่หลาย ช่วงปี 2534 อาชีพการทำนาถั่งเข้ามา ทำให้เกษตรกรหลายรายมีฐานะทางเศรษฐกิจดี หลายคนก็หันไปบุกป่าชายเลน และทำนาถั่ง ปัจจุบันนาถั่งลดลง เป็นนาถั่งร้าง นาข้าวล้มสลาย วิถีชีวิตเกษตรกรมิได้ดีขึ้นอย่างที่ควรจะเป็น

การพัฒนาจากภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ลำคลองกะแตะ ได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ และองค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล อย่างขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคองค์กรทางสังคม ได้มีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ และฝายน้ำล้น มากมายเป็นช่วงๆ อย่างขาดความรับผิดชอบ และขาดการวิเคราะห์ ผลได้-เสีย และผลกระทบอย่าง

รอบด้าน ทำให้เขื่อนเหล่านั้น กลายเป็นสิ่งชำรุด เหลือซากปรักหักพังอย่างน่าเสียดายงบประมาณที่สูญเปล่า ส่วนอาชีพที่ตามมา กับสายน้ำคลองกะแตะ คือ การทำนา ทำสวน และทำนาุ้ง ผลที่เกิดขึ้นในสภาพปัจจุบันคือ นาข้าวล้ม เป็นนาร้าง แปรสภาพไปเป็นนาปาล์ม บ้านจัดสรร การนำเข้าของนาุ้งโดยสหกรณ์นิคม ผู้บุกเบิก ส่งผลให้เกษตรกรไปบุกป่าชายเลน วันนี้เหลือเพียงชานาุ้งร้างเต็มไปด้วยขยะ เกษตรกรเป็นหนี้สิน ล้มละลาย ปัญหาเหล่านี้รอวันแก้ไข

สภาพปัญหาของคลองกะแตะ

สามารถที่จะสรุปออกมาเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. ขาดการศึกษาและขาดข้อมูลลำคลองกะแตะ อย่างรอบด้านถึงประโยชน์ และการใช้น้ำที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพ
2. ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคลองกะแตะ

3. มีการสร้างเขื่อนและฝายน้ำล้นมากถึง 5 เขื่อน ในขณะที่ลำคลองกะตะ เป็นสายสั้นๆ และบางเขื่อนก็ชำรุดใช้การไม่ได้

4. มีการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าบริเวณต้นน้ำ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของการปลูกยางพาราที่มีราคาสูงขึ้น

5. น้ำในลำคลองแห้ง ขาดตอนเป็นช่วงๆ ไม่สามารถใช้บริโภคได้ในยามหน้าแล้ง น้ำเน่าเสียจากการถ่ายเทสิ่งปฏิกูลลงคลองของชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม

6. มีการทิ้งขยะลงคลอง และขาดความสำนึกรับผิดชอบเรื่องสิ่งแวดล้อม

7. มีการแย่งชิงน้ำ และนำไปสู่ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชน

8. พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำลดลง และสูญพันธุ์เนื่องจากการใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย เช่น การเปื้อปลา ซ็อตปลา และการใช้โพงพาง ซึ่งเป็นการทำประมงแบบทำลายล้าง

9. มีการขุดลอกคลองที่ผิดวิธี ส่งผลให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลองถูกทำลาย คลองตื้นเขิน

กล่าวโดยสรุป **ปัญหาการใช้ทรัพยากรน้ำคลองกะตะ** สามารถจำแนกได้ดังนี้

บริเวณต้นน้ำ : เกิดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำ อันเป็นต้นกำเนิดสายน้ำ

บริเวณกลางน้ำ : เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำใช้เพื่อการเกษตร และการอุปโภคบริโภคน้ำไม่เพียงพอ และขาดความยุติธรรมในการใช้น้ำ การจัดสรรน้ำ

บริเวณปลายน้ำ : เกิดปัญหาน้ำเสียจากชุมชน และโรงงานอุตสาหกรรม จนถึงขั้นวิกฤติ ไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ น้ำเค็มรุกเข้ามาเป็นบริเวณยาว ทำให้ปลาน้ำจืดตายเนื่องจากไปชนเขื่อนหน้าอานามัย ไม่มีทางหนีรอดได้ ระบบนิเวศน์ถูกตัดขาด

การใช้ประโยชน์จากลำน้ำคลองกะแต

จำแนกออกได้ 3 ระดับ คือ ใช้น้ำเพื่อการเกษตร ใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค ใช้น้ำเพื่อการอุตสาหกรรม และเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

การใช้น้ำเพื่อการเกษตร มีปริมาณผู้ใช้น้ำสูงสุด ประมาณ 80% โดยใช้กับแปลงเกษตร เช่น สวนผลไม้ สวนปาล์ม น้ำมัน พืชผัก ปศุสัตว์ ใช้ในการแปรรูปยางแผ่น น้ำยางสด และใช้ในการทำนาบางพื้นที่ การใช้น้ำเพื่อการเลี้ยงปลาน้ำจืด ในบ่อ หรือแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น มาของชุมชน การใช้น้ำสำหรับเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและบริเวณปากอ่าวกะแต ซึ่งต้องอาศัยคุณภาพน้ำที่ดี และระบบนิเวศน์น้ำที่ดี และมีความสมดุลย์

การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำกะแตส่วนใหญ่ ยังใช้น้ำในลำคลองกะแต สำหรับในครัวเรือน เช่น การอาบน้ำในคลองของเด็กและเยาวชน คนในชุมชน การใช้น้ำซักผ้า การใช้น้ำสำหรับพืชผักสวนหลังบ้าน ไม้ดอก ไม้ประดับ ตลอดจนเครื่องใช้อื่นๆ

การใช้น้ำเพื่อการอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่จะใช้น้ำคลองกะแตเพื่อการอุตสาหกรรมขนาดเล็ก และขนาดกลาง เช่น คาร์แคร์ โรงงานอุตสาหกรรมริมคลอง ที่เริ่มก่อตั้งและขยายตัว เช่น บริษัทฟุกเทียน บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ เป็นต้น

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่น นำอยู่ กับบทบาทและการเข้ามาสู่ชุมชนในการ จัดการทรัพยากรน้ำ คลองกะแตะ

3 มิถุนายน 2547 โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำอยู่ ได้รับเชิญให้เข้าไปร่วมจัดบรรยาย ความคิดในเวทีเสวนา กิจกรรมร้อยดวงใจรักษ์คลองกะแตะ ในหัวข้อ “เมื่อฉันถูกทำร้าย” อันหมายถึง คลองกะแตะ วิกฤติ จากน้ำมือของมนุษย์ ในเวทีเสวนาครั้งนั้น มีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คนเศษ จากหลายองค์กร เช่น พระสงฆ์ โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล ตำบลกาญจนดิษฐ์ ครู นักวิชาการ สื่อสารมวลชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ช่างราชการ และประชาชน

จุดเริ่มต้นคือ ความท้อกาย การเปลี่ยนแปลง สู่สิ่งใหม่และเรื่องราวใหม่ๆ

ในเวทีเสวนา เริ่มด้วยการเล่าเรื่องจากผู้เฒ่าในหมู่บ้าน ตามด้วยคนที่มีอายุรุ่นถัดมา และต่อๆ มาจนถึงคนหนุ่มสาวยุคปัจจุบัน มีบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกัน

และกัน ภายใต้สถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ ลานต้นไม้ร่มรื่นริมฝั่งคลอง เป็นการประชุมสนทนาที่สนุกสนาน และได้ความรู้ เป็นความภูมิใจของคนพื้นที่รู้สึกได้กับตัวเองว่า “นี่แหละ ใช้ คือการพัฒนาที่คนหลากหลายต่างมีส่วนร่วมในการคิด และกำหนดอนาคตของตัวเองได้ จะให้คลองกะแตของตัวเองเป็นไป และก้าวไปข้างหน้าอย่างถูกต้องได้อย่างไร” นี่เป็นคำถามและคำตอบของคนที่นี่เมื่อเกิดปัญหา คนที่นี่จะแก้ไขกันอย่างไร คลองกะแต ไม่ต่างอะไรกับอาการป่วยไข้ของคนกะแต ที่จะรักษาเยียวยาให้อาการหายไป ระหว่างภาพเก่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ของลำคลองกะแตที่เป็นทั้งชุมทรัพย์และอาหาร กับภาพใหม่แห่งปัจจุบันที่ลำคลองกลับกลายเป็นที่รองรับขยะและสิ่งปฏิกูล ไร้ทรัพย์ที่จะค้นหา และไม่มีอาหาร (ปลา) ไว้ให้กินอีกต่อไป แล้วเราจะหาทางออกร่วมกันอย่างไรดี

บทบาทนักเปลี่ยนแปลงสังคม ในโครงการชีวิตสาธารณะ

ก็จะทำหน้าที่เสมือนโค้ชที่พยายามตั้งคำถามในที่ประชุมให้ได้คำตอบ และได้คิดกันอย่างลุ่มลึก เพื่อค้นหาทางออกร่วมกันการเป็นผู้เอื้ออำนวยให้การประชุมสำเร็จ บรรลุเป้าหมาย หรือการเป็น Facilitator ที่คอยพยายามบันทึกเรื่องราว และจับประเด็นสรุปออกมาให้ที่ประชุมเห็นได้ เป็นภาพที่จำติดตาตติใจ ถามว่านี่

คือเครื่องมือใหม่ที่นำไปใช้ในกระบวนการทำงานของสังคมใช้หรือไม่ ก็ต้องตอบว่าใช่ มีใช้ขึ้นมา แต่ช่วยจุดประกายความคิดให้เกิดขึ้นในเวทีสัมมนาด้วยคำถาม เริ่มจากเรื่องใกล้ตัว เช่น อาชีพ และวิถีของคนที่อยู่กับคลอง หาปลาในคลอง และอาบน้ำในคลอง ปลาที่ขึ้นชื่อว่าอร่อย ทุกคนอยากได้ คือปลาชองโลง เมื่อวันนี้ไม่มีปลาชองโลงให้จับ เราจะทำอย่างไรให้ปลาชองโลงตัวแรกว่ายน้ำ กลับคืนมาสู่คลองกะเตะอีกครั้ง การจะทำให้คลองใส สะอาด สวยงาม เราจะร่วมกันได้อย่างไร เสร็จการสัมมนา ก็ได้คณะอาสาที่จะทำงานเรื่องคลองกะเตะขึ้น 1 ชุด หลังจากนั้นแกนนำก็ได้มีการหารือร่วมกัน เพื่อจัดกิจกรรมครั้งแรก บทบาทคนทำงานชีวิตสาธารณะจึงได้เฟื่องฟู และติดตามอย่างใกล้ชิด ขึ้นต่อไปก็เป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องเดินกันต่อไปด้วยตัวของเขาเอง

กระบวนการจัดการลุ่มน้ำคลองกะเตะโดยชุมชน

ความคาดหวังที่จะให้บรรลุคือการจัดการน้ำลำคลองกะเตะให้เป็นระบบ มีการใช้น้ำกันอย่างมีสำนึก มีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การจัดการอย่างยั่งยืนของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ไกลและยิ่งใหญ่ ต้องใช้ระยะเวลา

ก่อนที่โครง การวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าจะ จะเข้ามายังชุมชน คลองกะเตะ ต่างคน ต่างอยู่ และไม่สนใจต่อลำคลองแห่งนี้สักเท่าใดนัก แต่เมื่อมีการเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกัน ถึงความห่วงใยสายน้ำ อันเป็นถิ่นกำเนิด ความผูกพัน ความรัก และความภาคภูมิใจ คุณค่าแห่งอดีต ย่อมสะท้อนความรู้สึกของคนในวงเสวนาได้ เป็นอย่างดี สิ่งที่ยกได้คือ **กิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากเวทีเสวนาได้จบไปแล้ว** คือ

การจัดวันปล่อยปลาให้เป็นเขตอภัยทาน มีการแข่งขันกิจกรรม
วาดภาพของนักเรียนโรงเรียนในชุมชน การเปิดเวทีอภิปรายเชิง
วิชาการ โดยการเชิญตัวแทนภาครัฐ และเอกชน เข้าร่วมที่
หลากหลายมากขึ้น

17 สิงหาคม 2547 กำหนด “เขตอภัยทาน วังปลาโขงโลง”
ที่ชุมชนบ้านพวง หมู่ 5 ต.กะแดะ มีการปล่อยปลา จำนวน 100,000
ตัว และพร้อมๆ กับการเดินรณรงค์ ปลุกจิตสำนึกผู้คนให้ตื่นขึ้น
มีคนเข้าร่วม 560 คน

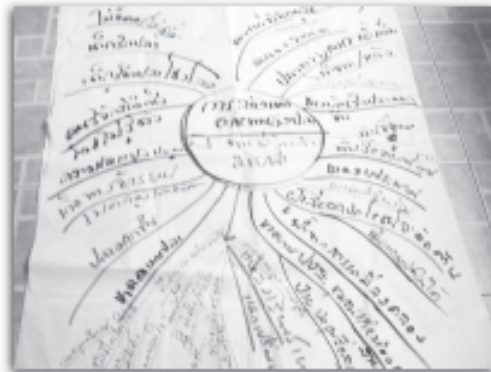
จากจุดเกิดที่บ้านพวง ผู้นำคนในชุมชนได้ขยายเติบโตขึ้น
แพร่สะบัดไปสู่ชุมชนบ้านปากกะแดะ เกิดวงสนทนาและแลกเปลี่ยน
เรียนรู้อะหว่างชุมชนกับชุมชน ในที่สุด กำหนด**วังปลาสด**
เขตอภัยทานแห่งที่สอง เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2548 มีคนมาร่วม
ประมาณ 400 คน และในเดือนเดียวกัน ก็กำหนด “เขตอภัยทาน
วังปลาสด” ในวันที่ 10 เมษายน 2549 ในหมู่ที่ 8 ตำบลกะแดะ

คือ ชุมชนบ้านหนองสวน เนื่องจากช่วงเดือนเมษายน 2548 เกิดภาวะแห้งแล้งอย่างหนัก และเขื่อนใหญ่ตอนบนไม่ยอมปล่อยน้ำให้ข้างล่างได้ใช้ ทำให้วังปลาโขงโลง และวังปลากรด เสียหาย และตายเนื่องจากน้ำเค็มรุกล้ำ

ความขัดแย้งและการคลี่คลาย

เป็นจุดเกิดของชุมชนระหว่างทำynnน้ำกับกลางน้ำ เพราะแห้งแล้งรุนแรง ประกอบกับการจัดการน้ำของ อบต.กรูด ซึ่งอยู่เหนือเขื่อน มีความเห็นแก่ตัว จึงส่งผลให้เกิดการทะเลาะวิวาท ถึงขั้นต้องหาคนกลางเข้าไปประนีประนอม และนี่คือ “การก่อเกิดประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแตะ” ที่ส่งผลให้เกิดการจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วมจากผู้คนที่หลากหลายอาชีพ

6 มิถุนายน 2548 เครือข่ายวังปลาในเขตอภัยทานได้จัดงานที่ขยายการรณรงค์ และสื่อสารต่อสาธารณะให้กว้างขวางขึ้น ภายใต้งาน **“ชีวิตกับสายน้ำ”** เนื่องในวันสิ่งแวดล้อมโลก ซึ่งมีกิจกรรมที่ขยายปริมาณมากขึ้น มีการแสดงนิทรรศการจากหลายหน่วยงาน เช่น กรมประมง กรมทรัพยากรน้ำ สิ่งแวดล้อม โรงเรียนเครือข่ายองค์กรชุมชน เครือข่ายลุ่มน้ำคลองยัน และคลองคราม เป็นต้น มีเวทีเสวนาทางวิชาการ การแข่งขันวาดภาพ และการแสดงภาคกลางคืน พร้อมๆ กับเกิด **“วังปลาแก้มซ้า”** เป็นเขตอภัยทานแห่งที่สี่

การเกิดขึ้นของคณะกรรมการวังปลา

เนื่องจากการดูแลรักษาปลาในเขตอภัยทาน เป็นเรื่องของส่วนรวม มีอาณาบริเวณยาวเป็นกิโลเมตร โดยเฉพาะชุมชนบ้านหนองสวน ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการวังปลาโสด และกำหนดกฎ กติกา ในเขตอภัยทานไว้ ดังนี้

กฎ กติกา เขตอภัยทานวังปลาโสด บ้านหนองสวน

1. ห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตอภัยทานซึ่งมีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณลำคลองหน้าโรงเรียนกาญจนดิษฐ์ จนถึงสะพานคอนกรีตข้ามคลองกะเตะซึ่งเชื่อมต่อถนนสายสุราษฎร์-นครศรี ธรรมราช
2. ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพันธุ์พืชทุกชนิดริมสองฝั่งคลองในเขตอภัยทาน
3. ห้ามทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูล เช่น น้ำเสีย น้ำมันเครื่อง ทราก สัตว์ตาย ลงคลอง
4. ห้ามทิ้งสารเคมี หรือล้างภาชนะที่ใช้สารเคมี เช่นยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง รวมทั้งการถ่ายเทน้ำซักผ้าลงคลอง
5. ห้ามสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำในลำคลอง
6. ห้ามจับสัตว์น้ำเป็นระยะเวลา 2 ปีติดต่อกัน หลังจากนั้นจะมีการประชุมพิจารณาข้อตกลง และกฎกติกาใหม่เพิ่มเติมโดยผ่านกรรมการและสมาชิกชุมชน
7. ห้ามจับสัตว์น้ำเด็ดขาด และไม่กระทำการใดๆ อันส่งผลกระทบต่อปลาที่จะวางไข่ ณ บริเวณจุดศูนย์กลางวังปลา (วังท่าโพธิ์) ในรัศมีข้างละ 100 เมตร

บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎ

1. หากพบเห็นบุคคลใดทิ้งขยะลงคลองให้ตักเตือนก่อน
2. หากพบผู้ใดจับสัตว์น้ำและทำลายพันธุ์พืชให้แจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ
3. พบเห็นเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปี ฝ่าฝืนกฎ ให้แจ้งผู้ปกครองทราบ
4. เขตอภัยทานตรงหน้าบ้านผู้ใดต้องดูแลรับผิดชอบ
5. ทุกคนต้องร่วมมือร่วมใจเมตตาสัตว์น้ำในเขตอภัยทาน

บทบาทของคณะกรรมการ

ทำหน้าที่ดูแลมิให้ใครคนใดคนหนึ่ง ในชุมชนหรือต่างชุมชน เข้ามาละเมิดกฎ กติกา ในเขตอภัยทานเด็ดขาด หากมีคนฝ่าฝืน คณะกรรมการก็จะนัดประชุมเพื่อพิจารณาโต้สวน และลงโทษ ภายใต้มติและข้อตกลงร่วมกัน ตามกฎ กติกาที่เขียนไว้ ซึ่งได้มีการลงโทษไปแล้ว 3 ราย

เยาวชนกับเขตอภัยทาน

กรณีเขตอภัยทานวังปลาโสด ชุมชนบ้านหนองสวน มีสถานที่สาธารณะ แห่งเดียวที่เยาวชนไปใช้ประโยชน์จากการอาบน้ำและเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน เรียกว่า “ท่าโพธิ์” ซึ่งในอดีตเป็นท่าจอดเรือ แพ และเป็นที่พักแรมของคนในสมัยก่อน แรกๆ ในการทำเขตอภัยทาน จะไม่เป็นที่พอใจของเด็กๆ และเยาวชน เพราะเขาไม่ได้เล่นน้ำในช่วงอนุบาลลูกปลา ผู้ใหญ่ที่เห็นการเล่นน้ำของเด็กไปรบกวนลูกปลาในกระชัง ก็ได้มีการห้ามปรามและตักเตือน จนเกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก จึงต้องมีการประชุมร่วมเพื่อหาทางสร้างความเข้าใจร่วมกัน ระหว่างกรรมการวังปลา ผู้ปกครอง และเด็กในชุมชน กรรมการได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงข้อดี และข้อเสีย และปรึกษาหาทางออกร่วมกัน ให้เด็กเล่นน้ำได้ ปลาไม่ถูกระทบกระเทือน และไม่โดนรังแกในที่สุด เด็กและเยาวชนได้ร่วมกันเป็นกรรมการวังปลา และมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังปลาและสายน้ำคลองแนวเขตอภัยทาน และได้เล่นน้ำกันอย่างเพลิดเพลิน

การขยายแนวเขตอภัยทานไปยังชุมชนต่าง ๆ

การเกิดเขตอภัยทานวังปลาโสด ที่ชุมชนบ้านหนองสวน ส่งผลให้เกิดการขยายผลไปสู่องค์กรการเงินกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ บ้านม่วงลีบ ซึ่งอยู่บริเวณป่าต้นน้ำ ได้มีการติดต่อแกนนำ ชุมชน ให้ไปช่วยจัดกระบวนการ และประชุมชาวบ้าน ที่ศาลาเอนกประสงค์ บ้านม่วงลีบ และได้เกิดการจัดกิจกรรม “วังนาคราช แหล่งท่องเที่ยว” และปล่อยปลาในเขตอภัยทาน วังนาคราช เพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง เป็นแห่งที่ห้า เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2549 เพื่อเฉลิมฉลอง

การครองราช 60 ปี ของในหลวง และเป็นวันรำลึกวันสิ่งแวดล้อมโลก โดยได้จัดเป็นกิจกรรมทั้งภาคกลางวันและกลางคืน เช่น พิธีกรรมในการปล่อยปลา การเล่าเรื่องตำนานนาคราช ให้แก่เยาวชน นักเรียนโรงเรียนบ้านม่วงลิบ และโรงเรียนวัดคงคาล้อม การแข่งขันวาดภาพ การแสดงภาคกลางคืน เป็นต้น

การขยายเขตอภัยทาน ยังมีการขยายเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ซึ่งจะมีการจัดงาน จัดกิจกรรมในชุมชนบ้านแม่เม็กข์ ในวันที่ 10 สิงหาคม 2549 ณ หมู่ที่ 7 ตำบลกรูด สำนักสาธารณะ เพื่อท้องถิ่นที่น่าอยู่ ยังมีได้จบเพียงเท่านี้ แม้ว่าโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นที่น่าอยู่ จะปิดโครงการไปในเร็วๆ นี้ก็ตาม

บทบาทประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแตะกับการจัดการน้ำในอนาคต

เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2549 ประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแตะ ได้มีการประชุมเสวนาแกนนำชุมชน และฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ส่วนราชการ อบต. เทศบาล กรมทรัพยากรน้ำ ณ ห้องประชุมเทศบาล ตำบลกาญจนดิษฐ์ ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกัน

1.อยากให้มีการกระจายน้ำใช้กันทั่วทุกพื้นที่ อาจจะหาทางในการระบายน้ำผ่านไปตามสถานที่ชุมชนต่างๆ

2.ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและบุคคลทั่วไปถึงวิธีการจัดการน้ำที่ถูกต้อง เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพ ชุมชนมีการเรียนรู้แหล่งน้ำธรรมชาติและรู้จักการจัดการน้ำร่วมกัน และสามารถนำไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้

การจัดการน้ำที่คลองกะแต

คลองกะแตในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีต้นไม้หนาแน่น เช่น ต้นไค้ น้ำ ต้นหลาโอน ต้นระกำ ต้นหยี ต้นมะเดื่อ ต้นกะแต ไม้ยาง ไม้ไฟที่มีหนอนนำมาดองไว้เป็นอาหาร มีปลาชุกชุมมาก บางปีชาวบ้านจะร่วมมือกันโหลงคลอง คือแห้ว ถาง ตัดไม้ริมคลองให้ดูพองาม ให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก โดยไม่ทำลายตลิ่ง ไม้โค่นทำลายต้นไม้ริมคลอง ให้คงอยู่ในสภาพดั้งเดิม ซึ่งผิดกับปัจจุบันนี้ เนื่องจากมีการพัฒนามาก คนก็มาก มีการใช้ ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เมื่อใช้ในสวนก็ส่งผลกระทบต่อปลาน้ำ ปลา สุนัขพันธุ์ มีการซื้อปลา และเบ็ดปลา จนหายาก เมื่อปีที่แล้ว 2548 เกิดความแห้งแล้งรุนแรง ขาดตอน ท้องคลองลงไปเดินเล่นได้ น้ำ หนาวเสีย ไม่มีน้ำให้อาบ ใช้บริโภค บ้างก็มีการใช้รถแม็คโครขุดลอก คลอง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ผิดวิธี ทำให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลอง หดไปเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา และวิธีคิดอย่างนี้ยังมีอยู่ในผู้ที่ทำการลอกคลอง

แนวทางในการจัดการน้ำคลองกะแต

1. การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ
2. การให้ข้อมูลแก่ประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ และรู้ถึงผลได้ผลเสีย
3. มีการประสานความร่วมมือกับกรมทรัพยากรน้ำ กรม ประมง กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. การร่วมกันรักษาปริมาณป่าต้นน้ำให้เพียงพอที่จะเป็น ตัวผลิตน้ำและให้ความชุ่มชื้นแก่ป่าและธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำ
5. เชื้อนเก่าที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ควรพิจารณาตัดสินใจ ร่วมกันว่าจะบูรณะหรือ ทำลายทิ้ง

6. เชื้อนแมวที่ทำด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นน่าจะเป็นทางออกกับคลองกะเตอะอันเป็นคลองสายเล็กๆ และประหยัذبประมาณ

7. เชื้อนปากคูที่เป็นต้นตอแห่งการปิดและเปิดประตูน้ำจะมีการจัดการอย่างไรเพื่อนำไปสู่การสร้างความยุติธรรมในการใช้น้ำเมื่อยามหน้าแล้งและเกิดปัญหาทุกปี

8. กำหนดให้มีเขตอนุรักษ์ที่แน่นอน เช่น เขตอภัยทานวังปลาเป็นกิจกรรมที่ควรขยายต่อเพราะนำไปสู่การอนุรักษ์ลำน้ำได้เป็นอย่างดี

9. รณรงค์ให้มีการปลูกป่าริมคลองเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง

10. กำหนดให้เกิดแผนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกันทั้งภาคประชาชน อบต. เทศบาล

11. ควรให้มีการจัดกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำ หรือแก้มลิงทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

12. มาตรการการถ่ายเทสิ่งปฏิกูล ของเสียลงคลอง เทศบาล และ อบต. จะวางมาตรการอย่างไรควรที่จะร่วมกันหาทางออกด้วยกัน

ชุมชนที่เกี่ยวข้อง /หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง

ประกอบด้วย ชุมชนตำบลช้างซ้าย ช้างขวา พลายวาส ป่าร้อน คลองสระ เขานัน เขาน้อย กรูด กะเตอะ เทศบาล อบต. ประชาคมลุ่มน้ำ กลุ่มโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

งานที่จะต้องทำต่อ

การจัดตั้งคณะกรรมการประชาคมลุ่มน้ำกะแตะที่ถาวร ซึ่งที่ประชุมได้มีมติร่วมกันดังนี้

1. ควรมีการคัดสรรคนที่จะเข้าร่วมให้ครบทุกชุมชนริมลำน้ำ
2. นำเสนอแนวคิด ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของสภาพคลองให้คนในพื้นที่ได้รับรู้ รับทราบและเข้าใจ
3. ผลการเสวนาครั้งนี้ควรมีการนำเสนอผลการประชุมให้นายอำเภอทราบ เพื่อแจ้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมมือกันต่อไป
4. ให้มีคณะทำงานชั่วคราวทำหน้าที่ประสานงานเป็นเบื้องต้นไปก่อน
5. ให้มีการนัดประชุมเพื่อตั้งคณะกรรมการประชาคมอีกครั้ง

ผลการขับเคลื่อน กรณีการจัดการน้ำคลองกะแตะโดยวิถีของชุมชน

1. เกิดการตื่นตัวของผู้คนในชุมชนตลอดสายน้ำกะแตะ การตื่นตัวเช่นนี้ ลักษณะที่หนึ่งตื่นตัวในลักษณะชะเง้อมองกิจกรรมที่กลุ่มคนในชุมชนปฏิบัติด้วยความสงสัย ส่วนอีกลักษณะหนึ่งเห็นแล้ว เข้าร่วมกิจกรรมทันที คือ การเข้ามาเป็นเกลอ เป็นเครือข่ายร่วมกัน

2. เกิดกระบวนการทำงานของชุมชน เริ่มจากสิ่งเล็กๆ ก่อนแล้ว จึงค่อยพัฒนาไปสู่เป้าหมายใหญ่ ในที่นี้ คือ การกำเนิดและก่อเกิดกิจกรรมเขตอภัยทาน วังปลา ขยายผลเป็นเครือข่ายเขตอภัยทานวังปลา กะแตะ ไปในหลายจุด ในลำคลองกะแตะ ตั้งแต่บริเวณป่าต้นน้ำจนจรดปากแม่น้ำ

3. เกิดเป็นประชาคมลุ่มน้ำกะแตะ ซึ่งมีคณะบุคคลจากหลากหลายสาขาอาชีพ เป็นคณะทำงาน และเอากระทู้กับส่วนรวมในการจัดการน้ำคลองกะแตะให้บรรลุเป้าหมาย

4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะเทศบาลตำบลกาญจนดิษฐ์ ให้การสนับสนุนในด้านงบประมาณ

5. ก่อให้เกิดคุณค่าใหม่ของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะเขตอภัยทานที่ชุมชนร่วมกันสร้าง ส่งผลให้เกิดสำนึกใหม่ เปลี่ยนทัศนคติใหม่ ให้ความสำคัญกับลำน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

6. สื่อสารธารณะ ที่เข้าไปทำสารคดีการจัดการคลองกะแตะ ทำให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจ และมีความมั่นใจตัวเองมากขึ้น ในการพัฒนาเชิงสาธารณะ

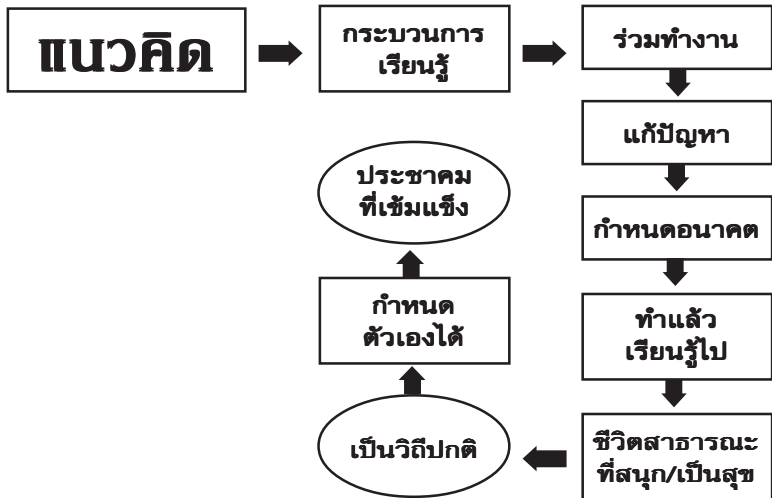
7. เขตอภัยทาน ส่งผลต่อการเรียนรู้ต่อเยาวชนในโรงเรียน เชื่อมโยงไปสู่สิ่งแวดล้อม และเป็นທີ່ศึกษาดูงานของคนทั่วไป

8. ส่งผลให้เกิดเป็นสถานที่พักผ่อนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนทั่วทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

9. นำไปสู่การคลี่คลายข้อขัดแย้งของคนในชุมชนได้ โดยเฉพาะประเด็นความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำ ในยามฤดูแล้ง ที่น้ำเริ่มขาดแคลน อันเนื่องจากการปิด-เปิด ประตูเขื่อน ที่ขาดการสร้างความเข้าใจในการใช้น้ำอย่างยุติธรรม ระหว่างคนที่อยู่เหนือเขื่อน คนที่อยู่ล่างเขื่อนลงมา

10. กรณีการเกิดสิ่งใหม่ เขตอภัยทานวังปลา ขึ้นในชุมชน ส่งผลกระทบต่อการเล่นน้ำของเด็กและเยาวชนในเขตชุมชนที่ใช้ทำน้ำสาธารณะที่ชุมชนเคยใช้มาก่อน เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก แต่ท้ายที่สุดสามารถนำไปสู่การคลี่คลายข้อขัดแย้งได้ และเด็ก ๆ ก็หันมาร่วมมือในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเขตอภัยทาน

การเรียนรู้ใหม่จากกรณีการจัดการน้ำคลองกะแต

พบ 3 ประเด็นหลักๆ ที่สำคัญ คือ

ประการที่ 1 ลำคลองวิกฤตทั้งปัญหาน้ำแห้ง น้ำเสีย และ พันธุ์ปลา ลดน้อยลง ชุมชนจะร่วมกันหาทางออกได้อย่างไร เพราะต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจปัญหาสาธารณะ

ประการที่ 2 ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชนเหนือ เชื้อนกับล่างเชื้อน จะหาทางออกในการใช้น้ำอย่างสมดุลได้อย่างไร

ประการที่ 3 ระหว่างเด็กและเยาวชนที่ต้องการเล่นน้ำใน เขตอภัยทาน อันเป็นที่น้ำสาธารณะ อันเป็นวิถีดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา กับผู้ใหญ่ที่สร้างวังปลา จะคลี่คลายได้อย่างไร

ผลจากการเรียนรู้ที่ได้โดยจำแนกตามประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น

1. กรณีลำคลองกะแต วิกฤติในปี 2547-2548 เป็นความจริงที่ปรากฏให้คนในชุมชนได้ประสบในรอบ 100 ปี ที่ผ่านมา

ลำคลองแห่งนี้ไม่เคยแห้งมาก่อน ประกอบกับการมีระบบประปา
เข้ามาในชุมชน ทำให้คนส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะให้ความสำคัญกับ
ลำคลอง ทำให้ละเลย ไม่เคยตั้งคำถามว่า น้ำประปามาจากไหน
ไม่เคยเปรียบเทียบว่า ระหว่างการดำรงวิถีกับสายน้ำ และการใช้
น้ำประปาอย่างไรจะมีความสุขมากกว่ากัน การทำให้คนตื่นขึ้นมา
เอาธุระส่วนรวม ในการฟื้นฟูคลองกะแตะได้สำเร็จ มีจุดเริ่มมาจาก
การหยิบยกเอา**คุณค่า** **ความดี** **ความงาม** ของวิถีชีวิตคนริมคลอง
ในอดีตมาสนทนา เรียนรู้แลกเปลี่ยนกัน จากคนหลายวัย ตั้งแต่
อายุ 60 ปีขึ้นไป จนมาถึงคนหนุ่มสาว เยาวชน เพื่อให้เกิดความ
ภาคภูมิใจ และรักในบ้านเกิดของตัวเอง อันส่งผลให้เกิด**พลัง**ในด้าน
จิตสำนึก ความรู้สึกต่อทรัพยากรธรรมชาติ ให้เกิดการ**ผลักดัน**ไป
สู่การเชิญชวน และชักชวนคน**เข้าร่วม** โดยการสร้างกิจกรรมที่เป็น
เรื่องใกล้ตัว เป็นวิถีประจำ นั่นคือ การหยิบยกเอาเรื่อง **อาชีพการ**
หาปลา มาเป็นตัวเดินเรื่อง ผสมผสานกับการใช้หลักคุณธรรม
จริยธรรมเข้าไปกำกับ เกิดเป็นกิจกรรมที่สร้างขึ้นด้วย **“เชตอภัย**
ทานวังปลา” เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แหล่งเรียนรู้ และแหล่ง
พักผ่อน หย่อนใจ **ฝึกนิสัย**การให้ทานและมีเมตตาบารมีแก่
ธรรมชาติ จุดเริ่มต้น จึงมีความสำคัญและมีความหมาย เพราะ
เมื่อสร้างให้สำเร็จ ผลพวงคือ คนทั้งครอบครัวพากันไปที่เชต
อภัยทานวังปลา ให้อาหารปลา ชมความงดงามของธรรมชาติ
สำนึกและเห็นคุณค่าแห่งความรัก ความเมตตาต่อธรรมชาติ และ
คนในครอบครัวก็จะ**เกิดความรัก** ความสุข ความผูกพัน นับแต่
วินาทีนั้น ที่เข้าไปสัมผัส เป็น**พลัง**ไปเชื่อมผู้คน เพื่อนบ้าน คนอื่นๆ
ให้เข้ามาสัมผัสเรียนรู้ และขยาย**เครือข่าย** จากปลาไปสู่คน

สู่ครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม จนถึงคนต่างถิ่น ด้วย
เงื่อนไข ปัจจัย สื่อสาธารณะ และผู้นำการเปลี่ยนแปลงจาก
โครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ คอยเข้าไป
เพิ่มเติม ให้ข้อมูลเชิงสร้างสรรค์ ให้รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ ผลมผลาน
กระบวนการทำงานแนวใหม่ภายใต้การมีส่วนร่วมในการตั้งคำถาม
และวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันในหาหาทางออกและคำตอบของชุมชน
สุดท้าย คนแตกต่างที่หลากหลายต่างก็เข้ามาร่วมกิจกรรมฟื้นฟู
อนุรักษ์คลองกะแตะกันมากมาย

2. ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชนในการใช้น้ำ ระหว่าง
คนเหนือเชื่อมกับคนล่างเชื่อม นำไปสู่การคลี่คลายได้เพียงระดับ
หนึ่ง คือการต่อรอง และหันหน้าเข้าหากัน ภายใต้ความเป็น
สาธารณะ การรวมใจของคนในการสร้างเขตอภัยทานวังปลา เป็น
พลังในการขับเคลื่อนยกระดับกิจกรรมไปสู่ระดับนโยบายการ
พัฒนา และการจัดการน้ำที่เป็นระบบมากขึ้น จากเมื่อก่อน ชุมชน
เหนือเชื่อม และ อดต.กรุด ไม่สนใจในการปล่อยน้ำให้คนล่างเชื่อม
ชุมชนกรุดเองก็ปิดน้ำเพื่อหาปลาแบบทำลายล้าง ส่งผลกระทบต่อ
คนล่างเชื่อม ทำให้น้ำแห้งขาดตอน น้ำเน่าเสีย ทิ้งขยะในคลอง
คลองกะแตะ จึงไม่ต่างกับที่รองรับสิ่งปฏิกูล ของมนุษย์ แต่เมื่อ
มนุษย์ต้องกินปลา ก็ไม่มีปลาให้กิน ถ้าจะทำให้มีปลากิน ก็ต้องสร้าง
วังปลา จะให้ปลาอยู่รอด ก็ต้องทำในลักษณะเขตอภัยทาน น้ำ
จะต้องใสสะอาด และต้องมีน้ำไหลตลอด เมื่อประโยชน์ร่วมที่
สาธารณะสร้างขึ้นย่อมเป็นพลังแห่งสาธารณะที่จะไปต่อรองผู้ดูแล
ประตุน้ำเชื่อม การจะทำอะไรแบบตัวใครตัวมัน เป็นไปไม่ได้อีกแล้ว
การตั้งวงคุยปรึกษาหารือร่วมกันของคนระหว่างชุมชนทั้งเหนือ

และล่างเชื่อมจึงเป็นไปอย่างราบรื่น สามารถคลี่คลายข้อขัดแย้งได้ ทั้งนี้มีส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าร่วมกับชุมชนโดยตลอด

3. ความขัดแย้ง ระหว่างการสร้างสิ่งใหม่กับวิถีดั้งเดิมที่ชุมชนดำรงอยู่ กรณีเด็กและเยาวชนที่ใช้ทำน้ำสาธารณะเป็นที่อาบน้ำ เล่นน้ำ ซึ่งสืบทอดติดต่อกันมานานในชุมชน แต่เมื่อผู้ใหญ่มีการสร้างวังปลาเป็นเขตอภัยทาน ในระยะเริ่มแรก ถูกขัดขวางจากเด็กๆ เช่น การขวางโคลน ที่ป้ายเขตอภัยทาน การเล่นน้ำที่รุนแรง จนส่งผลกระทบต่อจนถึงลูกปลา ที่อนุบาลไว้ จนนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเด็กและผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ ถูกตั้งคำถามจากเด็กๆ ว่า “ทำไมต้องสร้างวังปลาในที่เล่นน้ำ” วังปลาทำให้ตนเองเล่นน้ำไม่สนุก จนมีเด็กเยาวชนคนหนึ่งไปแสดงความท้าทายต่อผู้ใหญ่ ขอให้นัดประชุมด่วน ถ้าจะทำให้ความขัดแย้งนี้ลดลงและคลี่คลายไปในที่สุด การจัดประชุมเด็ก เยาวชน และผู้ปกครองก็ได้เริ่มขึ้น พร้อมกับคณะกรรมการวังปลา โดยใช้กระบวนการตั้งโจทย์ร่วมว่า การสร้างเขตอภัยทานวังปลา มีประโยชน์ และสำคัญอย่างไร และจะหาทางออกได้อย่างไร ระหว่างการเล่นน้ำของเด็ก กับปลาในเขตอภัยทานให้อยู่ร่วมกันได้ ที่ประชุมได้ใช้กระบวนการระดมความเห็นทั้งเด็กและผู้ปกครอง แล้วเขียนออกมาเป็นภาพแผนที่ความคิด ผู้ดำเนินการประชุมได้แสดงความคิดเห็นและหาคำตอบร่วมกัน เพื่อทำความเข้าใจให้กระจ่างเป็นที่น่าสังเกตว่า ในการระดมความเห็นร่วม กลุ่มเด็ก จะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า “ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขตอภัยทานวังปลา” มีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่เห็นว่า การสร้างเขตอภัยทานวังปลาดี และมีประโยชน์ สุดท้าย การประชุมจบลงด้วยข้อยุติ ให้เด็กเล่น

น้ำได้ด้วย แต่ปลาที่อนุบาลต้องไม่เป็นอันตรายและอยู่รอดด้วย ซึ่งผู้ใหญ่ใช้เวลาประมาณ 1 สัปดาห์ เท่านั้นก็จะปล่อยให้คลอง เข้าสู่ภาวะปกติ อยู่ร่วมกันได้ ทั้งปลาและคนเล่นน้ำหลังจากนั้น แคนนำชุมชนได้นำเด็กไปดูเขื่อนเจ้าปัญหาที่เขาไม่ปล่อยน้ำลงมา ทำให้เด็กเข้าใจสภาพข้อเท็จจริง ว่าทำไมถึงต้องสร้างวังปลา เด็กทุกคนพร้อมใจกันอนุรักษ์วังปลา และเฝ้าระวังเขตกัยทาน นี่เป็นจุดเปลี่ยนของเด็กและเยาวชน กลุ่มบ้านหนองสวนจนถึง ปัจจุบันนี้

ทำไมถึงสำเร็จในการจุดประกายความคิดด้วย กิจกรรมการสร้างวังปลาในเขตกัยทาน

1. เป็นเพราะใช้กระบวนการในการทำงานแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่การเห็นร่วม คิดร่วม พิจารณาร่วม วิเคราะห์ ตั้งคำถาม แล้ว จึงตัดสินใจร่วมกัน ตกลงทำงานร่วมกัน
2. ประชุมและพบปะสนทนากันบ่อยครั้ง นี่คือการงาน สาธารณะ
3. มีการประสานร่วมกัน ทั้งการเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ
4. ขึ้นอยู่กับความจริงของวิถีชุมชนที่ดำรงอยู่ ท่ามกลางขีดความสามารถของชุมชนและขีดจำกัดชุมชน
5. เป็นเรื่องใหม่ และการทำงานแนวใหม่ ว่าชุมชนบริเวณ คลองกะเตะยังไม่ได้สัมผัส
6. มีฐานด้านองค์การการเงินชุมชน (กลุ่มสัจจะ รongรับ และเป็นเครือข่ายมาก่อน)

7. วิกฤติ ทำให้เกิดโอกาส และทางเลือกใหม่ๆ เสมอกับชุมชนที่มีความพร้อม

8. มีแกนนำที่เกาะติดการทำงานอย่างต่อเนื่อง

9. แต่ก็มีข้อระมัดระวัง และรู้จักใช้ประโยชน์จากนักการเมืองท้องถิ่น ในยามที่ชุมชนมีการแยกขั้ว แบ่งฝ่าย

10. การรู้จักดึงทรัพยากร ภายนอก เข้าไปสนับสนุนชุมชน เช่น โครงการ ตำบลบ้านดับเมือง หรือพัฒนาชุมชนเป็นสุขที่ปากใต้ โครงการจาก สำนักงานเทศบาล วิทยาลัยการจัดการทางสังคมในกลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1. เกิดการประสานความร่วมมือหลายฝ่าย ทั้งภาคราชการ ส่วนปกครอง ส่วนท้องถิ่น (อบต. อบจ. เทศบาล) ภาคธุรกิจ เอกชน พัฒนาไปสู่ “ประชาคมลุ่มน้ำ”

2. เกิดคณะกรรมการวังปลา และประชาสังคมลุ่มน้ำ มีกฎกติกา ข้อห้ามของชุมชน เสมือน มีสภาพระชาชนและธรรมนูญชุมชนในการจัดการน้ำคลองกะเดะ

3. เกิดเครือข่ายวังปลาในเขตอภัยทาน กระจายตัวอย่างรวดเร็ว

4. ชุมชนที่มีความขัดแย้งพัฒนาไปสู่ความร่วมมือกันทำงาน และคลี่คลายไปได้

5. ชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้น เปลี่ยนจากต่างคนต่างอยู่ มาสนใจการประชุม ถามหา ตรวจสอบ ยกกระต๊อบไปสู่การพัฒนาเชิงทักษะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ที่โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ จะเข้ามา

6. วัด โรงเรียน และชุมชนเริ่มมีการประสานเข้าด้วยกันใน
ยามที่มีกิจกรรมแต่ละครั้ง สะท้อนให้เห็นถึงการผนึกกำลังร่วม

7. ชุมชนมีการรวมตัวออกกำลังกาย โดยใช้ที่สาธารณะใกล้
เขตอภัยทาน ทุกวันยามเย็น

8. สามารถนำเงินสวัสดิการ กลุ่มล้งจะไปสร้างเรือพนม
พระยามที่วัดไม่มีเงินทุนในการทำเรือพนมพระ

9. เกิดความคิดและจินตนาการใหม่ของคนในชุมชน
ด้วยการสร้างทางจักรยานริมคลอง

บทสรุปสังกัย

การจัดการลุ่มน้ำคลองกะแตะ ด้วยวิถีของชุมชนจากวิกฤติ
น้ำและความขัดแย้งของคนในชุมชน สิ่งแรกต้องให้ความหมาย
และคุณค่าความสำคัญไปที่ตัวคนก่อนสิ่งอื่นใด เพราะถ้าโจทย์แรก
ผ่าน และมีการตั้งโจทย์ได้ถูกต้อง นั่นแหละ คือความสำเร็จ เพราะ
คนจะไปสร้างสิ่งต่างๆ ที่จะตามมาต่อไปในอนาคตได้จริง เขต
อภัยทานวังปลา และการจัดการน้ำ คลองกะแตะไปสู่ความยั่งยืน
เป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในการใช้เป็นกลยุทธ์ในการสร้างคนลุ่ม
น้ำกะแตะ ให้ลุกขึ้นมาเอาธุระกับส่วนรวม ธุระสาธารณะ ที่เกิด
ขึ้นแล้วกับท้องถิ่นที่น้ำอยู่ ท้องถิ่นน้ำอยู่ คือบททดสอบการทำงาน
ตามแนวประชาสังคม ที่ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการคิดและมีส่วน
ร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างเสมอภาคและเท่า
เทียมกัน แม้ว่าโลกจะเจริญก้าวหน้าด้วยเทคโนโลยีอันทันสมัย
สักเพียงใด แต่ปัญหายิ่งมากมายและนับวันยิ่งสลับซับซ้อนมากขึ้น
จนยากที่จะแก้ไขได้ด้วยคนเพียงคนเดียว โดยเฉพาะปัญหา
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงกับวิถีและ

วัฒนธรรมชุมชนอย่างแยกไม่ออก จำเป็นต้องใช้ความรู้ความสามารถที่เพิ่มพลังเป็นทวีคูณผสมผสานกับคุณค่าแห่งความดีงามแห่งธรรมชาติ ย่อมโน้มนำผู้คนให้รวมใจเป็นหนึ่งเดียวในการเข้าถึงความจริง เพื่อเรียกคุณค่าแห่งอดีตให้กลับคืนมา คลองกะแตะวันนี้เริ่มมีน้ำใสไหลเย็น เห็นตัวปลาแหวกว่ายอยู่ไวกๆ เหล่าบรรดาลูกหลาน เด็กเล็ก และผู้เฒ่าได้ลงเล่นน้ำ อาบน้ำได้ตั้งแต่ก่อน วิถีคนวิถีคลองกลับฟื้นคืนมา ชุมชนมีอาชีพกิจกรรมที่บริบูรณ์ เรียบและง่าย สุดท้ายคือ “สุขภาวะชุมชน” ที่สืบทอด ยืนหยัด มั่นคง ครั้งแล้วครั้งเล่า สืบทอดต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน หากทุกคนเอาใจใส่ต่อส่วนรวมธูระที่เป็นสาธารณะในท้องถิ่นและประเทศชาติ

ลุ่มน้ำปัตตานี

ความพอเพียงในความเป็นจริง ของชาวประมงพื้นบ้านที่ปัตตานี

สุวิมล พิริยธนาลัย

โครงการการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี
สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

จังหวัดปัตตานีเป็นจังหวัดหนึ่งใน 14 จังหวัดภาคใต้ และเป็นจังหวัดหนึ่งใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ลักษณะเฉพาะด้าน เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และสังคมจิตวิทยา เนื่องจากประชาชน ส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 73 นับถือศาสนา อิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้ สภาพแวดล้อมทางสังคม ชนบทธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภาษา ศาสนา และความคิดความเชื่อแตกต่างไปจากประชาชนส่วนใหญ่ ของประเทศ

จังหวัดปัตตานีมีพื้นที่ชายฝั่งทะเล 2 ด้าน คือ ด้านฝั่งอ่าว ไทย ยาว 85 กิโลเมตร และด้านอ่าวปัตตานี ยาว 31 กิโลเมตร รวม 116 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 6 อำเภอ ตลอดแนวชายฝั่ง จังหวัดปัตตานี ตั้งแต่อดีตมี ชาวประมงพื้นบ้านตั้งถิ่นฐานมาไม่ต่ำกว่า 200 ปีจนถึงปัจจุบัน มีชุมชนประมงพื้นบ้าน จำนวน 52 หมู่บ้าน ประชากรที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน จำนวน 83,001 คน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวประมงพื้นบ้าน จะอาศัยอยู่ริมทะเล และอีกด้านหนึ่งเป็นคลอง เพื่อใช้ทำการประมงในช่วงฤดูมรสุม จอดเรือและเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน การทำการประมงของชาวประมง พื้นบ้านจะแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่ไม่ใช้เรือและเครื่องยนต์ ชาวประมงพื้นบ้านกลุ่มนี้จะใช้ความสามารถที่ตัวเองมีอยู่ในการหาสัตว์น้ำ เช่น การงมกุ้ง ทอดแหตามชายฝั่งทะเล เป็นต้น

2. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่มีเรือ แต่ไม่มีเครื่องยนต์ จะเป็นลักษณะของเรือแจวหรือเรือพาย จะใช้เครื่องมือประมงที่หากินได้ง่าย ๆ เช่น แร้วดักปู ลอบปูดำ อวนปลากระบอก เป็นต้น

3. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่มีเรือและเครื่องยนต์ซึ่งเป็นชาวประมงกลุ่มใหญ่ที่สุด จะมีเรือขนาดตั้งแต่ 5 10 แรงม้า จะทำการประมงไม่ไกลฝั่งมากนัก คือ ห่างจากฝั่งไม่เกิน 7 กิโลเมตร ทั้งนี้เพราะขนาดของเรือและกำลังของเครื่องยนต์ทำให้ไม่สามารถออกไปไกลได้

การเปลี่ยนแปลงของวิถีชุมชน

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อนโยบายภาครัฐมีการส่งเสริมให้พัฒนาเทคโนโลยีทางการประมงให้สามารถจับสัตว์น้ำได้คราวละมากๆ รวมทั้งนโยบายที่มุ่งเน้นในเรื่อง การส่งสินค้าออกนอกประเทศ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมต่างๆ เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งอุตสาหกรรมทางการประมงด้วย ส่งผลให้มีการพัฒนาการจับสัตว์น้ำ โดยการใช้เครื่องมือประมงที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้นอย่างมากมาย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน จากการผลิตเพื่อ

การยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการค้ามีการบุกกรุกทำลายทรัพยากรทางทะเลอย่างรวดเร็ว รุนแรง ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดน้อยลง ชาวประมง พื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนที่จำเป็นต้องพึ่งพิงกับทรัพยากรเหล่านั้นจึงเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบอย่างเห็นได้ชัด

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่เห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นปัญหาหลักที่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีประสบก็คือ ปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการ ทำลายสูง จำพวกอวนรุน อวนลาก

จากการศึกษาของกรมประมง เรื่อง “การประมงอวนรุน บริเวณอ่าวไทยตอนล่าง” (สมศักดิ์ ปราโมกษ์ชุกติมา, 2536) พบว่าอวนรุนเป็นเครื่องมือประมงทะเลชนิดหนึ่ง que พัฒนามาจากระวะ ซึ่งทำการรุนไล่ด้วยแรงคน เพื่อจับสัตว์น้ำจำพวกกุ้ง ปู ปลา และกุ้งเคยตามบริเวณชายฝั่ง ต่อมาได้พัฒนามาใช้เรือและ เครื่องยนต์แทนแรงงานคน ทำให้สามารถออกทำการประมงได้ไกลฝั่งมากขึ้น เครื่องมือประมงอวนรุนจะใช้อวนตาถี่ เนื้ออวนที่ใช้ ประกอบกันเป็น 3 ชั้น คือ เนื้ออวนบน เนื้ออวนล่าง และกันตุ้ง โดยมีขนาดลดหลั่นกันไปจาก 2.50-3.00 เซนติเมตร ที่ปากอวน ถึง 0.5-1.50 เซนติเมตรที่กันตุ้ง เมื่อเปรียบเทียบขนาดความกว้าง ปากอวนของอวนรุนใหญ่จะกว้างกว่าอวนรุนเล็กประมาณ 4 เท่า และยาวกว่าประมาณ 2.5 เท่า แล้วมีคันรุนที่ใช้สำหรับเรืออวนรุนขนาดใหญ่ จะเป็นไม้ตะเคียนชุกมีขนาด เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 8 นิ้ว ความยาวประมาณ 24-34 เมตร และเหล็ก สแตนเลสกลวงมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10-14 นิ้ว ความยาวระหว่าง 24-50 เมตร และสำหรับคันรุนที่ใช้สำหรับเรืออวนรุนขนาดเล็ก จะใช้ไม้ไผ่ธรรมดา

ลักษณะของอวนรุนจะมีลึที่อยู่ตรงปลายคันรุนดันไปข้างหน้า กวาดต้อนสัตว์น้ำทุกประเภท ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ตั้งแต่ ใต้ผิวทะเลถึงผิวน้ำ

จากการศึกษาของศูนย์พัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง กรมประมง พบว่าสัดส่วนลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจและปลาเบ็ดแท้ จากการทำประมงอวนรุน มีความแตกต่างกันมากระหว่างอวนรุน ใหญ่และอวนรุนเล็กมีค่าเท่ากับ 58 : 42 และ 70 : 30 ตามลำดับ เมื่อเฉลี่ยสัดส่วนของอวนรุนทั้ง 2 ประเภท มีค่าเท่ากับ 60 : 40 จากสัดส่วนดังกล่าวนี้นำมาประเมินหาปริมาณลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจ ที่ปะปนอยู่ในปลาเบ็ด โดยน้ำหนักของอวนรุนบริเวณอ่าวไทยตอน ล่างที่นำขึ้นมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 836 ตัน คิดเป็นมูลค่า 2.23 ล้านบาท คิดเฉลี่ยโดยน้ำหนักเป็นลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจปะปนอยู่ใน ปลาเบ็ดทั้งสิ้น 502 ตัน จะเห็นว่าในปีหนึ่งๆ อวนรุนบริเวณอ่าว ไทย ตอนล่างทำลายลูกสัตว์น้ำที่ถูกจับขึ้นมาก่อนวัยอันเหมาะสม คิดเป็นมูลค่ามหาศาล ทั้งนี้เพราะอวนรุนจะทำการประมงบริเวณ ใกล้ฝั่งหรือกล่าวได้ว่าอยู่ในเขต 3,000 เมตรทั้งสิ้น ซึ่งเป็นแหล่ง เลี้ยงสัตว์น้ำวัยอ่อน ยกเว้นการทำประมงอวนรุนใหญ่ในบาง ฤดูกาลเท่านั้น นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรถูกใช้ไปอย่าง ขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือ แทนที่จะปล่อยให้สัตว์น้ำที่ยังเติบโต ไม่ได้ขนาดนั้นเจริญเติบโตไปอีกระยะหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการเพิ่มขนาด และมูลค่า และได้รับผลตอบแทนที่สูงกว่า กลับนำเอาสัตว์น้ำ นั้นมาใช้ เมื่อยังมีขนาดเล็กมากและขายในราคาต่ำรวมกับปลาเบ็ด หากมีการชะลอการจับลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจเหล่านี้ โดยรอให้เจริญ เติบโตขึ้นมาถึงขนาด พอสมควร สัตว์น้ำต่างๆ จะมีโอกาสขยาย

พันธุ์ให้ลูกสัตว์น้ำไว้สืบต่อทดแทนสัตว์น้ำขนาดใหญ่ที่ถูกจับไป
ทรัพยากรก็จะไม่เสื่อมโทรมอย่างที่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

จากรายงานการศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถประมาณความ
สูญเสียมูลค่าทางเศรษฐกิจรวม 135 ล้านบาทต่อปี ซึ่งเป็นการ
คิดคำนวณจากสภาพทางเศรษฐกิจไทยในปี พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นปี
ที่ได้มีการทำการการศึกษาวิจัย ดังกล่าว ซึ่งหากนำมาคิดจากราคาของ
สัตว์น้ำในปัจจุบันนี้ มูลค่าความสูญเสียทางเศรษฐกิจจะเพิ่มสูง
ขึ้นอีกหลายเท่าตัว

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีกับการแก้ไขปัญหา

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีก็มีสภาพเช่น
เดียวกับชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอื่นๆ ในพื้นที่แนวชายฝั่งทะเล
ในเขตประเทศไทยที่ต้องประสบกับปัญหาการทำประมงโดยใช้
เครื่องมืออวนรุน ที่มี ประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูงมาก โดย
ชุมชนประสบกับปัญหาดังกล่าวมาร่วม 30 ปีแล้ว และวิกฤตมาก
ในช่วงระยะ 15 ปีที่ผ่านมาที่ปริมาณของทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง
อย่างรวดเร็ว ชาวประมงพื้นบ้านไม่สามารถ ทำมาหากินได้ ก่อ
ให้เกิดการอพยพไปขายแรงงานยังต่างถิ่น ทั้งในตัวเมือง และต่าง
ประเทศ ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจำนวนมากในช่วงเวลานั้น
ผลที่เกิดตามมาก็คือ เมื่อหัวหน้าครอบครัวไปทำงานนอกหมู่บ้าน
เด็กๆ ที่อยู่บ้านก็ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ ไม่ได้รับการอบรมบ่ม
เพาะและการศึกษาที่ดีพอ เด็กบางส่วนติด ยาเสพติด กลุ่มที่ไป
ทำงานนอกหมู่บ้านก็นำเอาค่านิยมใหม่ๆ กลับมาสู่ชุมชน เช่น ค่า
นิยมในเรื่องการแต่งกายตามยุคสมัยที่ขัดกับวิถีแห่งอิสลามที่นิยม

การแต่งกายที่มีดชีวิต คำนิยมเรื่องการสืบทอดหรือที่ต่างประเทศ เป็นต้น บางส่วนที่ไปขายแรงงานอยู่ในภาคอุตสาหกรรมการประมง หรือ ทำเทียบเรือ ก็จะมีซิมซัซและมีแนวโน้มที่จะก่อปัญหาอาชญากรรม ได้ง่ายเนื่องจากติดยาเสพติดมา

ปัญหาต่างๆ ของชุมชนที่ถูกสั่งสมมาลึบกว่าปีนั้น ในระยะ แรกแม้ชาวชุมชนจะรับรู้ถึงปัญหา สาเหตุ ที่มาของปัญหา แต่ ชุมชนก็ไม่สามารถที่จะเข้าไปจัดการแก้ไขได้ เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ ยิ่งใหญ่เกินกว่าชุมชนจะแก้ไขได้โดยลำพัง และ ภายหลังจากได้เรียนรู้จากชุมชนอื่นๆ และบุคคลภายนอก ชุมชน ก็เริ่มที่จะมีการมาเกาะกลุ่มกัน เพื่อที่จะร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ จัดการทรัพยากรหน้าหมู่บ้านของตนเอง โดยมุ่งหวังว่า หาก ทรัพยากรในท้องทะเลอุดมสมบูรณ์ การทำมาหากินของชุมชนก็ ไม่ฝืดเคือง สามารถแก้ปัญหาปากท้องและการอพยพไปทำงาน ต่างถิ่นได้ การจัดการทรัพยากรของสมาชิกในชุมชนแห่งนี้จึงได้ มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ คือมาร่วมมือกันเป็นเครือข่าย โดยการ เชื่อมประสานกับชาวประมงพื้นบ้านหมู่บ้านอื่นๆ ที่ประสบ ปัญหาใกล้เคียงกัน โดยมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาของชาวประมงพื้น บ้านอย่างมีระบบและมีพลังในการขับเคลื่อนโดยเน้นกระบวนการ ทำงานแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ทุกส่วนของภาคประชาสังคมได้ ร่วมกันเข้ามารับรู้ รับทราบปัญหาและช่วยกันแสวงหาวิธีการใน การแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยสามารถสรุปแนวทางในการ แก้ไข ปัญหาของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีจากอดีตถึงปัจจุบัน ได้เป็น 5 ยุคสมัยด้วยกันดังนี้

ยุคที่ 1 : ยุคเริ่มต้นปัญหา (ปี พ.ศ. 2516-2519)

เป็นช่วงที่ชาวบ้านยังไม่รู้ถึงผลกระทบของเครื่องมือประมงอวนรุน

จึงไม่รู้สึกรู้สึต่อด้านอะไร คิดว่าเป็นชาวประมงเหมือนกันอาศัยทะเลเดียวกันมีอะไรก็ช่วยเหลือแบ่งปันกันไปและเมื่อเริ่มตระหนักว่าเป็นปัญหาเพราะทรัพยากรลดน้อยลงไป ก็ไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐให้เข้ามาดำเนินการ ในยุคนี้อะไรก็เห็นว่าเป็นว่าชาวบ้านเองก็ไม่รู้จักเครื่องมือประมงอวนรุนมาก่อน เป็นสิ่งแปลกใหม่ของท้องทะเลเมื่อเห็นว่าเป็นชาวประมงด้วยกันก็มีสิทธิใช้ทรัพยากรในท้องทะเลเหมือนกัน เกิดเหตุเภทภัยใดๆ ในทะเลก็จักต้องช่วยเหลือกันตามสำนึกของคนเป็นลูกทะเล แต่เมื่อเห็นว่าเครื่องมือประมงดังกล่าวส่งผลให้ทรัพยากรลดน้อยลง ก็มีได้ไปดำเนินการอะไรด้วยตนเอง แต่เลือกที่จะไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐให้เข้ามาจัดการดูแลปัญหา ทั้งนี้เพราะชาวบ้าน คิดว่ากลุ่มเรือประมงอวนรุน มิได้เป็นชาวประมงเหมือนกับพวกเขา ที่ใช้เครื่องมือแบบเรียบง่าย จับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง มีตาอวนขนาดใหญ่ที่สัตว์น้ำตัวเล็กสามารถหลุดรอดไปได้ ในทาง ตรงกันข้ามเครื่องมือประมงอวนรุนจะใช้ตาอวนที่มีความถี่มาก จับสัตว์น้ำทุกประเภททุกขนาด ชาวบ้านจึง คิดว่าเป็นเรื่องที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้ยังคิดว่าเครื่องมือชนิดนี้เป็นเครื่องมือประมงที่รัฐส่งเสริม รวมทั้งรัฐได้ประกาศให้รู้ว่รัฐเป็นผู้มีอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรทั้งหมดจึงตัดสินใจไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่รัฐมาแก้ไขปัญหา

ยุคที่ 2 : ยุคแห่งการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา (ปี พ.ศ. 2520-2525) ภายหลังจากการไปแจ้ง เจ้าหน้าที่รัฐแล้ว ปัญหาต่างๆ ก็ไม่ได้ลดน้อยลง กลับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น จึงตัดสินใจหันกลับมาแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง แต่เมื่อผนวกกับความไม่พึงพอใจที่ถูกกระทำสะสมมานานจึงเลือกที่จะใช้ความรุนแรงในการจัดการ แต่ก่อนจะใช้ความรุนแรงนั้น ชาวบ้านยังเลือกที่จะเรียก

ผู้ทำการประมงอวนรุนมาพูดคุยกันก่อนว่าไม่ให้ทำเพราะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนแต่ไม่เป็นผล จึงได้ใช้ความรุนแรงในขั้นต่อมา แต่เมื่อไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็ปรับเปลี่ยนไปใช้วิธีการอื่นต่อไป

ยุคที่ 3 : ยุคการประสานรัฐเพื่อแก้ไขปัญหา : (ปี พ.ศ. 2526-2532) เมื่อจัดการแก้ปัญหาด้วยตัวเองไม่ได้ ก็ย้อนกลับไปหาเจ้าหน้าที่รัฐอีกครั้ง แต่เปลี่ยนจากเจ้าหน้าที่รัฐในระดับอำเภอ เป็นระดับภูมิภาค รวมทั้งไปประสานกับนักการเมือง เพื่อร่วมคลี่คลายปัญหาด้วย แต่ก็ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

ยุคที่ 4 : ยุคทอดทิ้ง : (ปี พ.ศ. 2533-2535) เมื่อแก้ไขปัญหาไม่ได้อีก ก็เกิดความรู้สึกท้อถอยอพยพออกจากชุมชนตนเอง ไปประกอบอาชีพยังต่างถิ่น คือประเทศมาเลเซีย และไปอย่างผิดกฎหมาย เป็นการลักลอบ เข้าเมือง รวมทั้งประสบปัญหาต่าง ๆ นานา ทั้งการถูกโกงค่าแรง ถูกจับกุม ตัดยาเสพติด ฯลฯ

ในช่วง 4 ยุคดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อในอดีตชุมชนเคยใช้สิทธิของตนเองในการดูแลจัดการทรัพยากรมาเป็นระยะเวลานาน โดยมีกฎเกณฑ์ข้อตกลงธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งมีมาตรการในการตรวจตราควบคุม ให้สมาชิกในชุมชน ดำเนินชีวิตโดยไม่ละเมิดข้อตกลงต่างๆ ร่วมกันนั้น ชุมชนสามารถดำรงอยู่มาได้อย่างสันติสุข ไม่มีปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคม แต่เมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามา คือการทำการประมงโดยเครื่องมืออวนรุนนั้น เป็นปัญหาที่รุกคืบเข้าสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว จนอยู่ในสภาวะ สับสนกับการตั้งรับและตอบโต้ สับสนว่าปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นปัญหาที่รัฐหรือชุมชนที่มีสิทธิและอำนาจเข้าไป จัดการได้ เมื่อไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐ ก็ไม่มีการคลี่คลายปัญหา ชุมชนก็กลับมา

จัดการกันเอง แต่วิธีการจัดการของชุมชนนั้นเป็นไปในลักษณะที่
ยังใช้มาตรการเช่นเดิมในการตรวจตราควบคุมกลุ่มอาชญากร คล้าย
กับที่ใช้กับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนซึ่งเป็นวิถีคิดที่ชาวบ้าน
มีประสบการณ์มาแต่เดิม จึงทำให้ปัญหาไม่ได้รับการ คลี่คลาย
เช่นกัน เพราะมาตรการตรวจตราควบคุมที่ใช้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็น
การว่ากล่าวตักเตือนไปจนถึงการใช้กำลังในการแก้ปัญหา
ในกรอบของชุมชนนั้น สามารถทำได้ เพราะสมาชิกที่อยู่ร่วมกัน
ในชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีสถาบันศาสนา
ระบบครอบครัวและระบบเครือญาติมาช่วยควบคุม ในขณะที่กลุ่ม
ผู้ทำประมงอาชญากรเป็นกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้ดำรงอยู่เป็นชุมชน เป็น
การดำรงอยู่อย่างปัจเจกบุคคล ที่มาตรการในการตรวจตราควบคุม
ดังกล่าวไม่มีผลในทางปฏิบัติโดยสิ้นเชิง

ชุมชนที่อยู่ในสภาวะสับสนกับสิทธิในการดูแลจัดการ
ทรัพยากร จึงมีการเปลี่ยนแปลงการแก้ปัญหา โดยไปพึ่งรัฐบาล
กลับมาพึ่งตัวเองบ้าง และย้อนกลับมาพึ่งรัฐอีกครั้ง เมื่อจัดการ
ปัญหาไม่ได้ จึงหมดสิ้น ความหวังและอพยพไปทำมาหากินยัง
ต่างถิ่น แต่เมื่ออพยพไปแล้ว ก็ยังประสบปัญหาต่างๆ อีกมากมาย
เสมือนกับการหนีเสือปะจระเข้ จึงได้ย้อนกลับมายังชุมชนอีกครั้ง
เพราะสำนึกของการเป็น “ลูกทะเล” ที่ยังคงผูกพันกับท้องทะเล
ผูกพันกับชุมชนของตนเองอย่างเหนียวแน่น

ยุคที่ 5 : ยุคแห่งการรวมกลุ่ม (ปี พ.ศ. 2536-ปัจจุบัน)

เป็นยุคที่เกิดขึ้นเมื่อ 10 กว่าปี ที่ผ่านมา ภายหลังจากการอพยพ
ไปขายแรงงานยังต่างถิ่น แล้วประสบปัญหา จึงได้กลับมาตั้ง
หลักที่ชุมชนของตนเอง และเป็นโอกาสที่ได้รับรู้ข้อมูลว่าชาว

ประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ใกล้เคียงก็ประสบปัญหาเดียวกัน จึงได้พยายามหาแนวทางและประสานกับกลุ่มคนภายนอกต่างๆ เช่น นักพัฒนาเอกชน, นักวิชาการมาร่วมกันคลี่คลายปัญหา

ความพยายามในการที่จะกลับมาร่วมกัน พื้นความอุดมสมบูรณ์ให้กับท้องทะเลโดยการควบคุมไม่ให้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงมาทำลายพันธุ์สัตว์น้ำนั้น เกิดจากความต้องการที่จะอยู่ใน ชุมชนดั้งเดิมของตนเอง ต้องการที่จะคงอาชีพประมงพื้นบ้านเอาไว้ ซึ่งความพยายามดังกล่าวนั้น ได้ไปเชื่อมประสานกับบุคคลภายนอกให้มาร่วมกันคิด วิเคราะห์ หาแนวทางในการคลี่คลายปัญหา ซึ่งสามารถสรุปเป็นกระบวนการต่างๆ ได้ ดังนี้

1. การสร้างสำนึกร่วมของชุมชน

กระบวนการสร้างสำนึกร่วมชุมชนเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในประวัติความเป็นมาของชุมชน ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าในวิถีชีวิตและจารีตของชุมชน โดยชุมชนได้มีการสร้างสำนึกต่อภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษและผู้อาวุโสในชุมชน และการสร้างอุดมการณ์ร่วมในความเชื่อมั่นต่อองค์อัลลอฮ์ นับเป็นการฟื้นฟูจิตสำนึกและรากเหง้าของชุมชน เพื่อสร้างความภาคภูมิใจ และพร้อมที่จะต่อสู้สร้างสรรค์เพื่อดำรงวิถีชีวิต ชุมชนให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรี อันนำไปสู่การเกิดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เพื่อการแก้ปัญหาโดยเฉพาะในเรื่องของการจัดการทรัพยากร

การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในเรื่องของทรัพยากรของชุมชนมีอยู่หลากหลายกิจกรรม เช่น ร่วมกันจัดทำปะการังเทียม หรือ “ซั้ง” โดยใช้วัสดุพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน อันได้แก่ ไม้ไผ่ ทางมะพร้าว กระจอบทราย มาผูกติดกันเป็นแหล่ง

ให้สัตว์น้ำได้ใช้เป็นแหล่งอาหารและที่อาศัย ซึ่งเป็น องค์ความรู้ ที่ได้จากการเข้าใจธรรมชาติ ถึงแม้ว่าในระยะหลังการทำซั้งจะถูก ทำลายจากอวนรุนที่เข้ามา แต่การทำซั้งกลับเห็นผลเป็นรูปธรรม ในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างความ สามัคคี มีการลงแรงทำกิจกรรมร่วมกัน สร้างความรู้สึกลำบากร่วม ว่าเป็นสมบัติของชุมชนและชุมชนต้องช่วยกันดูแลซั้ง ดูแลทะเล สิ่งเหล่านี้ถ้าอวนลาก อวนรุน เข้ามาทำลายสิ่งเหล่านี้ ชุมชนก็ จะเกิดความรู้สึกเหมือนกับมากระทำกับ ชุมชน ดังนั้น “ซั้ง” จึง ไม่ได้เป็นแค่ซั้งในความหมายโดยทั่วไป แต่ซั้งถูกให้ความหมาย ใหม่โดย ชุมชนที่มีความหมายลึกซึ้งถึงความเป็นชุมชนและสำนึก ร่วมของชุมชนเลยทีเดียว ซั้งจึงเป็นกิจกรรมที่เป็นสื่อในการร่วม แรงร่วมใจ เป็นกิจกรรมร้อยรัดในชุมชน สร้างฐานชุมชนให้มั่นคง อีกทั้งเป็นสื่อสัมพันธ์กับชุมชนหรือ กลุ่มประมงพื้นบ้านอื่นๆ ที่เข้า มาทำกินที่ซั้งด้วย ดังนั้นซั้งจึงไม่ใช่ตัวล่อปลาเพียงอย่างเดียว แต่ซั้งเป็นสื่อสัมพันธ์ของชาวประมงพื้นบ้านด้วย ดังเช่นที่ผู้อาวุโส ของชุมชนกล่าวว่า “ซั้งเป็นตัวล่อทุกคน ล่อทั้งปลา ล่อทุกอย่างที่ จะมารวมกันได้” และนี่เองที่เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่จะนำไปสู่ กิจกรรมอื่นๆ ต่อไป

2. การสร้างองค์กรชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นนั้นจำเป็น ที่จะต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กร เพื่อเพิ่มอำนาจและ ศักยภาพในการจัดการหรือประสานงานกับองค์กรหรือหน่วยงาน ของภาครัฐหรือองค์กร อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อการสร้างความชอบ ธรรมในการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน และพัฒนา ไปสู่การเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคมที่กว้างขึ้น

เครือข่ายชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีมีกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกร่วมในรูปของประชาสังคมของชุมชน เริ่มจากการให้ชุมชนตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เช่น การประชุม การสัมมนา การศึกษาดูงาน การทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนการประสานกับภายนอกชุมชน และค่อยๆ ก่อตัวขึ้นเป็นองค์กรประมงพื้นบ้านของชุมชนจนกระทั่งชุมชนเกิดการเรียนรู้ ตระหนักและวางแผนในสิทธิของชุมชนในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน นำไปสู่การจัดการกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการประกาศสิทธิของชุมชนอย่างมากมาย เช่น การประสานกับภาครัฐเพื่อให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การจัดกิจกรรมเชิงรณรงค์ เช่น การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การทำซั้ง หรือ ปะการังเทียม หรือการจัดกิจกรรมเชิงรุก เช่น การเจรจาให้มีการปรับแก้กฎหมายเพื่อยกเลิกการใช้เครื่องมือ อวนรุน เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้คือความพยายามในการที่จะสร้างองค์กรของชุมชนให้เข้มแข็งโดยวิธีการหลากหลายวิธี ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำนั้น ไม่ได้กระทำโดยโดดเดี่ยว แต่ชุมชนพยายามดึงเอาองค์กรภาครัฐระดับปฏิบัติ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด กรมประมง ฯลฯ หรือภาครัฐระดับนโยบาย เช่น รัฐมนตรี วุฒิสมาชิก ตลอดจนฝ่ายที่สนับสนุนไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาสังคมต่างๆ เพื่อสร้างพลังในการเคลื่อนไหวของชุมชน

3. การประสานกับองค์กรภายนอก

การประสานกับองค์กรภายนอกต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน สื่อมวลชน นักวิชาการ ฯลฯ เพื่อสร้างพลังในการเคลื่อนไหวของ

ชุมชน โดยในส่วนของงานประสานงานกับภาครัฐ เพื่อนำเสนอ ปัญหาของชุมชนให้ภาครัฐได้รับรู้เพราะสิ่งที่ชุมชนคิดมาตลอดก็คือ ภาครัฐมีหน้าที่ในการแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่แน่ใจว่าภาครัฐรู้ปัญหา จริงหรือไม่ จึงได้เกิดความคิดที่จะนำเสนอปัญหาให้ภาครัฐได้รับรู้ และเชิญเข้ามาดูปัญหารับรู้วิถีชีวิตของชุมชนและประสานในเรื่อง การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมีการลาดตระเวนป้องปรามเรือประมงอวนรุน อวนลากที่กระทำผิดกฎหมายประมง ในส่วนของนักวิชาการจะมีการแลกเปลี่ยนประเด็นปัญหาที่สัมพันธ์กับชาวประมงพื้นบ้านและมีการร่วมเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ ผ่านการวิจัยต่างๆ โดยชุมชนมีส่วนร่วมและในส่วนของสื่อมวลชน ก็จะร่วมในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กับสาธารณชนทั่วไป ทั้งประเด็นเรื่องวิถีชีวิต สภาพปัญหา รวมทั้งความพยายามในการ คลี่คลายปัญหาของชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การดำเนินงานในช่วงยุคนี้เป็น การผสมผสานทั้งการดึงเอาปัจจัยภายในที่แข็งแกร่งของชุมชนเช่น องค์ความรู้ของชุมชน ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรที่มีมา แต่ดั้งเดิม มาผสานเข้ากับปัจจัยภายนอก ซึ่งก็คือ องค์ความรู้ของ โลกสมัยใหม่ เช่น การจัดระบบข้อมูล การดำเนินงานวิจัย หรือ การเผยแพร่สื่อสารกับสาธารณชน รวมไปถึงการใช้ช่องทางของ ข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอก เช่น การระบุถึงสิทธิของชุมชน ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 ฯลฯ มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงการคลี่คลายปัญหาของชุมชน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ และนำไปสู่การที่รัฐ ยอมรับศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรดังเช่นในอดีต ที่ผ่านมา

รูปธรรมของกิจกรรมต่างๆ ที่ชาวประมงพื้นบ้านได้ร่วมกัน ดำเนินการในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา สามารถกล่าวโดยสังเขป ได้ดังนี้

1) การประชุมพูดคุยเครือข่ายของชมรมฯ เพื่อเป็นการ เรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหาและการหา ทางออกของปัญหา

2) การทำงานวิจัยการเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป้าหมายของการทำงานวิจัย คือ เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหาของตนเองให้ชัดเจน รวมทั้งเพื่อสร้างการตักตวงและสร้างความมั่นใจให้ ชาวบ้าน ในการนำข้อมูลที่ได้ศึกษาไปใช้ในการเจรจาในระดับนโยบาย

3) การประชุมพูดคุยร่วมกับส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการบอกเล่าสถานการณ์และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

4) การทำซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน เป็นการรื้อฟื้นภูมิ ปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านนำมาใช้ วัสดุที่ใช้ในการทำซั้งปะการัง เทียมแบบพื้นบ้าน คือ เชือก ทางมะพร้าว กระสอบทราย และ ไม้ไผ่ วัสดุ บางชนิดที่ใช้ทำซั้งมีการเปลี่ยนแปลงไป เช่น ในอดีต เคยใช้เถาวัลย์ มาในปัจจุบันนี้เถาวัลย์หายากขึ้น จึงปรับมาใช้เชือก เป็นตัวผูกถุงทรายเพื่อถ่วงไม้ไผ่ไม่ให้ลอยหายไป หรือในอดีตเคย ใช้เศษไม้ กิ่งไม้ต่างๆ ในแถบ ชุมชนไปกองสุมในทะเล ปัจจุบัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีลดน้อยลงจึงปรับเปลี่ยนมาใช้ทางมะพร้าว ซึ่งก็เกิดขึ้นจากการเฝ้าสังเกตของชาวประมงพื้นบ้านว่าทาง มะพร้าวนั้นมีกลิ่นหอม ที่สามารถดึงดูดสัตว์น้ำได้ ลักษณะของ ซั้งในยุคปัจจุบันจึงเป็นการใช้ไม้ไผ่มาผูกโยงกับทางมะพร้าวแล้ว ใช้กระสอบบรรจุทรายมาเป็นตัวถ่วง ไม้ให้ไม้ไผ่ลอยหายไป โดย จะทิ้งเป็นกลุ่มๆ แล้วแต่ความต้องการของชุมชน โดยทั้งนี้วัสดุที่

นำมาประกอบเป็น ชั่งปะการังเทียมจะเป็นวัสดุธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่และหาได้ง่ายในท้องถิ่น รวมทั้งไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ทางทะเล กล่าวคือ หากซึ่งเกิดการเสียหาย ไม้ไฟจะลอยน้ำเข้าสู่ฝั่งได้ ทางมะพร้าวจะย่อยสลายได้ตามธรรมชาติ ในส่วนของกระสอบบรรจุทรายนั้น เมื่อกระสอบขาด ทรายก็จะจมลงสู่ทะเล ส่วนกระสอบก็ลอยกลับสู่ฝั่งได้เช่นกัน

5) กิจกรรมการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อน เช่น การปล่อยพันธุ์กุ้งและปลา

6) กิจกรรมการทำปะการังเทียมแบบคอนกรีตของกรมประมง และกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป้าหมายเพื่อเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน และยังใช้เป็นแนวเขตที่สามารถป้องกันอวนรุน อวนลากเข้ามาในเขตอนุรักษ์ และยังทำให้หน่วยงานภาครัฐได้เข้ามารับรู้ปัญหา โดยในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านได้มีส่วนร่วมในกระบวนการทำงาน ต่างๆ เช่น การกำหนดรูปแบบของปะการังเทียม, การกำหนดจุดที่จะวาง ฯลฯ

7) โครงการคลังปูม้า เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง เป้าหมายเพื่อเพิ่มปริมาณพันธุ์ปูม้าในทะเลให้เพิ่มมากขึ้น วิธีการดำเนินโครงการ คือ นำปูไข่นอกกระดองมาเลี้ยงในกระบะเพื่ออนุบาลไว้จนแม่ปูฟักไข่และสลัดไข่จนไข่ออกมา ซึ่งไข่ออกมาแล้วจะอาศัยอยู่ตามแนวลำคลองที่มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์

8) การออกลาดตระเวนตรวจจับเรือประมงที่กระทำผิดกฎหมายและทำลายทรัพยากรธรรมชาติหลังจากที่ชาวประมงพื้นบ้านร่วมกันออกลาดตระเวนเฝ้าระวังอวนรุนอย่างเดียวยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และมีปัญหาตามมาอีกมากมาย เช่น กำลังเจ้าหน้าที่รัฐไม่เพียงพอ, อวนรุนหลบหนี ฯลฯ ทำให้ต้องหาวิธีการ

ในการแก้ปัญหาใหม่ คือ ทำโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมืออวนรุน เพื่อเป็นการเสนอทางเลือกในการประกอบอาชีพให้กับกลุ่มที่ใช้เครื่องมือประมงอวนรุน ซึ่งเมื่อปรับเปลี่ยนแล้วหากมีการกระทำผิดกฎหมายประมงอีกก็จะออกลาดตระเวนตรวจจับ รวมทั้งผลักดันให้มีการทำสำนวนสั่งฟ้องศาลให้มีบทลงโทษที่หนักยิ่งขึ้น โดยเรือที่ใช้ในการออกลาดตระเวนชายฝั่ง เป็นเรือที่ได้จากงบประมาณของโครงการนำร่องการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นหน่วยงานที่สนับสนุนงบประมาณโครงการ ปัจจุบันได้สิ้นสุดงบประมาณไปแล้ว แต่ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีก็ยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยการขอรับบริจาค, ผลักดันเป็นแผนองค์รปกครองส่วนท้องถิ่น และเสนอเป็นแผนยุทธศาสตร์จังหวัด เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดหาน้ำมันเชื้อเพลิง และการซ่อมบำรุงเรือเพื่อใช้ในการออกลาดตระเวนต่อไป

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งเป็นรูปธรรมและเป็นที่เฝ้าจับตาดูของคนทั่วไปก็คือ การลดปริมาณของจำนวนเรืออวนรุน อวนลาก และการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทะเล ซึ่งเป็นปัญหาหลักที่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีประสบมาโดยตลอด นอกจากนี้จากกระบวนการทำงานดังกล่าวยังก่อให้เกิดสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นต้นทุนที่สำคัญยิ่งของพี่น้อง ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี กล่าวคือ

1. การลดลงของเครื่องมือประมงอวนรุน อวนลาก

ในด้านการป้องกันและปราบปรามการกระทำผิดกฎหมาย และทำลายทรัพยากรธรรมชาติของ เรือประมงอวนรุน อวนลาก นั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการดำเนินการ ทั้งการโน้มน้าว ชักจูงให้กลุ่มเรือประมงอวนรุนขนาดเล็กดำเนินการปรับเปลี่ยนเครื่องมือจากการใช้เครื่องมืออวนรุนไปใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่นๆ เช่น อวนปู อวนกึ่ง ฯลฯ ซึ่งไม่ทำลายทรัพยากรชายฝั่ง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ผ่านทางโครงการนำร่องการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี ซึ่งจากการดำเนินการดังกล่าวมีเจ้าของเรือประมงอวนรุนขนาดเล็กสมัครใจเข้าโครงการ ปรับเปลี่ยนเครื่องมือจำนวน 134 ราย จากทั้งหมด 152 ราย คิดเป็นร้อยละ 88.16 ผู้ที่ไม่เข้าโครงการมี 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 11.84 โดยบางรายเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ค้าขาย แทน ส่วนผู้ที่ยังทำอวนรุนอยู่ก็มีมาตรการในการปราบปรามโดยการตรวจจับตามกฎหมาย

สำหรับเรืออวนรุนขนาดใหญ่ซึ่งเป็นเรือของกลุ่มทุนทั้งจากภายในจังหวัดปัตตานีและจังหวัดอื่นๆ นั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐในการออกลาดตระเวนตรวจจับ เพื่อมิให้เกิดการกระทำผิดกฎหมาย โดยในส่วนของพื้นที่จังหวัดปัตตานีนั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้เรียกร้องและผลักดันจนมีประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง ห้ามใช้เครื่องมืออวนรุนที่ใช้ประกอบเรือยนต์ทำการประมงในพื้นที่บางแห่ง ฉบับลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2546 ซึ่งผลจากการออก ลาดตระเวนตรวจจับอย่างสม่ำเสมอ ได้ส่งผลให้เรืออวนรุนออกทำการประมงลดน้อยลงในพื้นที่จังหวัด

ปัตตานี และนอกจากการลดจำนวนอวนรุน ซึ่งเป็นปัญหาหลักของชาวบ้านแล้ว ยังทำให้ในบางพื้นที่ที่มีปัญหาอวนลากและเรือปั่นไฟปลากะตักมีจำนวนลดลงด้วยเช่นกัน ดังรายละเอียดสรุปผลการจับกุมเรือประมงที่กระทำ ความผิดตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2536-พ.ศ.2549

ตารางผลการจับกุมเรือประมงที่กระทำความผิดตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ในพื้นที่จังหวัดปัตตานี

ปี พ.ศ.	ประเภทของเครื่องมือประมงที่ถูกจับกุม (ลำ)				หมายเหตุ
	อวนรุน	อวนลาก	อวนครอบปลากะตัก	คราดหอย	
2536	46	-	-	-	เริ่มก่อตั้งชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี
2537	77	3	-	-	
2538	48	13	13	-	
2539	18	25	-	-	
2540	2	55	3	-	
2541	-	29	1	-	
2542	-	13	-	-	
2543	6	7	-	-	
2544	4	5	-	2	
2545	3	17	-	-	
2546	4	1	1	-	
2547	3	3	4	-	
2548	8	12	1	-	
2549	1	11	1	-	เดือนมกราคมถึงสิงหาคม
รวม	220	194	24	2	

ที่มา : สารบบคดีอาญา ศาลจังหวัดปัตตานี

2. การฟื้นตัวของทรัพยากรประมง

เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายฝูงจำพวก อวนรุน อวนลากมีจำนวนลดน้อยลง โดยผ่านมาตรการต่างๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้น รวมทั้งมาตรการในการอนุรักษ์พันธุ์พันธุ์ต่างๆ ของชาวประมงพื้นบ้านใน พื้นที่ ประกอบกับลักษณะเฉพาะของ ทรัพยากรประมงที่สามารถฟื้นตัวได้เร็วหากไม่ถูกรบกวนมาก ส่งผลให้ทรัพยากรต่างๆ ในท้องทะเลฟื้นสู่ความอุดมสมบูรณ์ มีปริมาณที่เพิ่มขึ้น มีความหลากหลายมากขึ้น ดังสะท้อนผ่านการ ทำการประมงของชาวบ้านในพื้นที่ดังนี้

สรุปผลการเปรียบเทียบสถานภาพผลผลิต

จากการทำประมงพื้นบ้านระหว่างปี พ.ศ.2543 กับ พ.ศ.2547

ประเภท เครื่องมือ ประมง พื้นบ้าน	ปี พ.ศ.2543		ปี พ.ศ.2547		สถานภาพของการ ใช้เครื่องมือประมง พื้นบ้านแต่ละชนิด
	ผลผลิต โดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ โดยเฉลี่ย (บาท/วัน/ราย)	ผลผลิต โดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ (บาท/วัน/ราย)	
1. อวนกุ้ง 3 ชั้น (ตาอวน 3-4 ซม.)	2	200	5	500	ในปี 2547 มีการใช้ เครื่องมืออวนกุ้งที่มี ขนาด ตาอวนกว้าง ขึ้น โดยส่วนใหญ่จะ ใช้ 3.5-4 เซนติเมตร และเครื่องมืออวน กุ้งมีจำนวนเพิ่มขึ้น
2. อวนใย (อวนกุ้ง)	1.5	200	5	600	ในปี 2547 มีการใช้ เครื่องมือชนิดนี้เพิ่ม มากขึ้น หลังจาก หยุดการทำมานาน

ประเภท เครื่องมือ ประมง พื้นบ้าน	ปี พ.ศ.2543		ปี พ.ศ.2547		สถานภาพของการ ใช้เครื่องมือประมง พื้นบ้านแต่ละชนิด
	ผลผลิต โดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ โดยเฉลี่ย (บาท/วัน/ราย)	ผลผลิต โดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ (บาท/วัน/ราย)	
3. อวนปูม้า (ตาอวน 9 ซม.)	2	200	5	500	ในปี 2547 มีการใช้ เครื่องมือนี้เพิ่มขึ้น เพราะไม่ถูกทำลาย จากเครื่องมือทำลาย ล้าง อย่างเช่น อวน รุนและจำนวนสัตว์ น้ำก็เพิ่มขึ้นด้วย
4. ลอบปู	-	-	3-5	300	ในอดีตไม่มีการใช้ เครื่องมือชนิดนี้ เพราะบริเวณหน้า บ้านเต็มไปด้วยเรือ อวนรุน ปัจจุบันนี้ มีการใช้เครื่องมือ ชนิดนี้เพิ่มขึ้น
5. อวนเอ็น ลอยปลา ทุ	15	375	100	3,000	สามารถทำได้ตั้งแต่ อดีตถึงปัจจุบัน
6. อวนลอย ปลาหลัง เขียว	-	-	750	2,250	หยุดมาแล้ว 5-6 ปี เพราะไม่มีปลา แต่ ปัจจุบันสามารถใช้ เครื่องมือชนิดนี้

- หมายเหตุ :** 1) เป็นการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลในช่วงปี 2543 กับ 2547 เพราะเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบายการเลิกใช้เครื่องมืออวนรุนในพื้นที่จังหวัดปัตตานี
- 2) เป็นการศึกษาตัวอย่างศึกษาจากชุมชนประมงพื้นบ้านในเขตอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี

ที่มา : ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี, 2548.

3. วิธีคิดของชาวประมงพื้นบ้าน

จากการสรุปบทเรียนร่วมกันของชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานีร่วมกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (ดร.เลิศชาย ศิริชัย) ได้ข้อสรุปในด้านวิธีคิดของชาวประมงพื้นบ้านที่น่าสนใจยิ่ง กล่าวคือ ในกระบวนการเคลื่อนไหวทำงานมาตลอด 15 ปีขบวนการชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้เติบโตทางความคิดขึ้นมาก สามารถสรุปประสบการณ์ด้านต่างๆ เป็นความรู้ ความคิดสามารถจัดการทั้งปัญหาในวันนี้และการมองไกลไปในอนาคต ชาวบ้านสามารถพัฒนาวิธีคิดที่สามารถเผชิญหน้ากับปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี เช่น การไม่ยึดติดกับความเป็นชั่วคราวกันข้าม

แต่ที่เห็นได้ชัดเจนอีกประการหนึ่งในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ก็คือ การไม่มองปัญหาหรือความสำเร็จแบบหยุดนิ่งตายตัว (static) หรือมีจุดจบ ณ กาลเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่มองอย่างมีพลวัต (dynamic) ตลอดเวลา ที่เห็นได้ชัดเจนคือปัญหาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการแก้ปัญหาอวนรุน ซึ่งมีปัญหาสำคัญ 2 ประการตาม มา คือ (1) ในกระบวนการปรับเปลี่ยนเครื่องมือของเรืออวนรุน เล็กนั้นปรากฏว่าเจ้าของเรืออวนรุนบางส่วนที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือ แล้วและรับเงินไปเรียบร้อยแล้ว กลับนำเงินไปซื้อเครื่องมือทำ อวนรุนอีก บางส่วนไปซื้อเครื่องมือทำอวนลากข้าง ปัญหานี้เกิดขึ้น พร้อมๆ กับเสียงวิจารณ์ของคนภายนอกบางคนว่าการดำเนิน โครงการดังกล่าวล้มเหลว (2) การตรวจจับเรืออวนรุนที่ผ่านมา จับได้แต่เรืออวนรุนเล็กของชาวบ้าน แต่เรืออวนรุนใหญ่จับไม่ได้ เลย ซึ่งนอกจากจะมีเรืออวนรุนใหญ่เข้ามาน้อยแล้ว เรือประเภท นี้ยังหลบหนีได้ไว รวมทั้งยังมีปัญหาแง่กฎหมายว่าตรงไหนคือเขต 3,000 เมตรแน่ และต้องทำอย่างไรจึงจะถือว่าเรืออวนรุนทำผิด

กฎหมาย เช่น ถ้าเข้ามาจอดอยู่เฉยๆ โดยยังไม่ได้เริ่มรูดถือว่าผิดกฎหมายหรือไม่ นอกจากนี้เรืออวนรุนใหญ่ซึ่งมีทุนมากและมีอิทธิพลหลายแบบหนุนหลังอยู่ พร้อมทั้งจะฟ้องร้องเจ้าหน้าที่ที่เข้าจับกุมได้ตลอดเวลา ทำให้เจ้าหน้าที่ไม่ยอมเข้าไปต่อแยกับเรืออวนรุนใหญ่ ยกเว้นจะทำผิดอย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ถูกโจมตีจากเรืออวนรุนเล็กกว่าทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านมุ่งจับแต่เรืออวนรุนเล็กของชาวบ้าน (3) หลังจากตรวจจับมาได้ระยะหนึ่งเรืออวนรุนเล็กที่ไม่ยอมเข้าโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมือและที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือแล้วแต่กลับไปใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีกถูกจับหลายลำ ก็เกิดปฏิกิริยาขึ้นโดยกลุ่มเรือดังกล่าวได้นำสมัครพรรคพวกจำนวนหนึ่งไปประท้วงทางราชการให้หยุดจับ เมื่อเกิดกรณีอย่างนี้ขึ้นทางราชการซึ่งไม่ยอมออกตรวจจับอยู่แล้วก็ใช้โอกาสนี้ บ่ายเบี่ยงในการออกตรวจจับตามปกติ โดยเสนอว่าให้ชาวบ้านไปตกลงกันให้ได้เสียก่อน

ชาวบ้านที่ร่วมกันดำเนินโครงการดังกล่าวไม่ได้ตื่นตกใจไปกับปัญหานี้และข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ แต่มองปัญหานี้อย่างสงบและอธิบายว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นถือเป็นเรื่องปกติ เพราะการแก้ปัญหาที่ยากๆ ไม่ใช่เรื่องง่าย และเป็นธรรมดาที่จะเกิดผลข้างเคียงบ้าง เช่น ชาวบ้านที่เคยใช้อวนรุนจับกุ้งปลาได้มาก จะให้เขาพอใจที่จะมาใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้านครบทั้งหมดไม่มีบิดพลิ้วคงจะเป็นเรื่องยาก เพียงแต่ว่าเป็นคนกลุ่มน้อยเท่านั้น และเมื่อปัญหาเกิดขึ้นก็ต้องหาทางแก้ ไม่ใช่ตีโพยตีพายหรือด่วนสรุปว่าล้มเหลว ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงเดินทางทำงานต่อและพยายามหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่ควบคู่กันไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดเจนว่าไม่ใช่เฉพาะชาวบ้านที่เป็นแกนนำเท่านั้นที่มีความคิดดังกล่าวนี้ ชาวบ้านทั่วไปก็มีความคิดไม่ต่างกัน ดังจะเห็นว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นไม่มีชาวบ้านคนใดต่อว่าแกนนำเลย และไม่มีใครคิดเลยว่าเป็นการทำงานที่ล้มเหลว ทุกคนยังคงให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ และเห็นว่าการทำงานที่ผ่านมานั้นได้ผลดีแล้ว ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นก็ต้องช่วยกันแก้ไขต่อไป

ทั้งนี้ถ้าหากทางชาวประมงพื้นบ้านจะใช้วิธีที่รุนแรงแก้ปัญหา ก็ทำได้ไม่ยาก เช่น เจ้าของเรืออวนรุนเล็กที่รับเปลี่ยนเครื่องมือนั้นได้ทำสัญญาการปรับเปลี่ยนเครื่องมือกับทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านไว้แล้วหากบิดพลิ้วกลับมาใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีก ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายทางแพ่งได้

ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถที่จะเรียกร้องทางราชการให้ออกตรวจจับอย่างจริงจังได้ เพราะเป็นการปฏิบัติตามกฎหมาย และตามข้อตกลงที่ทางชมรมฯ ทำกับรัฐบาลไว้ แต่ทางชมรม ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานียังไม่คิดที่จะใช้มาตรการเช่นนี้ เพราะเห็นว่าการใช้ความรุนแรงกับชาวบ้านด้วยกัน ถึงจะแก้ปัญหาได้ก็เพียงเป็นการแก้ปัญหาระยะสั้นเท่านั้น และอาจก่อให้เกิดความริ้วฉานขึ้นใน ท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้ปัญหาบานปลายไปอีก สิ่งที่ชาวบ้านคิดในช่วงนี้ก็คือ (1) ร่วมมือกับทางราชการออก ตรวจจับเรืออวนรุนใหญ่ให้มากขึ้น และทำอย่างจริงจัง เพื่อให้อวนรุนเล็กเห็นว่าทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน ไม่ได้เลือกปฏิบัติ และหากเรืออวนรุนใหญ่หมดไปหรือเหลือน้อยลงทาง

เรืออวนรุนเล็กก็จะนำมาเป็นข้ออ้าง ไม่ได้ (2) หากทางติดตามช่วยเหลือชาวเรืออวนรุนเล็กที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือไปแล้วให้เขาสามารถเลี้ยงตัวได้ เช่น การขอความสนับสนุนจากทางราชการให้สนับสนุนทุนเรือการเพาะเลี้ยง หรือการทำอาชีพเสริมอื่นๆ การดำเนินการเช่นนั้นนอกจากป้องกันไม่ให้ผู้ปรับเปลี่ยนเครื่องมือแล้วกลับมาใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีกยังหวังว่าจะเป็นแรงจูงใจให้ผู้ที่ยังไม่เข้าโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมือได้เปลี่ยนใจมาเข้าโครงการฯ แทนที่จะไปประท้วงขอทำอวนรุนต่อ (3) ส่วนเรื่องการตรวจจับนั้นจะใช้วิธีเลือกทำในบางพื้นที่ก่อน เมื่อเรียบร้อยแล้วจึงค่อยเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่อื่น ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดปฏิกริยามากเกินไป

สิ่งที่ชาวบ้านคิดและทำดังกล่าว ไม่ได้คิดมาล่วงหน้า แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบทของปัญหาที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นวิธีคิดที่สำคัญคือ **การให้ความสำคัญต่อพลวัตของปัญหา และพยายามแก้ปัญหาโดยวิธีการที่สันติให้มากที่สุด** ซึ่งสันติวิธีในทัศนะของชาวประมงพื้นบ้านที่จังหวัดปัตตานี ไม่ใช่การสยบยอมโดยไม่ทำอะไรเลย หากแต่การกระทำหรือตอบโต้ด้วยสันติวิธีจะต้องยึดมั่นในหลักการ ความถูกต้อง ชอบธรรมตามกรอบของกฎหมายเป็นสำคัญด้วย

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าการทำงานของเขาคงไม่มีจุดจบ เพราะแม้แก้ปัญหาเก่าได้ ปัญหาใหม่ๆ ก็เกิดขึ้นอีก ชาวบ้านจึงคิดในมุมใหม่ว่าขบวนการของพวกเขาต้องเรียนรู้ให้มาก ต้องเข้มแข็งให้มากเพื่อจะสามารถเผชิญปัญหาได้ และหาทางออกจากปัญหาหรือปรับตัวได้อย่างเหมาะสม ซึ่งก็คือ ชาวบ้านเน้นที่กระบวนการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านจะต้องมีความเข้มแข็งมากกว่าการแสวงหาจุดจบที่ลงตัว

การมองปัญหาแบบพลวัตไม่ใช่มองแบบหารูปแบบตายตัว ดังกล่าว ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของ ชุมชนเน้นที่กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและองค์กรของชาวประมงพื้นบ้านไปพร้อมๆ กับการแก้ปัญหาด้วยวิธีการและเป้าหมายที่หลากหลายขึ้น ด้วยวิธีคิดและการเคลื่อนไหวเช่นนี้ทำให้ชุมชนฝ่าวิกฤติมาได้ในลักษณะของการแก้ปัญหาแบบค่อยๆ สะสมประสบการณ์และความรู้ไปพร้อมกับปัญหาค่อยๆ ได้รับการคลี่คลาย ในขณะที่เดียวกันก็มีความสำเร็จและวิธีคิดแบบใหม่ๆ ที่ไม่เคยได้คิดหรือเข้าใจมาแต่เดิมค่อยๆ ก่อรูปขึ้นด้วย

ในทำนองเดียวกันในกระบวนการดังกล่าวก็อาจเกิดเหตุการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา แทรกซ้อนขึ้นได้ แต่ชุมชนก็สามารถเผชิญปัญหาเหล่านี้ได้ เนื่องจากในการเคลื่อนไหวไม่ได้มีเป้าหมายแค่สำเร็จหรือล้มเหลว แล้วดีใจหรือผิดหวัง แต่เน้นที่ความเติบโตของความคิดและความเข้มแข็งของกระบวนการ เพื่อสามารถรับรู้และเผชิญหน้าปัญหาได้อย่างปกติ

4. ความเติบโตของขบวนการชาวบ้าน

เนื่องจากการเคลื่อนไหวของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีในการแก้ปัญหาของตนนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) เน้นการศึกษาเรียนรู้ทั้งเรื่องของตนเอง และเรื่องภายนอกที่เกี่ยวข้อง (2) เน้นปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายต่างๆ ในเชิงของการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน หรือไม่ก็เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา (3) เน้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการปฏิบัติการของสมาชิกชุมชน โดยผู้นำและสมาชิกมีความสัมพันธ์กันใน แนวราบ

ลักษณะที่กล่าวนี้ขบวนการชาวประมงพื้นบ้านได้ทำมาตลอดระยะเวลาประมาณ 15 ปี ที่พวกเขาได้ออกมาเคลื่อนไหวแสดงตัวตน จึงทำให้ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถพัฒนาวิถีภาวะของตนได้อย่างต่อเนื่องพวกเขาเป็นกลุ่มคนที่สนใจเรียนรู้ มีความเป็นปึกแผ่น และมีความเสียสละต่อส่วนรวมสูง รวมทั้งมีความสามารถในการทำงานร่วมกับฝ่ายต่างๆ ได้เป็นอย่างดี รู้จักแยกแยะและแสดงบทบาทที่เหมาะสมสำหรับสถานการณ์ต่างๆ

ดังนั้นชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ซึ่งปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นองค์กรนิติบุคคลตามกฎหมายในนาม สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี จึงมีการคิดและดำเนินงานต่างๆ เพื่อนำไปสู่การตอบสนองกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผลลัพธ์จากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีจะเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น สามารถสร้างความหวังกำลังใจในการดำเนินชีวิตให้กับชาวบ้านในพื้นที่ได้ แต่ก็ยังมีข้อการแก้ปัญหาที่เบ็ดเสร็จ เป็นเพียงการบรรเทาปัญหาให้ลดน้อยลงในระดับหนึ่ง เพราะหากชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานีหรือเจ้าหน้าที่รัฐอ่อนกำลังลงในการปฏิบัติงาน กลุ่มผู้ประกอบการที่ใช้เครื่องมือประมงที่มี ประสิทธิภาพในการทำลายสูงก็จะออกปฏิบัติการ ซึ่งส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรประมงอย่างรวดเร็วและ รุนแรง ดังนั้นกระบวนการขับเคลื่อนขององค์กรชาวประมงพื้นบ้านจึงยังจะต้องดำเนินต่อไปอย่างเข้มข้น โดยใช้ต้นทุนทางสังคม, ต้นทุนทางระบบนิเวศ, ทุนทางสติปัญญาและ ต้นทุนทางวัฒนธรรม ทั้งความเป็นมุสลิม ระบบเครือญาติ ระบบภูมิปัญญาชุมชน ฯลฯ มาใช้ในการขับเคลื่อนการดำเนินงานโดย

มุ่งหวังให้การดำเนินงานต่างๆ ทุกงานเป็นเสมือน “แบบฝึกหัด” ในการให้ชาวประมงพื้นบ้านได้ฝึกฝน เพื่อเรียนรู้ กระบวนการแก้ปัญหาในบริบทต่างๆ และนำไปสู่การเสริมสร้างให้องค์กรชาวประมงพื้นบ้านมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นในการมีส่วนร่วมฟื้นฟูระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในระยะยาวต่อไป

ความพอเพียงในวิถีของชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและดำรงชีวิตโดยผูกพันและพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรทางทะเลเป็นสำคัญ วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านเหล่านี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของความพอเพียงมา ช้านาน โดยสามารถจำแนกได้ 3 ประเด็นหลักด้วยกัน คือ หลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่สะท้อนถึงความพอเพียง วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่ดำรงอยู่แบบพึ่งพิงธรรมชาติ รวมทั้งการใช้เหตุผลและคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. หลักคำสอนของศาสนาอิสลาม : หลักแห่งความพอเพียง

ศาสนาอิสลามนับเป็นสถาบันทางศาสนาที่สำคัญยิ่งต่อการขัดเกลาพี่น้องมุสลิม โดยเฉพาะในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านมีหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและส่งผลอย่างใหญ่หลวงต่อการจัดการทรัพยากรทางทะเลที่สะท้อนถึงความพอเพียง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการแบ่งปันแก่เพื่อนมนุษย์ ดังนี้

- คำสอนที่ว่า **“มุสลิมทุกคนในโลกนี้เป็นพี่น้องกัน”**

คำสอนดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นคำสอนที่เป็นแก่นกลางหลักที่เป็น

อุดมการณ์ที่อยู่เหนือหลักปฏิบัติหลายประการที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณที่ร้อยรัดคนมุสลิมทุกคนไว้ด้วยความ เป็นพี่น้อง ซึ่งสำนึกดังกล่าวก็นำไปสู่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การ แบ่งปัน การให้อภัย การยินดีร่วมทุกข์ร่วมสุข การเอาใจเขามาใส่ใจเรา ฯลฯ ของคนมุสลิมไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไร อาศัยอยู่ใน ส่วนใดของโลกนี้ก็ตาม ในชุมชนชาวประมงพื้นบ้านแห่งนี้ก็ เช่นกัน “ความเป็นมุสลิม” ได้หล่อหลอมให้สมาชิกในชุมชนเป็น เสมือนพี่น้องกันทั้งชุมชนและขยายความเป็นพี่น้องไปยังชุมชน ชาวประมงพื้นบ้านอื่นๆ อีกด้วย ซึ่งความผูกพันในลักษณะดังกล่าว นั้นมีผลต่อการจัดการทรัพยากรอย่างใหญ่หลวง ไม่น่าจะเป็นการ แบ่งปันข้อมูลข่าวสาร แหล่งพื้นที่ในการทำการประมง เทคนิควิธี ในการประดิษฐ์เครื่องมือประมง หรือแม้กระทั่งการร่วมมือร่วมใจ กันในการร่วมคลี่คลายปัญหาของชุมชนที่อยู่ในขั้นวิกฤตได้

นอกจากนี้คำสอนดังกล่าวข้างต้นยังได้สะท้อนผ่านรูปแบบ การปฏิบัติของหลักศาสนาอิสลาม อีกประการหนึ่งอย่างเห็นได้ชัด ก็คือ การจ่ายชะกาต หรือการบริจาคให้กับผู้ที่ยากไร้กว่า ดังจะได้ กล่าวถึงในลำดับต่อไป

- คำสอนที่ว่า **“ทรัพยากรในโลกนี้ รวมทั้งท้องทะเลเป็น ขององค์อัลลอฮฺ ให้คนมุสลิมดำเนินชีวิตอยู่อย่างนิก”** ซึ่งมีเจตนา ที่ต้องการให้คนมุสลิมดำเนินชีวิตอยู่อย่างพอเพียง มิใช่มุ่งกอบโกย หรือสะสมไว้แต่เพียงผู้เดียว โดยไม่มีการแบ่งปันให้กับผู้อื่น เช่น เดียวกับนกที่จะหาอาหารหรือสร้างรังเพียงแค่ออยู่ได้ เท่านั้น

- คำสอนที่ว่า **“ทรัพยากรในโลกนี้เป็นขององค์อัลลอฮฺ การ นำทรัพยากรดังกล่าวมาใช้จะต้องใช้อย่างคุ้มค่า และไม่ทำให้ ผู้อื่นเดือดร้อน”** ซึ่งเจตนาของคำสอนดังกล่าวก็ต้องการให้มีการ

ใช้ทรัพยากรทุกอย่างที่มีบนโลก ทั้งทรัพยากรบนบกและในท้องทะเลอย่างคุ้มค่า ไม่ทิ้งขว้าง รวมทั้งการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอีกด้วยซึ่งหลักคำสอนนี้ผู้นำทางศาสนาในชุมชน จะเป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนดังกล่าวไปยังสมาชิกในชุมชน และนำไปสู่การอธิบายกรณีการทำประมงอวนรุน ซึ่งเป็นปัญหาหลักของชุมชนว่า ผู้ทำการประมงอวนรุนเป็นผู้ทำผิดตามหลักศาสนา หรือเป็นคนบาปในทางศาสนาอิสลามนั่นเอง ทั้งนี้เพราะเครื่องมือประมงอวนรุนจะมีการกวาดต้อนเอาสัตว์น้ำทุกประเภทและทุกขนาดไปด้วยการใช้เครื่องมือประมงที่มีเทคโนโลยีสูงเข้ามาช่วยซึ่งทรัพยากรที่กวาดต้อนไปนี้บางประเภทยังเป็นเพียงลูกสัตว์น้ำวัยอ่อนที่ยังไม่มีโอกาสเจริญเติบโต ซึ่งเมื่อจับสัตว์น้ำเหล่านี้ไปแล้วก็นำไปขายอย่างไม่มีราคา ในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนมองว่าหากปล่อยให้สัตว์น้ำวัยอ่อนเหล่านี้เจริญเติบโตต่อไปได้ ก็จะเป็นการเพิ่มมูลค่าของสัตว์น้ำได้ รวมทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้สัตว์น้ำเหล่านี้ได้ขยายพันธุ์ต่อไปด้วย

นอกจากนี้ชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนยังมองว่าเครื่องมือประมงอวนรุนไม่เพียงแต่เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่คุ้มค่าแล้ว ยังเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นอีกด้วย กล่าวคือ การใช้เครื่องมือประมงอวนรุนนั้น ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนจำนวนมากได้รับผลกระทบ ทั้งออกทะเลไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้และเรือประมงอวนรุนบางลำยังไปทำลายเครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่วางอยู่ในทะเล อีกด้วย

- **หลักการจ่ายชดเชย** ชดเชยในที่นี้คือบทบัญญัติหนึ่งของบุคคลที่นับถือศาสนาอิสลามจะต้องปฏิบัติตาม คือ เงินบริจาคของผู้ที่มีรายได้ถึงเกณฑ์ที่ตั้งไว้ จะต้องนำเงินส่วนหนึ่งไปบริจาค เพื่อ

ช่วยเหลือผู้คนที่เป็นผู้ยากไร้ ผู้ทำนุบำรุงศาสนา เด็กกำพร้า ผู้เป็นหนี้สินอันเกิดจากการเผยแพร่ศาสนา ผู้รับศาสนา ผู้ทำสงครามศาสนาและผู้พลัดถิ่น ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวมีอิทธิพลให้ชาวประมงพื้นบ้านในชุมชน ไม่มุ่งสะสมทรัพย์สินมากนักหรือหากสะสมก็จะรู้จักแบ่งปันให้กับผู้อื่นที่มีความเดือดร้อน เป็นการขัดเกลตาที่ทำให้สมาชิกรู้จัก การให้ กับบุคคลอื่นๆ เช่น หากมีสมาชิกในชุมชนออกไปทำการประมงในทะเลแล้วสามารถจับสัตว์น้ำได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่สมาชิกคนอื่นๆ ไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้เลยในวันเดียวกันนั้น เมื่อกลับมาสู่ชุมชนมีการพูดคุยบอกเล่า แลกเปลี่ยนกัน สมาชิกคนที่สามารถจับสัตว์น้ำได้ก็จะยินดีบอกแหล่งของทรัพยากรว่าตนเองไปจับสัตว์น้ำมาจากบริเวณใด มีการใช้เทคนิคใดช่วยบ้าง โดยไม่มีการปิดบังหรือบิดเบือนข้อมูลของตนเอง ซึ่งสมาชิกคนอื่นๆ ก็จะออกไปทำการประมงในบริเวณดังกล่าวบ้างในวันถัดไป

- **หลักการถือศีลอด** การถือศีลอดในศาสนาอิสลามมีเจตนาเพื่อจะฝึกความอดทนให้กับ ศาสนิกชนให้รู้จักอดทนต่อความหิวโหย ให้เรียนรู้ถึงความหิวโหยของผู้ที่ยากไร้ ไม่มีจะกิน ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจกับกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสกว่าและรู้จักแบ่งปันให้กับผู้อื่นบ้างชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความอดทนอย่างยิ่งใหญ่ นอกเหนือจากการออกทำการประมงในท้องทะเลที่ต้องเผชิญกับคลื่นลม ความร้อนจากแสงแดดและความไม่แน่นอนของธรรมชาติแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความอดทนเมื่อเผชิญกับปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมจากการรุกรานเข้ามาทำการประมงด้วยเครื่องมืออวนรุน เป็นความ อดทนที่ยาวนานร่วม 20 ปี รวมทั้งอดทนที่จะร่วมกันคลี่คลายปัญหาไปที่ละ

เล็กจะน้อย ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากหลักคิดของชาวบ้านที่มีความศรัทธาต่อองค์อัลลอฮ์ที่อาจจะกำลังทดสอบความอดทนและความพยายามของ ชาวบ้านอยู่ก็ได้ จึงทำให้สมาชิกในชุมชนอยู่และร่วมกันแก้ปัญหาอย่างมีความหวังและกำลังใจมาโดยตลอด

นอกจากนี้การถือศีลอดยังเป็นการประกอบศาสนกิจที่เจตนาให้คนทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันไม่ว่าจะรวยหรือจนก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันต้องอดอาหารเช่นเดียวกัน ซึ่งในส่วนของ การดำรงชีวิตของ ชาวประมงพื้นบ้านที่ได้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อ ชาวประมงทุกคนนำเรือของตนเองออกสู่ท้องทะเล พวกเขาต่าง อยู่ภายใต้ท้องฟ้าและท้องทะเลเดียวกันอย่างเสมอภาค พวกเขา จะได้ทรัพยากรกลับมามากหรือน้อยก็เป็นไปตามพระประสงค์ของ พระผู้เป็นเจ้าของที่ทรงประทานมาให้

หลักคำสอนทางศาสนาอิสลามดังกล่าวข้างต้นเป็นไปโดย ลังซบ แต่ที่สะท้อนให้เห็นถึงพลังของความศรัทธาของสมาชิกใน ชุมชนประมงพื้นบ้านที่มีต่อพระเจ้าของตนเอง เป็นพลังความ ศรัทธาที่ครอบคลุมชีวิตของชาวบ้านในทุกมิติไม่ใช่เพียงความเชื่อ ความศรัทธา จากหลักคำสอนเท่านั้น แต่เป็นความเชื่อในอำนาจ ขององค์อัลลอฮ์ที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ขึ้นมา ความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ดังกล่าวขึ้นอยู่กับอำนาจของพระเจ้าที่ จะดลบันดาลให้เป็นไป

จะเห็นได้ว่า การที่หลักคำสอนหรือความศรัทธาที่มีต่อองค์ อัลลอฮ์ในศาสนาอิสลามมีบทบาทอย่างมากต่อความสัมพันธ์ และอุดมการณ์ของสมาชิกในชุมชน ไม่ใช่เพียงเพราะว่ามีหลัก ศาสนาให้ยึดเท่านั้น หากแต่สมาชิกในชุมชนเองก็พยายามเสริม สร้างให้หลักคำสอนและความศรัทธาดังกล่าวมีความเข้มแข็ง

ศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เพื่อสืบทอดความลึกลับพันธ์และอุดมการณ์ของการรักษาทะเลและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขให้ยั่งยืนตลอดไป

2. วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่ดำรงอยู่แบบพึ่งพิงธรรมชาติ

สิ่งมีชีวิตในท้องทะเลมีลักษณะจำเพาะที่แตกต่างจากป่าหรือสิ่งมีชีวิตบนผืนดิน ทั้งนี้เพราะทะเลทุก พื้นที่จะเชื่อมต่อกันตลอด สัตว์น้ำ ปะการังธรรมชาติ ลูกแพลงตอน สามารถเพาะฟักจากพื้นที่หนึ่งแล้วว่ายน้ำหรือลอยตามน้ำไปเจริญเติบโตในพื้นที่อื่นๆ ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดปัตตานีโดยส่วนใหญ่รู้ สถานภาพของสิ่งมีชีวิตหรือฐานทรัพยากรในทะเลหน้าชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงของตนเอง ตลอดจนรู้ พฤติกรรมต่างๆ ของสัตว์น้ำ เช่น ปลาบางชนิดออกลูกเป็นตัว ครั้งละไม่กี่ตัว มีอายุยืน หากพ่อแม่ถูกจับหมด สัตว์น้ำชนิดนั้นมีสิทธิ์สูญพันธุ์ได้ง่าย เช่น ปลากระเบน, ปลาฉลาม ฯลฯ นอกจากนี้ยังรู้ถึงกระบวนการทางทะเล เช่น กระแสน้ำ คลื่นลม ฯลฯ อันเป็นปัจจัยกำหนดการสืบพันธุ์ และการแพร่กระจายของสรรพสัตว์ การเรียนรู้ ทั้งการรู้สถานภาพของสัตว์น้ำ, รู้พฤติกรรม นิสัยของสัตว์น้ำแต่ละชนิด รวมทั้งรู้จักกระบวนการทางทะเล เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีทำการประมงโดยเคารพธรรมชาติและอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิสัยธรรมชาติของสัตว์น้ำ	บริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ	การประดิษฐ์เครื่องมือประมง	สัตว์น้ำเป้าหมายที่ต้องการ
<ul style="list-style-type: none"> • ชอบอาศัยอยู่ตามดินโคลนที่มีน้ำขุ่น • ผังตัวอยู่บริเวณพื้นผิวในทะเล • จะออกหากินเวลาที่น้ำขุ่นเพราะคิดอำพรางตัวเองให้พ้นจากอันตรายได้ • ช่วงกลางวันมักมาอยู่บริเวณผิวน้ำมากกว่าพื้นที่องทะเล 	<ul style="list-style-type: none"> • ต้องมีลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันออกส่งผลให้กระแสน้ำในท้องทะเลมีการพลิวไหวจนกลายเป็นระลอกคลื่นที่ภายใต้คลื่นแต่ละลูกจะไปพัดพาเอาดินหรือตะกอนให้เคลื่อนไปตามกระแส ทำให้น้ำทะเลขุ่นและมีธาตุอาหารมาก 	<ul style="list-style-type: none"> • ประดิษฐ์อวนที่จมไปใกล้พื้นผิวทะเลให้มากที่สุดด้วยการถ่วงด้วยตะกั่ว • ไม่ถ่วงอวนด้วยตะกั่วจะใช้เพียงก้อนหินเล็กๆ มาถ่วงเพื่อให้อวนลอยขึ้นมาดักกุ้งบริเวณกลางน้ำและผิวดิน 	กุ้ง
<ul style="list-style-type: none"> • เป็นสัตว์น้ำที่ชอบเคลื่อนไหวตลอดเวลา • ชอบอาศัยอยู่บริเวณหน้าดินในทะเล • ชอบอยู่บริเวณเป็นโคลนปนทรายเพื่อไว้พรางตัวเอง • จะออกหากินเวลาที่น้ำทะเลใส 	<ul style="list-style-type: none"> • ต้องมีลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ โดยลมจะพัดเข้ามาแรงมากๆ แล้วสงบแล้วช่วงที่ลมพัดแรงจะมีคลื่นลมแรง หลังจากนั้นน้ำทะเลจะใส ปูจะออกมาหากิน 	<ul style="list-style-type: none"> • อวนจะถูกถ่วงด้วยตะกั่วลงไปเกือบถึงหน้าดินคล้ายอวนกุ้ง • จุดต่างของอวนกุ้งและอวนปูคือ อวนปูจะเป็นเครื่องมืออยู่ติดกับที่แล้วปูวิ่งเข้ามาหา ส่วนอวนกุ้งจะพริ้วไหวให้กระแสน้ำพัดไปหากุ้ง 	ปู

จะเห็นได้ว่า หากชาวประมงพื้นบ้านต้องการสัตว์น้ำชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้องเริ่มต้นจากการค่อยๆ เรียนรู้ลักษณะอุปนิสัยของสัตว์น้ำชนิดนั้นๆ โดยการเฝ้าสังเกตอย่างต่อเนื่อง ต้องเรียนรู้บริบทแวดล้อมทางธรรมชาติที่สัมพันธ์และเอื้อกับการจับสัตว์น้ำชนิดนั้น แล้วจึงนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงเพื่อจับสัตว์น้ำต่อไป

ความเข้าใจ ในธรรมชาติของสัตว์น้ำแต่ละชนิดและเข้าใจในบริบท
เงื่อนไขทางธรรมชาติ ทั้งลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ ฯลฯ

การเข้าถึง ทรัพยากร โดยการประดิษฐ์เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้านโดยคำนึงถึง
1. ตาอวนต้องมีขนาดใหญ่เพียงพอให้สัตว์น้ำขนาดเล็กหลุดรอดไป เจริญเติบโตได้
2. เป็นเครื่องมือประมงที่เลือกจับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ นอกเหนือจากเครื่องมือประมงที่ประดิษฐ์โดยยืนอยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจธรรมชาติแล้ว ก็คือเรือประมงพื้นบ้านซึ่งวัสดุที่ใช้ในการประกอบเรือประมงจะมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย แต่ยังคงคำนึงถึงหลักของการเข้าใจและเรียนรู้ถึงกระบวนการทางทะเลทั้งกระแส น้ำ คลื่นลม เป็นสำคัญ นอกจากนั้นการเลือกขนาดของเรือประมงของชาวประมงพื้นบ้าน ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน จะใช้เรือที่มีขนาดความกว้างประมาณ 2 เมตร ความยาว ไม่เกิน 10 เมตร ซึ่งสามารถออกไปทำการประมงไกลจากฝั่งไม่เกิน 7 กิโลเมตร ชาวประมงพื้นบ้านจะไม่ใช้เรือที่มีขนาดใหญ่เกินไป ถึงแม้จะสามารถทำได้

ก็ตาม ทั้งนี้เพราะหากใช้เรือขนาดใหญ่ จะสัมพันธ์กับแรงงานในเรือ ในชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีนั้นส่วนใหญ่แล้ว ลูกเรือประมงจะหาได้ยาก เพราะส่วนใหญ่จะนิยมการเป็น “นายของตัวเอง” ไม่อยากไปเป็นลูกเรือของเรือลำอื่น เว้นเสียแต่ว่าเป็นเครือญาติ หรือเป็น เด็กวัยรุ่น ซึ่งกำลังเรียนรู้การออกทะเล แม้กระทั่งคนที่อยากจนยังมีเรือพายลำเล็กๆ เป็นของตนเอง ออกจับ สัตว์น้ำในลำคลองกับลูกหลาน

การเลือกขนาดของเรือประมงที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก เป็นปัจจัยกำหนด “ความรู้จักพอ” ในการออกทำประมง กล่าวคือ จะออกไปไกลจากฝั่งนักก็ได้ หากจับสัตว์น้ำมากเกินไปก็จะไม่สามารถบรรทุกทุกกลับมาได้ เรืออาจจะล่มได้ และมีลักษณะของการทำประมงที่ ไป-กลับจากชุมชนภายในวันเดียว ซึ่งแตกต่างจากเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ ที่สามารถออกไปทำการประมงอยู่ในทะเลครั้งละเป็นเดือนๆ ถึงจะกลับเข้าฝั่ง ลักครั้งหนึ่ง

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ มีการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสารและทุนชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีก็ยังคงดำรงชีวิตอย่างรู้จักที่จะพอ โดยเป็นความพอที่สัมพันธ์กับการรู้จักสถานภาพที่แท้จริงของทรัพยากรหน้าบ้าน และเคารพธรรมชาติ อยู่ภายใต้เงื่อนไขธรรมชาติ เป็นการดำรงชีวิตในสภาพความเป็นจริงที่ทำยที่สุดแล้ว มนุษย์สามารถดำรงอยู่รอดและธรรมชาติไม่ถูกทำลาย มีโอกาสฟื้นตัวตามระบบห่วงโซ่อาหาร เพื่อเป็นฐานทรัพยากรที่พึ่งพิงได้กับคนรุ่นต่อไป

3. การใช้ความรู้/เหตุผลและคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรประมง

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีโดยส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมเนื่องมาจากการใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายล้างจำพวกอวนรุน อวนลาก ดังได้กล่าวมา ข้างต้นแล้ว ในอดีตเมื่อชุมชนประสบกับปัญหาก็ได้ใช้วิธีการต่างๆ ในการจัดการกับปัญหาทั้งการใช้ความรุนแรง การไปร้องขอให้ผู้แทนราษฎรในขณะนั้นช่วยเหลือ ฯลฯ ชาวประมงพื้นบ้านมีแต่ความทุกข์ ทั้งความทุกข์ที่ไม่สามารถออกทะเลทำการประมงได้และความทุกข์จากการที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของตนเอง ไม่มีคนเหลียวแล จนกระทั่งมาในช่วงระยะหลังที่ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการในการคลี่คลายปัญหาจนค่อยๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งนับได้ว่า ความทุกข์ที่ชาวประมงพื้นบ้านได้รับในอดีตนั้นได้นำไปสู่การเกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะขอกกล่าวถึงในที่นี้ใน 2 ประเด็นก็คือ การใช้ระบบความรู้/เหตุผล และระบบคุณธรรมในการจัดการทรัพยากร

- **ระบบความรู้และเหตุผล** ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีมีการศึกษาถึงระบบความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรประมง ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่เกื้อกูลกับธรรมชาติและรักษามรดกชาติเอาไว้เป็นฐานความอยู่รอดของชุมชน ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนั้นได้ทำให้คนรุ่นปัจจุบันเกิดความภาคภูมิใจ ความมีศักดิ์ศรี ในวิถีชีวิตของตนเอง นอกจากนี้ยังมีการศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ โดยเชื่อมกับนักวิชาการในพื้นที่ เพื่อที่จะได้เรียนรู้ถึงสถานภาพของทรัพยากรในเขตชุมชน

และบริเวณใกล้เคียง เพื่อที่จะได้นำไปสู่การวางแผนการใช้
ทรัพยากรอย่างเหมาะสม รวมทั้งวางแผนในการอนุรักษ์และฟื้นฟู
อย่างถูกต้อง รวมทั้งมีการติดตามศึกษาการศึกษาวิจัยของหน่วย
งานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับปัญหาของตนเอง เช่น การศึกษาวิจัยเรื่อง
“อวนรุน” เพื่อที่จะได้สร้างความ ขอบธรรมและมีน้ำหนักในการ
แก้ปัญหา

นอกจากการศึกษาเพื่อหาความรู้ให้กับตนเองในการจัดการ
ทรัพยากรแล้วกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านยังได้มีการใช้ “กระบวนการ
ในการวิจัย” มาใช้ในการหาความรู้เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาของ
ชุมชนตนเอง เช่น กรณีที่ชาวประมงพื้นบ้านร่วมกับตำรวจตระเวน
ชายแดน, หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงทะเลจังหวัดปัตตานี
ได้ไปจับกุมเรืออวนรุนที่กระทำผิดกฎหมายเมื่อวันที่ 8 กันยายน
2548 และทำสำนวนจับกุมสั่งฟ้อง ภายหลังจากนั้นประมาณ
4 วัน เรืออวนรุนมาติดต่อขอเรือคืน ชาวบ้านจึงขอหลักฐานและ
ขอให้เจ้าหน้าที่ตำรวจมาเป็นพยานในการรับมอบเรือของกลางคืน
ทางเจ้าของเรืออวนรุนก็กลับไปและไปนำเอกสารมารับของกลาง
คืน แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่วางจึงไม่ได้มารับของกลางไป ในขณะที่
เดียวกันชาวบ้านก็สงสัยว่า เรือประมงที่ถูกจับทำไมถึงถูกปล่อย
ได้ง่ายดายต่างๆ ที่ในพื้นที่จังหวัดปัตตานีเมื่อเกิดกรณีลักษณะนี้
ศาลมักจะมีคำพิพากษาให้รับของกลางเป็นหลัก ทางชาวบ้านจึงได้
ไปติดตามคำพิพากษาของศาล และได้พบว่าศาลพิพากษาให้รับของ
กลางเหมือนคดีอื่นๆ ในอดีต จึงเกิดเป็นประเด็นโต้เถียงกันและ
ชาวบ้านรู้สึกว่เรื่องนี้ไม่ชอบมาพากล ชาวบ้านก็เลยไปพบผู้ว่า
ราชการจังหวัด, ประมงจังหวัด, อัยการจังหวัด เพื่อไปขอติดตาม
ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นให้หายสงสัย

และจากการไปติดตามข้อมูลก็พบข้อเท็จจริงสำหรับกรณีคดี การจับกุมเรือประมงอวนรุนที่กระทำผิดกฎหมาย เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2548 ดังนี้

รายละเอียดของกลาง ในบันทึกจับกุมโดย เจ้าหน้าที่หน่วยป้องกัน และปราบปรามประมง ทะเล จังหวัดปัตตานี กรมประมง	รายละเอียดของกลาง ในสำนวนสอบสวนโดย เจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.อ. หนองจิก จ.ปัตตานี	รายละเอียดของกลาง ในสำนวนสั่งฟ้องศาลของ พนักงานอัยการจังหวัด ปัตตานี
<ol style="list-style-type: none"> 1. เรือยนต์ประมง 2. เครื่องมืออวนรุน 3. วิทยูมุดำ 4. สัตว์น้ำเบญจพรรณ 5. คันรุนเหล็ก 6. ถัง, ตะกร้าพลาสติก 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เรือยนต์ประมง 2. เครื่องมืออวนรุน 3. วิทยูมุดำ 4. สัตว์น้ำเบญจพรรณ 5. คันรุนเหล็ก 6. ถัง, ตะกร้าพลาสติก 	<ol style="list-style-type: none"> 1. สัตว์น้ำเบญจพรรณ สภาพ เน่าเสีย จำนวน 150 กิโลกรัม

คำพิพากษาของศาลจังหวัดปัตตานีในกรณีดังกล่าวคือ ปรับจำเลยผู้กระทำผิด 5 คนๆ ละ 9,000 บาท รับผิดกึ่งหนึ่ง ธิบของกลางซึ่งเหลือเพียงสัตว์น้ำเบญจพรรณสภาพเน่าเสียจำนวน 150 กิโลกรัม

จากรายละเอียดข้างต้นชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี พบว่า รายละเอียดของของกลางที่อยู่ในบันทึกสำนวนในชั้นตอน สู้สุดท้ายได้ถูกลดจำนวนลง ส่งผลให้คำพิพากษาของศาลที่ให้รับของ กลางมีน้ำหนัก ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ชาวประมงพื้นบ้านยอมรับ และเคารพในคำพิพากษาศาล ไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ แต่กั

จะให้เรื่องนี้ยุติโดยไม่ทำอะไรเลยนั้นก็ไม่ได้เช่นกัน และได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่ปัญหาของกระบวนการยุติธรรม แต่เป็นปัญหาของบุคคลในกระบวนการยุติธรรมบางคนเท่านั้น

หลังจากนั้นชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้ไปยื่นหนังสือกับรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และทางรองนายกรัฐมนตรีรับปากว่าจะติดตามข้อเท็จจริงและดำเนินการให้ในเวลา 1 เดือน เมื่อครบกำหนด 1 เดือนชาวบ้านก็ไปตามผลและพบว่าพนักงานอัยการคนดังกล่าวถูกล้างย้ายไป เรียบร้อยแล้ว

จากกรณีดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ถึงวิสัยคิดโดยย่อของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี เมื่อเผชิญกับปัญหา ดังนี้

1. เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ชุมชนจะพยายามใช้ “ความรู้” ในการศึกษาข้อเท็จจริงของปัญหาให้ชัดเจน ร่วมกันกำหนดวิธีการในการจัดการกับปัญหาอย่างมีเหตุมีผล

2. วิธีการในการแก้ปัญหา ชุมชนจะใช้เหตุผลและไม่เลือกใช้วิธีการรุนแรงในการจัดการกับปัญหา หากการพูดคุย/ประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐได้รับการตอบสนองที่จะคลี่คลายปัญหาให้เว้น แต่เจ้าหน้าที่รัฐเพิกเฉยกับปัญหา ชุมชนก็จะใช้พลังของชุมชนที่มีอยู่ทั้งในด้านความรู้ ภูมิปัญญา ความจริง และกลุ่มคนจำนวนมากที่ประสบปัญหาเหมือนกัน มาร่วมกันต่อสู้ โดยชุมชนมีความหวังสูงสุดก็คือการมุ่งหวังให้ทรัพยากรฟื้นตัว ชาวประมงทุกคน ทุกประเภท สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเป็นธรรม สมาชิกในชุมชนประมงพื้นบ้าน ทุกเพศทุกวัยมีความสุขบนวิถีชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับฐานทรัพยากรอย่างพอเพียงเป็นสำคัญ

- ระบบคุณธรรม

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีที่ดำรงอยู่ในคุณธรรมสะท้อนผ่านการทำการประมงแบบเคารพธรรมชาติ ไม่เอาชนะธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ เพียงเพื่อให้มนุษย์อยู่รอดเป็นคุณธรรมที่ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ยังมีคุณธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน เมื่อคนอยู่กับคนเป็นกลุ่มใหญ่และใช้ทะเลซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะเป็นแหล่งในการ ทำมาหากิน ปัญหาต่างๆ ย่อมเกิดขึ้น แต่ชุมชนก็มีวิธีในการคลี่คลายปัญหาโดยใช้คุณธรรมโดยเฉพาะหลักศาสนาอิสลามมาเป็นหลักในการดำรงอยู่ร่วมกัน เช่น ในกรณีของการออกไปวางอวนในทะเล ก็จะมีกฎเกณฑ์เรื่องใครไปก่อนก็จะได้สิทธิ์นั้นไปก่อน ผู้ไปที่หลังจะต้องไม่ไปวางอวนทับซ้อนกับอวนของผู้อื่น หากมีการกระทำผิดกฎกติกาของชุมชนก็จะมีผู้นำทางศาสนาหรือผู้อาวุโสมาร่วมคลี่คลายสถานการณ์ เพื่อให้สมาชิกอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

การใช้ระบบคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ กรณีการแก้ปัญหาอวนรุนซึ่งเป็นเครื่องมือที่สร้างปัญหาอย่างใหญ่หลวงให้กับชาวประมงพื้นบ้าน และหากเครื่องมือประมงอวนรุนเหล่านั้นออกทำการประมงอย่างผิดกฎหมายก็สามารถใช้มาตรการทางด้านนิติศาสตร์เข้าดำเนินการจับกุมและดำเนินการตามขั้นตอนได้เลย แต่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีเลือกที่จะใช้วิธีการเจรจา พุดคุย และเสนอทางออกในการประกอบอาชีพอื่น โดยเฉพาะกลุ่มเรือประมงอวนรุนขนาดเล็ก ทางกลุ่มชาวประมง

พื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการร้องขอให้หน่วยงานภาครัฐจัดตั้งกองทุนในการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงอวนรุนเพื่อให้ผู้ประกอบการเหล่านี้มีทางออกและปรับเปลี่ยนไปใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่นที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม โดยอุปกรณ์ เครื่องมือประมงที่นำมาปรับเปลี่ยนนั้น ทั้งเสาคันรุน เครื่องยนต์ ก็จะทำให้ชุมชนอื่นๆ หรือหน่วยงานที่ต้องการเขียนโครงการมาขอรับบริจาคไปใช้ประโยชน์ เช่น เครื่องยนต์ นำไปใช้เป็นเครื่องปั่นไฟ เครื่องวิดน้ำของมัสยิด , วัดหรือโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

การเลือกใช้วิธีการจัดการดังกล่าว นอกจากจะทำให้เครื่องมือประมงอวนรุนลดลงตามเจตนารมณ์ของชาวประมงพื้นบ้านแล้ว ยังเป็นการดำเนินการที่อยู่บนพื้นฐานของการเอาใจเขามาใส่ใจเรา การให้โอกาสแก่ผู้อื่น ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่สั่นคลอนไปด้วย

unaรูป

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีดำรงชีวิตอยู่บนความพอเพียง โดยปฏิบัติตามแนวทางหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้เป็นความพอเพียงที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยที่มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้ ธรรมชาติไม่ถูกทำลาย มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขภายใต้สังคมคุณธรรม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการให้ออกาสกัน มีหลักศาสนาเป็นทางนำแห่งชีวิต

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีก็เป็นคนที่ “รักตัวเอง” เฉกเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม เพียงแต่ความรักตัวเองของ

พวกเขาไม่ใช่รักตัวเองเพียงแค่วันนี้ จึงมิได้คิดกอบโกยเอา
ทรัพยากรไปสร้างความร่ำรวยให้กับตัวเอง หากแต่เป็นความรัก
ตัวเองที่เผื่อแผ่ไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลานและสังคมรอบข้างที่จะมี
ทรัพยากรเป็นฐานความอยู่รอดของสมาชิกในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ชุมชนเกษตรในหลายต่อหลายพื้นที่ในประเทศไทยอาจจะมี
ความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี
อยู่บ้าง สาธารณชนภายนอกทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนต่างๆ ควรจะ
ร่วมกันส่งเสริม สนับสนุนให้สังคมเกษตรเหล่านี้ไม่ล่มสลายให้พวก
เขาได้ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ต้องการ ฝ่ายนโยบายก็กำหนด
นโยบาย/กฎหมายที่เอื้อต่อการรักษาทรัพยากร ฝ่ายวิชาการก็
สนับสนุนทั้งในเชิงการสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้ที่เอื้อต่อการ
จัดการทรัพยากรโดยชุมชน ฝ่ายกระบวนการยุติธรรม ทั้งเจ้า
หน้าที่ตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา ฯลฯ ก็ควรจะเข้าใจการบังคับใช้
กฎหมายที่ทำลายทรัพยากรซึ่งเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของคนส่วนใหญ่อีก
มากมาย เพราะกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร
ธรรมชาติในปัจจุบันยังมีช่องโหว่อยู่มากในบางกรณี เช่น อวนรุน
ถ้าไม่จับกุมขณะทำการประมง ก็ไม่สามารถเอาผิดได้ แต่การ
ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว กุ้ง ปู ปลาหรือต้นไม้
ต่างๆ ไม่สามารถไปเป็นพยาน ไม่มีปากเสียง ไม่สามารถร้อง
อุทธรณ์ได้แต่อย่างใด

หากทุกกลุ่มคนในสังคมร่วมกันสนับสนุน ส่งเสริม ตาม
สถานภาพที่เหมาะสมของแต่ละคน ก็จะเป็นการเสริมสร้าง
กำลังใจให้เกิดสังคมที่พอเพียง มีคุณธรรมและมีการใช้เหตุผลใน
การดำรงอยู่ร่วมกันได้อีก มากมายต่อไป

บรรณานุกรม

- เลิศชาย ศิริชัย. 2546. **เหลียวหลังแลหน้า ชุมชนประมงพื้นบ้าน
จังหวัดปัตตานี.** เอกสารรายงานชมรมชาวประมงพื้นบ้าน
จังหวัดปัตตานี.
- สมศักดิ์ ปราโมกษ์ชุติมา. 2536. **การประมงอวนรุนในอ่าวไทย
ตอนล่าง.** เอกสารรายงานหมายเลข 2/2536. ศูนย์
พัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง กรมประมง.
- สุวิมล พิริยธนาลัย. 2546. **ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน
จังหวัดปัตตานี.** ภาคนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ลุ่มน้ำหลังสวน

นวัตกรรมฟื้นคืนพื้นที่ป่า ด้วยภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้น สู่เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชน คนอยู่กับป่าแห่งลุ่มน้ำหลังสวน

พงศา ชูแนม *

ปัญหาและที่มาของเกษตร 4 ชั้น

ความเป็นมาของเกษตร 4 ชั้น

ราวปี 2536 ก้าวแรกของการกำเนิดโครงการคนอยู่กับป่า เพื่อให้ชุมชนคนอยู่กับป่าต้นน้ำแห่งพื้นที่ป่าพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร อยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืน ตามแนวพระราชดำริขององค์พระสมเด็จ พระบรมราชาธิบดี ๙ ก้าวนั้นแนวคิดและกระบวนการสู่การมีส่วนร่วมของชุมชน ในการค้นหาภูมิปัญญาเพื่ออยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืน ก็เริ่มก้าวพร้อมกัน

คุณชัยรัตน์ แวนแก้ว ชาวบ้านลูกอีสาน (ศรีสะเกษ) ผู้อพยพ พาชีวิตร่อนเร่รอนแรมผ่านมาหลายอาชีพที่บ้านคลองเรือ และ คุณไพศาล ทรงศิริ ชาวบ้านอีกคนหนึ่งแห่งบ้านกลางตาง (เดิม

* หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ข้าราชการพลเรือนดีเด่น บุคคลดีเด่น ด้านการอนุรักษ์รางวัลลูกโลกสีเขียว

บุรีรัมย์) ผู้พานพบกับความอดอยาก หิวโหยกับความแล้งของที่ราบสูง ซึ่งทั้งสองคนเป็นชาวบ้านผู้ร่วมโครงการคนอยู่-ป่ายัง กับหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ

ขณะที่เวลานั้นเขาทั้งสองและชาวบ้านทั่วไปหมกมุ่นอยู่กับการทำสวนกาแฟและทำอย่างใช้ประสบการณ์จากการทำพืชไร่ คือการปลูกพืชเพียงอย่างเดียวและรอการเก็บเกี่ยวเพียงครั้งเดียวในฤดูกาล

ราคากาแฟขึ้นลงอย่างโลกนี้มีมืดและสว่าง บางครั้งสูงถึงปลายฟ้า บางคราวต่ำดิ่งสู่กันเหว ทำให้ชาวบ้านอันเป็นเกษตรกรผู้ปลูกกาแฟปรับตัวไม่ทัน วันวานเป็นเศรษฐี วันนี้เป็นยาจกปานนั้น ค่าใช้จ่ายสูงหนี้สินพอกพูน

มองเห็นสัญญาณการล่มสลายของชุมชนเดือนอยู่ทุกอำเภอของจังหวัดชุมพร พื้นที่ป่าเคยอุดมสมบูรณ์ ฝนตกชุกตลอดปี ถูกประชาชนจากทุกสารทิศอพยพเข้ามาบุกรุกแผ้วถางตัดโค่นต้นไม้ขนาดใหญ่ ล้มป่าลง จุดไฟเผาให้เป็นเพียงเถาถ่าน เหลือผืนดินอันว่างเปล่า จากนั้นจึงปลูกกาแฟต้นเล็กๆ ลงแทนผืนป่าใหญ่ ด้วยความหวังจะเป็นเศรษฐีสวนกาแฟ ช่วงขณะนั้นจึงเห็นแต่สวนกาแฟกว้างไกลสุดสายตากับป่าที่หายไป

คุณชัยรัตน์ แวนแก้ว และคุณไพศาล ทรงศิริ ผู้มาประสบการณ์ เห็นแล้วว่าการล่มสลายจะมาเยือนจึงตัดสินใจปรับรูปแบบการเกษตรเชิงเดี่ยว คือสวนกาแฟ ไปสู่การเกษตรเชิงนิเวศ โดยใช้กระบวนการเทียบเคียงกับป่าธรรมชาติและนิยามชื่อใหม่ว่าเกษตร 4 ชั้น และสื่อกับของจริงให้ผู้อื่นก้าวเดินตาม

ความหมายของเกษตร 4 ชั้น

เกษตร 4 ชั้นคือการปรับเปลี่ยนพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยวให้เป็นเกษตรเชิงนิเวศหรือเกษตรผสมผสาน ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ โดยใช้หลักการค้นหาองค์ความรู้จากภูมิปัญญาการทำเกษตรของคนสมัยก่อนโดยเฉพาะคนลุ่มน้ำหลังสวน และเทียบเคียงจากในป่าธรรมชาติซึ่งจะมีเรือนยอดต้นไม้อยู่ 3 ระดับ ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน ชั้นกลาง และชั้นล่าง (พิวดิน)

รูปแบบการเกษตร 4 ชั้น

การเกษตร 4 ชั้น คือการปรับเปลี่ยนพื้นที่สวนกาแฟซึ่งเสมือนพืชไร่ซึ่งมีพืชกาแฟเพียงอย่างเดียวโดยการนำพันธุ์พืชที่มีชั้นเรือนยอดหลายชั้นมาปลูกผสมผสานลงไป ในสวนกาแฟ โดยไม่ต้องเพิ่มพื้นที่ เช่น

1. มีสวนกาแฟเดิมอยู่ 10 ไร่ ก็มีรายได้เพียงจากกาแฟอย่างเดียวแค่ 10 ไร่ เป็นเกษตรเชิงเดี่ยวจึงมีพื้นที่ทำกิน 10 ไร่เท่านั้น

2. เมื่อนำเอาพันธุ์ไม้ เช่น สะตอปลูกลงในสวนกาแฟ 10 ไร่เดิมนั้นให้เต็มพื้นที่ก็จะเสมือนมีพื้นที่ 20 ไร่ โดยต้นสะตอจะมีเรือนยอดสูงอยู่ชั้นบนเป็นชั้นที่ 1 (ชั้นบน)

3. มีการปลูกหมากลงไปอีกในพื้นที่ 10 ไร่เดิมนั้น เสมือนมีพื้นที่ 30 ไร่ เป็นสวนกาแฟ 10 ไร่, สวนสะตอ 10 ไร่, สวนหมาก 10 ไร่ ซึ่งหมากและสะตอหรือไม้อื่นๆ ที่ต้นใหญ่เป็นเรือนยอดชั้นบนเรียกว่าชั้นที่ 1

4. ใต้ต้นสะตอสามารถปลูกลองกอง มังคุด ฝรั่ง ลงไปได้อีก เป็นเรือนยอดชั้นที่ 2 เหมือนมีพื้นที่ 40-50 ไร่ เรียกว่าพีชชั้นที่ 2 (ชั้นกลาง)

5. ใต้ต้นฝรั่ง ลองกอง ปลูกผักเหลียง ผักหวาน และพืชสวนครัวอื่นๆ เท่ากับเพิ่มพื้นที่เป็น 60-70 ไร่ และเป็นไม้เรือนยอดชั้นที่ 3 (ชั้นล่าง หรือชั้นผิวดิน)

6. ใต้ดินสามารถปลูกพืชที่ใช้หัวเป็นอาหาร ได้แก่ กลอย ชิงช้า ขมิ้น เพิ่มสัดส่วนได้อีกชั้นเป็นชั้นที่ 4 (ชั้นใต้ดิน) หรือเหมือนมีพื้นที่เป็น 80 ไร่ เป็นสวนกาแฟ 10 ไร่ สะตอ 10 ไร่ หมาก 10 ไร่ ลองกอง 10 ไร่ มังคุด 10 ไร่ ผักเหลียง 10 ไร่ ชิงช้า ขมิ้น 10 ไร่ กลอย 10 ไร่ จากเดิมแค่ 10 ไร่ เมื่อนับรวมชั้นเรือนยอด 3 ชั้น คือ ชั้นบน ชั้นกลาง ชั้นล่างและเมื่อรวมใต้ดินไปด้วยเป็น 4 ชั้น เรียกว่า เกษตร 4 ชั้น

มิติด้านต่าง ๆ ของเกษตร 4 ชั้น

- **มิติด้านภูมิปัญญา** การที่ชุมชนรู้จักค้นหา เทียบเคียงลงมือทำและเคี้ยวกรำจนเป็นองค์ความรู้ให้เห็นรูปธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการคิดค้นหาความลงตัว โดยใช้หลักการของธรรมชาติ ใช้ภูมิปัญญาเดิมเป็นเครื่องมือ เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่ตกผลึกทางปัญญาแล้วมาสร้างนวัตกรรมเกษตรที่เป็นแบบฉบับของตนเอง คือเป็นภูมิปัญญาอันสำคัญ

- **มิติในการลดการบุกรุกแผ้วถางป่า** กล่าวคือเมื่อเกษตร 4 ชั้นสามารถเพิ่มพูนผลผลิตให้ได้มากขึ้น หลากหลายขึ้นเสมือนมีพื้นที่มากขึ้น จึงทำให้ไม่ต้องขยายพื้นที่เพิ่มเติมเพื่อเพาะปลูกพืชเป็นชนิดใดชนิดหนึ่งรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยวนำไปสู่การลดปริมาณการบุกรุกแผ้วถางป่าได้

- **มิตีการลดใช้สารเคมี** เกษตร 4 ชั้นไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีโดยระบบแล้วจะเกื้อกูลให้อยู่กันได้ตามธรรมชาติ ส่งผลให้ผู้ทำเกษตร 4 ชั้นห่างไกลจากสารเคมีได้อย่างยั่งยืน

- **มิตีในการเพิ่มพื้นที่ป่า** คงปฏิเสธไม่ได้ว่าพื้นที่เกษตร 4 ชั้น นั้นเป็นแหล่งรวมของพืชพรรณนานาชนิด หลากหลายชั้นเรือนยอดมีสภาพนิเวศใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ จึงเป็นเสมือนการเปลี่ยนสวนกาแฟซึ่งเป็นเกษตรเชิงเดี่ยวให้เป็นพื้นที่ป่าแต่เป็นป่าที่มีพันธุ์พืชอันเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของชุมชน ซึ่งเป็น การเพิ่มพื้นที่ป่าขึ้นโดยชุมชน

- **มิตีด้านการสะสมสายพันธุ์พืช** เนื่องจากเกษตร 4 ชั้น ไม่จำกัดชนิดและจำนวนพืชที่ปลูก และสภาพนิเวศเอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโตของพันธุ์ พืชเกษตร 4 ชั้นจึงสามารถนำสายพันธุ์พืช จากจากหลายแห่งมารวบรวมไว้ จึงเป็นเสมือนแหล่งรวมสายพันธุ์พืชและเป็นการรักษาพันธุ์กรรมพืชไว้อีกทางหนึ่ง

- **มิตีด้านพฤติกรรมกรบรีโกล** เกษตร 4 ชั้นประกอบไปด้วยพืชกินได้อย่างหลากหลายทำให้เกษตรกรได้เก็บเกี่ยวมาบริโภคได้ตลอด ทำให้คนรุ่นหลังได้รู้จักการกินพืชผักผลไม้ที่หลากหลายซึ่งเกือบทุกชนิดเป็นพืชสมุนไพรและเป็นอาหารทำให้พฤติกรรมกรบรีโกลถูกสร้างสมให้มีการบริโภคที่หลากหลาย และดำรงอยู่ไว้ซึ่งภูมิปัญญาการบริโภคพืชพรรณที่เป็นประโยชน์ให้คนสืบทอดรุ่นต่อรุ่นต่อไป

- **มิตีด้านสภาพนิเวศ** เกษตร 4 ชั้น ทำให้พื้นที่มีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติ จึงเสมือนเป็นการรักษาสภาพระบบนิเวศให้อยู่ในภาวะสมดุล

- **มิติการเก็บน้ำของตัวเอง** เกษตร 4 ชั้น นอกจากมีความหลากหลายและยังมีความหนาแน่นในการอยู่รวมกันของต้นไม้ ทำให้มีการเกื้อกูล แลกเปลี่ยนธาตุอาหารโดยกระบวนการย่อยสลาย ความหนาแน่นหลากหลายของพืชพรรณทำให้เกิดการอุ้มน้ำไว้ได้ด้วยการคลุมดิน และระบบรากที่คล้ายกับป่าธรรมชาติที่สามารถอุ้มน้ำไว้ได้ดีกว่าพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยว เราจึงพบว่าฤดูแล้งป่าธรรมชาติยังเขียวสดอยู่ แสดงว่ายังมีน้ำอยู่ในระบบคอยเกื้อกูลตลอด จึงเป็นเสมือนมีการเก็บน้ำไว้ในพื้นที่โดยตัวมันเองของเกษตร 4 ชั้น

- **มิติด้านการสร้างรายได้ตลอดปี** เกษตร 4 ชั้นมีพืชเกษตรที่หลากหลาย ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวไม่ตรงกัน บางชนิดเช่นผักป่า พันบ้าน อาทิ ผักเหลียง มะเดื่อ ผักหวาน สามารถให้ผลผลิตทั้งปี ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวเกิดการกระจายให้มีทั้งปี ก่อเกิดรายได้ประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี หมุนวนกันก่อเกิดผลผลิตทั้งปี สร้างรายได้ตลอดปี

- **มิติด้านความยั่งยืน** เกษตร 4 ชั้นเป็นรูปแบบการเกษตรของคนตะวันออก เป็นการเกษตรที่ไม่หมดอายุเช่นพืชเชิงเดี่ยวเหมือนสวนยางพารา สวนปาล์มน้ำมัน หรือพืชไร่อื่นๆ เมื่อหมดอายุแล้วต้องโค่นล้มตัดฟันแล้วสร้างขึ้นใหม่ แต่เกษตร 4 ชั้นแสดงถึงการปลูกลงไปแล้วไม่ต้องตัดฟันหรือรื้อแปลงทำใหม่ อายุของพืชพรรณนี้ปลูกลงไปยืนยาวเกื้อกูลกันก่อเกิดความยั่งยืนของระบบ มีรูปแบบการปรับตัวของพันธุ์พืชให้อยู่รวมกันได้

- **มิติด้านเศรษฐกิจพอเพียง** เกษตร 4 ชั้นทำให้เกิดรายได้ตลอดปีเกิดการพึ่งพิงตนเอง ,เกิดภูมิคุ้มกันตนเองและสังคม และสร้างความยั่งยืนกล่าวคือเกษตรกรสามารถอยู่ได้แม้ยามเกิด

ภัยด้านเศรษฐกิจเพราะมีอาหารไว้บริโภคเป็นของตนเองอย่างพอเพียง และการสร้างรายได้อย่างสม่ำเสมอไม่มากนัก **คุ้มครองตัวเองได้โดยระบบเนื่องเพราะเกษตร 4 ชั้น ไม่ต้องใช้สารเคมีหรือปุ๋ยเคมีให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพหรือต่อรายได้**

- **มิติด้านความผูกพันกับพื้นที่และการรักถิ่น** การทำเกษตร 4 ชั้นทำให้ต้องใช้เวลาการเก็บเกี่ยวผลผลิตอยู่ตลอดเวลาทำให้ต้องดูแล เก็บเกี่ยว ก่อเกิดความใส่ใจความรักผูกพันต่อพื้นที่ตลอดจนทำให้ไม่ต้องอพยพโยกย้ายไปหารายได้จากแหล่งอื่นส่งเสริมให้เกิดการรักถิ่นรักแผ่นดินเกิด และความผูกพันต่อต้นไม้แต่ละต้นที่อยู่ในพื้นที่

สู่การสร้างศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อชุมชนคนอยู่กับป่า

แนวความคิดจัดการ

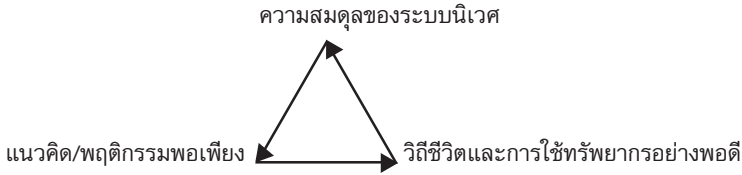
- ภูมิปัญญาการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติของชาติพันธุ์ไทยที่ถูกถ่ายทอดต่อกันมายาวนาน แม้นจะถูกกลืนเล็ดลอดหายไปบ้างแต่ยังคงร่องรอยหลงเหลือสามารถถอดรหัส-บทเรียนที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงตนเอง มีความพอดี การมีเหตุผลในการต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง สังคมชาติพันธุ์ ท่ามกลางการปกป้อง ดูแล ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกันมาหลายพันปี แนวทางอันเป็นวิถีเดิมของชาติพันธุ์ไทยอันงดงาม ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในอินโดจีนรวมถึงตอนใต้ของจีน ตอนเหนืออินเดีย ตอนเหนือในเวียดนาม ฉานในเมียนมาร์ ซึ่งวิถีนี้เริ่มเสื่อมสภาพสูญหายไป เมื่อกลางทศวรรษที่ 20 เพราะกระแสทุนนิยมและเศรษฐกิจการค้าแบบทุนนิยม

- หากแต่ความจริงอันหนึ่งที่ปรากฏ คือ วิถีชีวิตการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ที่สามารถใช้ให้เกิดความยั่งยืนทั้งธรรมชาติและวิถีชีวิตนั้นต้องมีความพอดีและป้องกันการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเกินของคนในสังคมนั้น

- ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีหัวใจหลักที่สอดคล้องกับวิถีและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาติพันธุ์ไทย และสามารถสร้างแนวทางการไหลของกระแสทุนนิยมได้อย่างมีนัยสำคัญ เป็นทางออกที่สำคัญยิ่งของมวลมนุษยชาติที่จะต้องนำมาใช้ และจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชุมชนที่อยู่กับป่า เนื่องจากกลุ่มคนหรือชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่า โดยเฉพาะพื้นที่ป่าต้นน้ำแล้ว หากใช้ทรัพยากรเกินเลยจะส่งผลกระทบต่อผู้อื่นและระบบนิเวศทั้งระบบได้ง่ายและส่งผลเสียอย่างกว้างขวาง

- หากแต่ในปัจจุบันรูปธรรมแหล่งเรียนรู้ที่สามารถใช้เป็นแบบอย่างเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในภาคประชาชนที่อยู่อาศัยกับป่า หรือใกล้ป่าหรือในเขตพื้นที่ป่ายังไม่ชัดเจน

- สังคมมนุษย์หากได้รับแนวคิดที่ถูกต้อง คือ ความมีเหตุผล และรู้จักการสร้างภูมิคุ้มครองตนเองจะเกิดพฤติกรรมแห่งการพอเพียง เมื่อเกิดแล้วพฤติกรรมดังกล่าวจะส่งผลสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้พอดี เกิดนวัตกรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอดีจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันได้อย่างดีและเกิดความสมดุลของระบบนิเวศซึ่งระบบนิเวศที่ดีจะสร้างเสริมพฤติกรรม แนวคิดให้มีความรู้ความเข้าใจในความเรียบง่าย พอดีในชีวิต (ดังภาพ)

- หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ อำเภอบางสะพาน จังหวัดชุมพร เป็นหน่วยงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจนได้รับการยอมรับจากชุมชน สภาพเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่มีคนอยู่ร่วมกับป่าอย่างหลากหลายมิติจนสามารถนำเป็นภาพแทนหรือตัวอย่างการเรียนรู้แก่หน่วยงานอื่น ชุมชนอื่นๆ ที่มีสภาพใกล้เคียงกันได้อย่างดี

- องค์ความรู้ของทั้งสองหน่วยงานข้างต้นเกี่ยวกับปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมและฐานการเรียนรู้ที่หลากหลายมีอยู่ในระดับหนึ่งแล้ว และสามารถนำมาจากเครือข่ายมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ มูลนิธิเศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ อันเป็นต้นแบบการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ ซึ่งมีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่

- ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าจะสามารถสร้างองค์ความรู้ในด้านการพึ่งพิงตนเอง ความรู้จักพอดี พอประมาณ การมีเหตุ มีผลในการดำรงอยู่การใช้ทรัพยากร เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทั้งวิถีชีวิต และธรรมชาติ ตลอดจนรูปแบบการแบ่งปันสู่กันและกัน เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่ภราดรภาพ และสงบศานติ

- ทั้งจะเป็นต้นแบบใช้เป็นฐานการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ และตามนโยบายรัฐสำหรับชุมชนคนอยู่กับป่าทั่วประเทศ

โดยตั้งวัตถุประสงค์ไว้คือ

1) สร้างศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อใช้เป็นต้นแบบสำหรับการจัดการชุมชนคนอยู่กับป่าให้เกิดความยั่งยืน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิต

2) สร้างและศึกษา องค์ความรู้การอนุรักษ์โดยใช้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3) นำเสนอรูปแบบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นนิทรรศการกลางแจ้งให้หน่วยงาน ชุมชนอยู่กับป่าและบุคคลทั่วไปได้มาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

4) ผลิตอาหาร พลังงานและสิ่งจำเป็นให้เพียงพอ ในการพึ่งพิงตัวเองและสามารถแบ่งปัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตจริงได้

วิธีการจัดการ

จัดขึ้นจากแนวคิดที่จะสร้างรูปแบบในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้มีความชัดเจน โดยให้มองเห็นจับต้องได้ เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร ปฏิบัติได้อย่างไร ได้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติที่ไหน ปริมาณเท่าใด ณ เวลานี้

สำหรับประชาชนภาคการเกษตร หรือคนชนบทแล้ว วิธีแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้องหมายถึง วิธีแห่งการดำรงชีพ อยู่บนพื้นฐานการรู้จักพอ รู้จักแบ่งปัน มีคุณค่าเชิงเหตุผลที่จะทำอะไรไปเพื่อสิ่งใด

รวมตลอดจนการสร้างสิ่งที่พึงพึงตนได้ เป็นภูมิคุ้มกันให้แก่ตน ทั้งตนเองและครัวเรือน และสังคมที่ตนอยู่อันเป็นไปตามวิถีการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติของชาติพันธุ์ไทยตั้งแต่โบราณกาล

สิ่งที่มองเห็นเชิงประจักษ์สำหรับประชาชนคนชนบทด้าน เศรษฐกิจพอเพียง คือการสร้างความปลอดภัย พอกิน พอใช้ และการพอกินอย่างปลอดภัยเป็นก้าวแรก ซึ่งการนำพาวิถีไปสู่การพอกินอย่างปลอดภัย มีนัยยะอธิบายได้ถึงรูปแบบของความรู้จักพอ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันอย่างลงตัว รูปธรรมการปฏิบัติสู่การพอกินอย่างปลอดภัย คือ ก้าวอย่างด้วยการเกษตรอินทรีย์ เราจึงใช้คำว่า “ก้าวอย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง” แต่เพื่อให้เกิดองค์ความรู้จัดรูปธรรมการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากชุมชนในพื้นที่มาเป็นฐานการจัดการ เพื่อวางแนวทางจึงสร้างรูปแบบการค้นหาโดยการประกวดเพื่อค้นหา โดยได้จัดทำโครงการรางวัลครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอลำทะเมนชัย ครั้งที่ 1 “ก้าวอย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง” จัดขึ้นจากแนวคิดที่จะสร้างรูปธรรมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้มีความชัดเจนโดยให้มองเห็นจับต้องได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร ปฏิบัติอย่างไร ได้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติที่ไหน ปริมาณเท่าใด ณ เวลานี้ และการพอกินอย่างปลอดภัยเป็นก้าวแรกซึ่งการนำพาวิถีไปสู่การพอกินอย่างปลอดภัย มีนัยยะอธิบายได้ถึงรูปแบบของความรู้จักพอ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันอย่างลงตัว รูปธรรม การปฏิบัติสู่การพอกินอย่างปลอดภัย คือ ก้าวอย่างด้วยการเกษตรอินทรีย์ เราจึงใช้คำว่า “ก้าวอย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง” และในการประกวดครั้งนี้ มีขั้นตอน รายละเอียดเพื่อคั่นหานัยสำคัญ ดังนี้

ได้เริ่มดำเนินโครงการตั้งแต่ เมษายน 2549 มีคณะกรรมการ
ผู้ทรงคุณวุฒิหลากหลายสาขา อาชีพ ซึ่งเป็นผู้มีแนวปฏิบัติตน
อยู่บนวิถีแห่งเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมี อ.วิวัฒน์
 ศัลยกำธร ประธานสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงแห่งประเทศไทย เป็น
ประธาน

ชื่อผู้เป็นคณะกรรมการตัดสิน

1. นายวิวัฒน์ ศัลยกำธร	ประธานคณะกรรมการตัดสิน
2. นายอำเภอพะโต๊ะ	รองประธาน
3. ผู้กำกับการ สภ.อ.พะโต๊ะ	รองประธาน
4. พ.ท.ปัญญา โพธิ์แดง	กรรมการ
5. นายปัญญา ปุณฺณเวดิน	กรรมการ
6. นายทรงพล ชื่นอารมณ	กรรมการ
7. นายจินดา บุญจันทร์	กรรมการ
8. นายไสว แสงสว่าง	กรรมการ
9. นายวิสิฐ รักษ์พันธุ์	กรรมการ
10. นายบรรยงค์ ณ ธรรม	กรรมการ
11. นายธเนศร์ ชาญเชาว์	กรรมการ
12. นายองค์การบริหารส่วนตำบลทุกตำบล	กรรมการ
13. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลพะโต๊ะ	กรรมการ
14. กำนันทุกตำบลในเขตอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
15. เกษตรอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
16. พัฒนาการอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
17. หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ	กรรมการและเลขานุการ

การดำเนินงานของคณะกรรมการ ได้แก่

- การประชาสัมพันธ์แนวทาง
- การเปิดรับสมัครผู้ส่งผลงานเข้าประกวด ตั้งแต่ 1 ก.ย.-31 ต.ค.49
- การประเมินเบื้องต้นตลอดจนการประชุมวางแผน
- การลงพื้นที่ ประเมิน และตัดสิน
- มอบรางวัล วันที่ 28 ธันวาคม 2549

ผลการดำเนินการ

- ผู้ส่งผลงานเข้าประกวด 143 ครั้วเรือน
- ผ่านคุณสมบัติรอบแรก 23 ครั้วเรือน

เกณฑ์สำคัญคือ ต้องเป็นความพอเพียงฐานการเกษตรอินทรีย์ คือ ไม่ใช่ยาฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง

- คณะกรรมการตัดสินพิจารณาผลงานควรได้รับรางวัล จำนวน 12 ครั้วเรือนเป็นรางวัลยอดเยี่ยม 1 ครั้วเรือน รางวัลละ 10,000 บาท พร้อมโล่รางวัลและเกียรติบัตร
- รางวัลดีเด่น 11 รางวัล รางวัลละ 3,000 บาท พร้อมโล่รางวัลและเกียรติบัตร

ปรากฏผลดังนี้

รางวัลยอดเยี่ยม

1. นางจำลอง บุญเพชร

รางวัลดีเด่น

1. นายชัยรัตน์ แวนแก้ว
2. นายมนัส นางพนา คล้ายรุ่ง
3. นายวินัย หล้าแหล่ง
4. นางมานี หนูจันทร์
5. นายมี คณะรัมย์
6. นายไพศาล ทรงศิริ
7. นายสุคนธ์ เผ่าพะโต๊ะ
8. นายสมพร ศรีภูเก็ต
9. นายประเสริฐ เจียมวิจิตร
10. นางสุจิตา จันทร์สองศรี
11. นางเทียบ คงกุล

ตัวอย่างผลงาน

รางวัลยอดเยี่ยม คร้วเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่นางจำลอง บุญเพชร **ที่อยู่** 64/1 หมู่ที่ 5 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** “หญิงแกร่ง ผู้ำรงความหลากหลายทางชีวภาพมั่นคงในระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อสร้างสังคม ที่พอเพียง”

หญิงตระนงชาวราชบุรีผู้นี้ก่อนที่เธอจะเป็นจำลองบุญเพชร ณ วันนี้ เธอผ่านการเรียนรู้และการต่อสู้ตลอดจนอยู่บนเวทีเสียสละ เพื่อสร้างความก้าวหน้าสู่ความสำเร็จให้ใครต่อใครมานักแล้ว ทว่าทุกอนุความคิดของเธอได้รับการเคี่ยวกรำจนเป็นผลึกที่ลึกด้วยปัญญา รอบบ้านจำลอง บุญเพชร เนื้อที่ 5 ไร่ จึงเต็มไปด้วยหลักฐานทางปัญญา และความเพียรพยายาม เห็นการปลูก การเลี้ยง การจัดการดูแลรักษาพื้นที่ของเธอด้วยผละ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เธอเป็นแกนนำในการทำเกษตรอินทรีย์มายาวนาน และเป็นเพียงไม่กี่คนที่ยังคงรักษาอุดมการณ์นี้ไว้โดยไม่ปนเปื้อนไปด้วยสิ่งแอบแฝง พิษผัก พันธุ์ไม่แปลกและหลากหลายมาอยู่รวมกันเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายทางชีวภาพ สามารถใช้เป็นแบบอย่างที่ยอดเยี่ยมทั้งบนแผ่นดิน และในใจของเธอ

ข้อมูลพืชผักกว่า 42 ชนิด ได้แก่ ผักกูด, เล็บครุฑ, ผักเหลียง, ออดิบ, พริกไทย, ผักแว่น, ชี้เหล็ก, ดอกแค, มะปริง, เตยหอม, มะนาว, สาคุไทย, ไผ่ลาว, ระกำ, ผักกระเฉด, ช่า, กระชาย, ขมิ้น, ผักหนาม, ดาหลา, กลัวย, มะนาว, ลับประรด, มะเฟือง, บอนครก, ใบกรูด, พริกไทย, ตะไคร้, ยอ, ตำลึง, ตะลิงปริง, พริก, มะระขี้นก, ใบแป้น, ส้มเคยขาว, ชะอม, ผักหวาน, เล็บรอก ฯลฯ

รางวัลดีเด่น ครุวีเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่ นายไพศาล ทรงศิริ **ที่อยู่** บ้านกลางตาง 13 หมู่ที่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** “แบบอย่างทางปัญญาในการสร้างตนอย่างพอเพียงด้วยคุณภาพของพืชพันธุ์กับความมั่นคงใน ชีวิตและระบบนิเวศ”

ไพศาล ทรงศิริ ผู้วางชีวิตด้วยล้มมาอาชีพ หลีกหนีจาก ห่วงอบาย คิดและทบทวนการดำเนินชีวิตเดินด้วยสติ นำทางด้วยความแหลมคมของปัญญา มีจุดยืนบนความถูกต้อง รักษาคุณธรรมและความเสียสละต่อสังคม ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแห่งบ้านกลางตาง

เขาจัดองค์ประกอบพืชในสวนด้วยองค์ความรู้เกษตร 4 ชั้น และรำลึกถึงการมองลงไปสู่การสร้างมูลค่าอย่างละเอียดลออให้กับวิถีใช้ปุ๋ยทำเอง ทั้งปุ๋ยน้ำ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชผักและเลี้ยงสัตว์ ในจุดเดียวกัน โดยไม่ให้มีการรบกวน หากเข้าไปที่ชุมชนคนอยู่-ปายังบ้านกลางตาง สามารถหยิบฉวยเอาพืชผักรอบๆ บ้าน ไพศาล ทรงศิริ มาเป็นอาหารอย่างเกินพอ เขามีบ่อปลา สัตว์เลี้ยง พืชผักผลไม้ และที่สำคัญเขามีคุณธรรม รักความถูกต้อง ยอมเสียสละต่อสังคมอย่างนำเอาแบบอย่าง

ไพศาล ทรงศิริ มีถังจุลินทรีย์ขนาด 50,000 ลิตร พร้อมระบบประปาภูเขามาจัดการพื้นที่ให้เกิดระบบนิเวศที่เอื้อต่อการมีชีวิตของคน สัตว์ พืช และจุลินทรีย์

ข้อมูลพืชผัก พริก, มะเขือ, มันปู, ผักหวาน, ผักเหลียง, ช่า, ตะไคร้, กระเพรา, มะรุม, กระจับ, มะละกอ, ผักแว่น, ใบบัวบก, หมาก, ผักชีฝรั่ง, ผักกูด, ใบทุเลื่อ, ดอกแค, ทำมั่ง, โสน, มะกล่ำ, ทุเรียน, สะตอ, มังคุด, หน่อไม้, ลองกอง, กระจับ, ส้ม, เล็บครุฑ, สับปะรด, เผือก, ออติบ, มะนาว, ขมิ้น, ขิง, กลอย, กาแฟ, มันมือเสือ ฯลฯ รวมกว่า 40 ชนิด

รางวัลดีเด่น คราวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่ นายมนัส นางพนา คล้ายรุ่ง **ที่อยู่** 126 หมู่ที่ 9 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** “*รูปธรรมความพอเพียง มั่งคั่ง มั่นคง และเสียสละบนฐานการเกษตรอินทรีย์แห่งบ้านคลองเรือ*”

คราวเรือนผู้ใหญ่บ้านแห่งชุมชนคนอยู่-ปายังบ้านคลองเรือ มีรูปธรรมที่เป็นแบบอย่างสัมผัสได้ เรียนรู้ได้แทบทุกมิติ ตั้งแต่การฟื้นฟูดินในพื้นที่การเกษตรด้วยการเกษตร 4 ชั้น การสร้างทางเลือกโดยเป็นผู้นำปลูกหมากเสริมในพื้นที่อันเกิดความมั่งคั่งบนแผ่นดิน ด้วยผลผลิตหมากมายาวนาน

แบบอย่างการใช้รูปแบบเกษตรอินทรีย์ จัดระบบการให้น้ำ โดยมีถังสำรองน้ำ ขนาด 50,000 ลิตร พ่นพรมทั่วทั้งพื้นที่สวน สร้างชีวิตให้แผ่นดิน สร้างคุณค่าความเป็นแกนนำในการเปลี่ยนวิถีจากเคมีสู่อินทรีย์ด้วยความหนาแน่นจริงจัง

นอกจากรอบบ้านเรือนที่ยึดแน่นไปด้วยพืชผักกว่า 40 ชนิด สัตว์เลี้ยงมากมายและปริมาณมากพอเกินกินสู่การเอื้อเพื่อแจกจ่าย เรายังเห็นการเป็นผู้เสียสละทั้งเงินทอง และวัสดุสิ่งของให้แก่ลูกบ้านอันเป็นชุมชนที่รักของพวกเขาทำให้จำเป็นต้องได้ในรูปธรรมความพอเพียงบนความมั่งคั่ง มั่นคง และสัมพัศความจริงใจบริสุทธิ์ใน จากเวทาศาสตร์นิมเหล็กของผู้ใหญ่บ้าน

ข้อมูลพืชผัก ได้แก่ ผักเหลียง, ผักชีฝรั่ง, ผักชีล้อม, ผักหวาน, ก้านคูณ (ออดิบ), ใบมะกรูด, ส้มแป้น, กระจเพรา, กระจชาย, ชมัน, มะขือ, บวบ, สละ, กระจทือ ฯลฯ เกินกว่า 14 ชนิด

รางวัลดีเด่น ครั้วเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่ นายชัยรัตน์ แวนแก้ว **ที่อยู่** 136 หมู่ที่ 9 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** “ผู้สร้างนวัตกรรมความพอเพียงและความสมดุลของธรรมชาติจากภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้น”

นายชัยรัตน์ แวนแก้ว ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองเรือ เจ้าของทฤษฎีเกษตร 4 ชั้น เขานำเอาองค์ความรู้จากการสังเกตป่าธรรมชาติและรูปแบบการทำสวนพอเตมาอันเป็นวิถีของชาติพันธุ์ไทยที่ปลูกพืชทำสวนครั้งเดียวอยู่ได้เป็นพันปี โดยไม่ต้องไค่นล้มทำใหม่ เหมือนทฤษฎีการเกษตรแบบตะวันตกอันโง่เขลา และตื่นชิน นำความรู้ดังกล่าวมาเติมเต็มในพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยวที่มีกาแพเป็นพืชหลัก ทำให้สวนกาแพคล้ายกับป่าเข้าไปทุกวัน วันหนึ่งเมื่อนำกรอบวิชาการมาจับ จึงเห็นช่วงชั้นการจัดการ แยกแยะจัดกลุ่มกลายเป็นเกษตร 4 ชั้น **ชั้นบน**เป็นสะดอ มะพร้าว หมากไม้ยืนต้น **ชั้นกลาง** เป็นลองกอง มังคุด ลางสาด มะนาว มะไฟ

ชั้นล่าง เป็นกาแฟ ผักกูด ชะพลู ส้มป่อย **ชั้นใต้ดิน** เป็นชิง ช่า กลอย ขมิ้น กระชาย ยึดแน่นในพื้นที่หนึ่งให้กลายเป็นสภาพป่า แต่ก็ยังคงเป็นสวนอยู่ นับว่าเป็นนวัตกรรมการผสมผสานอย่างละเอียดเนียน ระหว่างการเกษตร รูปแบบวิถีการอยู่อาศัย และความสมดุลของธรรมชาติ พื้นที่เกษตร 4 ชั้นของนายชัยรัตน์ แวนแก้ว เป็นแหล่งเรียนรู้ในมิติที่ลุ่มลึกหยั่งถึงความมั่งคั่งยั่งยืน หากนับความยั่งยืนจากพันธุ์ไม้ที่ปลูกเสริม ได้แก่ ตะเคียนทอง สะเดาเทียม เป็นอาทิ

ข้อมูลพืชผักกว่า 69 ชนิด ได้แก่ หูหมี, ผักหวาน, ผักเหลียง, ชะมวง, กระชาย, กลอย, ช่า, พริก, ตะไคร้, ส้มป่อย, ผักชี, กระเพรา, โหระพา, ผักกูด, ยี่หระ, มะเขือ, บอน, เอาะติบ, ตะลิงปิง, ลูกจิง, จิก,ทำมั่ง, ส้มแขก ฯลฯ

องค์ความรู้สู่การสร้างแบบแผน

หลังจากเก็บรวบรวมองค์ความรู้และรูปธรรมการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงภาคเกษตรในส่วนของชุมชนคนอยู่กับป่าอย่างหลากหลาย มีชีวิตชีวาตั้งมั่นและยืนหยัดอยู่บนผืนแผ่นดินอย่างเป็นที่ประจักษ์แล้ว จึงนำองค์ความรู้อันเป็นจริงและหลากหลาย มาสร้างเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะและทำการเปิดศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่า เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2549 โดยเป็นเครือข่ายของสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงแห่งประเทศไทย เพื่อมุ่งหมายขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคชุมชนคนอยู่กับป่าในลุ่มน้ำหลังสวน และลุ่มน้ำอื่น ๆ ต่อไป

ลุ่มน้ำรัตนภูมิ

การจัดการทรัพยากร พื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิ (ตอนบน)

หะยีหมัด บิลอะห์ลี¹
ปราณี รุ่งฝ้าย
กำราบ พานทอง
เจียรนัย สุวรรณโณ

บทนำ

ลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิมีลักษณะภูมิประเทศประกอบด้วยคลองหลักคือคลองรัตนภูมิต้นน้ำเกิดจากเขาหลวงและเขาใครในเทือกเขานครศรีธรรมราช แล้วไหลขึ้นไปทางเหนือ ผ่านเขตอำเภอรัตนภูมิแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากบางภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา มีความยาวประมาณ 63 กิโลเมตร มีคลองสาขาที่สำคัญได้แก่คลองภูมิ คลองลำชัน คลองลำมา คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแร้ง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 420 ตารางกิโลเมตร มีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์และการก่อกองชุมชนสูง เพราะเป็นลุ่มน้ำที่เป็นรอยต่อของพื้นที่ 3 จังหวัดได้แก่สงขลา คืออำเภอรัตนภูมิ อำเภอกวนเนียง จังหวัดพัทลุง คือพื้นที่ติดกับคลองพรุพ้อ อำเภอป่าบอน และจังหวัดสตูล คือพื้นที่ติดกับเขตรักษา

¹ ทั้ง 4 คนเป็นผู้แทนคณะกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิ จ.สงขลา

พันธุ์สัตว์ป่าโตงาช้าง และป่าเขาค่อม เขาแดง เขาใหญ่ ในอำเภอ
ควนกาหลง

ผู้คนในพื้นที่รับน้ำลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ มีอาชีพสำคัญคือการทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ทำนา และประมง ลำคลองรัตภูมิไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ถือเป็นลุ่มน้ำย่อย 1 ใน 8 ลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นอกจากนั้นลุ่มน้ำนี้ยังมีความหมายต่อการเป็นแหล่งน้ำดิบที่นำมาเลี้ยงคนในพื้นที่และมีแนวโน้มสามารถกระจายไปสู่อุตสาหกรรม เช่น นิคมอุตสาหกรรมฉลุง อำเภอหาดใหญ่ เพราะกำลังมีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำไม่น้อยกว่า 2 แห่ง ได้แก่อ่างเก็บน้ำคลองหิน อ่างเก็บน้ำคลองแซง รวมทั้งการพยายามใช้ทรัพยากรอื่น ๆ มากขึ้น เช่น การระเบิดหิน (ขณะนี้ยังมีการให้สัมปทานและดำเนินการอยู่) การดูดทรายในลำคลองหลายท่าน้ำ รวมทั้งการใช้สารเคมีจำนวนมากทั้งในแปลงสวนยาง สวนไม้ผลเช่นลำไย และการปล่อยสารเคมีลงลำคลองมาจากโรงรวบรวมและแปรรูปน้ำยางสด อาทิเช่นโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ในตอนกลางและตอนปลาย สิ่งเหล่านี้กำลังเป็นเรื่องที่ชุมชนหันมาตระหนัก กำลังร่วมกันหาทางแก้ปัญหา ดังพัฒนาการการทำกิจกรรมและกระบวนการทางสังคมในลุ่มน้ำนั้นมิตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ กลุ่มหลักๆ ขณะนี้เช่น เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเขาพระ เครือข่ายออมทรัพย์สวัสดิการ กลุ่มเกษตรธาตุ 4 กลุ่มเดินไปคุยไป กลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกโซนควน กลุ่มเกษตรธรรมชาติทิพย์คีรี และเครือข่ายศึกษา ส่งเสริมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองภูมิ ต้นน้ำทะเลสาบสงขลา และพันธุ์พืชรัตภูมิ เป็นต้น

สภาพพื้นที่และสถานการณ์ป่าต้นน้ำ

“คนอยู่ป่ายัง ป่าพึ่งคนดับ” เมื่อพูดประโยคนี้ ทำให้หลายคนนึกถึงความสำคัญของป่าขึ้นมาอย่างจับจิต ป่ากับคนนั้นมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีตสภาพป่าในอดีตที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้พันธุ์สัตว์นานาชนิด มีการเอื้อประโยชน์ทั้งคนและป่า สามารถพึ่งพากันได้ ภาคใต้ของไทยยังคงมีผืนป่าที่ถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งวัฒนธรรมอีกหลายแห่ง เช่น ป่าเทือกเขาบรรทัด ป่าสันกาลาศีรี ฯลฯ และหากมองลึกไปถึงป่าที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดต่างๆของภาคใต้ มีหลายแห่งที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และเพียบพร้อมไปด้วยวัฒนธรรมในการจัดการป่าที่ผสมกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตชุมชนและการใช้ประโยชน์อย่างผสมผสาน อย่างเช่นป่าบริเวณจังหวัดสตูล ตรัง และบางส่วนของพัทลุง เนื่องจากยังมีการใช้ประโยชน์และมีกลุ่มชาติพันธุ์มนุษย์ที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันนั่นก็คือเผ่าชาวกาที่ยังคงหลงเหลือทั้งชนเผ่าและวัฒนธรรมบางอย่างให้ค้นหาเพื่อนำภูมิปัญญามาประยุกต์ใช้ต่อไปส่วนระดับที่เล็กลงไปเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาย่อยอย่าง “ป่าต้นน้ำเขาพระ” นั้นเป็นป่าต้นน้ำที่สำคัญมากแห่งหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ ป่าต้นน้ำเขาพระทางด้านทิศตะวันตกก่อกำเนิดจากเทือกเขาแก้ว ซึ่งเป็นชื่อเรียกของชุมชนในแถบนี้ ส่วนชื่อเรียกแบบเต็มขั้นเต็มยศนั้นทางราชการเรียกว่า **“เทือกเขาสันกาลาศีรี”** ส่วนในด้านทิศตะวันออกนั้นแหล่งกำเนิดต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาไฟไหม้ตามชื่อเรียกของชาวบ้าน หรือเทือกเขาบรรทัดที่ทางราชการเรียก แม้ปัจจุบันป่าจะลดน้อยถอยลงจาก

การกระทำของมนุษย์ด้วยกันเอง โดยเฉพาะจากโครงการรัฐในอดีต ซึ่งมีส่วนทำลายป่าได้อย่างมหาศาล เช่น การเปิดสัมปทานป่า และการบุกเบิกพื้นที่ป่าโดยการรื้อทำลายไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านเอง ล้วนส่งผลให้ป่าตกอยู่ในสภาพวิกฤติ แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันได้มีหลายฝ่ายที่จะพยายามฟื้นฟูสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าให้กลับคืนมาด้วยเล็งเห็นถึงความสำคัญของป่า การรักษาผืนป่าของชาวบ้านในชนบทจึงเปรียบเสมือนการรักษาชีวิตจิตวิญญาณเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้คงสืบทอดต่อไปนั่นเอง

ป่าต้นน้ำเขาพระ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา อยู่ห่างจากตัวอำเภอ รัตนภูมิประมาณ 15 กิโลเมตร ชุมชนต้นน้ำตำบลเขาพระประกอบด้วยหอย่อมบ้าน 5 หมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นหมู่บ้านที่มีสภาพเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่สำคัญ คือหมู่ที่ 5 บ้านคอกช้าง หมู่ที่ 6 บ้านคลองลำแขง หมู่ที่ 7 บ้านคลองแก้ว หมู่ที่ 10 บ้านเขาสอยดาว และหมู่ที่ 12 บ้านคลองลำชัน สำหรับบ้านคลองลำชันนั้นเป็นชื่อทางการแต่ชาวบ้านมักเรียกหมู่บ้านนี้ว่าบ้านคลองหิน เนื่องจากมีสภาพพื้นที่เป็นก้อนหินเรียงรายเต็มไปหมด พื้นที่ทั้งหมดของตำบลเขาพระมีเนื้อที่ประมาณ 207.7 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 129,812.50 ไร่ สำหรับพื้นที่ที่เป็นต้นน้ำมีบริเวณพื้นที่ราว 16,768 ไร่ ซึ่งในจำนวนนี้หมายถึงที่ดินที่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านด้วย ลักษณะภูมิประเทศของตำบลเขาพระนั้นมีลักษณะเป็นภูเขาสูงล้อมรอบและเป็นที่ยราบบางส่วน ทางด้านทิศเหนือติดกับตำบลท่าชะมวง ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ยราบลาดไปทางทิศใต้ ส่วนในด้านทิศใต้ติดกับตำบลทุ่งนุ้ย อำเภอควนกาหลง

จังหวัดสตูล ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ และตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตภูมิ ส่วนในด้านทิศตะวันตกนั้นติดกับตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตภูมิและจังหวัดสตูล

ลักษณะสำคัญคือด้านตะวันตกมีลักษณะเป็นภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำสายสำคัญต่างๆ เช่น คลองลำแชง คลองหิน และคลองรัตภูมิ ตำบลเขาพระมีประชากรรวมทั้งสิ้น 14,884 คน ส่วนชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้นมีประชากรราว 5,069 คน หรือ 1,033 ครัวเรือน ชุมชนป่าต้นน้ำเขาพระดำรงชีพด้วยการทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ เช่น ทำสวนยางพารา ทำนา สวนผลไม้ พื้นที่ที่เป็นเกษตรผสมผสานมีพื้นที่ทั้งสิ้น 4,695 ไร่ เกษตรแบบเชิงเดี่ยวก็มีให้เห็นบ้าง เช่น สวนทุเรียน ลองกอง มังคุด และยางพารา สำหรับพื้นที่หมู่ที่ 7 บ้านคลองแก้วนั้นถือว่าเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของชุมชนมาตั้งแต่อดีต แม้ในปัจจุบันเองก็ยังคงมีการทำนากันอยู่เพียงแต่เบาบางลง เนื่องจากพื้นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการทำสวนยางพาราเป็นจำนวนมาก

ความโดดเด่นในด้านภูมิอากาศทำให้ตำบลเขาพระมีลักษณะพิเศษที่สามารถทำเกษตรได้ค่อนข้างดี คือ เป็นพื้นที่ที่มีลมมรสุมจากทั้งฝั่งอ่าวไทยและอันดามันพัดผ่าน ส่งผลให้มีผลผลิตทางการเกษตรนอกฤดูทุกปี ทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง และทำให้เป็นแหล่งป่าต้นน้ำที่สำคัญ หล่อเลี้ยงผู้คนในบริเวณป่าต้นน้ำ ซึ่งป่าที่สำคัญของพื้นที่นี้มีถึง 11 ป่า คือ ป่าต้นน้ำคลองวังยาว ป่าต้นน้ำคลองช้าง ป่าต้นน้ำคลองหิน ป่าต้นน้ำน้ำตกบริพัฒน์ ป่าต้นน้ำคลองปรัก ป่าต้นน้ำคลองแชง ป่าต้นน้ำคลองลำชัน ป่าต้นน้ำ

คลองเขียด ป่าต้นน้ำคลองมัว ป่าต้นน้ำคลองกรอยน้อย ป่าต้นน้ำ
คลองเขาล้อน ก่อให้เกิดลำน้ำหรือลำห้วยต่างๆ ถึง 35 สาย และ
ลำคลองในหมู่บ้านต่างๆ อีก 28 สาย ซึ่งทั้งหมดจะไหลไปรวม
กันเป็นคลองรัตนภูมิสู่ทะเลสาบในที่สุด

ความสัมพันธ์ของชุมชนต้นน้ำเขาพระกับชุมชนปลายน้ำ
ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลานั้นมีความสัมพันธ์เป็นสายใยชีวิตอย่าง
เห็นได้ชัด สายน้ำจากป่าต้นน้ำทุกสายในพื้นที่ป่าต้นน้ำราว 35 สาย
จะไหลไปบรรจบกันที่คลองรัตนภูมิหรือคลองภูมิ แล้วไหลลงสู่
ทะเลสาบสงขลาฝั่งอ่าวไทยที่บริเวณบ้านปากบาง ชุมชนป่าต้นน้ำ
ได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในการอาบ ต้มกิน ใช้ประโยชน์
ในการทำสวนผลไม้ ทำนา สวนยาง ฯลฯ สายน้ำที่ไหลจากป่าต้นน้ำ
ได้พัดพาเอาแร่ธาตุและความอุดมสมบูรณ์สู่ลุ่มน้ำทะเลสาบทำให้
สัตว์และพืชน้ำได้รับสารอินทรีย์และสารอาหาร ส่งผลให้เกิดความ
อุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศน์ ชาวประมงในพื้นที่ทะเลสาบได้ทำ
ประมงตลอดปี ชาวนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบได้ใช้ประโยชน์จาก
น้ำจืดในการทำนา ความสมดุลธรรมชาติเกิดขึ้นตลอดสาย ชุมชน
เมืองได้มีอาหารกินอุดมสมบูรณ์ เกิดความหลากหลายและความ
มั่นคงทางด้านอาหารและความมั่นคงในด้านชีวิต

พัฒนาการของชุมชนและกระบวนการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำ (พัฒนาการของชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ)

ช่วง เวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนิน การ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุคแรก (2400- 2499)	2400	เริ่มมีการ ก่อตั้งชุมชน ในพื้นที่	เริ่มมีชุมชนก่อตั้งขึ้นในพื้นที่ป่าต้นน้ำ กลุ่มแรกๆ เป็นชุมชนมุสลิม ซึ่งมา ปลูกกระต๊อบอยู่อาศัยเป็นหย่อมบ้าน เล็กๆ ประกอบด้วยหย่อมบ้านในบ้าน บ้านदान บ้านเขาพระ บ้านนาใน หนอง และบ้านสีสอน ด้านการจัดการ ทรัพยากรของชุมชนในช่วงนี้นั้นมีการ จับจองที่ดินเป็นหลักเป็นแหล่งน้อย ชาวบ้านจะอาศัยกันในรูปแบบเครือ ญาติ ใครมีอะไรก็แบ่งปันกัน อาศัย น้ำใจช่วยเหลือเจือจุนกันตลอดมา ในด้านการใช้ที่ดินก็ใช้ภูมิปัญญาแบบ ง่ายๆ ว่าใครสร้างบ้านบริเวณไหน ที่ดินบริเวณนั้นก็ถือเป็นของคนนั้นๆ โดยปริยาย ในการเข้ามาบุกเบิกที่ดิน ใหม่ๆ จะมีการขอที่จากเจ้าป่าเจ้าเขา โดยใช้ไม้แกนปักไว้ที่มุมทั้งสี่หรือเรียก ว่า ไม้ขอ แล้วนำไปแขวนไว้เพื่อแสดง เป็นสัญลักษณ์ในการขอที่ดินจากเจ้า ป่าเจ้าเขาและคนที่เข้ามาจับจองก่อน หากปรากฏว่ามีไม้อันใดอันหนึ่งตกลง มา ชาวบ้านจะไม่ถางป่าบริเวณนั้น เลย เพราะเชื่อว่าเจ้าของไม่อนุญาต

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2480	การอพยพ ย้ายถิ่นฐาน จากบ้าน ในบ้าน บ้านด่าน มาตั้ง บ้านเรือน แห่งใหม่	เกิดชุมชนใหม่ เนื่องจากทางราชการมี การตัดถนนหนทางเพื่อนำความเจริญ เข้าสู่หมู่บ้านและเพื่อรองรับการสัมป- ทานป่าและแร่ที่จะมีขึ้นในอนาคต และ โจรสลัดร่ำรวยชุกชุม ด้านการผลิต ทำเกษตรแบบยังชีพ ทำ ไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด สวนทุเรียนพื้นบ้าน ปลูกสะตอ การปลูกต้นไม้ ปลูกแบบไร่ ระเบียบไม่เป็นแถวเป็นแนว มีการเพาะ ปลูกหลากหลายรูปแบบตามแต่ความ ต้องการพันธุ์ไม้ ส่วนใหญ่ส่งออกเองตาม ธรรมชาติ มีการใช้แรงงานร่วมกันที่ เรียกว่า ขอแรง กันในหมู่บ้านติมิตร แต่ ก็มีบ้างที่ทำเพื่อขาย คือการทำสวนยาง พารา ² การใช้ประโยชน์จากป่า คือการเจาะน้ำ มันยางและทำได้ ใช้น้ำมันยางเป็นเชื้อ เพลิงในครอบครัว สืบเนื่องจากป่าก็คือ แหล่งน้ำ ใช้อุปโภคบริโภคและแหล่ง อาหาร ³ ระบบตลาดที่เข้ามาสู่ชุมชนส่วนใหญ่ จะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อสินค้า จำพวกยางพารา ผลไม้

² คนที่นำยางพารามาปลูกในพื้นที่ก็คือ โต๊ะหะยีบ่าว เกลี้ยงสัน โต๊ะใบเหล็บ เหมาะของ
และนายอุสัน ปานหลินนำพันธุ์ยางมาจากบ้านอุสน อำเภอโคกฉนวน จังหวัดสตูล ซึ่งถือเป็น
ยางรุ่นแรกในพื้นที่

³ ทะยี่หมัด บิลอาหลี กล่าวว่า “ในสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ของปลามากกว่า 50 ชนิด
ประมาณว่าถ้าไปล้างจานตรงไหน ปลาก็จะขึ้นมากินเศษอาหาร แล้วสามารถจับปลา
ไปกินได้เลย”

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2481	รัฐบาล มีการออก พระราช บัญญัติ สงวนและ คุ้มครอง สัตว์ป่า พ.ศ.2481	ก่อให้เกิดการจัดการพื้นที่ป่าโดยรัฐและ เป็นที่มาของเป็นที่มาของการเกิด พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 รวมทั้ง พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484
	2485	เกิดระบบ ซื้อขายยาง พาราโดยรัฐ และเกิด ตลาดนัด	เกษตรกรอำเภอเข้ามารับซื้อยางพาราโดย ใช้ระบบคูปอง แต่มีเงื่อนไขว่าชาวบ้าน คนไหนไม่มีคูปองทางอำเภอจะรับซื้อ เพียงแค่ว่าราคาของราคาเต็ม และชาว บ้านก็ไม่ได้ขึ้นกับระบบทุนที่รัฐนำมา เสนอทุกคน เนื่องจากยังมีทางเลือกอื่น ในการขาย ในส่วนของระบบตลาด ชุมชน เกิดระบบตลาดนัดในชุมชน ส่วนใหญ่คนในชุมชนไปซื้อเฉพาะสิ่ง ของที่จำเป็นเท่านั้น ระบบซื้อขายยังมี น้อยบางอย่างใช้การแลกเปลี่ยนเช่นการ นำผลไม้ไปแลกกับข้าว การให้คุณค่าใน เรื่องเงินมีน้อยมาก
	2490	มีการ สัมปทานป่า มีการพบ แร่ดีบุกและ แร่ยูเรเนียม	เกิดการสัมปทานป่าและการตั้งโรงเลื่อย ขึ้นในพื้นที่เรียกว่า “โรงเลื่อยนายพูน”

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุค ที่สอง (2500- 2521)	2500- 2521	การอพยพ ของชุมชน ใหม่ การชุด แร่ขายให้ กับนายทุน จากมาเลเซีย มีการทำลาย ป่า จากการ ออกประทาน บัตรทำ เหมืองแร่ ในเขตป่า การล้มปทาน ป่าและการ ขยายที่ทำกิน	ชุมชนบ้านคอกช้างหรือบ้านควนดินแดง โดยประชากรส่วนใหญ่อพยพมาจาก อำเภอควนเนียงและจังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านคลองหิน อพยพมาจากบ้าน หัวปาบ อำเภอควนเนียง และชุมชน บ้านคลองแซง อพยพมาจากชุมชน บ้านคลองแห อำเภอหาดใหญ่ เนื่องจาก ความต้องการในเรื่องการทำมาหากิน เพิ่มเติม ช่วงแรกมีการต่อสู้กับชุมชนที่ อยู่ดั้งเดิมหรือคนที่เข้ามาอยู่ก่อนในพื้นที่ แต่ก็ได้อาศัยความเป็นเครือญาติและ ความสัมพันธ์ของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ช่วยเจรจา การทำการผลิตก็ยังคงปัก หลักในเรื่องการทำเกษตรกรรม มีการ ปลูกยางพาราเสริมในสวนที่ปลูกไม้ผล และมีการปลูกไม้ใช้สอยกันจำนวนมาก ขึ้น การทำเกษตรในยุคนี้เริ่มมีการจ้าง แรงงานเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากจำนวน แรงงานในครัวเรือนน้อยกว่าผลผลิตที่ เกิดขึ้นในแต่ละปีมีการพึ่งพารายได้ หลักจากการตัดไม้ขาย ให้กับบริษัทนาย ทุนที่เข้ามาล้มปทานป่าในพื้นที่เพื่อทำ ไม้หมอนรถไฟ รวมทั้งการชุดแร่ขายให้ กับนายทุนจากมาเลเซีย มีการทำลาย ป่ากันอย่างใหญ่หลวงจากการเปิดให้มี การล้มปทานป่าและออกประทานบัตร ชุดแร่ในเขตป่าทำให้สูญเสียป่าที่อุดม สมบูรณ์ไปเป็นจำนวนมาก การใช้ประ- โยชน์จากป่าในยุคนี้เน้นผลตอบแทน ด้านตัวเงิน ด้านระบบตลาดและระบบ ทุน ชุมชนยังคงพึ่งระบบตลาดในพื้นที่

ช่วง เวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนิน การ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุค ที่สาม (2521- 2530)	2521	การรูดืบ ส่งเสริม ปลูกยาง พารา เชิงเดี่ยว โดยกองทุน สงเคราะห์ การทำ สวนยาง	<p>ชาวบ้านส่วนใหญ่ชานรับกับนโยบาย ตั้งกล่าวของ สกย. โดยเปลี่ยนระบบการ ทำเกษตรจากสวนสมรมมาเป็นสวนยาง เชิงเดียวกันมาก เนื่องจากต้องการขอทุน จาก สกย. มีชาวบ้านบางส่วนได้แสดง จุดยืนโดยการต่อรองกับ สกย. แต่ไม่ ได้รับอนุญาตให้มีไม้อื่น ๆ ในสวนยาง และไม่รับซื้อยางคุณภาพต่ำ ทำให้ชาว บ้านส่วนนี้มีแนวคิดที่จะตั้งกลุ่มรับ ซื้อน้ำยางและยางแผ่นเองจนมีการ พัฒนาในรูปแบบสหกรณ์ยางตั้งกลุ่มขึ้น มาเรียกว่า “สหกรณ์บนควนพาราทอง” แต่อย่างไรชาวบ้านก็ยังไม่สามารถ กำหนดราคาเองได้ และระบบสหกรณ์ มีการผูกขาดระบบการผลิตอย่างครบ วงจร โดยสมาชิกต้องไปซื้อปุ๋ยเคมี ยา ฆ่าแมลง วัสดุอุปกรณ์ในการผลิตยาง จากสหกรณ์เท่านั้น ซึ่งสหกรณ์เองก็ ไม่ได้มีแนวคิดในการส่งเสริมการปลูกยาง โดยใช้ปุ๋ยชีวภาพ ในด้านพืชร่วมยาง เข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น จึงร่วม การศึกษาวิจัยระหว่างชาวบ้าน เครือ ข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้และ สกย. เพื่อเป็นโครงการนำร่องฯ รูปธรรม การปลูกพืชร่วมยางที่ถือว่าประสบความสำเร็จ ล่ำเร็วคือ สวนของปะหรน หมัดหลี และ ต่อมามีการยกระดับเป็นศูนย์การเรียนรู้ อาชีพของชุมชนมีความหลากหลาย มากขึ้น อาชีพค้าขายก็เริ่มมีแพร่ หลาย การปลูกผลไม้ก็มีมากขึ้น บางช่วง</p>

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			<p>ผลผลิตออกมาก ทำให้ราคาผลผลิตตามท้องตลาดตกต่ำจนเกิดระบบตลาดหน้าบ้านหรือหน้าสวน</p> <p>มีการพึ่งพาระบบการเงินจากภายนอกโดยชาวบ้านใช้บริการแหล่งทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งบทบาทของ ธกส. ในช่วงนั้นคือการส่งเสริมให้ชาวบ้านกู้เงินไปเพื่อลงทุนทำสวนยางเชิงเดี่ยว และผลไม้เชิงเดี่ยว ในยุคนี้อุปคาคคนกลางเริ่มนำน้ำยางพาราเข้าสู่ระบบตลาดกลางยางพารามากขึ้น</p>
ยุค ที่สี่	2531- ปัจจุบัน	มีการยกเลิก สัมปทาน เหมืองแร่ และ สัมปทานป่า	ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาที่หลังบางส่วนอพยพกลับบ้านเกิดของตนเอง แต่บางส่วนก็ยังคงอยู่ต่อ โดยจับจองที่ดินเพื่อทำกินเป็นหลักเป็นแหล่งและบางส่วนก็ขอซื้อที่ดินจากเครือญาติในราคาที่ไม่แพงมากนัก
	2534	องค์กร พัฒนา เอกชนเข้า มาส่งเสริม การทำ เกษตรกรรม ยั่งยืน (เกษตรกรรม ทางเลือก)	ในช่วงแรกได้เป็นการหนุนเสริมในระดับบุคคลทำให้ค้นพบภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 ที่ปะหรณ หมัดหลี ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและมีการนำไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบต่างๆ ขณะเดียวกันมีปัญหาการจัดการน้ำ อันเกิดจากการเสนอโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำจนกลายเป็นปัญหาสืบเนื่องเนื่องจากการกั้นตำบลเขาพระในสมัยนั้น และตัวแทนชาวบ้านคลองลำแชง ได้ขอ

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			<p>ความอนุเคราะห์ที่ทอส่งน้ำจากหน่วยงานราชการ แต่ต่อมามองค้การบริหารส่วนท้องถิ่นได้แปรเจตนาผิดไปของชาวบ้าน กลายเป็นการสนับสนุนให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองลำแขงและอ่างเก็บน้ำคลองลำชัน (คลองหิน) ซึ่งเป็นประเด็นกังขาที่ถูกคัดค้านจนถึงปัจจุบัน โดยชุมชนส่วนใหญ่ ยังไม่ทราบเลยว่าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำในพื้นที่</p> <p>สำนักงานพัฒนาการชุมชนได้เข้าไปส่งเสริมให้หลายชุมชนมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น หนึ่งในนั้นคือชุมชนบ้านคอกช้าง</p> <p>มีการจัดทำประปาภูเขาเริ่มต้นจากบ้านคอกช้าง ต่อมาขยายไปสู่บ้านคลองแขง และบ้านอื่นๆ</p>
	2535	ก่อตั้ง กลุ่ม รักษน้ำและ สิ่งแวดล้อม บ้านคลอง ลำแขง	ชุมชนบ้านคลองลำแขงได้ก่อตั้งกลุ่ม รักษน้ำและสิ่งแวดล้อมบ้านคลองลำ แขงขึ้นเพื่อจัดทำประปาภูเขา
	2539	ชาวบ้าน ระดมเงิน ทำประปา ภูเขาสำเร็จ ที่บ้านคอก ช้างก่อตั้ง	ชาวบ้านคลองแขงได้ระดมทุนกันเอง ในการจัดทำประปาภูเขาขึ้นจนสำเร็จ ผลที่เกิดขึ้นคือ มีน้ำใช้เพียงพอในชุมชน ต่อมาขยายไปสู่อีก 4 หมู่บ้านเช่นบ้าน คลองแขงและบ้านอื่นๆ สาเหตุเกิดจาก ชาวบ้านประสบกับปัญหาความเดือด

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
		เครือข่าย อนุรักษ์ พื้นที่ต้นน้ำ เขาพระ และมีการ ตั้งสภา เยาวชน ต้นน้ำเขา พระ	ร้อนเรื่องน้ำ เนื่องจากมีน้ำไม่เพียงพอ กับจำนวนประชากรในพื้นที่เช่นกัน กลุ่มอนุรักษ์ 5 พื้นที่รวมกันเป็นเครือข่าย ชื่อ เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ และมีการตั้งสภาเยาวชน ต้นน้ำเขาพระ
	2540	การตั้งกลุ่ม อาสาสมัคร พิทักษ์ป่า	ชาวบ้านคอกช้างได้มีแนวคิดในการดูแล รักษาป่าเพื่อให้มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ ชาวบ้านมีการร่วมกันวางกฎระเบียบ และจัดตั้งคณะกรรมการในการดูแลป่า ประสานกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้เกิด การยอมรับ รวมทั้งมีกิจกรรมเฝ้าระวัง การทำลายป่า และกิจกรรมบวชป่า ชุมชน ผลจากการดำเนินกิจกรรมคือ ชาวบ้านสามารถรักษาป่าชุมชนได้อย่าง ยั่งยืน หน่วยงานภาครัฐให้การยอมรับ จนได้รับธงพิทักษ์ป่ารักษาชีวิตชาวบ้าน สามารถใช้ประโยชน์จากป่าและมีน้ำใช้ เพียงพอในหมู่บ้าน
	2542	จัดตั้งกลุ่ม น้ำยางสด คลอง ลำแชง	ทำหน้าที่รวบรวมน้ำยางสดจำหน่าย ร่วมกัน

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2544	ชาวบ้าน ก็ได้รับรู้ ร่วมกันว่า ในพื้นที่จะมี การสร้าง อ่างเก็บน้ำ	
	2545	จัดตั้งกลุ่ม ออมทรัพย์ บ้านคลอง ลำแขง	มีการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์/ ธนาคารออมทรัพย์พึ่งตนเองบ้าน คลองแขง ชุมชนภายใต้เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ ต้นน้ำเขาพระได้มีกิจกรรมด้านการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มข้น มากขึ้น โดยสาเหตุส่วนหนึ่งเพื่อคัดค้าน และต้องการให้มีการยกเลิกโครงการ สร้างอ่างเก็บน้ำคลองลำแขงและอ่าง เก็บน้ำคลองหิน ซึ่งชุมชนและสิ่ง แวดล้อมจะได้รับผลกระทบ
	2547	การศึกษา วิจัยภูมิ ปัญญา เกษตรธาตุ 4 และ การเสริม กระบวนการ เรียนรู้ผ่าน งานวิจัย ลิทธิชุมชน ศึกษา	มีการฝึกฝนเทคนิคต่างๆ เพิ่มความ สามารถในการวิเคราะห์และประเมิน ข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ให้กับแกนนำ เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการทำงานกับ ชุมชน การหนุนเสริมข้อมูลข่าวสาร การ วิเคราะห์ด้านนโยบายที่ส่งผลกระทบ กับชุมชน การศึกษาดูงาน การขยาย เครือข่ายการเรียนรู้ การเก็บและรวบรวม ข้อมูลประวัติศาสตร์ การต่อสู้ ฐาน ทรัพยากรที่สำคัญ มีกระบวนการและ ขั้นตอนในการตรวจสอบโครงการอ่าง

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			<p>เก็บน้ำ โดยการรับรู้ข้อมูลในเบื้องต้นนั้นได้จากเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือ จากสำนักงานชลประทานที่ 16 และจากที่ว่าการอำเภอรัษฎา โดยการขอข้อมูลอ้างตาม พรบ.ข้อมูลข่าวสาร ปี 40 และรัฐธรรมนูญ รวมทั้งการรวบรวมข้อมูลโดยนักวิจัย ซึ่งได้สัมภาษณ์ พูดคุยกับชาวบ้านที่รับรู้เรื่องราว</p> <p>จัดเวทีทำความเข้าใจ การศึกษาดูงาน และเริ่มมีปฏิบัติการเมื่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องการเข้ามาสำรวจพื้นที่ แต่หน่วยงานภาครัฐกลับไม่มาตามที่สัญญาไว้ ได้มีการเปิดเวทีใหญ่ในระดับหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องการสร้างอ่างเก็บน้ำ โดยให้ทางองค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามาชี้แจง แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็ไม่มาเช่นเดิม ได้มีการลงมติให้มีการเปิดเวทีเพื่อลงความคิดเห็นหรือข้อตกลงร่วมกันในหมู่บ้าน แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ยังใช้วิธีลกลอบเข้ามาเพื่อสำรวจพื้นที่ในหมู่บ้าน ในขณะที่แกนนำในชุมชนไม่อยู่จนเป็นมติร่วมกันของชุมชนว่าควรตั้งด่านปิดกั้นไม่ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าหมู่บ้านได้ และครั้งหลังสุดก่อนที่เรื่องราวจะเงียบหายไปคือ คณะกรรมการสิทธิชุมชนศึกษาได้ลงมาซักฟอกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลด้วย แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลกลับไม่ตอบคำถามใดๆ และ</p>

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.) ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์ สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			ดูเหมือนไม่ยอมจำนน แต่เรื่องราวก็ เจียบหายไปจนปัจจุบันในพื้นที่บ้าน คลองลำแขงมีการจัดการน้ำระบบ ฝายถึง 3 จุด มีการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ น้ำ การจัดการระบบประปาภูเขาเพื่อ ใช้ประโยชน์ในชุมชน และการปลูก ป่าชายคลอง มีการออกกฎระเบียบ ป่าชุมชนร่วมกัน โดยมีคณะกรรมการ การดูแลป่า ในพื้นที่บ้านคลองลำซัน (คลองหิน) มีการจัดการน้ำ รูปแบบ เขตอภัยทาน การจัดการน้ำระบบ ฝาย และในด้านการจัดการดินนั้น ได้ อาศัยภูมิปัญญาเรื่อง เกษตรธาตุ 4 ⁴ ที่มีการปลูกพืชโดยอาศัยระบบธาตุ ที่สำคัญ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ปลูก พืชร่วมกันสามถึงสี่ชนิดในหลุมเดียว กันและรูปแบบเกษตร 4 ย. ⁵
	2549	จัดตั้งชมรมผู้ปลูก กฤษณา และเกิด โครงการนำร่อง เพื่อปลูกไม้ใช้หนี้ และคณะกรรมการ การอนุรักษ์ป่าต้น น้ำคลองรัตภูมิ	เป็นช่วงที่สภาผู้นำเสนอการแก้ปัญหา หนี้สินโดยใช้การปลูกต้นไม้ นำ จึงมี การดำเนินการนำร่องในพื้นที่สงขลา จะมีกลุ่มของเกษตรธาตุ 4 และเครือข่าย ป่าต้นน้ำเขาพระเป็นแกน

⁴ ทะยี่หรน(หรือปะหรน) หมัดหลี เป็นเจ้าของแนวคิดและคิดค้นมาจากการศึกษาทดลอง
ด้วยตนเองมากกว่า 40 ปี โดยใช้หลักความสัมพันธ์ของธาตุ 4 คือดิน น้ำ ลม ไฟ

⁵ บังสัน เส้นหลี ได้คิดค้นและนำเสนอแนวคิดดังกล่าวซึ่งได้จากการไปเที่ยวที่สวนปะหรน
หมัดหลี แล้วนำมาประยุกต์ รูปแบบของแนวคิดนี้คือ การคำนึงถึงความยั่งยืน คือ ความ
ยั่งยืนต่อชีวิต ยั่งยืนต่อดิน ยั่งยืนต่อต้นน้ำและยั่งยืนต่อผลผลิต

ในส่วนพัฒนาการของชุมชนพื้นที่กลางน้ำและพัฒนาการของชุมชนพื้นที่ปลายน้ำนั้น ขณะนี้กำลังศึกษา เชื่อมเครือข่ายและขยายการดำเนินงาน โดยมีการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการร่วมขึ้นมา เรียกว่า “คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำคลองรัตภูมิ” ระยะต่อมากำลังปรับเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ พยายามเชื่อมร้อยกลุ่มและภาคีต่างๆ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำเข้ามา จนในช่วงปลายปี พ.ศ.2549 จนถึงปัจจุบัน ได้มีการประสานงานกันมากขึ้น กลุ่มต่างๆหันมาร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ วางแผนและดำเนินกิจกรรม ซึ่งประมวลดังนี้

ปัญหาสำคัญที่กำลังประสบในลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

1. ปัญหาป่าไม้ที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องจากการให้มีการสัมปทานป่าและเหมืองแร่ ตลอดจนการเข้ามาของพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา และการบุกเบิกที่ทำกินใหม่ การสร้างชุมชนใหม่

2. ปัญหาระเคมิจากโรงงานต่างๆ สาเหตุจากโรงงานน้ำยางและยางแผ่นปล่อยสารประเภทแอมโมเนีย ลงลำคลองโรงงานท่อน้ำ เลี้ยงสุกร เลี้ยงไก่ ปล่อยสิ่งปฏิกูลและของเสียลงในแหล่งน้ำ โดยขาดการควบคุมและตรวจสอบที่ดีพอ จนน้ำเน่าเสียและสัตว์น้ำตายจำนวนมาก มีสถิติว่าจากการตรวจสอบความสกปรกของคลองสาขาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา 12 คลองสาขา 17 จุด จุดที่ 11 คือ คลองรัตภูมิ พบว่ามีสิ่งสกปรกที่เกิดความสกปรกลงไป 1,530.661 กิโลกรัมต่อวัน⁶

⁶ ที่มา การศึกษาคุณภาพน้ำลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2546

3. ปัญหาการขุ่นข้นและมีตะกอนมาก รวมทั้งการพังทลายของตลิ่ง และการตื่นเขินของลำน้ำ สาเหตุจากการดูดทรายในพื้นที่ริมลำคลอง เช่น ในตำบลเขาพระ ตำบลควนรู และพื้นที่ต่างๆ

4. ปัญหาการทำประมงที่ขวางการสัญจรทางน้ำ เช่น สร้างโพงพางในลำคลอง ทำให้สัตว์น้ำเล็กๆ ถูกจับไปจำนวนมาก และชะลอการไหลของน้ำ ก่อให้เกิดการตื่นเขิน

5. ปัญหาสารเคมีจากแปลงเกษตร ได้แก่ จากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ซึ่งตลอดลำน้ำย่อยและลำน้ำสาขามีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง จำนวนมากในการปลูกผัก ส่งจำหน่ายในหาดใหญ่ ในจังหวัดอื่นๆของภาคใต้ ถือว่าเป็นแหล่งใหญ่แหล่งหนึ่งในภาคใต้

6. ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะในเรื่องน้ำ และทราย อันเนื่องมาจากความพยายามที่จะให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำที่คลองหินและคลองแซงของกรมชลประทาน และการอนุญาตให้มีการเปิดบ่อดูดทราย จนปัจจุบันผลกระทบดังกล่าวยังไม่คลี่คลายและมีโอกาสขยายวงออกไป

กระบวนการแก้ไขปัญหของชุมชน

1. การจัดตั้งกลุ่มและสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

โดยพบว่าจากพัฒนาการในช่วง 100 กว่าปีนั้น มีกลุ่มเกิดขึ้นตามสถานการณ์จำนวนมากเช่นกลุ่มด้านเงินทุน ประเภทกลุ่มออมทรัพย์ทั้งเพื่อการเพิ่มผลผลิตและสวัสดิการ กลุ่มทางด้านการจัดการผลผลิตและการตลาด เช่น กลุ่มสหกรณ์น้ำยาง กลุ่มเกษตรธรรมชาติธาตุ 4 และกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติได้แก่กลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ การเกิดกลุ่มเหล่านี้

ทำให้มีพัฒนาการการเรียนรู้และการรวมกลุ่มที่ต่อเนื่องและมีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น

2. การศึกษาวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ ทั้งจากภายใน และภายนอกชุมชนในด้านวิถีชุมชน และการทำเกษตรยั่งยืน จากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดยพบว่ากระบวนการที่มีการริเริ่มและทำงานกับโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษา สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้นำองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่า น้ำ พันธุ์กรรม การเกษตร โดยชุมชนในส่วนงานวิจัยเกษตรธรรมชาติแบบธาตุ 4 นั้นได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยท้องถิ่นโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) และกองประสานงานสนับสนุนการวิจัยลุ่มน้ำภาคใต้มีผลสรุปทำให้ได้ชุดองค์ความรู้เกษตรธาตุ 4 นำไปปรับใช้ในการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกัน เช่น การปลูกพืชร่วมยาง การปลูกผักร่วมกัน การมีศูนย์เรียนรู้พัฒนาเกษตรกรและเครือข่ายการมีศูนย์ข้อมูลและจุดประสานงานของชุมชนเป็นต้น ขณะนี้กำลังมีการต่อยอดไปสู่งานวิจัยของนักวิชาการและของชุมชน เช่น การวิจัยเรื่องกล้วย ของ ด.ช.ภูมิปัญญา หมัดหลี หลานของ ปะหรน หมัดหลี ขณะนี้กำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นตัวอย่างนำไปสู่เรื่องอื่นๆ

3. การพัฒนาสภาเยาวชนต้นน้ำเขาพระ

อันเกิดจากความกระตือรือร้นของครูในโรงเรียนและนอกโรงเรียน สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน โดยการจัดค่ายศึกษาธรรมชาติต่อเนื่องมาหลายครั้งจนเป็นเครือข่าย ไม่เฉพาะต้นน้ำเท่านั้นแต่ได้เชื่อมโยงสู่กลางน้ำและปลายน้ำ

4. การเสริมบทบาทของสตรีและแม่บ้าน

พบว่าในกลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำ สตรีและแม่บ้านมีการรวมกลุ่มที่หลากหลาย ทั้งการแปรรูปผลผลิต การตลาด การอนุรักษ์ เช่น กลุ่มสตรีก้าวน้ำ ของหมู่ที่ 6 ตำบลเขาพระ เป็นต้น

5. กระบวนการประชาคมของภาคีต่างๆ

เริ่มดำเนินการมาประมาณ 3 ปี โดยก่อตัวตามกระแสการร่วมกันทำงานแบบบูรณาการ กลุ่มต่างๆ มีการเชิญชวนจัดตั้งกลุ่มและองค์กร จนเกิดกลุ่มธรรมชาติมากมาย เช่น กลุ่มเดินไปคุยไป เป็นกลุ่มนักกิจกรรมในเมืองรัตนภูมิร่วมกันจัดงานต่างๆ ในตลาดรัตนภูมิ การร่วมมือและสนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากนั้น มีการสร้างสถานีวิทยุชุมชนของรัตนภูมิ มีการเปิดเว็บไซต์ชื่อว่า “รัตนภูมิชีวิตดีต่อคอม” (<http://www.rattaphumcity.com>) เป็นเวทีให้ผู้สนใจได้มีการส่งข้อมูลข่าวสาร แลกเปลี่ยนและทำกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะกิจกรรมการสำรวจป่า พันธุ์ไม้ การศึกษาและอนุรักษ์คลองภูมิกำลังเริ่มต้นและขยายบทบาทเพื่อสร้างสำนักการอนุรักษ์แก่สาธารณชนร่วมในกระบวนการของคณะกรรมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิ

6. การเชื่อมประสานของภาคีต่างๆให้เกิดแผนอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำ

เป็นกระบวนการล่าสุดที่เป็นการเชื่อมต่อของต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ มีการประสานภาคีทั้งองค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียนต่างๆ พระ ชำราชากรและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับในพื้นที่ เช่น ชลประทาน วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสงขลา รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงาน แผนงานที่เกิดขึ้นได้แก่ แผนสุขภาพ

จังหวัดสงขลา ด้านเกษตรและอาหารที่เอื้อต่อสุขภาพ(โภชนาการ) ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและด้านเด็ก แผนการฟื้นฟูลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ลำคลอง และแผนการสำรวจเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูการท่องเที่ยวคลองรัตภูมิ ซึ่งขณะนี้กำลังดำเนินการกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล สถานการณ์ การสร้างความร่วมมือและการสร้างเครือข่าย

7. การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำในรูปแบบ “เกลอ”

ชุมชนป่าต้นน้ำ กลางน้ำและชุมชนปลายน้ำได้มีการร่วมผูก “เกลอเขาเกลอเล” กันขึ้น ครั้งหนึ่งที่เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ นั่นคือเป็นพันธกิจร่วมกันของ “เกลอเขาและเกลอเล” โดยมีการวางแผนกิจกรรมร่วมกันคือ การวางแผนการศึกษาสภาพปัญหาของป่าต้นน้ำไปจนถึงทะเลสาบสงขลา กิจกรรมปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์โดยป่าต้นน้ำจะปลูกป่าตลอดสายน้ำคลองรัตภูมิไปจนถึงทะเลสาบ โดยมีการร่วมมือประสานกับ “เกลอเล” และพันธมิตรตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ รวมทั้งการศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการดิน น้ำ ป่า เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องยอมรับและเปิดช่องให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ผลักดันกิจกรรมด้านการอนุรักษ์เข้าสู่องค์การบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น จนเกิดเป็นนโยบายในระดับท้องถิ่น และระดับชาติต่อไป เป้าหมายของคนป่าต้นน้ำและคนเลสาบก็คือ ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบ ฟื้นฟูวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์อันดีงามของผู้คนตลอดสายน้ำจากต้นน้ำสู่ทะเลสาบให้กลับมาใช้ชีวิตอีกครั้ง...

อุปสรรคและข้อจำกัดที่พบ

1. ความต่อเนื่องและการบูรณาการขององค์กรและภาคีต่างๆ ยังมีน้อย

พบว่าในระยะที่ผ่านมา มีกิจกรรมและโครงการต่างๆ ลงมาในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิแต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหายที่ยังคงอยู่ได้ จนสูญเสียงบประมาณจำนวนมาก เพราะมีลักษณะต่างกลุ่มต่างทำอยู่ นอกจากแก้ไขไม่ตรงจุด บางครั้งทำงานซ้ำซ้อนกัน เช่น การส่งเสริมเกษตรยั่งยืน การจัดการน้ำ การจัดการป่า เป็นต้น

2. การขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและการแทรกแซงกระบวนการตัดสินใจ จากการเมืองท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน

ดังปรากฏในโครงการและกิจกรรมต่างๆ เช่น การขาดการรับฟังความเห็นและมีส่วนร่วมในการเสนอโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ การติดตามและตรวจสอบผลกระทบจากการดูตทราย การปล่อยน้ำเสียของโรงงาน ฟาร์มเลี้ยงสุกร เป็นต้น

3. การขาดกระบวนการฟื้นฟูทางสังคม และสื่อสารคุณค่าที่ดีมากพอจากต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ

โดยระยะทาง 63 กิโลเมตร กิจกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ยังจำกัดเฉพาะกลุ่มเช่นพื้นที่ต้นน้ำกลางน้ำ ปลายน้ำ ต่างกลุ่มต่างทำ เพิ่งนำมาร่วมกัน ขณะเดียวกันกิจกรรมร่วมทั้งพุทธศาสนิกชน และมุสลิมหรือคริสตชนนั้นมีอยู่บ้างแต่ขาดการฟื้นฟูและให้คุณค่า ทำให้จุดเด่นเหล่านี้ยังไม่ได้นำมาใช้

ข้อเสนอและอนาคตของลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิ

1. การบูรณาการ การแก้ปัญหาของคนทั้งระบบลุ่มน้ำคลองรัตนภูมิ เชื่อมโยงสู่ลุ่มน้ำหลัก โดยมองในภาพรวมคือ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นำสู่การแก้ไขวิกฤติของลุ่มน้ำทะเลสาบ เช่น ทะเลสาบตื้นเขิน พื้นทะเลเป็นดินเลน น้ำเน่าเสีย มีผักตบชวาแพร่กระจาย มีการลดลงของสัตว์น้ำ ระบบน้ำไม่ไหลเวียนได้อย่างเช่นในอดีต การบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อการทำนาุ้งซึ่งเป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรอย่างยากจะกลับคืนมาได้

2. การฟื้นฟูเกษตรกรรมยั่งยืน(เกษตรธรรมชาติหรือเกษตรชีวภาพ) เช่นผลิตปุ๋ยหมัก

พื้นที่นี้เดิมทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองอยู่แล้วเป็นเวลานาน ดังที่พบจากตัวอย่างเกษตรกร เช่นปะหรณ หมัดหลี และอีกหลายท่าน มีระบบนิเวศน์ที่มีแหล่งน้ำลุ่มน้ำสาขาจำนวนมากและเริ่มมีการฟื้นฟูระบบเกษตรอย่างจริงจัง มีผู้บริโภคที่กระตือรือร้น เช่นกลุ่มเดินไปคุยไป การมีแผงผักปลอดสารพิษ มีสหกรณ์ผักปลอดสารพิษบางเหรียญ ควรประสานและฟื้นฟูให้เป็นลุ่มน้ำเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพดังที่จะปรากฏในแผนสุขภาพสงขลาต่อไป

3. การฟื้นฟูลำคลอง โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ได้แก่การร่วมสำรวจศึกษาวิจัยทั้งลุ่มน้ำย่อยคือคลองรัตนภูมิ และลุ่มน้ำสาขา ดังเช่น คลองภูมิ คลองลำชัน คลองหิน คลองแขง คลองลำม้า คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแร้ง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ

4. การส่งเสริมและสนับสนุนจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโดย องค์กรชาวบ้าน/องค์กรชุมชนและเครือข่าย

ทั้งนี้ภาครัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นควรสนับสนุนและ
ร่วมบูรณาการแผนงานกับชุมชน ทั้งการ สนับสนุนงบประมาณ
ในการหนุนเสริม กระบวนการดังกล่าว อย่างต่อเนื่อง

5. การฟื้นฟูและใช้หลักคุณธรรมนำการพัฒนาลุ่มน้ำ

ที่ผ่านมาเริ่มมีกิจกรรมของโรงเรียนดำเนินการอยู่บ้างแล้ว
เช่นโรงเรียนสิริวัฒนวลี เป็นแกนในการสร้างคุณธรรมแก่เด็กและ
เยาวชน การมีกิจกรรมธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นรอบทะเลสาบสงขลา
ควรสานต่อและขยายผลอย่างจริงจัง

6. การสร้างจิตสำนึกสาธารณะหรือจิตอาสา แก่ผู้มีส่วน ได้ส่วนเสีย

ดังตัวอย่างที่พบว่ามีกลุ่มหลายกลุ่มเกิดขึ้นและกระตือรือร้น
แล้ว ทำอย่างไรจึงสานต่อและขยายผลกลุ่มเหล่านี้ นำประสบ-
การณ์พัฒนาเป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ การเรียนรู้ในทุก
กลุ่มที่เกี่ยวข้องทั้งกลุ่มเด็ก เยาวชน สตรี ผู้นำและผู้ประกอบการ

7. การรณรงค์ให้หยุดสารเคมี และมีมาตรการอุดหนุน คนเลิกใช้สารเคมี

โดยควรดำเนินการไปจากศักยภาพภายในและเริ่มจากการ
ใช้ทุนที่มีอยู่ขยายผลสู่นโยบายรัฐ ขณะนี้เริ่มดำเนินการแล้วจาก
กลุ่มออมทรัพย์ควนช้าง (ตำบลเขาพระ สมาชิก 3,000 กว่าคน)
หากใครทำเกษตรปลอดสารเคมีและเลิกใช้สารเคมีได้จะมีทุนจาก
ออมทรัพย์สนับสนุนให้ทันที ควรขยายผลสู่กลุ่มอื่นๆตลอดลุ่มน้ำ

บทสรุป

พัฒนาการบทเรียน ประสบการณ์ ปัญหาและข้อเสนอแนะดังกล่าว หลายเรื่องเป็นการเริ่มต้นที่มีพัฒนาการ แม้ระยะเวลาของชุมชนจะดำรงอยู่มานานกว่า 100 ปี สิ่งที่เกิดขึ้นได้พิสูจน์ว่าการพึ่งพาตนเองนั้น เป็นไปได้จริง จากแนวทางที่ชุมชนมุ่งหวังที่จะกินอยู่อย่างพอเพียง ฟื้นฟูทรัพยากรด้วยตนเอง มีการฟื้นฟูคุณธรรมจริยธรรมและเกษตรที่เอื้อต่อธรรมชาติและสุขภาพ ดังที่เกิดขึ้นนั้นเป็นวิธีหนึ่งที่สามารถนำไปสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอีกมาก พลังความรู้ ความคิด การมีส่วนร่วมยังต้องบูรณาการต่อและหนักแน่น รวมทั้งคงต้องตระหนักร่วมกันว่า ทำอย่างไร ความรัก ความหนักแน่น มีคุณธรรมนำการพัฒนา จะได้กลับมาและสืบสานวิถีพอเพียงให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน

สนับสนุนโดย :

สถาบันวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สวรส.ภาคใต้ มอ.),
มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.), สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)